

Régió és Oktatás XV.

Szerkesztők

Márkus Edina, Bucher Eszter, Boros Julianna, Kozma Tamás

Editors

Edina Márkus, Eszter Bucher, Julianna Boros, Tamás Kozma

Civilek és kormányok

Citizens and Governments

**Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press**

Debrecen

2023

Civilek és kormányok
Citizens and Governments

RÉGIÓ ÉS OKTATÁS XV.
REGION AND EDUCATION XV.

A Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD) sorozata

Sorozatszerkesztő

Pusztai Gabriella

Szerkesztőbizottság

Flóra Gábor (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, Románia)

Kozma Tamás (Debreceni Egyetem)

Polónyi István (Debreceni Egyetem)

ISSN 2060-2596 (Printed)

ISSN 2064-6046 (Online)

ISBN 978-963-615-158-4 (PDF)

Civilek és kormányok

Tanuljunk együttműködni az innovációkban

Citizens and Governments

Learning for Innovative Partnership

Szerkesztők / Editors

Márkus Edina, Bucher Eszter, Boros Julianna, Kozma Tamás

Debrecen, 2023

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

Civilek és kormányok
Citizens and Governments

Szerkesztette / Edited by

Márkus Edina, Bucher Eszter, Boros Julianna, Kozma Tamás

© Szerzők, Authors 2023:

Bércesi Richárd, Boros Julianna, Bucher Eszter, Dan Beáta Andrea, Diófási Ildikó, Énekes
András Előd, Fazekas Elek, Géczi Andrea, Gruidl Zsuzsanna, Kaiser Kornél, Keszthelyi
Boglárka Enikő, Keszthelyi Renáta Klára, Kozma Tamás, Lénárt-Muszka Attila, Márkus
Edina, Mátics Alexa, Molnár Ákos, Reikort Ildikó, Szabó Dóra, Tóth Anna Dorina, Szabó-
Tóth Judit, Szilágyi Edit

Reviewed by

Edina Márkus, Eszter Bucher, Julianna Boros, Tamás Kozma

Technikai szerkesztő / Technical editor

Rusznák Anett

ISSN 2060-2596 (Printed)

ISSN 2064-6046 (Online)

ISBN 978-963-615-158-4 (PDF)

TARTALOM / CONTENTS

ELŐSZÓ / PREFACE	7
I. KIHÍVÁSOK / CHALLENGES	11
Márkus Edina	12
<i>Versengés vagy partnerség a nonprofit elméletek tükrében</i>	
Boros Julianna - Bucher Eszter - Mátics Alexa	26
<i>Munkanélküliség, foglalkoztatottság és gazdasági lehetőségek egy dél-baranyai kistelepülésen</i>	
Kozma Tamás	38
<i>Részvétel, kezdeményezés, tanulás</i>	
II. CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK / CIVIC INTIATIVES	47
Alter Emese	48
<i>Jógyakorlatok egy sajátos akadémiai törzs, a stem területek diszciplináris kultúrájának formálására</i>	
Bércesi Richárd	68
<i>A pécsi bányavasutak szerepe az iparvidék történetében 1854 és 2004 között</i>	
Énekes András Előd - Szabó Dóra	108
<i>Grassroots organisation and state dependence in the relationship between amateur folk dance ensembles in the carpathian basin</i>	
Gruidl Zsuzsanna - Kaiser Kornél - Diófási Ildikó	116
<i>„Lásson neki!” – láthatatlan vacsora a dél-dunántúli régióban</i>	
Keszthelyi Boglárka Enikő	124
<i>Pécsi heti betevő, ami több mint egy ételosztás</i>	
Keszthelyi Renáta Klára - Keszthelyi Bogárka Enikő	132
<i>Lokális válasz a globális kapitalizmus negatív hatásaira: adománybolt</i>	
Szabóné Tóth Judit	140
<i>Trademark for local producers – nánás portéka as a „by-product”</i>	
Szilágyi Edit - Fazekas Elek	148
<i>Tanodák a kisközösségek szolgálatában</i>	
III. SZOCIÁLIS TANULÁS / SOCIAL LEARNING	157
Dan Beáta	158
<i>Enhancing inclusive education by volunteering</i>	
Lénárt-Muszka Attila - Tóth Dorina Anna	167
<i>School to success – egyéni munkarendtől a kontaktoktatásig</i>	
Molnár Ákos	178

<i>Innovation key in (physical) education – would you like to dance in domestic education policy?</i>	
Reikort Ildikó	186
<i>A bányagy-program és inkluzív nevelés az alapfokú művészeti iskolákban</i>	
Géczi Andrea	198
<i>Hétféle magyar iskolák a világ két távoli pontján</i>	
A SZERZŐKRŐL / AUTHORS	215

ELŐSZÓ / PREFACE

Ez a könyv innovációs sorozatunk negyedik kötete. Az előző kötetekben a társadalmi innovációk feltételeit jártuk körül. A 2019-es kiadvány a tanulóközösségeket mutatta be, mint a társadalmi innováció kiindulópontját és kezdeményezőjét (*Learning Communities and Social Innovation*). 2021-es könyvünkben a közösségépítés lehetőségeinek és módszereinek jártunk utána - hiszen azt már láttuk, hogy a társadalmi innovációk a közösségekből pattannak ki (*Community Building and Social Innovation*). 2022-es publikációnkban a társadalmi innovációk tartósságát, annak feltételeit kerestük. És azt találtuk, hogy - magyarországi körülményeink és az európai fejlődés keretei között - csak azok az innovációk válnak tartóssá és terjednek tovább, amelyek a két meghatározó partner: a kormányzat és a civilek együttműködéséből születnek (*Sustainability of Innovation*). **A sorozat jelen tagja ennek a partnerségnek próbál utána járni**, hogy meghatározza módjait, eszközeit, valamint hogy bemutassa a partnerség kívánatos formáit, illetve a partnerség helyetti rivalizálás következményeit.

Néhány kollégánk vitatja a partnerség fontosságát. Úgy vélik, hogy a társadalmi innovációk politikai arénájában nincs helye a kormányzatnak; a társadalmi innováció a civilek dolga. Mi ezzel nem értünk egyet. Azt gondoljuk, hogy **a kormányzattal való valamiféle együttműködés nélkül a civilek nem képesek saját innovációikat fenntartani**; egymagukban gyöngék ahhoz, hogy innovációikat célba juttassák. Ez még akkor is igaz, ha - főleg a transzatlanti (Egyesült Államok-beli) viszonyok között sok példát találunk a civilek sikeres kezdeményezéseire.

Miért van ez így? A magyarázat az európai társadalomtörténetben rejlik. Az európai államok fölülről lefelé szerveződtek, alapvetően a mezőgazdasági földtulajdon alapján; az uralkodó kezében koncentrált tulajdon (hatalom) nem partnerségben, hanem háborúban állott mások földtulajdonával. Civilek csak e kereteken belül fejthették ki tevékenységüket; együttműködésben a hatalom egyik vagy másik tulajdonosával. A civil társadalmat nem Európában találták ki; ott feudális széttagoltság, vagy ellenkezőleg: az abszolútista uralkodás virágzott. **A civil társadalom a bevándorló Észak-Amerika fejleménye**, ahol a bevándorló közösségek - menekülve abszolút uralkodóik elől - maguk igyekeztek kezükbe venni sorsukat.

Európában - nálunk is - ott jutnak szóhoz (és tettehez) a civilek, ahol a kormányzatok bármi okból megrendülnek. A hazai történelemben szép példáit láthatjuk ennek történelmi törésvonalakon, pl. 1918-19-ben, 1944-45-ben, 1956-ban vagy 1989-90-ben. De jelenlegi helyzetünk más: **a civileknek együtt kell működniük a kormányzattal**, ha szóhoz akarnak jutni, hogy megújítsák önmagukat és közösségeiket.

Ha a civileknek szükségük van a kormányzatra, **a kormányzatnak legalább annyira szüksége van a civilekre**. Civilek nélkül a kormányzat elnyomóvá válik; az elnyomó kormányzat első dolga a gazdasági hatalom (tulajdon), valamint a társadalmi hatalom (civil szervezetek) államosítása. Tovább megyünk: a kormányzat a civilekkel mondatja el, amit ő maga diplomáciai vagy politikai okokból nem akar vagy nem tud kommunikálni. Sőt: a civilek kellene ahhoz, hogy a kormányzat intézkedéseit a társadalom el tudja fogadni.

Kötetünk címe: Civilek és kormányzatok - az innovatív együttműködés tanulása (*Citizens and Governments - Learning for Innovative Partnership*). Benne - az előző kötetekhez hasonlóan - **esettanulmányokat mutatunk be, elemezve ezt a szükséges, de sokszor nagyon nehéz együttműködést**. A könyv elméletekből és esetekből áll. A három elméleti írás hazai és nemzetközi megközelítéseit adja a kormányzat és civilek partnerségének. Az esettanulmányok első sorozata a partnerség sikeres, illetve sikertelen kísérleteit mutatja be részben történeti, részben jelenkori események alapján. Az esettanulmányok második sorozatában a szerzők azt

járják körül, tanulható-e, és ha igen, hogyan ez a bizonyos együttműködés. Mi kell hozzá, min múlik, min szenvedhet hajótörést?

Számos, sőt, szinte számtalan példából emeltük ki az itt közölteket. Hiszen aki ezzel foglalkozik, már megtapasztalhatta, hogy az innovációk “az utcán fekszenek”. Ha odafigyelünk rájuk, szinte ki sem kerülhetjük őket. A társadalmi kezdeményezések tudatosítása kell azonban ahhoz, hogy megtanuljunk együttműködni az innovátorokkal, és megtanuljunk **hidat építeni civil kezdeményezés és kormányzati (különbéle szintű) szándékok között**. A sikeres innovációk és a jó kormányzás érdekében.

A szerkesztők

ELSŐ RÉSZ

I. KIHÍVÁSOK / CHALLENGES

VERSENGÉS VAGY PARTNERSÉG A NONPROFIT ELMÉLETEK TÜKRÉBEN

Abstract

When studying social innovations, it is important to know who the innovators are, the so-called innovators, as this can explain the circumstances of their creation, their characteristics and their sustainability. Since a large proportion of innovators are non-profit organisations, we consider it important to review the theories that attempt to explore the circumstances and reasons for the emergence of non-profit organisations. The theories of the non-profit sector are partly competing and partly complementary in their attempts to explain the reasons for the emergence of the non-profit sector, its role and its behaviour. In most theories, the relationship with the public sector plays an important role. In our study we attempt to group these theories. The organizing principle is first of all the disciplinary approach (economics, interdisciplinary) and secondly the underlying problems (causes, origins, role, behaviour of the non-profit sector). Economic theories project a non-profit sector competing with the market or the state, remaining within the framework of classical and neoclassical economics, and basing their explanations above all on economic categories. With one or two exceptions, the role of NPOs as service providers is not overlooked. The advantage of interdisciplinary theories is that they show that the creation and behaviour of NPOs are linked not only to incentive systems and profit functions, on which economists focus, but also to institutional structures and public policies. First of all, their approach is not competitive, they also set an example of partnership and complementing each other's activities. Their emphasis is on explaining the interrelationships between the three sectors, and they include in their analyses more complex, intangible factors (values of key actors, cultural background, historical traditions) that are more difficult to measure than economic factors.

Keywords

non-profit organisation, creation of non-profit organisations, relationship between the state and the non-profit sector

Absztrakt

A társadalmi innovációk vizsgálatakor az innováció megvalósítóinak, az úgynevezett innovátoroknak a megismerése fontos lehet, hiszen ez magyarázatot nyújthat az innovációk létrejöttének körülményeire, működésének jellemzőire, fenntarthatóságára. Mivel az innovátorok között nagy arányban vannak nonprofit szervezetek, így fontosnak véljük azon elméletek áttekintését, amelyek a nonprofit szervezetek létrejöttének körülményeit, okait igyekeznek feltárni. A nonprofit elméletek részben versengve, részben egymást kiegészítve a nonprofit szektor létrejöttének okaira, szerepének, viselkedésének magyarázatára kísérelnek meg választ adni. Legtöbb elméletben az állami szektorhoz való viszony hangsúlyos szerepet kap. Tanulmányunkban ezen elméletek csoportosítását kíséreljük meg. A rendező elv elsősorban a tudományági megközelítés (közgazdasági, interdiszciplináris), másodsorban az alapproblémák (a nonprofit szektor létrejöttének oka, eredete, szerepe, viselkedése). A közgazdasági elméletek a piaccal vagy az állammal versengő nonprofit szektort vetítenek elének, megmaradva a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan keretein belül, magyarázataikat mindenekelőtt gazdasági kategóriákra alapozva. A gazdasági szempontokon, a nonprofit szervezetek szolgáltató szerepén túllépés, egy-két kivételtől eltekintve nem jellemző. Az interdiszciplináris elméletek előnye, hogy rámutatnak arra, hogy a nonprofit szervezetek létrejötte és magatartása nemcsak az ösztönző-rendszerekkel és hasznfüggvényekkel függ össze, amelyekre a közgazdászok helyezik a hangsúlyt, hanem az intézményi struktúrákkal és az állam politikájával is. Elsősorban nem versengő a szemléletük, a partneri viszonyra, egymás

tevékenységének a kiegészítésére is mutatnak példát. A három szektor kapcsolatrendszerének magyarázatára helyezik a hangsúlyt, komplexebben, a gazdasági tényezőkön túl nehezebben mérhető, megfogható tényezőket (a legfontosabb szereplők értékrendje, kulturális háttere, történelmi hagyományok) is bevonnak elemzéseikbe.

Kulcsszavak

nonprofit szervezet, nonprofit szervezetek létrejötte, állam és nonprofit szektor viszonya

Bevezetés

A társadalmi innovációk létrehozói, működtetői között gyakran találkozhatunk civil szervezetekkel, mint a fejlesztések kezdeményezőivel, vagy az innovációt létrehozó, működtető szervezeti kör egyik meghatározó szereplőjével. A társadalmi innováció működésével foglalkozó szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy milyen nagy arányban vannak civil szervezetek a társadalmi innovációk hátterében (Murray - Caulier-Grice-Mulgan, 2010; Varga, 2017; Anheier - Krlev - Mildemberger, 2019; Szabó, 2021).

Sőt egyes szerzők, például Gerometta és munkatársai (Gerometta - Haussermann - Longo, 2005) szerint a társadalmi innováció a nonprofit szektor aktivitása révén keletkezik, az alulról jövő kezdeményezések mentén jön létre.

De legtöbb társadalmi innovációról szóló munkában megjelenik a partnerség, együttműködés is mint jellemző (egyres esetekben, mint feltétel), kiemelik, hogy ezáltal a több szereplő, több megközelítésben, több oldalról tud az adott probléma megoldásához hozzájárulni (Caraça, - Lundvall - Mendonça, 2009.; Caulier-Grice - Davies – Patrick – Norman 2012.; Murray - Caulier-Grice - Mulgan, 2010.; Cajaiba-Santana, 2014; Havas, 2014, 2020; Nemes - Varga, 2015; Kocziszky - Veresné Somosi - Balaton, 2017).

A fentieket igazolja, hogy a civil társadalom szerepére, funkcióira vonatkozó írások is kiemelkedően fontosnak tartják a civilek innovatív és edukatív szerepét. Korten (1996:116) értelmezésében a civil szervezetek változatos és rugalmas fórumok, melyeken keresztül a polgárok sokféle érdeket megfogalmazhatnak, illetve hangoztathatnak, helyi igényeket elégitenek ki, valamint követeléseket támaszthatnak a kormányzattal szemben. Oktatási szerepükben alapot teremtenek a demokráciát képviselő állampolgárok képzéséhez, fejlesztik a tagok politikai képességeit, továbbá mindenféle közérdekű kérdésben oktatják a szélesebb néprétegeket. Az innovatív társadalompolitikai szerepüket is kiemeli Korten, ezek a szervezetek az értékek alapján létrejövő társadalmi újítások katalizátorai, mégpedig azért, mert megfogalmazznak és kimondanak bizonyos álláspontokat, érvelnek mellettük, és támogatókat szereznek számukra, elősegítve ezáltal, hogy az említett álláspontok végül támogatókat találjanak a politikában is. Kramer (1981) négy kulcsszerepet (innovatív, értékőrző, érdekképviselő, szolgáltató) emel ki, amelyet a nonprofit szervezetek ellátnak, és amelyek véleménye szerint megkülönböztetik más szektorok szervezeteitől (állami, piaci). Innovatívak, új megközelítésekkel, programokkal kísérleteznek, a saját területükön a változások képviselői. Az újításokat a fejlesztés és kipróbálás után gyakran átveszik más szolgáltatók is, különösen kormányzati szervezetek.

Az innováció megvalósítóinak, az úgynevezett innovátoroknak a megismerése fontos lehet, hiszen ez magyarázatot nyújthat az innovációk létrejöttének körülményeire, működésének jellemzőire, fenntarthatóságára. Mivel az innovátorok között nagy arányban vannak nonprofit szervezetek, így fontosnak véljük azon elméletek áttekintését, amelyek a nonprofit szervezetek létrejöttének körülményeit, okait igyekeznek feltárni.

E szervezeti kör kapcsán fontos kitérni a fogalmak értelmezésére, mivel többféle megközelítés is lehetséges.

Seligman (1997) szerint a *civil társadalom* szociológiai fogalmának két általános alkalmazási köre ismeretes. Az egyik a politikai szociológia intézmény- és szervezetkutatásához, a másik az értékek, és meggyőződések világához kapcsolódik, tehát

analitikai és normatív szemlélet egyaránt megjelenik. Az utóbbi időben az elemző fogalomhasználat az elterjedtebb, amely szerint a civil társadalom a gazdaság és az állam közötti interakció szférájaként értelmezhető, és mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző szabad társulásokból áll (Arató 1992).

A *civil társadalom*nak nem csak a szervezett formák a részei, hanem az állampolgárok aktív önszerveződése is (például: közösségek informális kezdeményezései, társadalmi mozgalmak, szomszédsági együttműködések stb.). A *nonprofit szektor* a civil társadalom része, de jelentése bizonyos értelemben szűkebb, bizonyos értelemben tágabb, mint a civil társadalomé. Fogalma abban az értelemben szűkebb, hogy nem reprezentálja a civil társadalom egészét (a nem intézményesült informális közösségek, önszerveződő csoportok nem részei). Tágabb a jelentése a civil társadalomnál, mert a nonprofit szervezetek közé számos olyan szervezet (például: közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság) tartozik, amely nem állampolgári kezdeményezésre jött létre, tehát kevésbé felel meg a civil társadalom működési kritériumának, a civil, állampolgári szerveződésnek (Bartal 1999:21).

A *nonprofit szervezet* fogalmának meghatározásakor egyaránt érdemes figyelembe venni a jogi és a statisztikai-tudományos definíciókat. A jogi definíció szerint minden olyan nem profitcélú szervezet, valamint nem költségvetési gazdálkodást folytató intézmény, a nonprofit szektor részének tekinthető, amelyet az adott országban önálló jogi személyként bejegyeztek. A tudományos/statisztikai definíció a nemzetközi kutatási gyakorlatban kialakított kritériumokra épül, amelyek a következők: a profitszétosztás tilalma, a kormányzattól való szervezeti függetlenség, az intézményesültség (jogi személyként bejegyzés), az önkormányzatiság, az önkéntesség valamilyen eleme (önkéntes adományozás, önkéntes munka), s a pártjellegű működés kizárása (Salamon & Anheier 1996).

A szektor és szervezetek különböző – civil, önkéntes, közhasznú, nem kormányzati, nonprofit – elnevezései egy-egy jellemzőt emelnek ki, amely elnevezések mindig visszavezethetők a használó értékrendjére. Országonként, nyelvterületenként is különböző elnevezések figyelhetők meg, szintén a szervezetek más-más jellemzőjét kiemelve, amelynek háttérben korántsem történelmi véletlenek tükröződnek, hanem a szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének, beágyazottságának országok közötti különbségei is (Kuti – Marschall, 1991:62). A harmadik vagy nonprofit szektor és szervezetek elnevezést általában a statisztikai, közgazdaságtani és szociológiai a nem kormányzati szervezetek, a civil társadalom elnevezést, pedig főképp a politológiai irodalom használja.

Megfigyelhető az a megkülönböztetés is, hogy a nonprofit szervezet megnevezés a gyakorlatban a professzionális, fizetett alkalmazottakkal dolgozó, bürokráciával rendelkező szervezetek leírására szolgál, míg a civil szervezet alatt a legtöbbször az önkéntes alapon, általában fizetett munkaerő nélkül működő szervezeteket értik (Czike, 2002). A fogalomhasználat kezd egységessé válni, mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban, leginkább a nonprofit elnevezést használják. Kuti (1998:5) szerint a fogalom alkalmazása – ha nem is tudatos döntés nyomán – összhangban alakult azzal a képpel, amely a közgondolkodásban a szektorról megjelenik.

A tanulmányunkban tárgyalt nonprofit elméletek részben versengve, részben egymást kiegészítve a nonprofit szektor létrejöttének okaira, szerepének, viselkedésének magyarázatára kísérelnek meg választ adni. Legtöbb elméletben az állami szektorhoz való viszony hangsúlyos szerepet kap. Az elméletek csoportosítását kíséreljük meg a következőkben. A rendező elv elsősorban a tudományági megközelítés (közgazdasági, interdiszciplináris), másodsorban az alapproblémák (a nonprofit szektor létrejöttének oka, eredete, szerepe, viselkedése). Ez a csoportosítás megjelenik hazai és nemzetközi szerzőknél is (Barbetta, 1991; Salamon & Anheier, 1996; Kondorosi, 1998; Bartal, 1999; Pavluska, 1999).

Közgazdasági elméletek

Közgazdasági megközelítéseket két csoportra oszthatjuk, egyrészt a szervezetek gazdasági jelentőségét szerepét vizsgáló elméletek, amelyek a szervezetek létrejöttének okát, a gazdasági szerepüket vizsgálják; másrészt a viselkedéseméletek, amelyek a szervezetek hatékonyságát, működését vizsgálják (Barbetta, 1991).

A szervezetek létrejöttének okát, a gazdasági szerepet vizsgáló elméletek

A *közjavak biztosításának elmélete* vagy más néven *heterogenitáselmélet* (nevezik piac és állam kudarca elméletnek is) (Weisbrod, 1977, 1986, 1988) alapkérdése, hogy miért a kormányzattól független nonprofit szektor gondoskodik bizonyos a közjavak körébe tartozó kollektív fogyasztási javak biztosításáról. Célja, nem valamennyi nonprofit szervezet létének magyarázata, hanem azoké a szervezeteké, amelyek közjavakat biztosítanak kormányzati kereteken kívüli. A kiindulópont, hogy mind a piaci, mind az állami szektor kudarcot vall a kollektív javak iránti tényleges társadalmi kereslet kielégítésében. A piac kudarcának oka, hogy a piacgazdaság a közjavakból nem tud az igényeknek megfelelő mennyiséget előállítani, mert ezek a javak mindenki számára elérhetőek attól függetlenül, hogy fizetett érték vagy sem, a potyautasként viselkedő fogyasztók nem támasztanak elegendő fizetőképes keresletet ahhoz, hogy a profitelvű vállalkozásoknak érdemes legyen a közjavak termelésével foglalkozniuk. A piac kudarcának további oka, hogy sokan nem képesek a piacon megvásárolni olyan termékeket és szolgáltatásokat, amelyek magánjavaknak minősülnek, de általános fogyasztásuk a társadalom számára fontos (pl. egészségügyi ellátás). Az állami kudarc alapja pedig, hogy a kormányzat nehezen tudja megítélni, hogy a közjavak biztosítása milyen minőségű, és mennyiségű legyen; a kormányzat a többségi vélemény alapján állítja elő a közjavakat. Minél nagyobb a kereslet heterogenitása, annál nagyobb azoknak a fogyasztóknak a száma, akik nem elégedettek a kínálattal, erre válaszul az elégedetlen fogyasztók többféle reakciója lehetséges: elköltöznek egy közjavakkal jobban ellátott térségbe, alacsonyabb szintű kormányzatokat hoznak létre, mely biztosítja igényeik kielégítését, magánjavakkal helyettesítik az általuk hiányolt közjavakat, öntevékeny szervezeteket hoznak létre. Weisbrod szerint a nonprofit szervezetek által nyújtott megoldás valódi alternatíva, mivel a nonprofit szervezetek képesek a közjavak kínálatát növelni, és így csökkenteni az igényektől elmaradó állami kínálat hátrányos hatásait. Az állami, piaci és nonprofit szektor közötti munkamegosztást elemezve Weisbrod arra a következtetésre jut, hogy az állami szektor által biztosított javaknak az irántuk megnyilvánuló kereslet teljes kielégítéséhez hiányzó mennyiséget vagy a piaci vagy a nonprofit szektor nyújtja attól függően, hogy egyéni vagy kollektív fogyasztási javakról van-e szó. Az állami szektor relatív nagyságát megmagyarázó modellnek egyik fontos változója az adott javak iránti kereslet heterogenitása, minél kisebb a heterogenitás, annál kisebb a kormányzati kívüli szektor.

Hansmann bírálta Weisbrod elméletét, mivel a heterogenitáselmélet csak azokat a szervezeteket vizsgálta, amelyek közjavakat állítanak elő, nem magyarázza meg, hogy miért foglalkoznak szervezetek magánjavak nyújtásával. Bírálata után egy új elméletet dolgozott ki a *szereződéses kapcsolatok kudarca* vagy *bizalomelmélet* néven, támaszkodva Nelson és Krashinsky kutatásaira (Nelson & Krashinsky, 1973; Hansmann, 1987), arra keresve a választ, hogy miért vállalnak szerepet a nonprofit szervezetek a magánjavak előállításában is. Nelson és Krashinsky (1973) amerikai gyermekjóléti intézmények vizsgálva kimutatta, hogy azért gyakoriak nonprofit formában működő bölcsődék és óvodák, mert a szülők nehezen tudják megítélni az ellátás minőségét, így inkább a nonprofit formát választják, mivel tartanak a profitorientáltak minőségromlásától, a nonprofit szervezeteknek az az előnyük, hogy nem oszthatják fel profitjukat, így vezetőik nem húzhatnak hasznot a minőség csökkentésével, kevésbé érdekeltek a fogyasztók megkárosításában. Hansmann (1987) továbbfejlesztve és általánosítva megállapította, hogy a nonprofit szervezetek azokban a helyzetekben jelennek

meg, amikor a fogyasztók (akár a szolgáltatás jellegénél fogva, akár a vásárlásával kapcsolatos körülmények folytán pl. a vásárló és a fogyasztó nem ugyanaz a személy vagy szervezet) nem érzik képesnek magukat a kapott szolgáltatás megítélésre. A szerződéses kapcsolatok kudarcra nem más, mint a piac kudarcának egy speciális esete, amely akkor áll elő, ha a vásárlók nem rendelkeznek teljes körű információkkal fogyasztói döntéseik meghozatalához.

A *fogyasztói ellenőrzés elmélete* (Ben-Ner, 1986, 1993; Hansmann, 1987) azoknak a nonprofit szervezeteknek a létrejöttét igyekszik megmagyarázni, amelyek léte nem vezethető vissza a szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletére. Ilyenek pl. a különböző társadalmi csoportok klubjai. Ezekben a szervezetekben a tagok jól meg tudják ítélni a szolgáltatások minőségét, mégis a nonprofit formát választják. Az elmélet kidolgozói azzal magyarázzák, hogy a klub tagjai ellenőrzésük alatt akarják tartani az intézményt, nehogy egy esetleges tulajdonos a monopolhelyzetével visszaélve az indokoltnál magasabb árat fizettessen velük. A monopolhelyzet ezeknél a társadalmi kluboknál abból adódik, hogy a klubtagság válogatott személyekből áll. Tagnak lenni annyit jelent, mint rendszeresen kapcsolatba kerülni magas társadalmi állású, vonzó társaságot jelentő emberekkel. Ha egy ilyen klub for-profit vállalkozásként működne, akkor tulajdonosa számára igen nagy lenne a csábítás, hogy ne csak a tényleges költségeket fizettesse meg a klubtagokkal, hanem a klubtagságból származó társadalmi előnyök egy részét is.

Kínálati oldal elmélete más néven *történeti elmélet* (James, 1987) a keresleti megközelítés mellett kínálati oldalról is vizsgálja a nonprofit szervezetek létrejöttének okait, méretének országok közötti különbözőségét. James elismeri, hogy Weisbrod és Hansmann modelljei alkalmasak a nonprofit szervezetek ágazatok közötti megoszlásának előrejelzésére, de az országok közötti különbségek nem magyarázhatók általuk. A korábbi elméleti megközelítések figyelmen kívül hagyják, hogy a nonprofit szervezetek által előállított kollektív javak kvázi-közjavaknak tekinthetők, mivel egyszerre elégítenek ki közfogyasztási és magánfogyasztási igényeket, így a nonprofit szervezetek igazából nem is a piaci szektorral, hanem az állammal állnak versenyben, valamint, hogy a nonprofit szervezeteket elsősorban egyházak vagy más ideológiai szervezetek hozzák létre. James szerint (1987) a többletkereslet helyett inkább a kereslet heterogenitása magyarázza a magánszektor részvételét a közjavak és kvázi-közjavak előállításában¹, azonban arra keresi a választ, hogy az ilyen szerepre vállalkozók miért választják a nonprofit szervezeti formát.

A nonprofit szervezetek alapítóinak motivációit vizsgálva megállapítja, hogy a profitmotívum; státuszteremtés, politikai befolyás érvényesítése; és az ideológiai indíték az alapítás leggyakoribb indoka. A rejtett profitmotívum, mint indíték esetén, a szervezet álcázott for-profit, a nonprofit szervezetek számára járó szabályozási előnyöket használják ki. A státuszteremtés, politikai befolyás növelése is gyakori ok az alapításra. Az alapítóknak komoly érdekük, hogy személyüket vagy intézményüket jó ügyekkel összefüggésben emlegessék. Az iskolalapítók jutalma számos országban (pl. Japán, India) az, hogy a helyi közösségben komoly

---

¹ James Weisbrod modelljét tovább finomítva nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a nonprofit szektor (azon belül az oktatás területén működő nonprofit szervezetek) méretét és jellemzőit. A fejlődő országokban se a hagyományos mezőgazdaságban, se az alacsony technikai fejlettségű ágazatokban dolgozó munkaerő nem igényli az oktatást. Ráadásul a mezőgazdasági népességtől rendkívül nehezen lehet adókat beszélni, a gazdagok pedig kifejezetten ellenzik az állami szektor bővítését. Következésképpen igen kevés forrás áll rendelkezésre az állami oktatás finanszírozására. Különösen igaz ez a középfokú oktatásra. Az alacsony oktatásban ezt egyaránt érzékelik szegények és gazdagok, városiak és vidékiek. A leggazdagabbak annak sincsenek ellene, hogy a felsőoktatás fejlesztése (és így nagyobb hozzáférhetősége) érdekében magasabb adóterheket vállaljanak, de a középfokú oktatás senkinek se igazán fontos. Amikor azonban beindul a városfejlődés, és a szolgáltató szektor bővülése is megkezdődik, akkor hirtelen nagy mennyiségű szakképzett munkaerőre van szükség, s ez jelentősen megnöveli az új városi és vidéki középosztály középfokú oktatás iránti keresletét. Erre a többletkeresletre elsőként a nonprofit szervezetek reagálnak a kínálat megteremtésével. Emellett néhány fejlett országban, például Svájcban, Belgiumban és Hollandiában a lakosság heterogenitása magyarázza, hogy nagy az ellenállás a központosított állami oktatási rendszerrel szemben, s nagy a magániskolák aránya (Barbetta, 1991:14).

politikai befolyáshoz jutnak. A legerősebb motívum az ideológiai indíték James szerint, a nonprofit szervezetek többségét nem egyéni előnyök megszerzésére törekvő magánszemélyek hozzák létre, hanem inkább csoportok (egyházak, politikai csoportok, szakszervezetek). A weberi terminológia szerint tehát inkább érték-, mint célracionálisak. A szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek között jelentős alapítók az egyházak. A nonprofit szervezetek alapítóiként az egyházak versenyben vannak egymással, illetve más ideológiai csoportokkal.

A nonprofit szektor kiterjedtebb azokban az országokban, ahol sok egymással versengő, saját ideológiájának terjesztésére törekvő vallási, politikai vagy egyéb ideológiai szervezet van, mint azokban, amelyek vallási és politikai szempontból viszonylag egységesek. Ezt a feltevést James és Levin (1987) nemzetközi összehasonlító empirikus kutatásában, magániskolákat vizsgálva megerősítette, a vallási tényezők hatása szignifikánsnak bizonyult a magániskolák arányának alakulására. A kormány a szolgáltatások nyújtásában versenytársa ugyan a nonprofit szervezeteknek, de a finanszírozás szempontjából inkább kiegészítő szerep és együttműködés jellemző, nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján megállapítható, hogy az állami támogatás a nonprofitok legfontosabb forrása (különösen azokban az országokban, ahol a nonprofit szektor kifejezetten nagy), felmerül a kérdés, hogy kormányokat mi indítja a nonprofit szervezetek finanszírozására. Három okot talál, a kormányzat így kívánja elérni bizonyos társadalmi csoportok támogatását; gyakran kisebbek az államot terhelő költségek, ha a szolgáltatást nem állami intézmények végzik; a nonprofit szervezetek munkaerő költségei alacsonyabbak, az önkéntes munkából kifolyólag (James, 1987). James megközelítése azért újszerű, mert vallási, politikai, kulturális tényezőket von be az elemzésbe, amelyeket a korábbi közgazdasági elméletek elhanyagolnak, pedig fontosak a nonprofit szektor kialakulásának magyarázatában.

A szervezetek viselkedésével foglalkozó elméletek

A szervezetek viselkedésével foglalkozó elméletek két csoportra oszthatók, az optimalizációs és hatékonysági modellekre. Ezeknek a modelleknek a közös jellemzője, hogy a nonprofit szervezetek költséghatékonyságát, tevékenységük hatékonyságát vizsgálják.

Az *optimalizációs modellek* esetében problémát okoz a célfüggvény megválasztása. A for-profit szervezeteknél egyszerű a helyzet, hisz azok a maximális profitra törekednek. A nonprofit szervezeteknél a leggyakrabban alkalmazott feltevés, hogy céljuk a szolgáltatásaik mennyiségének és/vagy minőségének emelése, a szervezet költségvetésének növelése (Hansmann, 1987).

A *hatékonysági modellek* alapfeltevése, hogy a nonprofit szervezetek hatékonysága – törekedjenek bár maximális mennyiségre vagy minőségre – mindenképpen alacsony, mivel hiányoznak a profitérdekelt tulajdonosok, akik ezt kikényszerítenék. Mivel az esetleges profit nem osztható szét, a vezetőik legfeljebb a költségek csökkentésében érdekeltek, mert így nő a szervezet kibocsátása, s így személyes presztízsük is. A hatékonysági modellek kidolgozói szerint a nonprofit szervezetek alacsony hatékonysággal működnek, ez magyarázza azt, hogy csak azokban az ágazatokban vannak jelen, ahol a piac nem működik tökéletesen, a szerződéses kapcsolatok kudarca rontja a for-profit vállalkozások hatékonyságát is, s így szükségessé és lehetségessé teszi a nonprofit forma megjelenését (Hansmann, 1987). A hatékonysági elméletek eredménye, hogy rámutatnak a nonprofit szolgáltatások magasabb hatékonyságának ellentmondásaira, nem eleve hatékonyabbak az állami szolgáltatóknál.

Interdiszciplináris elméletek

A nonprofit szektorral foglalkozó elméletek második generációja interdiszciplináris megközelítésű, a politológia, szociológia, szociálpolitika, közgazdaság elemzési szempontjait is alkalmazzák. Az interdiszciplináris szemléletű elméletek a jóléti állam válsága kapcsán próbálnak meg válaszokat találni a nonprofit szektor létre, társadalmi-gazdasági szerepére.

Salamon (1987) *interdependencia – elmélete, más néven öntevékenység kudarc elmélet* (partneri viszony elméletének is nevezik) intézményi oldalról kiindulva a kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolatokat vizsgálja. *Az alapfeltevése, amellyel eltér legtöbb szociológiai és közgazdasági elemzéstől, hogy a kormányzat és a nonprofit szektor között nem szembenállás, verseny, hanem partneri viszony van.* A nonprofit szektor Salamon szerint nem a kormány vagy a szerződéses piac kudarcára reagálva jön létre, hanem mint elsődleges válasz a társadalmi problémákra. A kormány csak másodlagos megoldást nyújtja, az öntevékenység kudarcára reagálva veszi át azokat a funkciókat, amelyek betöltésére a nonprofit szektor nem alkalmas. A legfőbb érv, amely az új megközelítés mellett szól, az, hogy a kollektív javak hiányára való kormányzati reagálás "tranzakciós költségei" sokkal magasabbak, mint az öntevékeny akciók megszervezésének költségei. Ahhoz, hogy a kormány cselekedni kezdjen, a társadalom jelentős csoportjainak fel kell figyelniük a problémára, tájékoztatniuk kell a döntéshozókat, a megoldást sürgető politikai többségnek az ügy mellé kell állni, törvényeknek kell készülniük, programokat kell kidolgozni, és beindítani. A problémákra adott öntevékeny válaszhoz ezzel szemben elegendő annyi, hogy az egyének egy kis csoportja a saját erejéből vagy külső forrásokra is támaszkodva megpróbálja egy programot kidolgozni és elindítani. Az öntevékenység kudarcá háttérben Salamon szerint több tényező megfigyelhető: alacsony hatékonyság, partikularizmus, paternalizmus, amatőrizmus. Az öntevékenységen alapuló rendszer legnagyobb gyengesége az, hogy nem képes annyi és olyan megbízható forráshoz hozzájutni, amennyi elegendő lenne a fejlett társadalmakban jelentkező összes jóléti szolgáltatási probléma megoldásához, a kollektív javak iránti kereslet kielégítéséhez. Ennek részben a "potyautas probléma" az oka, mivel a gondoskodó társadalomban a szükséglet szenvedők valamennyien részesülnek a számukra szükséges ellátásban, függetlenül attól, hogy fizetnek-e érte vagy sem, az emberek hajlanak rá, hogy inkább másokra hagyják ennek az ellátásnak a finanszírozását. A nonprofit szervezetek nem rendelkeznek hatósági jogkörrel és anyagi eszközökkel, hogy a potyautasként viselkedő polgárokat hozzájárulásra kötelezzék. A nonprofit szervezetek partikularizmusa azt jelenti, hogy a szervezetek csak bizonyos társadalmi csoportok problémáival foglalkoznak. Salamon szerint ez egyszerre előny és hátrány. Előny, mert ezáltal adnak alkalmat arra, hogy a társadalom különböző, például etnikai, vallási, lakóhelyi vagy érdekcsoportjai megszerveződjenek, és erőiket közös célok érdekében egyesítsék. Néhány elméletben (heterogenitáselmélet, kínálati oldal elmélete) éppen ez a partikularizmus adja a nonprofit szektor létének értelmét és magyarázatát. A partikularizmus ugyanakkor hátrány is, ha ez az alapja az emberi szükségletekre adott társadalmi válasz kialakításának. Fennáll annak a veszélye, hogy bizonyos társadalmi csoportok nincsenek kellően reprezentálva az öntevékeny szervezetek között.² Az öntevékeny szervezetek létrehozását és a jótékonyági akciókat nemcsak a társadalmi szükségletek felismerése motiválja, hanem az egyéni vagy közösségi összefogás is. Minden társadalmi csoport azt akarja, hogy saját szervezetei legyenek, s az embereket gyakran, mint vallási, etnikai csoportok tagjait hívják fel adományozásra. Az eredmény az, hogy az öntevékeny szervezetek száma messze meghaladhatja a gazdaságosság által indokolt szintet, csökkentve ezzel a rendszer hatékonyságát, és növelve a költségeket. A közösségi feladatok öntevékeny szervezetek segítségével történő megoldásának harmadik problémája az, hogy ez a rendszer elkerülhetetlenül azokra bízta a közösségi szükségletek definiálását, akiknek a kezében a pénz van. Amíg az öntevékeny szektor jelentős forrását az egyéni jótékonykodás képezi, addig a jótékonykodók határozzák meg, hogy a szektor pontosan mivel foglalkozzon, és kiket

---

² New York városában működő nonprofit szervezetek megfigyelése kapcsán Beck megállapította, hogy a gyerekeknek szánt szolgáltatások oroszán részét egészen a hatvanas évek elejéig a katolikus és a zsidó szervezetek biztosították. Mivel pedig a második világháborút követően a városba bevándorolt szegény feketék zömükben protestánsok voltak, az ő gyerekeik számára nem volt hely a szociális ellátás kialakult nonprofit rendszerében (Salamon, 1987).

szolgáljon. Nem a közösség egészének akarata határozza tehát meg a nonprofit szektor jellegét, tevékenységét, hanem a közösség vagyonos tagjainak preferenciái. Az öntevékeny szervezeteken alapuló rendszer utolsó gyengesége az, hogy amatőrök segítségével, amatőr megközelítésben próbál megbirkózni az emberi problémákkal. A szegénység és a nyomor problémáját igen hosszú ideig a szegények erkölcsi gyengeségének tulajdonították, a szegényekkel, elmebetegekkel való törődést olyan amatőrökre bízta, akiknek a rászorulóknak erkölcsi meggyőzése, vallásos nevelése, nem pedig orvosi ellátása vagy szakmai képzése volt a feladatuk.

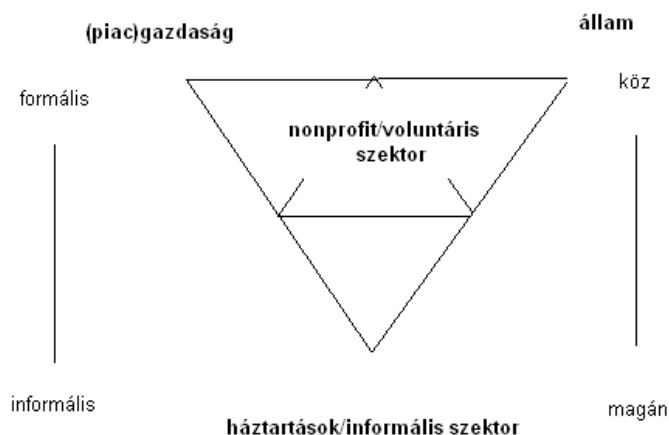
Összefoglalva *Salamon megközelítése szerint a kormány és a nonprofit szektor jól kiegészítik egymást*, a kormány megbízhatóbban képes a lakosság szükségleteit kielégítő szolgáltatások forrásainak előteremtésére, a szolgáltatási kínálat demokratikus döntési folyamatként alakul ki általa, az ellátások állampolgári jogok alapján nyújtásának biztosítója, ellenőrző szerepet tölt be a szolgáltatások minőségének betartásában. A nonprofit szervezetek alkalmasak a szolgáltatások személyesebbé tételére, versenyhelyzet teremtésére a szolgáltatások piacán, alkalmasabbak a kereslethez való rugalmas alkalmazkodásra.

Az összefoglaló néven *jóléti elméleteknek* nevezett elméletek a nyolcvanas években a jóléti állam válságának időszakában jelennek meg, az állam jóléti szolgáltatások területén betöltött egyre szélesedő szerepére összpontosítanak. Noha az elméletek középpontjában nem a nonprofit szervezetek eredetének a tisztázása áll, a társadalomtudósok szemléletét jelentősen formálták a nonprofit szervezetek társadalomban betöltött szerepét illetően. Az elméletek egyes képviselői (Offe, 1985) problémaként vetik fel a nonprofit szervezetek létét, a jóléti állam stabilitásának fenntartása érdekében egyre több funkciót ad át a magánszektorba tartozó és a félállami szervezeteknek, ennek következtében szuverenitása csökken, irányítási lehetőségei szűkülnek. Mások a nonprofit szervezeteket, a társadalmi problémákra adott premodern válaszként értelmezik, az iparosodás és az állami jóléti politika kialakulásával a nonprofit szervezetek jelentőségének csökkenését regisztrálják (Quadagno, 1987). Más történeti munkák az állami expanziót a gazdasági fejlődés automatikus „melléktermékeként” értelmezik. Rámutatnak arra, hogy a jóléti államok azért nem tudták a jóléti biztosítékok gazdasági fejlettségüknek megfelelő szintjét kialakítani, mert a társadalmi problémákra adott premodern piaci és nonprofit megoldásokat megtartották. (Flora & Alber, 1981). Flora (1986) későbbi művében megváltoztatja ezt az álláspontját, felismerve, hogy a reziduális jóléti modell elhanyagolja a középszintű struktúrák sokféleségét, amelyeknek jelentős jóléti funkciójuk van, vagyis a nem közszolgálati és félig közszolgálati támogatott jótékonyági formák, az önszerveződés. E struktúrák sokfélesége ma is fennáll, és a jövőben is fontos szerepet fog játszani.

Ennek a folyamatnak az elméleti modellálását tükrözi a jóléti mix, a jóléti háromszög modell és a jóléti pluralizmus koncepciója. A jóléti mix koncepciója (Rose, 1985) már az államot, a piacot és a háztartásokat egyaránt jóléti szolgáltatóknak tekinti. A jóléti háromszög modell (Evers, 1988), amelyben a háztartás, piac, állam viszonylatai által működik a jóléti rendszer, kiegészül az önkéntes szervezetekkel, önszervező csoportokkal.

A jóléti pluralizmus koncepcióban (Evers, 1995, Laville et al., 1999), a 90-es években, továbbfejlesztve a háromszektoros modellt a jóléti háromszög modelljében megjelenő önkéntes szervezetek önálló szektorként jelennek meg. A szektorok közötti együttműködésre helyezték a hangsúlyt, felhasználva az öntevékenység kudarca elméletet, valamint a közgazdasági megközelítésű nonprofit elméletek keresleti és kínálati elemeit is igyekeznek beépíteni a jóléti pluralizmus koncepciójába.

A jóléti pluralizmus koncepciójának szereplői

Forrás: Evers, 1995 (saját szerkesztés)

A jóléti állam elméletek kezdeti a nonprofit szervezeteket a jólét állam válságjelenségeként, a társadalmi problémákra adott premodern válaszokként való értelmezéstől a szervezeteket önálló jóléti szolgáltatásokat nyújtó szereplőként jelenítik meg. A jóléti állam elméletek a nonprofit szervezeteknek kiegészítő, korrigáló szerepet tulajdonítanak.

A *társadalmi eredet elmélet* (Salamon & Anheier, 1996) válaszokat keres a nonprofit szektor nemzetenként eltérő kialakulási és fejlődési folyamatára, illetve az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködés jellegzetes típusait igyekszik meghatározni. Az elmélet alapfeltevése, hogy a közszolgáltatások igénybevételekor az egyes szektorok közötti választás nem a fogyasztók egyéni döntésétől függ, hanem valószínű, hogy e választásokat a történelmi hagyományok, történelmi fejlődés előzményei, a legfontosabb szereplők (s ebbe az állampolgárok és közösségek mellett a kormányzati, sőt, a gazdasági szervezetek is beleértendő) kulturális háttere, értékrendje, ideológiai, erkölcsi és politikai elkötelezettsége, jótékonyági, problémamegoldási, konfliktuskezelési kultúrája befolyásolják. Minden társadalomnak megvannak a maga szerveződési mintái, azok a hagyományai, amelyek a társadalmi és a gazdasági élet szervezeti felépítését befolyásolják. A nonprofit szektor szerepének teljes megértéséhez éppen ezért a szervezeti és vallási hagyományok átfogó ismeretére is szükség van. A nonprofit szervezetek beágyazottak a társadalmi, gazdasági struktúrába, ez a beágyazottság nemzetenként eltérő.

Titmuss (1958) illetve Esping-Andersen (1990) jóléti állam tipológiáját felhasználva az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködést vizsgálva, a kormányzati jóléti kiadások mértékét és a nonprofit szektor méretét alapul véve, lehetséges nonprofit modelleket alakítottak ki Salamonék, megkülönböztetve liberális, szociáldemokrata, korporatista és államhatalmi típust (Salamon & Anheier, 1996). Esping-Andersen néhány fogalmát használják, az állam - nonprofit kapcsolat különböző típusai besorolására, míg Esping-Andersen jóléti és nyugdíjpolitika különböző típusaira tette. A *liberális* nonprofit modell jellemzője: relatíve alacsony az állami, kormányzati kiadások mértéke, és relatíve nagy a nonprofit szektor. Ez a modell ott épült ki, ahol a társadalmi-gazdasági fejlődés a széles középosztályra alapozódott. A liberális modellben a kormányzat és a nonprofit szektor alternatív mechanizmusokban kap teret. Ez a modell jól kimutatható az USA-ban, ám Angliát már a liberális és a korporatista modell keverékeként lehet jellemezni. A *szociáldemokrata* modellben az univerzális állami

szolgáltatások mellett kis szerepe van a nonprofit szektornak (pl. Svédország). A *korporatista* nonprofit modellben a magas jóléti kiadások mellett egy meglehetősen nagy súlyú nonprofit szektor található. A nonprofit szektor bevételi forrásai közül a kormányzati források a döntőek. Az állam a társadalmi fejlődésben lezajlott, karakterisztikus folyamatok miatt (munkásmozgalmi erők és a középosztály) a nonprofit szervezetekkel való együttműködésre kényszerült (Németország, Olaszország). A 19. században az állam konfrontálódott az alulról jövő radikális igényekkel, és szövetséget hozott létre a meghatározó egyházakkal. Ezért az állam által finanszírozott, jóléti gondoskodásban a nagyrészt vallásilag elkötelezett nonprofit szervezetek, mint szolgáltatók, máig fontos szerepet játszanak. Az *államhatalmi* terminussal jelölt nonprofit modellben a korlátozott kormányzati szociális, jóléti védelem mellett korlátozott nonprofit szektor található. Az állam saját részére, vagy a gazdasági és az üzleti élet javára őrzi meg ellenőrző szerepét a szociálpolitikai ellátások felett (szemben a szociáldemokrata modellel, ahol mindez a munkavállalók javára történik). A szektor bevételi forrásai az üzleti életből származnak, és sem a magán-filantropia, sem az állami szerepvállalás nem játszik jelentős szerepet (Japán).

A modell alkotói is elismerik (Salamon & Anheier, 1996; Salamon–Sokolowski–Anheier, 2000) vizsgálatuk ellentmondásait. A vizsgált összetett modellek néhány jellemzőjét tudták csak megragadni, és további mutatók bevonásával lehet igazolni feltételezéseiket. Emellett az állami és magán szektor definíciója és a köztük lévő munkamegosztás nem stabil, nem formalizált, idővel szükségképpen változik. A társadalmi eredet elméletet értékelők azonban, kiemelik az elmélet erényeként, hogy a nonprofit elméletek közül a legösszetettebb módon törekszik a nonprofit szektor létének és kiterjedtségének magyarázatára, igyekeznek összekötni a gazdasági elméletek modelljeit a történeti elemzések eredményeivel.

A nonprofit elméletek összehasonlító elemzésére, továbbfejlesztésére, egységes elméleti keret kidolgozására is történtek kísérletek. Salamonék (Salamon & Anheier, 1996) összehasonlító elemzése hat nonprofit elmélet jellemzőit foglalja össze, a fontosabb hipotéziseken és az elméletek bizonyítási terepének áttekintésén túl, az elméletek hipotéziseinek tesztelését is megkísérlik, a vizsgálatuk első szakaszában nyolc, második szakaszában huszonnégy országra kiterjedően.

Nonprofit elméletek áttekintő bemutatása

Elmélet	Összegzés	Fő hipotézisek		
		Méret	Vizsgált terület	Nonprofit pénzügyek
Heterogenitás-elmélet	Köz és kvázi-közjavak kielégítetlensége a heterogén kereslet helyzetében a nonprofit ellátások növekedéséhez vezet.	A nonprofit szektor mérete különböző a kereslet heterogenitásának mértékétől függően.	oktatás	A heterogén kereslet nagyobb bizalommal van a magánadományok felé a bevételekben, mint relatíve más források iránt.
Kínálat oldal elmélete	A kereslet heterogenitása magyarázza a magánszektor részvételét.	A vallási, ideológiai verseny magas szintje nagyobb nonprofit szektort eredményez.	oktatás	Minél magasabb a vallási/ideológiai verseny szintje, annál nagyobb a magán adományozás iránti bizalom a bevételekben a nonprofit szervezeteknél, mint más bevételi források iránt.
Bizalomelmélet	A nonprofit szervezeteket megbízhatóbbak az információs asszimetria (a fogyasztó nem tudja ellenőrizni az igénybe vett szolgáltatás minőségét) feltételei mellett a piaci szervezeteknél.	Ha a bizalom a piac iránt és a társadalom iránt magasabb szintű, akkor a nonprofit szektor kisebb.	egészségügy, szociális szolgáltatások	Minél alacsonyabb a társadalomban az üzleti/piaci szféra iránti bizalom szintje, annál nagyobb fontosságúak a nonprofit szektor bevételeiben a saját bevételek.
Jóléti állam elméletek	Az iparosodás a jóléti állam kialakulásához vezetett, amelyben kiszorultak a nonprofit ellátók	A nonprofit szektor fordítottan arányos az emberek egy főre jutó jövedelmével.	egészségügy, szociális szolgáltatások	Az elmélet nem foglal magába specifikus pénzügyi hipotézist.
Interdependencia elmélet / öntevékenység kudarca elmélet	A kezdeti alacsonyabb tranzakciós költségek miatt a nonprofit szervezetek megelőzik a kormányt a közjavak előállításában, de az öntevékenység kudarca következtében együttműködő kapcsolat alakul ki a kormányzati szektorral hosszabb távon	A kormányzati jóléti szektor jóléti kiadásai és a nonprofit szektor mérete összefügg.	oktatás, egészségügy, szociális szolgáltatások	Minél nagyobb a kormányzat szociális jóléti kiadása, annál nagyobb a nonprofit bevételeken belül a kormányzati támogatások aránya.
Társadalmi eredet elmélet	A nonprofit szektor mérete és szerkezete a társadalmi-gazdasági viszonyoktól függ	A kormányzati kiadások és a nonprofit szektor közötti kapcsolat függ a jóléti állam típusától.	szociális szolgáltatások, oktatás, kultúra és rekreáció	A nonprofit szektor bevételeinek mintázata függ a jóléti rendszer típusától

Forrás: (Salamon & Anheier, 1996)

Összegzés

Több elmélet kidolgozója továbbfejlesztve korábbi elképzeléseit megpróbálja összehangolni a nonprofit elméleteket. Fentebb kifejtettük, hogy James saját kínálati oldal elméletét keresleti oldalra vonatkozó elméleteket kiegészítendő alakította, elismerve azok értékeit. Weisbrod saját heterogenitáselméletét a szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletével ötvözi. Rámutat arra, hogy a két elmélet nincs ellentmondásban, csak a fogyasztói választások más-más problémájára helyezi a hangsúlyt. A fogyasztói választások két szakasza különíthető el, elsőként a vásárló az információs asszimetria veszélyeit mérlegelve olyan szervezetekhez fordul, amelyek nem osztják szét nyereségüket (állami, nonprofit), így kevésbé érdekelték a visszaélésekben, ez a szerződéses kapcsolatok kudarc elméletnek az alapfeltevését igazolja. A második szakaszban a fogyasztó arról dönt, hogy állami vagy nonprofit szervezet szolgáltatásait vegye-e igénybe, s ennek a döntésnek a hátterében a fogyasztói kereslet heterogenitása és a kormányzat által nyújtott közjavak mennyisége és minősége áll, így saját elméletét is igazoltnak tekinti.

A közgazdasági elméletek a piaccal vagy az állammal versengő nonprofit szektort vetítenek elénk, megmaradva a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan keretein belül, magyarázataikat mindenekelőtt gazdasági kategóriákra alapozva. A gazdasági szempontokon, a nonprofit szervezetek szolgáltató szerepén túllépés egy-két kivételtől (James kínálati oldal elmélete) eltekintve nem jellemző.

Az interdiszciplináris elméletek előnye, hogy rámutatnak arra, hogy a nonprofit szervezetek létrejötte és magatartása nemcsak az ösztönző-rendszerekkel és haszonfüggvényekkel függ össze, amelyekre a közgazdászok helyezik a hangsúlyt, hanem az intézményi struktúrákkal és az állam politikájával is (DiMaggio & Anheier, 1990). *Elsősorban nem versengő a szemléletük, a partneri viszonyra, egymás tevékenységének a kiegészítésére is mutatnak példát.* A három szektor kapcsolatrendszerének magyarázatára helyezik a hangsúlyt, komplexebben, a gazdasági tényezőkön túl nehezebben mérhető, megfogható tényezőket (a legfontosabb szereplők értékrendje, kulturális háttere, történelmi hagyományok) is bevonnak elemzéseikbe.

Az interdependencia – elmélete, vagy más néven öntevékenység kudarc elmélet amely leginkább párhuzamba hozható a társadalmi újításokkal, a társadalmi innováció értelmezésével. A létrejöttükre és a fenntarthatóságuk nehézségeire is ad egyfajta válasz, hisz a problémákra az egyének egy kis csoportja a saját erejéből vagy külső forrásokra is támaszkodva megpróbál választ adni, egy programot kidolgozni és elindítani, azonban az öntevékenységen alapuló programok legnagyobb gyengesége az, hogy gyakran nem képes annyi és olyan megbízható forráshoz hozzájutni, amennyi elegendő lenne a szolgáltatási probléma megoldásához, a kereslet kielégítéséhez. Tehát a nonprofit szektor Salamon szerint nem a kormány vagy a szerződéses piac kudarcára reagálva jön létre, hanem mint elsődleges válasz a társadalmi problémákra. A kormány csak másodlagos megoldást nyújtja, az öntevékenység kudarcára reagálva veszi át azokat a funkciókat, amelyek betöltésére a nonprofit szektor nem alkalmas.

Felhasznált irodalom

- Anheier, H. - Krlev, G. - Mildemberger, G. (2019). *Social Innovation Comparative Perspectives*. New York, Routledge
- Barbetta, G. P. (1991). A nonprofit szektor gazdasági szerepe. *Esély* 2(1), 11-22.
- Bartal, A. M. (1999). *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Budapest, Ligatura
- Bartal, A. M. (2004). Cél- és érdekorientált szervezetek a nonprofit szektorban – a nonprofit szervezetek új szempontú tipizálása egy empirikus kutatás eredményei alapján. <http://www.szazadveg.hu/civak/tanulmany.html> 2005.01.31.10h

- Ben-Ner, A. (1986). Non-Profit Organizations: Why Do They Exist in Market Economies? In Rose-Ackerman, S.(ed.). *The Economics of Nonprofit Institutions: Studies in Structure and Policy*. Oxford, Oxford University Press.
- Ben-Ner, A. & Van Hoomissen, Th. (1993). Nonprofit Organizations in the mixed economy. A Demand and Supply Analysis. In Ben-Ner, A. - Gui, B.. (eds.): *The Nonprofit Sector in a Mixed Economy*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Cajaiba-Santana, G. (2014): Social innovation: moving the field forward: a conceptual framework. *Technol. Forecast. Soc.Change* 82, 42-51.
- Caraça, J. - Lundvall, B-Å. - Mendonça, S. (2009). The changing role of science in the innovation process: From Queen to Cinderella?, *Technological Forecasting and Social Change*, 76 (6), 861–867
- Caulier-Grice, J. - Davies, A. – Patrick, R. – Norman, W. (2012). Defining Social Innovation. A deliverable of the project: “The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe” (TEPSIE), European Commission – 7th Framework Programme, Brussels: European Commission, DG
- DiMaggio, P. J. & Anheier, H. K. (1990). The Sociology of Nonprofit Organizations and Sectors. *Annual Review of Sociology* (95),16 137-159.
- Esping-Andersen, G. (1991). Mi a jóléti állam? In Ferge, Zs. – Lévai, K. (szerk.): *A jóléti állam*, Budapest, T-Twins Kiadó
- Evers, A. (1988). Eltolódások a jóléti mixben. Új megközelítés a jólét- és a szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához. In Andorka R.– Hradil, S., –Peschar, J. L. (1995). *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula
- Evers, A.(1995). Part of The Welfare Mix: The Third Sector as an Intermediate Area. *Voluntas* (6),2, 159-182.
- Flora, P. (1986). Növekedés a határokig. In Andorka, R. – Hradil, S. – Peschar, J. L. (1995). *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula
- Flora, P. & Alber, J. (1981). Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe. In Flora, Peter and Heidenheimer, A (eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick, N.J.: Transaction. 37-80.
- Gerometta, J. - Haussermann, H. - Longo, G. (2005). Social innovation and civil society in urban governance: strategies for an inclusive city. *Urban Studies* 42 (11) 2007-2021.
- Hansmann, H. (1987). Economic Theories of Nonprofit Organization. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.
- Havas A. (2014): Recent economic theorising on innovation: Lessons for analysing social innovation. CRESSI Working Paper
- Havas A.: (2020): A multi-channel interactive learning model of social innovation. CRESSI Working Paper. <http://real.mtak.hu/109200/1/CERSIEWP202024-1.pdf> Utolsó letöltés: 2021. 04. 06.
- James, T. & Levin, H. M. (eds.) (1987). *Comparing Public and Private Schools*. London
- James, E. (1987). The Nonprofit Sector in Comparative Perspective. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.
- Kocziszky, Gy. - Veresné Somosi, M. - Balaton, K. (2017). A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetősége. *Vezetéstudomány*, 48 (6-7). 15-19.
- Kondorosi, F. (1998). *Civil társadalom Magyarországon*. Budapest, Politika + Kultúra Alapítvány
- Korten, D. C. (1996). *Tőkés társaságok világmente*. Budapest, Kapu EKF Hálózat
- Kramer, R. M. (1981). *Voluntary Agencies in the Welfare State*. Berkeley, University of California Press
- Kramer, R. M. (2000). A Third Sector in the Third Millennium? *Voluntas* 11 (1), 1-23.

- Kuti, É. (1998). *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretektől kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Laville, J. L.– Borzaga, C. – Defourny, J. – Evers, A. – Lewis, J. – Nyssens, M. – Pestoff, V. (1999). *Third System: A European Definition*. Brussels, European Commission
- Murray, R. - Caulier-Grice, J. - Mulgan, G. (2010). *The open book of social innovation*, Nesta, The Young Foundation
- Nelson, R. – Krashinsky, M. (1973). Two Issues of Public Policy: Public Subsidy and the Organization of Supply. In Young, Dennis – Nelson, Richard: *Public Policy for Day Care of Young Children*. Lexington, MA: D. C: Heath&Co.
- Nemes, G. – Varga, Á. (2015). Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – sikerek, problémák, dilemmák, In Veresné Somosi, M.(szerk.) „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány Miskolc, 434-444.
- Offe, C. (1985). *Disorganized Capitalism*. Cambridge, MIT Press.
- Pavluska, V. (1999). *A nonprofit szektor*. Pécs, JPTE
- Quadagno, J. (1987). Theories of Welfare State. *Annual Review of Sociology*, 13 109-128.
- Rose, R. (1985). The State’s Contribution to the Welfare Mix, Glasgow, University of Strachclyde
- Salamon, L. M. & Anheier, H. K. (1996). *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
- Salamon, L. M. – Sokolowski, S. W. – Anheier, H. K. (2000). *Social Origins of Civil Society*. Baltimore, The Johns Hopkins University
- Salamon, L. M. (1987). A piac kudarca, az öntevékenység kudarca és a kormány nonprofit szektorral kialakított kapcsolatai a modern jóléti államban. In Kuti Éva – Marschall, M. (1991). *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Salamon, L. M. & Anheier, H. K. (1996). *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
- Salamon Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – Anheier Helmut K. (2000). *Social Origins of Civil Society*. Baltimore, The Johns Hopkins University
- Szabó, R. (2021). A nonprofit szervezetek szerepvállalása a társadalmi innovációkban. In Sikos T. Tamás (szerk.). *Társadalmi innováció - társadalmi jólét*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó
- Titmuss, R. (1958). *Essays on the Welfare State*. London, Allen and Unwin
- Varga, K. (2017). A regionális társadalmi innováció kérdései. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)* 2(4), 612-626.
- Weisbrod, B. A. (1977). *The Voluntary Nonprofit Sector: An Economic Analysis*. Lexington, Lexington Books
- Weisbrod, B.A. (1986). A háromszektoros gazdaságban működő öntevékeny nonprofit szektor egy elmélete felé. In Kuti, É. – Marschall, M. (1991) (szerk.) *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport 15-28.
- Weisbrod, B. A. (1988). *The Nonprofit Economy*. Cambridge, Harvard University Press.

**MUNKANÉLKÜLISÉG, FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS GAZDASÁGI
LEHETŐSÉGEK EGY DÉL-BARANYAI KISTELEPÜLÉSEN**

Abstract

Unemployment is a serious social problem, and its management is a priority task of many domestic and international policies. Unemployment significantly affects not only the lives of individuals, but also the functioning of society. A high unemployment rate increases social problems, health care costs and reduces economic growth. Accordingly, governments and international organizations take extensive measures to reduce unemployment. We are investigating how unemployment affects a disadvantaged small settlement in Ormánság, which serves as one of the prominent examples of domestic territorial inequalities. In order to gain a comprehensive understanding of the topic, expert interviews were conducted with the mayor of Drávaivány, a regional employer, the labor market mentor of the settlement, and one of the leaders of the management group of the Catholic Charity project. We conducted a focus group interview, which was used to assess the needs of the target group and made it possible to explore the difficulties of those involved in the social problem, especially those who have already been excluded from the primary labor market. During the group interview, we examined the livelihood strategies of the people involved, their vision of the future, and their possibilities of connection to the earning activity. The purpose of the interview research is, among other things, to reveal the effectiveness of public employment and locally available labor market programs from the point of view of the target group living in the settlement. We asked local decision-makers, employers, service providers and stakeholders about the active employment policy tools and their impact on the employment opportunities of the population living in the region. In addition, as part of quantitative research, documents were analyzed - among others, the Local Equal Opportunities Program, the Drávaivány Economic Development Strategy, the Settlement Social Diagnosis, and local government decrees. The purpose of the research is also to map the difficulties faced by those involved in the social problem before entering the primary labor market.

Keywords

employment, disadvantage, social problems

Absztrakt

A munkanélküliség súlyos társadalmi probléma, kezelése számos hazai és nemzetközi szakpolitika kiemelt feladata. A munkanélküliség nem csak az egyének életét, de a társadalom működését is jelentősen befolyásolja. A magas munkanélküliségi ráta növeli a szociális problémákat, az egészségügyi költségeket és csökkenti a gazdasági növekedést. Ennek megfelelően a kormányok és nemzetközi szervezetek széleskörű intézkedéseket tesznek a munkanélküliség csökkentése érdekében. Azt vizsgáljuk, hogy a munkanélküliség hogyan érint egy hátrányos helyzetű ormánsági kistelepülést, amely a hazai területi egyenlőtlenségek egyik kiemelt példjaként szolgál. A téma átfogó megismerése miatt szakértői interjúk készültek Drávaiványi polgármesterével, egy térségi foglalkoztatóval, a település munkaerő-piaci mentorával, a Katolikus Karitás projekt irányítási csoportjának egyik vezetőjével. Fókuszcsoporthoz interjút készítettünk, mely a célcsoport szükségleteinek felmérésére szolgált és lehetővé tette a társadalmi problémában érintettek nehézségeinek feltárását, különösen azokét, akik már kiszorultak az elsődleges munkaerő-piacról. A csoportos interjú során vizsgáltuk az érintettek megélhetési stratégiáit, jövőképét és kapcsolódási lehetőségeiket a kereső tevékenységhez. Az interjú kutatás célja többek között az, hogy segítségével feltárható legyen a közfoglalkoztatás és a helyben elérhető munkaerő-piaci

programok hatékonyságának a megítélése a településen élő célcsoport szempontjából. A helyi döntéshozókat, foglalkoztatókat, szolgáltatókat és az érintetteket az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközökről, valamint a térségben élő lakosság elhelyezkedési esélyeire gyakorolt hatásokról kérdeztük. Emellett kvantitatív kutatás részeként dokumentumok elemzésére is sor került – többek között a Helyi Esélyegyenlőségi Program, a Drávaiványi Gazdaságfejlesztési Stratégia, a Települési Szociális Diagnózis, és helyi önkormányzati rendeleteket. A kutatás célja az is, hogy feltérképezze, milyen nehézségekkel küzdenek a társadalmi problémában érintettek az elsődleges munkaerőpiacra lépésig.

Kulcsszavak

foglalkoztatás, hátrányos helyzet, társadalmi problémák

Bevezetés

Drávaiványi Baranya megyében, a Sellyei Járás területén fekszik, jogállása község, lakosság száma 2021-es adatok szerint 150 fő. A lakhatási diagnózis megállapításai alapján a lakosság összetétele vegyes, szegregátum a település méretéből adódóan nem alakult ki. Az elmúlt években stagnáló lakosság szám mellett a hátrányos helyzetű roma népesség aránya nőtt a településen. Az Ormánsági kistelepülésekre jellemzően a helyben elérhető munkalehetőségek és szolgáltatások száma igen alacsony, a közlekedési viszonyok kedvezőtlenek és mindössze az ingatlanállomány 20%-a tekinthető elfogadható szerkezeti állapotúnak (Lakhatási Diagnózis Drávaiványi, 2022). A településen nincs óvoda, iskola és egészségügyi intézmény sem, a szolgáltatások legnagyobb részét legközelebb Sellyén tudja igénybe venni a lakosság.

Drávaiványiban a munkavállaló korúak száma 91 fő. A településen a 2023. februári adatok szerint a nyilvántartott álláskeresők száma 25 fő volt, közülük a tartósan (egy évnél hosszabb ideig) nyilvántartottak száma 9 fő. Rendszeres szociális segélyben 3 fő, foglalkoztatást helyettesítő támogatásban 9 fő részesült. A relatív mutató, amely a nyilvántartott álláskeresők arányát a munkavállalási korú népesség százalékában mutatja (tulajdonképpen a munkanélküliség aránya), Drávaiványiban hétszerese (27,47%) az országos (3,73%), és négyszerese a Baranya megyei átlagnak (5,63%) (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2023).

A Sellyei járás aprófalvas és sűrű településszerkezetű, egy rendkívül elszigetelt és innovációtól elzárt térségként jellemezhető. Az Ormánság tájegység a Sellyei Járásban található, amely Magyarország egyik legszegényebb térsége és a kedvezményezett járások besorolása szerint az ország második legrosszabb társadalmi gazdasági mutatókkal rendelkező járása. A kistérségben lévő községek problémái az Ormánságban fokozottan jelentkeznek.

Drávaiványi társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett településnek számít, azonban a jelentős munkanélküliséggel sújtott települések közé nem került besorolásra a 105/2015.(IV.23.) Korm. rendelet értelmében. A települések besorolásához egy komplex mutató számítására van szükség, mely a települések társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerő-piaci, valamint infrastruktúra és környezeti adataiból kerül meghatározásra. Drávaiványi a rangsorolt települések legkedvezőtlenebb harmadába került besorolásra, így a fejlesztési célú támogatásokhoz való hozzáférés tekintetében kedvezményezettnek minősül.

A 2019-2024-es évre vonatkozó Helyi Esélyegyenlőségi Program (továbbiakban: HEP) az Egyenlő Bánásmódról és az Esélyegyenlőség Előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvényben meghatározottak szerint rögzíti Drávaiványi Község Önkormányzatának az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében szükséges elvégzendő feladatait.

A lakónépesség alakulását a vizsgált időszakban, 2012 és 2017 között csökkenés jellemezte, ugyanakkor a 0-14 évesek aránya növekedett. A korösszetétel alapján megállapíthatjuk, hogy Drávaiványira nem jellemző az elöregedés, a fiatal népesség magas arányának köszönhetően. A település foglalkoztatottsági mutatói alapján a vizsgált időszakban

a regisztrált munkanélküliek tekintetében a férfiak túlsúlya volt megfigyelhető. A 2017-es évben a nyilvántartott álláskeresők 56%-a 8 általánosnál alacsonyabb vagy általános iskolai végzettséggel rendelkezett (Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2019).

A térséget érintő negatív gazdasági folyamatok hatására Drávaiványiban is az önkormányzat vált a fő foglalkoztatóvá a közfoglalkoztatási programokkal. A munkalehetőségek alacsony száma, a rossz infrastrukturális viszonyok, az úthálózat és a közlekedés nehézségei miatt a közfoglalkoztatásban való elhelyezkedés tartósan fennállt, a fő funkcióját – a munkavállalók visszavezetését az elsődleges munkaerő-piacra – nem látta el (Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2019).

A településen élő nők munkaerő-piaci és foglalkoztatási helyzetéről a helyi tapasztalatok alapján elmondható, hogy a nők foglalkoztatását leginkább gátló tényező a gyereknevelés, továbbá, hogy a családi feladatok és felelősségek elsősorban őket terhelik (Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2019).

A közfoglalkoztatás helyzetéről elmondható, hogy az elmúlt években a sellyei járásban a közfoglalkoztatási programok jelentős mértékben hozzájárultak a foglalkoztatási lehetőségek növekedéséhez, ezzel azonban a fő foglalkoztatók sok esetben az önkormányzatok lettek. A programok egyik célja az álláskeresők foglalkoztatása volt, és bár ez sikeresnek tekinthető, a hosszú távú hatásuk vitatott. Az önkormányzatoknak fontos feladata, hogy a programok mellett hosszú távú munkalehetőségeket is teremtsenek a településeken, így támogatva a helyi gazdaságot és csökkentve a függőséget a közfoglalkoztatási programoktól (Helyi Esélyegyenlőségi Program, 2019).

Drávaiványi munkaerő-piaci helyzetének értékelése

Az értékteremtő közfoglalkozásban és a mezőgazdasági idénymunkákban szükség van a megbízható és fizikai munkavégzésre alkalmas munkavállalókra, így az önkormányzat és a helyi gazdasági szereplők – mezőgazdasági vállalkozások - sem motiváltak abban, hogy a lakosságot támogassák az elsődleges munkaerő-piacra lépésben. A lakosság számára a közfoglalkoztatásban megkeresett jövedelem kiegészítésére gyakran az idénymunkában, fekete foglalkoztatásban van lehetőség. A mezőgazdasági vállalkozások az elmúlt évtizedekben hatalmas fejlődésen, ezzel együtt automatizáláson mentek keresztül, mely lecsökkentette a munkaerő igényüket, azonban a szezon jelentő hónapokban a napszámban is munkaerőhiánnyal küzdenek. Az alacsony költségekkel járó munkaerő helyben tartása miatt a közfoglalkoztatási program fenntartásában érdekeltek a helyi piaci szereplői.

A tartós munkanélküliséget, vagy a hosszú ideig fennálló közfoglalkoztatotti munkaviszonyt nem lehet egyetlen okkal magyarázni. Gyakran nagyon komplex egyéni problémák is nehezítik az elsődleges munkaerő-piacon való munkavállalást. Problémát jelenthetnek a felhalmozott adósságok, melyek a hivatalos munkabérből kerülnek inkasszállásra, emellett a jogosítvánnyal és személyautóval rendelkezők aránya is igen alacsony. Az ingázás főként a nők számára jelent problémát, akik az anyai és háztartásban betöltött szerepüknél fogva nem vállalják a több műszakos munkarendet és a napi több órányi utazást a munkahely és az otthon között.

Drávaiványiban is jellemző, hogy a munkaképes lakosság – bár alacsony arányban – de elhelyezkedett az elsődleges munkaerő-piacon. A stabil 10-15 fős munkavállalói tábor kialakulása nélkül a versenyképes jövedelmet és plusz juttatásokat kínáló cégek nem foglalkoznak érdemben az elenyésző számú jelentkezővel. A betanított munkára fogható, az ingázásra és a több műszakos munkarendben dolgozni hajlandó munkavállalók a környező két településen sincsenek annyian, hogy a nagyobb kapacitással rendelkező pl. pécsi cégeknek érdemes legyen munkásjáratot indítani. A munkaerő közvetítő cégek toborzóit gyakran érdektelenség övezi, melynek egyik oka a munkavállalók csalódottsága a hangzatos ígéretekben (Az ormánsági gazdaságfejlesztés koncepcionális alapjai (munkaanyag), 2022).

A foglalkoztatásból egészségügyi vagy mentális okból kiszorultak mellett a nők helyzete is igen nehéz az elhelyezkedés tekintetében. A tapasztalathiányból eredő önértékelési problémák miatt számukra is a közfoglalkoztatás és az idénymunka jelenti az egyetlen kiutat a munkanélküliségből. Elsősorban a nők, de a foglalkoztatásból egészségügyi vagy mentális okból kiszorultak mobilitási nehézségeinek egyik oka az ismeretlentől és a falu elhagyásából eredő félelem. Ez gyakran visszatartja és akadályozza őket abban, hogy a munkakeresésben eljussanak egy interjúig vagy egy gyárlátogatásig.

Komplex és módszertanilag jól felépített munkaszocializáció nélkül a piaci helyzettől függetlenül sem képzelhető el gazdasági előrelépés Drávaiványiban (Az ormánsági gazdaságfejlesztés koncepcionális alapjai (munkaanyag), 2022).

Az interjúk során kiderült, hogy az elhelyezkedés tekintetében összetett problémákba ütköznek a településen élők. A probléma sokrétűségét az is bizonyítja, hogy a válaszok között nagyon sok eltérő vélemény szerepelt. A közlekedés hiányosságait és a helyben elérhető munkalehetőségek alacsony számát minden megkérdezett nehézségnek tartotta, azonban többen úgy vélekedtek, hogy a motivátlanság és a röghöz kötöttség is negatívan hat a munkavállalásra. A fókuszcsoportos interjú során a megkérdezettek egyéni nehézségei is előtérbe kerültek. Elmondásuk szerint a nők helyzete a legnehezebb, a férfiak mobilitása jóval egyszerűbb, elhelyezkedési esélyeik jobbak, azonban a megváltozott munkaképességük számára helyben nincsenek lehetőségek.

Az interjúkból az is kiderült, hogy a munkanélküliség tartóssága mellett a másodlagos munkaerő-piacon ragadás – a közfoglalkoztatási csapdahelyzet is jellemző a településen. A távolság nagyon nehezíti a munkavállalást, nagyon sok időt vesz igénybe az utazás. A megközelítőleg 3 órás utazás mellett a háztartási munkák és a gyermekek ellátására nincs idő. Tapasztalataik alapján a munkáltatók nem szívesen foglalkoztatják a 3-4 gyermekkel rendelkezőket, ezért is gondolják úgy, hogy a férfiaknak jobbak az elhelyezkedési esélyeik. A közfoglalkoztatási munkaviszony mellett sokan vállalnak feketén egyéb munkát, ami jellemzően mezőgazdasági idénymunkát jelent. A fekete vagy szürke gazdaság felé fordulás a közfoglalkoztatási bérek alacsony mértéke miatt jellemző a területen - a megélhetéshez szükséges anyagi feltételek megteremtéséhez nem elegendő a havi fizetés. A „napszám” gyakran nagyon megterhelő, komoly fizikai igénybevételt jelent, ezért ezt sem tudja mindenki vállalni. Jövedelemkiegészítésként alkalmasnak tartják ezt a fajta munkát, azonban az idény jellegéből adódóan ez sem jelent megoldást az elhelyezkedésre, továbbá a feketén foglalkoztatók érdeke az, hogy legyen egy olyan munkavállalói réteg, aki gyorsan mozdítható. A fekete foglalkoztatás illegális, így a megkérdezettek a válaszadás során óvatosan fogalmaztak, azonban az Ormánságban mindenki ismeri a munkavállalás ezen formáját. A részvételi adatokról nem rendelkezünk információval, negatív hatásaival viszont számolnunk kell. Az abban résztvevők állandó bizonytalanságban vannak, megbízhatatlan munkáltatói magatartással találkozhatnak és ki vannak téve a szociális biztonság hiányának. Jövedelmük után nem fizetnek járulékokat, így jellemzően magasabb összegeket kérhetnek el a munkáltatótól, kiszolgáltatók helyzetüknél fogva azonban a magas órabérek sem jellemzőek a településen.

A mezőgazdasági vállalkozások fejlődésének eredményeképpen egyre kevesebb szükség van a folyamatosan elérhető munkaerőre, ezért nem áll érdekükben hosszú távú bejelentett foglalkoztatást biztosítani.

A megkérdezettek úgy érzik, hogy a fiatalok számára is nehézséget jelent, hogy nincs helyben munkalehetőség, és a családok szűkös anyagi forrásai miatt arra sincs lehetőség, hogy jobb feltételeket biztosítsanak számukra.

A piaci munkahelyek által támasztott elvárásoknak sok esetben nem képesek megfelelni a jelentkezők. A foglalkoztatók szerint olyan szociális problémák is felmerülnek, mint az alkoholizmus, vagy az annyira alacsony életszínvonal, melyben a ruházkodás és a higiéniai

szükségletek sem megoldottak. Ezzel szemben a munkakeresők a foglalkoztatóktól várnak el nagyobb rugalmasságot és olyan plusz juttatásokat, melyek megkönnyítik számukra a munkavállalást.

A SWOT analízis alapján a település munkaerő-piaci helyzetét érintő legfontosabb erősségeknek az önkormányzat szociális védőfunkcióit, a helyi értékteremtő közfoglalkoztatás meglétét és az NGO által biztosított – helyben elérhető – komplex munkaerő-piaci szolgáltatásokat tekinthetjük. Gyengeségként Drávaiványi rossz infrastruktúráját, a lakosság alacsony képzettségi szintjét, a rossz útviszonyokat és tömegközlekedési lehetőségeket kell számba vennünk. Emellett nehézséget jelent, hogy a település környékén alacsony számban vannak foglalkoztatók, a környező munkalehetőségek száma igen kevés. A lakóingatlanok rossz állapotúak, a térséget tekintve az előregedő falvakra jellemző folyamatok indultak el, és a halmozott nehézségek hatására alulmotiváltsággal is számolnunk kell.

Jelenleg a közfoglalkoztatás lehetőségként szolgál a településen élők számára, azonban a közfoglalkoztatás egyik célja az elsődleges munkaerő-piacra való visszavezetés, mely Drávaiványiban sem hozta meg a hozzáfűzött reményeket. Az interjúkból kiderült, hogy a közfoglalkoztatást sokan az egyetlen lehetőségnek tartják az élethelyzetükből adódó problémáik miatt, azonban mások szerint az lenne a megfelelő megközelítés, hogy a közfoglalkoztatás egy átmeneti megoldásként szolgáljon, amely lehetőséget ad a munkaerő-piacról kiesett embereknek arra, hogy pár hónapig vagy fél évig munkát végezzenek.

Nehézséget jelent, hogy a komplex hátrányokkal érintett területeken nincs igazi munkaerő-piac, ezért nincs olyan hely sem, ahova vissza lehetne integrálni az embereket, így a minimálbérnél alacsonyabb fizetés nem ösztönzi semmire a közfoglalkoztatásban résztvevőket.

A csapdahelyzet kialakulásáról is ellentétes véleményeket fogalmaztak meg a megkérdezettek. A foglalkoztatók szerint az ideális megoldás az lenne, ha a közfoglalkoztatási programokat olyan képzésekkel, tréningekkel egészítenék ki, amelyek lehetővé teszik a munkavállalók számára, hogy fejlesszék készségeiket és szakmai kompetenciáikat, ezzel növelve az esélyeiket egy stabil munkahely megszerzésére. Emellett kiemelten fontosnak tartják az állam és a vállalatok együttműködését annak érdekében, hogy a közfoglalkoztatottak számára valódi lehetőségek nyíljanak meg a munkaerő-piacon, és ne csak további átmeneti megoldásokat kapjanak. A résztvevőknek ezzel szemben az a tapasztalatuk, hogy több olyan képzésen is részt vettek már, melyek nem segítették elő az elhelyezkedésüket. Az interjú során elmondták, hogy a közfoglalkoztatás biztos jövedelemforrás, melyet nem mernek kockára tenni azért, hogy „szerencsét próbáljanak”, mert rossz tapasztalataik vannak az elsődleges munkaerő-piacon való elhelyezkedésben. Többen arról számoltak be, hogy csak időszakosan volt szükség a munkájukra egy-egy üzemben, és a korábbi tapasztalataik alapján a munkaerő közvetítő cégekben is megrendült a bizalmuk.

Többen elmondták, hogy a két-három műszakos munkarend vállalása nagyon nehéz, ugyanis a gyermekeik felügyelete, az otthoni teendők elvégzése nem összeegyeztethető a munkába járásnak ezzel a formájával. Néhány olyan munkalehetőséget is említettek, melyek Pécsett elérhetőek lennének, azonban a céges buszjárat csak Sellyéig közlekedik, és az odáig való eljutást sem tudják megoldani. Azok a személyek, akik egészségügyi problémával küzdenek, nem vállalják a gyakran egyetlen lehetőségként felajánlott betanított munkát, képzettségük alapján más jellegű munkakör betöltésére nincs lehetőségük.

A betanított munka olyan munkaköröket jelent, amelyekhez nincs szükség előzetes szakképesítésre vagy tapasztalatra, azonban a munkavállalók megkapják a kellő ismereteket és képességeket az adott feladatok ellátásához. Ezek a pozíciók általában fizikai munkát igényelnek, melyeket az életkor előrehaladtával és az egészségügyi állapot romlásával egyre nehezebben töltenek be.

A közfoglalkoztatás jövője sok szempontból bizonytalan, a megkérdezett foglalkoztatók szerint a közfoglalkoztatás nyújtotta lehetőségek folyamatosan szűkülnek. A programban

résztevők félnek attól, hogy annak megszűnése után nem lesz lehetőségük az elhelyezkedésre, mert alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, sokan küzdenek közülük egészségügyi problémákkal, és az átlagéletkor 40-50 év között mozog, így a jövőjüket tekintve nem rendelkeznek alternatív tervekkel. Megállapítható, hogy a megkérdezettek bizonytalanok a közfoglalkoztatás jövőjét illetően – a jelenlegi helyzetet nem látják pozitívan, azonban a program teljes megszüntetésével sem látnak kiutat a problémákból. A program kritikájaként került megfogalmazásra, hogy a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be, nem segítette elő helyben a munkaszocializációt és az elhelyezkedést, ezzel szemben jelenleg is dolgoznak olyan személyek közfoglalkoztatottként, akik más munkát még nem vállaltak. Az interjúalanyok veszélyesnek tartják a fiatalok bevonását a programba, ezzel együtt a korai iskolaelhagyást is megoldandó problémaként írták le.

A munkaközvetítő cégek és helyi foglalkoztatók bevonásában és a helyi vállalkozásfejlesztésben komoly lehetőségek rejlenek. A munkaközvetítő cégek és a helyi foglalkoztatók fontos szerepet játszhatnak abban, hogy a helyi munkaerő-piacot aktívabbá és versenyképesebbé tegyék. A közfoglalkoztatás mellett az ő szerepük is kiemelkedő fontossággal bír, hiszen ők képesek a munkaerő-piac igényeihez igazítani a képzést és az oktatást, emellett a helyi vállalkozások és vállalkozók támogatása is kulcsfontosságú a helyi gazdaság fejlődése és a munkaerő-piac élénkítése szempontjából. Az önkormányzatoknak, a kereskedelmi kamaráknak és más gazdasági szereplőknek össze kell fogniuk, hogy megteremtsék a kedvező környezetet a vállalkozások számára, például adókedvezményekkel.

A közfoglalkoztatás egyedül nem lehet megoldás a Drávaiványiban tapasztalható foglalkoztatási problémákra. Ahhoz, hogy a helyi munkaerő-piac élénküljön, szükség van a térségi vállalkozások támogatására, az átképzési és továbbképzési programokra. Ezek segítségével, valamint a mobilitás növelésével és a szakképzettség befejezésének támogatásával a szezonális munkák mellett a hosszú távú foglalkoztatás lehetőségeinek megteremtése a cél.

A megkérdezettek egyetértettek abban, hogy a fontos lenne a közfoglalkoztatáson kívül más alternatív eszközökkel is enyhíteni a munkaerő-piaci kirekesztődést és elősegíteni a társadalmi integrációt. A segélyezést nem tartják jó megoldásnak, azonban az egyéb pénzbeli támogatási formákat jó lehetőségnek tekintik a motiválásra. Egyes álláspontok szerint az általános iskola befejezésének támogatását célzó programok során nyújtott megélhetési támogatás összege nem ösztönzi kellőképpen a perifériára szorult társadalmi csoportokat a tanulmányaik folytatásában. A nők helyzetére megoldást jelenthetnének a környezetben elérhető atipikus foglalkoztatási formák ugyanis a részmunkaidős, vagy otthonról végezhető munkákra mindig nagy az érdeklődés. A négy-hat órában munkát vállaló édesanya még az ingázás mellett is könnyebben tudja ellátni a háztartási és gyermeknevelési feladatait.

A fiatalok támogatása nagyon fontos a tanulmányaik során, ugyanis a támogató háttér hiánya elősegíti a korai iskolaelhagyást és a képzetlen réteg újra termelődését. A szankciók bevezetését támogató vélemény is megjelent a foglalkoztatók részéről, mely a támogatások radikális csökkentésével kényszerítené a helyben élőket a munkavállalásra.

A településen élők életében számos olyan megküzdési stratégia alakult ki, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy helyzetüket elfogadhatóbbá tegyék. A korlátozott anyagi lehetőségekhez való alkalmazkodás mellett sokan a háztáji gazdálkodásban látják a lehetőségeket. Az Öngondoskodó Porta Programban 34 háztartás vett részt a 2021-es évben, ami azt jelenti, hogy a kiskertek művelése és a zöldségtermesztés hagyománya még nem veszett el a területen. A motivációt növeli a Katolikus Karitás Családi Kert Programjában való részvétel lehetősége, és a Drávaiványiban működő helyi értékteremtő mezőgazdasági közfoglalkoztatás működése.

Gazdasági helyzetkép

A 2020-as Szociális diagnózis szerint Drávaiványiban öt vállalkozó működött, közülük 2 önfoglalkoztató és 3 mikro vállalkozás. Jelenleg 16 közfoglalkoztatott dolgozik a településen. A faluban dolgozók közül sokan más településekre járnak munkába, leggyakrabban a 4,2 km-re található Sellyére, Vajszlóra (16,1 km), Pécsre (51 km) és Kaposvárra (76,9 km). Sellyére a legkönnyebb eljutni, mert munkanapokon naponta 7 Volán járat közlekedik, a menetidő 8 perc. Vajszlóra csak átszállással lehet eljutni, a menetidő 26-129 perc közötti, míg Pécsre naponta két közvetlen buszjárat van, menetidő 82-107 perc között mozog. Kaposvárra is nehéz eljutni tömegközlekedéssel, a menetidő 180 perc vagy annál is több lehet. A településről egy munkásjárat jár Kaposvárra a Kaposplast Kft.-be. Az egyik legfontosabb fejlesztési terület a munkahelyek bővítése a településen. A helyi munkalehetőségek között szerepel a közfoglalkoztatás és az idegenmunka, amely gyakran fekete- vagy szürke foglalkoztatást jelent. A tapasztalatok alapján a helyiek nehezen hagyják el a települést új munkalehetőség reményében, és magas elvárásaik vannak a munkaidő és a fizetés tekintetében, amelyet azonban nem támaszt alá az alacsony iskolai végzettségük, képzettségük, munkatapasztalatuk. Az alacsony szakmai és végzettségi szint miatt a betanított munkák jelentenek lehetőséget több ember számára. Az ösztönző munkahelyteremtés Drávaiványiban a szociális munka által lesz még hatékonyabb, amelybe a Jelenlét Pont szolgáltatásai és a munkaerő-piaci mentor is bekapcsolódik. A következő generáció pályaeorientációját és oktatását a Példakép programmal és foglalkozásokkal támogatják, míg a lakhatási beavatkozások és közösségfejlesztések folyamatban vannak. A településen szociális szolgáltatások és oktatási programok segítik az embereket munkához jutni és fejlődni, miközben a lakhatási helyzet és a közösségi élet is javulni látszik. Drávaiványiban az Öngondoskodó Porta Program használatát támogat takarmánnyal, táppal és háztáji gazdálkodást elősegítő eszközökkel. A program sikeresen ösztönzi a háztáji gazdaságot és bevonja a helyi lakosságot, például a Kiskert programban. A tapasztalatok alapján a programban résztvevő családok elkötelezettek a saját munkájuk és a termésük iránt, az Öngondoskodó Porta Program eredményei hozzájárulhatnak a gazdaság élénkítéséhez és a település fejlődéséhez. Drávaiványiban mezőgazdasági beruházások valósulnak meg, amik javíthatják a termelés hatékonyságát és új munkalehetőségeket teremthetnek. A zöldségek és gyümölcsök feldolgozásának lehetőségeit is figyelembe kell venni. A helyi vegyesület a Magyar Falu Program keretében fejlesztési támogatást nyert. A településen egy pálinkafőző üzem is működik, amely kapcsolatot tart a helyi termelőkkel. (Katolikus Karitás – Caritas Hungarica: Felzárkózó Települések Program – Drávaiványi község gazdasági és foglalkoztatási stratégiája – munkaanyag, 2020)

Az önkormányzat szerepe

A helyi önkormányzat intézkedései biztosítják, hogy a rászorulóknak is hozzájuthassanak a megfelelő minőségű és mennyiségű szociális és egészségügyi szolgáltatáshoz. Az ellátásokhoz való hozzáférés lehetőségeinek biztosítása érdekében a falubusz igény szerint ingyenes szállítást biztosít Sellyére és Pécsre. Emellett az önkormányzat a szociális étkeztetés támogatásával is jelentős anyagi terhet vesz le az itt élőkől. Drávaiványiban a helyi sajátosságoknak megfelelő, szociális rászorultságtól függő pénzbeli és természetben nyújtott támogatások elérhetőek a lakosság számára. Az önkormányzati rendeletben meghatározott feltételek szerint gyógyszer-támogatást, létfenntartási, gyermekvédelmi, továbbá nevelési és tanévkezdési támogatást nyújt. (Drávaiványi Község Önkormányzata Képviselő-testületének 4/2023. (III. 24.) önkormányzati rendelete)

A támogatás széles körében elérhető még a temetési támogatás, az eseti rendkívüli támogatás, a szennyvízszippantási támogatás, a születési támogatás, a társadalmi ünnepekhez kötődő települési támogatás és a köztemetés. A lakosság számára lehetőség van lakásfenntartási támogatás igénybevitelére is. Az ellátások kiterjednek a tűzifa juttatásra és a szociális nyári

gyermekétkeztetésre, ezen felül pedig a személyes gondoskodás biztosított a településen. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény igénybevétele lehetőséget biztosít a nehéz anyagi helyzetben lévő családoknak, hogy gyermekeik oktatását biztosítani tudják. A gyermekvédelmi kedvezményhez kapcsolódó normatív támogatások (pl. ingyenes tankönyv és étkeztetés) jelentős anyagi tehermentesítést jelentenek a rászorulóknak számára.

A téli hónapokban a megtakarítással nem rendelkező vidéki lakosság helyzete a fűtési szezon miatt rendkívül nehézé és kilátástalanná válik. A tüzelőről való gondoskodás a legtöbb családnak kihívást jelent. A fűtőanyag beszerzése nem csak anyagilag, hanem időben és fizikailag is nagyobb erőfeszítést igényel. Ebben az időszakban a mezőgazdasági munkák elvégzésére sincs lehetőség, ezért az amúgy is nehéz anyagi helyzetben élő falusi lakosság nem tudja kiegészíteni jövedelmét, még feketén sem, ami tovább rontja anyagi helyzetüket. Az önkormányzati szociális tűzifa program lehetőséget biztosít arra, hogy ne alakuljanak ki krízishelyzetek a fűtési szezonban.

A civil szervezetek szerepe

A Felzárkózó Települések Program az Európai Unió források felhasználásával támogatja Magyarország kisebb településeinek gazdasági, társadalmi és infrastrukturális fejlesztését. A program célja, hogy minden magyarországi település lehetőséget kapjon a fejlődésre és a felzárkózásra, és a vidéki életminőség javítását célozza meg. A „Felzárkózó Települések” hosszú távú programjának megalapozásáról szóló 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozata alapján a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről szóló 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendeletben meghatározott településkörből a legalacsonyabb komplex mutató alapján kiválasztott települések közé tartozó Drávaiványiban is hosszú távú fejlesztési program indult a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület módszertani támogatásával, a Katolikus Karitás - Caritas Hungarica szakmai megvalósításával.

A Katolikus Karitás Jelenlét programja az EFOP-1.4.5-20-2020-00001 Fókuszban a Gyermek projekt keretében a foglalkoztatás elősegítéséhez, helyi gazdaságfejlesztéshez és felnőttképzéshez kapcsolódó tevékenységeket lát el Drávaiványiban egy foglalkoztatási mentor bevonásával. A Felzárkózó Települések Program 2021-es indulásával munkaerő-piaci szemléletű szociális munka kezdődött az aktív korú lakosság bevonásával. A munkanélküliség csökkentését célzó további tevékenységek a környék gazdasági erejének feltérképezése, a foglalkoztatókkal, munkahelyekkel való kapcsolatfelvétel és az általános iskola és szakképzések befejezésének támogatása. A Jelenlét Programban biztosított szolgáltatások között a kompetenciafejlesztés, állásinterjúra való felkészítés, önéletrajz és motivációs levél megírásának segítése szerepel a képesség tétel szemléletének alkalmazásával.

A lakosság munkaerő-piaci helyzete a nem megfelelő közlekedési viszonyok és az iskolai végzettségek alacsony szintje miatt a környező településekhez hasonlóan rossznak mondható. A mobilizáció növelése érdekében tervezi a szervezet a jogosítvány megszerzését támogató program kidolgozását. A FETE program célja olyan helyiek támogatása, akik munkát találnak és a jogosítványukat hasznosítani tudják. Az elhelyezkedési nehézségek hatására az aktív korúak jelentős része az önkormányzati közfoglalkoztatási programban vesz részt. Az alacsonyan képzett munkavállalókra jellemző, hogy hosszabb időt, rövid megszakításokkal akár több évet töltenek el a közfoglalkoztatásban.

A munkaerő-piaci mentorálás olyan folyamat, amelynek célja, hogy az álláskereső személyre szabott támogatást kapjanak a munkaerő-piaci beilleszkedéshez. A mentorálás során a mentorok személyes kapcsolatot tartanak az álláskeresővel, és segítenek nekik az önéletrajzok, jelentkezések és interjúk elkészítésében.

A tartós munkanélküliség és a hosszabb ideig fennálló álláskereső során az egyének folyamatos kudarcélményeket élnek át. Kudarcot jelent a munkahely megszűnése, a lehetőségek hiányának realizálása, a visszautasítás érzése és a negatív visszajelzések. A

munkaerő-piaci mentorálás egyik fő feladata a komplex hátrányokkal küzdő személyek munkaerő-piaci aktivizálása, és az aktív álláskeresés menedzselése.

Az álláskeresési módszereket meghatározza a földrajzi elhelyezkedés, ugyanis az álláshirdetések jellemzően helyhez kötöttek. Az internet térhódításával egyre több álláskereső választhat online álláskeresési módszereket, mint például állásportálokra való böngészés, önéletrajz feltöltése, vagy online jelentkezés. Azonban a munkaerő-piaci mentorálás továbbra is fontos szerepet játszik az álláskeresők támogatásában, hiszen a mentorok segítségével az álláskeresők hatékonyabban tudnak tájékozódni a munkaerő-piaci lehetőségekről.

A munkaerő-piaci szolgáltatások eredményességéről a megkérdezettek pozitív visszajelzéseket adtak. Az elmúlt időszakban a lakosság nyitottsága nőtt a szolgáltatás igénybevételét tekintve. A munkaerő-piaci mentor tapasztalatai alapján az egyének az alapvető munkaszocializációban is lemaradásokkal küzdenek. Munkája során a képessé tétel és öngondoskodás szemlélete szerint támogatja az álláskeresők beilleszkedését a munkakörnyezetbe, ez által az egyén elsajátítja a munkához kapcsolódó normákat, értékeket, elvárásokat és szerepeket. Az önéletrajz és motivációs levél megírása sok esetben nehézséget jelent a lakosság számára, csak úgy, mint a telefonos vagy elektronikus kapcsolatfelvétel. Az információs gazdaság az Ormánságban szinte teljesen hiányzik, ezért fontos ezen a téren a segítségnyújtás. Az elmúlt évtizedekben végbemenő negatív folyamatok helyrehozása komplex stratégia kidolgozásával és annak hosszú távú megvalósításával mehet végbe. A munkaerő-piaci szolgáltatások tervezése során elengedhetetlen volt a helyi foglalkoztatók és gazdasági szereplők felkutatása, a lehetőségek elemzése, ennek alapján pedig megállapítást nyert, hogy a képzetlen munkaerő újra termelődése ellen nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel. A helyben elérhető munkaerő-piaci szolgáltatásokat és a mentor tevékenységét nagyon jó lehetőségnek tartják a megkérdezettek, azonban véleményük szerint inkább a fiatalok számára nyújthat ez kitörési lehetőséget. A fókuszcsoporthoz tartozók között több is bevonásra kerültek egy-egy a mentor által szervezett toborzó napon, állásbörzén – elmondásuk alapján egyéni élethelyzetük miatt nem jutottak tovább a folyamatban, és állást nem pályáztak meg. Fontos, hogy kialakuljon a bizalom a mentor és a mentorált között, hogy egyéni nehézségeiket fel merjék tárni, ugyanis a különböző élethelyzetekben lévő egyének lehetőségeit több kontextusból célszerű elemezni a segítségnyújtás során. A mentor és mentorált kapcsolata alapvetően a kölcsönös bizalomra és a megbízhatóságra épül. Fontos, hogy a munkavállalás előtt álló álláskeresők el tudják mondani féltéseiket, aggodalmaikat, kudarcaikat. Ezek tudatában a mentor és a mentorált között hatékonyabb kommunikáció alakulhat ki a személyre szabott lehetőségek megtalálásában.

Szakpolitikai javaslatok

Célunk volt olyan szakpolitikai javaslat megfogalmazása, mely a hátrányos adottságokkal rendelkező településen élők esélyteremtése mellett a terület komplex munkapiaci fejlesztésével növeli az aktivitást. Ehhez elengedhetetlen az önkormányzatok és a helyi közösségek szoros együttműködése, valamint az állami támogatások célzott és hatékony felhasználása, figyelembe véve a terület sajátosságait és szükségleteit. Javaslatunk magában foglalja a munkaerő-piaci integrációt elősegítő programok és képzések kidolgozását, az elsődleges munkaerő-piacra való belépést támogató intézkedések bevezetését, valamint a helyi vállalkozások támogatását célzó programokat. Emellett a szociális ellátórendszer bővítése és hatékonyabbá tétele, valamint a helyi közösségi szervezetek támogatása is fontos eleme a javaslatnak, hiszen a társadalmi kohézió erősítése és az emberek aktivizálása hozzájárul a terület fejlődéséhez és az esélyegyenlőség növeléséhez. Regionális fejlesztési programok kidolgozásával az elmaradott térségek munkaerő-piaci helyzetének javítása, az infrastruktúra fejlesztése, és a gazdasági diverzifikáció előmozdítása, és a helyi vállalkozások támogatása a szakpolitika alkotás fő célkitűzése.

A hátrányos helyzetű települések problémáinak megoldása helyi szinten, pályázati forrásokból, rövid távú programok által nyújtott támogatásokkal, NGO-k segítségével csak ideig-óráig jelent megoldást, ezért átfogó intézkedésekre van szükség, hogy a magas munkanélküli rátával rendelkező települések önkormányzatai rendszeres forráshoz jussanak, amellyel a helyi igényekhez illeszkedő – nem közfoglalkoztatásban működtetett – üzemeket hozzanak létre, ahol az alacsony képzettséggel rendelkező munkavállalók foglalkoztatása és legalább minimálbér szintű jövedelmezése hosszú távon megoldott.

Olyan átfogó állami programra lenne szükség a leszakadó térségekben élő gyermekek tanulásának támogatására, amely biztosítja, hogy minél magasabb iskolai végzettséget szerezzenek és ne termeljék újra az alacsony képzettség miatt elhelyezkedni nem tudók tömegét.

A helyi munkaerő-piac fejlesztésének négy alappillére közé tartoznak a munkaerő-piaci igényekhez igazított képzési programok, amelyek a helyi lakosság szakmai fejlődésére fókuszálnak, valamint a foglalkoztatási támogatások, amelyek segítségével a munkanélküliek könnyebben visszatálhatnak a munkaerő-piacra. Ezen kívül fontos a helyi vállalkozások fejlesztése és támogatása is, amelyek új munkahelyeket teremthetnek és növelhetik a térség gazdasági aktivitását. A közösségi programok támogatása szintén eredményes lehet, mivel segíthet az emberek társadalmi integrációjában, a szegénység csökkentésében és a helyi közösség kohéziójában, amelyek a munkanélküliséggel küzdő emberek számára lehetőséget jelenthetnek új kapcsolatok kiépítésére.

Javaslatunk szerint az önkormányzatok olyan komplex támogatási formája lenne célravezető, mely lehetőséget biztosítana a helyi sajátosságok és erőforrások figyelembevételére és felhasználására, a foglalkoztatás és a képzés tekintetében. Az önkormányzatok, a gazdaság szereplői és a képzési intézmények szoros együttműködése szükséges ahhoz, hogy a leszakadó térségek fellendítése nem csak munkaerő-piaci, de gazdasági és infrastrukturális szempontból is megtörténhessen, így elengedhetetlenek tartjuk a szereplők közötti kooperáció fejlesztését és egy alulról szerveződő fejlesztési stratégia közös kidolgozását.

Konklúzió

Kutatásunk során a szakirodalom feldolgozását és az interjúk elemzését követően arra a következtetésre jutottunk mely szerint a helyi lehetőségek és hátrányok figyelembevételével szükséges a megoldási lehetőségek meghatározása. Magyarországot erősödő regionális különbségek jellemzik a foglalkoztatottság és a munkanélküliség tekintetében. A hazai munkaerő-piaci kirekesztés és a területi hátrányok összefüggenek. A területi különbségek figyelembevétele elengedhetetlen a hatékony megoldások kidolgozása érdekében. Ezért, a helyi szintű megoldások kidolgozása és az érintett emberekkel való szoros együttműködés kulcsfontosságú a munkanélküliség és a területi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében. A közfoglalkoztatási program bevezetése a munkakeresési idő csökkenésével hátráltatja az elsődleges munkaerő-piacra való integrációt. Bizonyos esetekben az önkormányzatok nem lépnek fel támogatóan az elsődleges munkaerő-piacon való elhelyezkedésben, mert szükségük van a munkaerőre pl.: a közterületek karbantartásához.

A közfoglalkoztatásban résztvevők számának mérséklődésével döntően azok „ragadtak bent” a rendszerben, akiknek a legrosszabb a foglalkoztathatóságuk, legnehezebb a munkaerő-piaci integrációjuk. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a legszegényebb települések esetén a közfoglalkoztatás csak egy eleme lehet a szükséges komplex felzárkóztató folyamatnak.

A lakosság szempontjából releváns szolgáltatások színvonala gyenge és egyre kisebb a munkaerő-piachoz való hozzáférés lehetősége, emellett jellemző, hogy az oktatás, képzés és a munkaerő-piac között nem megfelelő a kapcsolat. Az elmaradott térségben élő emberek elhelyezkedési lehetőségei korlátozottak, és a vidéki térségekre jellemzően Drávaiványit is

hátrányosan érintik a demográfiai és foglalkoztatási folyamatok. Az interjúk kutatás során megállapításra került, hogy a helyben elérhető munkaerő-piaci szolgáltatások hatékonyságának a megítélése a célcsoport részéről pozitív, míg az önkormányzati, szociális és gazdasági szektor résztvevői jóval kevésbé tartják eredményesnek a foglalkoztatáspolitikai eszközöket a településen élők tekintetében. A kutatás során bemutatásra kerültek azon nehézségek, melyek a célcsoport elsődleges munkaerő-piacra lépését nehezítik, vagy akadályozzák.

Végkövetkeztetésként elmondható, hogy az ormánsági kistelepülések esetében az önkormányzatok kulcsszerepet töltenek be a helyi problémák megoldásában és az emberek életkörülményeinek javításában. Azonban a területi különbségek és a problémák komplexitása miatt csak helyi szinten kidolgozott megoldások lehetnek hatékonyak, és ezek kidolgozásában és végrehajtásában a helyi lakosság aktív részvétele elengedhetetlen. A közfoglalkoztatás és a közfoglalkoztatási programok szerepe pedig továbbra is fontos lehet, de csak akkor lehet hatékony, ha azokat olyan formában alkalmazzák, amelyek ténylegesen hozzájárulnak az emberek munkaerő-piaci integrációjához és a területi egyenlőtlenségek csökkentéséhez.

Felhasznált irodalom

- 115/2021. (III. 10.) Korm. rendelet a foglalkoztatás-felügyeleti hatóság tevékenységéről 2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról – Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (jogtar.hu)
- A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról" szóló 1991. évi IV. törvény: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99100004.TV
- A Kormány 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozata a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat tájékoztató anyagai az egységes közfoglalkoztatás rendszeréről. (letöltve: 2022.06.06.)
- A TANÁCS (EU) 2018/1215 HATÁROZATA (2018. július 16.) a tagállamok foglalkoztatáspolitikáira vonatkozó iránymutatásokról A TANÁCS (EU) 2018/ 1215 HATÁROZATA – (2018. július 16.) – a tagállamok foglalkoztatáspolitikáira vonatkozó iránymutatásokról (europa.eu) (letöltve: 2023.03.12.)
- Budapest Intézet – Hétfá Elemző Központ (2011): A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre. Kutatási jelentés (javított változat). 2011. augusztus 30. (letöltve: 2023.02.23.)
- Drávaiványi Község Önkormányzata Képviselő-testületének 4/2023. (III. 24.) önkormányzati rendelete a pénzbeli és természetbeni támogatások rendszeréről, valamint a személyes gondoskodást nyújtó szociális és gyermekjóléti ellátásokról Önkormányzati rendelet (njt.hu)
- Európa 2020 stratégia: Európai Bizottság. (2010). Európa 2020 – az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:em0028> letöltve:2023.01.10.
- Európai foglalkoztatási stratégia: Európai Bizottság. (2010). Európai foglalkoztatási stratégia: Az integrált irányítási keretrendszer 2020-ig. Eurostat. (2020). Unemployment statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics#Unemployment_rate_by_sex_and_age
- Eurostat. (2022). Employment and unemployment statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_and_unemployment_statistics#Unemployment_rate
- Helyi Esélyegyenlőségi Program - Drávaiványi 2019-2024 HEP – Helyi Esélyegyenlőségi Programok (gov.hu)
- Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2020-2030: az új társadalmi megállapodás alappillérei. Kormány.hu <https://www.kormany.hu/hu/nemzeti-fejlesztesi-es-gazdasagi>

miniszterium/kozlemenyek/magyar-nemzeti-tarsadalmi-felzarkozasi-strategia-2020-2030-az-uj-tarsadalmi-megallapodas-alappillere
Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat. (2023). Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (munka.hu)
letöltve: 2023.02.23.
Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat: Amit a közfoglalkoztatásról tudni kell... Tájékoztatás a
közfoglalkoztatás rendszeréről
https://web.archive.org/web/20140706210947/http://nfsz.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=nfsz_kozfoglalkoztatás_tudnikell (letöltve: 2023.02.01.)
Katolikus Karitás – *Caritas Hungarica Munkaanyagok*:
Lakhatási diagnózis, 2022. Dravaivanyi.pdf (fete.hu)
Az ormánsági gazdaságfejlesztés koncepcionális alapjai, 2022
Gazdaságfejlesztési Stratégia, 2022

Kozma Tamás
RÉSZVÉTEL, KEZDEMÉNYEZÉS, TANULÁS

Abstract

Social planning was a product of the last era of socialism in Hungary. The officials of the National Planning Office tried to involve the planning departments of the county councils in the planning process, in order to decide who would receive the most financial resources. Planning thus began to be transformed into political advocacy. After the political turnaround, economic planning ceased to exist in Hungary and was replaced by a market economy. In this process, central government became weak and various grassroots initiatives (social innovations) emerged. Social engineering and social innovation are contradictory. Yet they have in common the desire to involve as many people as possible in decisions.

Keywords

Societal planning, citizen participation, social innovation

Absztrakt

A társadalmi tervezés a szocializmus utolsó korszakának terméke volt Magyarországon. Az Országos Tervhivatal hivatalnokai megpróbálták bevonni a tervezésbe a megyei tanácsok tervezési főosztályait abba, hogy kinek emnyi anyagi forrás jusson. Ezzel a tervezés politikai érdekérvényesítéssé kezdett átalakulni. A politikai fordulat után a gazdasági tervezés megszűnt Magyarországon, helyébe a piacgazdaság lépett. Ebben a folyamatban a központi kormányzat meggyöngyült, és különböző, alulról jövő kezdeményezések (társadalmi innovációk) láttak napvilágot. A társadalmi tervezés és a társadalmi innováció ellentmondanak egymásnak. Mégis közös bennük az a törekvés, hogy a döntésekbe minél többen részt vehessenek.

Kulcsszavak

társadalmi tervezés, civil részvétel, társadalmi innováció

Előző kötetünkben azt vizsgáltuk, mitől válik tartóssá egy innováció (Márkus, Boros & Kozma eds 2022). Azt találtuk, hogy az innovációk tartóssága a partnerségben rejlik. Ha azok, akik alulról kezdeményeznek, együtt tudnak működni a kormánnyal (helyi, regionális vagy országos) és partnerséget tudnak kialakítani vele, akkor az innováció jó eséllyel eléri a célját. Fordítva is igaz. A kormányzati döntések akkor érik el a céljukat, ha megnyerik hozzá a civileket, akikre irányulnak. Civil (lakossági, közösségi) támogatás nélkül a kormányzati elhatározások társadalmi feszültséget okoznak, és ez minaddig folytatódik, amíg vagy a kormányzat, vagy a lakosság fel nem adja.

Minden kormányzat rá van szorulva a civilekre; civilek nélkül - az ő tartós ellenállásuk esetén - lehetetlen kormányozni (diktálni, parancsolni persze lehet). A kormányzatoknak sokszorosan szükségük van a civilekre. A civilek a kormányzatok és a lakosság közötti együttműködést biztosítják; közvetíthetik a kormányzati akaratot azoknak, akikre vonatkozik. Egyben korrigálhatják is a kormányzó elit döntéseit azzal, hogy nem értenek egyet velük, és alternatívát fogalmaznak meg. A helyi vagy regionális civil mozgalmak szembesítik a politikai elitet a helyi/regionális valósággal; olyan problémákkal, amelyeket helyben kell és csak helyben lehet megoldani. Sőt, a civil szerveződések segítenek a kormányzati diplomáciában is azzal, hogy - a hivatalos kormányzati álláspontok megfogalmazása mellett - a kormányzat rejtett szándékait képviselhetik.

Civilek és kormányzatok efajta együttműködését (partnerség) nevezzük társadalmi részvételnek a döntéshozatalban. Ennek nagy irodalma van (pl. Fagence 1977; Berner, Amos & Morse 2011; Huang & Feeney 2016; Kiss 2012). A különböző részvételi, együttműködési és

partnerségi formák mögött történeti tapasztalatok állnak. Az angol-amerikai irodalomból jobbára a magukra maradó civilek küzdelmeit ismerhetjük meg (Ostrom például amellel érvel, hogy a köztulajdon civil fölhasználása gazdaságilag is versenyképes a kisajátított - privát - gazdaságokkal, vö. Ostrom 2012). Az európai civil mozgalmak sikerének kulcsa inkább a civilek és kormányzatok partnersége. Az európai társadalmak ugyanis történetileg nem alulról szerveződtek - bevándorló közösségekből -, hanem felülről, az uralkodói föltulajdonok felől, hierarchikusan. A kormányzatok hagyományosan erősebbek, a "civilek" (a lakosság, az alattvalók) pedig hagyományosan gyöngébbek voltak. Ez különösen igaznak bizonyult Kelet-Európában, amelynek politikatörténetében az erők egyensúlytalanságát jól lehet tanulmányozni.

Az erőegyensúly keresése olyan politikai ideológiával párosul, amely szerint mindnyájan szereplői vagyunk a közéletnek (a politikának), és ezt a helyzetet föl kell ismernünk. Be kell lépünk a politika küzdőterére - mert ha nem, a helyünket elfoglalja másik partner, kisajátítva ezzel a politikát. Meg kell tanulnunk, hogy érdekeinket nem képviseli helyettünk más; magunkért csak mi maguk léphetünk fel. Ez a politikai szocializáció "tananyaga", amelyet a vonatkozó szakirodalom bőven leír (pl. Csáky & Bajomi 2018)

Az alábbiakban a társadalmi részvétel politikatörténetének két mozzanatát mutatjuk be Magyarországon. Az egyik mozzanat az ún. "társadalmi tervezés" a rendszerváltozás előtről; a másik mozzanat pedig a "társadalmi innováció", amely a rendszerváltozás első szakaszában (kb 1989-93) bontakozott ki. Tanulságul összehasonlítjuk a társadalmi részvételt a tervezésben és az innovációkban, keresve különbözőségeiket és hasonlóságait.

Társadalmi részvétel a tervezésben

A "társadalmi tervezés" az 1970-80-as évek fordulóján szakértői körben kibontakozó beszédtema volt arról, hogyan folyják és hogyan újuljon meg a gazdasági tervezés. Szűk körben, mivel a gazdasági (népgazdasági) tervezés is zárt körökben folyt, és csupán az akkori ötéves tervek - melyeknek gerincét alkotta - váltak nyilvánossá. A "zárt kör" szó szerint értendő: a kiválasztottak, a hivatalnokok és szakértők valóban zárt hivatalokban dolgoztak (az NDK-ban esténként még le is pecsételték a hivatali ajtókat). Az Országos Tervhivatal, amit csak "spenótnak" hívtak egymás közt a beavatottak a színe miatt, a mai Széchenyi téren, a Gresham palota mellett állt, közvetlenül a Belügyminisztérium mellett, és - akárcsak a Belügy kapujában - a Tervhivatalba is örök engedték be azokat, akiket oda behívtak. A Tervgazdasági Intézet, amely a Tervhivatal háttérintézménye volt, igyekezett szabadabb maradni, de csak ideig-óráig sikerült.

A Tervhivatalba lépve azonban szabadabb légkör fogadott. A hivatali szobák ajtajait általában nyitva hagyták, jelezve, hogy a belépés szabad (nem mindig és mindenkinek persze). Hivatalnokok és szakértők ki-be járkáltak a szobákba, iratcsomókkal a hónuk alatt. A tárgyalókban - különösen a Tervgazdasági Intézetben - nem csak értekezletek folytak, hanem nagy beszélgetések is. A résztvevők meglehetősen szabad szájjal cserélték az információkat, és tudni vélték a nagypolitika eseményeit előbb, mintsem bekövetkeztek volna. A Tervhivatal a Pártközpont és a Közgazdasági Egyetem között állt földrajzilag is, a 2-es villamos fűzte föl őket. Úgy tűnt, mintha így terjedtek volna titkos és félig titkos információk az ország és a nagyvilág sorsáról.

Ebben a légkörben fogant az a gondolat, amit később "társadalmi tervezésnek" neveztek. Az 1970-80-as évtized fordulójának reform-pillanataiban az MSzMP központi bizottsága és megyei bizottságai között a törésvonalak mind nyilvánvalóbbakká váltak. A gazdasági válság jelei egyre láthatóbbakká lettek, és a zárt körök a párt és a kormány elszánt, később kétségbeesett kísérleteiről tudtak. Részben ez a hatalmi elbizonytalanodás, részben a gazdasági és politikai támaszkeresés, részben talán külföldi példák is vittek a tervezés társadalmiasítása felé.

A szakértők ebből annyit érzekeltek, hogy gyakrabban kérdeztek meg, többször volt ránk szükség, mint a korábbi évtizedben. Lépésről-lépésre belesodrótunk a nagypolitikába (legalább is azt hittük), kutatásainkra mind többször és mind többen lettek kíváncsiak, eredményeink láthatatlan csatornákon szivárogtak szét. (A közzétételt, a publikációt a kutatóintézetek vezetősége többé-kevésbé szigorúan kontrollálta, és nagy sikernek számított egy-egy Valóság- vagy Mozgó Világ-cikk megjelenése.) A beszélgetés és a gondolkodás az intézetek zárt világában azonban egyre szabadabbá vált, úgyhogy joggal érezhettük magunkat a társadalom képviselőinek, akik előtt kitárult a tervezés világa.

A társadalmi tervezés a tervtárgyalások folyamatában alakult ki és kelt életre. (Később erről hosszan lehetett olvasni a Tervezés és döntés anatómiája c. kiadányban [Kozma ed 1986], röviden pedig a már említett Tudásgyár c. könyv elején [Kozma 1985: 6-19]). A területfejlesztési főosztályra megérkeztek a megyei területfejlesztési bizottságok, a megyei főosztályok vezetői, hogy részt vegyenek az aktuális tervtárgyaláson, és előbb megtudják, később pedig kialakítják a nekik szánt területfejlesztési pénzforrásokat. Kollégáimmal együtt mi az oktatásügyet "szakértettük" mint egyfajta területfejlesztési eszközt. A tervtárgyalást a főosztály-vezető vezette, és addig tartott, amíg mindenki valahogy bele nem fért a számára kialakított erőforrásokba. A Tervhivatal zárt világába is beszivárgott a vidéki élet valósága. A Hivatal szembesült a társadalom életével - legalább annyiban, amennyiben a megyei tanácsvezetők közvetítették, jót-rosszat egybemosva, panaszkodva és dicsekedve.

A szakértők keresték és meg is találták a külföldi párhuzamokat a társadalmi részvétel ideológiájában. A planning nem volt divatos - sőt ismert sem - az angolszász társadalomtudományban. Nem a politikai irodalomban találtunk rá megfelelőt, hanem a közlekedéstudományban, annak is főként a szállítással foglalkozó szekciójában (transportation). Az "infrastruktúra" kifejezés már nem volt teljesen idegen; de az, hogy az infrastruktúra formálásába hogyan vonnak be kívülállókat, pláne az érdekelteket, az igen. Az 1970-es évek nagy lakótelepi építkezései során persze senki sem kérdezte a leendő lakókat (Szelényi & Konrád 1969) - építéskor még nem is lehetett tudni, kik lesznek azok. De az, hogy a szolgáltatóknak a tervezés során tekintetbe kell venniük a fölmerülő szükségleteket - gyerekes családoknak iskolát, távolabb dolgozóknak közlekedést, időseknek helybeli vásárlást biztosítani -, akkor is nyilvánvaló volt (lett volna). Hogy maguk a használók szólhassanak bele a nekik készült létesítményekbe, meglepőnek látszott. (A sokat emlegetett példával: a park ösvényeit maguk a használók jelölhetik ki azzal, hogy kitapossák őket).

A társadalmi részvétel lehetősége, sőt szükségessége, kilépve a szűkre szabott hivatali keretek és pártkontroll közül, tovább vitte a gondolkodást. Nyilvánvalónak látszott, hogy a rendszer további "társadalmiasítása" előtt a gazdaság zárva marad. A jugoszláv Kardelj ugyan kidolgozta az öngazgató vállalatok ideológiáját (Kardelj 1977), de ezt az 1980-as évek elejének politikai vitáiban nem lehetett érvként használni, főként Jugoszlávia és a Szovjetunió szembenállása miatt. "Önkormányzatiság" helyett "öngazgatót" mondtunk, "demokrácia" helyett "demokratizmust" (sőt: "szocialista demokratizmust"), és megmaradtunk a "kultúra tervezésénél" Kellően tágra nyitva a kulturális szféra olyannak látszott, ahová betuszkolható a szabadidős tevékenységek nagy része - sőt kis erőltetéssel akár a mindennapi élet magánszférája is. A "társadalmi tervezés" tehát kezdte a nem gazdasági élet megtervezését is jelenteni.

A kisvárosi közösségek látszólag jó terepet nyújtottak az effajta "társadalmi tervezésnek". Helyben minden jobban áttekinthető; a kisközösségek érdekkifejezése, érdekegyeztetése, az egész érdekérvényesítés láthatóbb, irányíthatóbb és persze kutathatóbb is. Egy-egy lakótelepi ház közössége, egy-egy iskola társadalmi környezete, egy-egy bolt vásárlóközönsége jó terepnek látszott, hogy a rájuk vonatkozó tanácsai döntéseket társadalmi részvétellel lehessen meghozni. Ez már közel volt a korabeli szociológia "helyi társadalom" kutatásaihoz, amelyek - nem véletlenül - az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében

virágoztak, annak jeleként, hogy az ún. társadalmi tervezés gondolata lassan átítatja a rendszert (pl. Böhm & Pál 1983)

A lokális társadalom kutatói a piacot, a művelődési házat találták megfelelő helyszínnek a társadalmi részvételhez. Magunk, főként a Tiszántúlt ismerve, inkább hajlottunk az iskolához mint a társadalmi tervezés helyszínéhez. A főtéren vagy annak közelében álló egykori gimnáziumok (polgári iskolák) épületeit ismerve úgy gondoltuk, ez lenne az ideális hely egy ilyen helyi társadalmi részvételhez. El is neveztük őket “művelődési városközpontoknak” (Forray & Kozma 1979), tudatosan egybemosva a városközpont fogalmát a művelődéssel. Így jutottunk el a társadalmi tervezéstől a területi tervezésen át az oktatástervezésig, megpróbálva belevonni ebbe néhány megyei oktatási osztályt is. Fél siker volt ugyan, de azért működött (pl. Halász 1983). Megmutatva, hogy a “társadalmi tervezés” az 1980-as évek Magyarországon - legalább annak vidéki színterein - nagyon is működőképes volt. Egyfajta biztonsági szelep a politika számára, amely csökkenthette az akkor már mind érezhetőbb társadalmi feszültséget.

Kezdeményezések alulról

A rendszerváltozás azokat a kereteket törte össze, amelyekből a “társadalmi tervezéssel” megpróbáltunk kitörni. Többé nem kellett megvívni a pártszervekkel sem helyiekkel, sem országosokkal, a lokális társadalmak megmutathatták, mennyit ér az önkormányzatuk. A társadalmi feszültségeket, amelyek az 1980-as évek vége felé mind érzékelhetőbbé váltak, egyszerre váltotta fel a fordulat eufóriája. E néhány évig (kb. 1988 - 1993) tartó eufóriában a társadalmi csoportok megpróbálták valóra váltani az 1980-as években beteljesíthetetlen törekvéseiket. Mint minden rendszerváltozásnál, a társadalmi kezdeményezések magasra szöktek, jelölve a gazdasági és politikai elitcsereinek.

Ahogy Niall Ferguson a Tér és torony című könyvében később megírta (Ferguson 2021), a szabályok kimúlása a mozgalmak fölülévelésével járt együtt. Az oktatáskutató számára tanulságos példa erre az ún. ökumenikus iskolák esete. (Az eset részletesebb elemzését lásd: Hideg et al 2016). A rendszerváltozás eufóriájában lehetségesnek mutatkozott “törvénytelenések” kijárása is, ha a részt vevő szülők politikai befolyása elegendő volt hozzájuk. Az 1990-es években aztán a rendszer lassan visszazárt. A kormány fokozatosan visszanyerte autoritását, amelyet az 1990-es évek politikai küzdelmei még kétségbe vontak, de a 2004-es EU-csatlakozás végleg megszilárdított.

Mára úgy tűnik, hogy maga az önkormányzatiság is egy többé-kevésbé múltó vívmánya a rendszerváltozás eufóriájának, amelyet a rendszerváltozás után a mindenkorai kormány igyekezett kétségbe vonni, az ellenzéke pedig föntartani és megerősíteni. Területi kutatásaink (vö Régió és Oktatás sorozat I-XI) hasznos folytatásnak bizonyultak mindennek monitorozásához. Bár külföldi példákat követett, különösen a tanuló régiók statisztikai vizsgálata mutatta az ország térségeinek eltérő gyorsaságú átalakulását (Kozma et al eds 2015)

A tanuló régiók négy “pillére” közül (formális, nem formális, kulturális és közösségi tanulás) különösen a közösségi tanulás volt elgondolkodtató. Az elemzők azt találták, hogy a társadalmi bekapcsolódás, részvétel, kezdeményezés nem mutat statisztikai kapcsolatot a másik három pillérrel. Miért? Ez volt a kérdés. A választ pedig akkor már országosan ismert innovációkutatás adhatta, különösen a társadalmi innovációké.

“Társadalmi innováción” az innovációkutatások jelentős része olyan innovációkat ért, amelyek átsugárzanak a gazdaságon túl a társadalomra, vagyis a gazdaság tevékenységeiből a gazdaság szereplőire. Ebben az értelemben a gazdaságban végbemenő innováció magában kell foglalja azokat is, akik megvalósítják; nekik is meg kell újulniuk ahhoz, hogy a gazdasági innováció végbemehessen, megvalósulhasson. Az innovációs irodalom (lásd: Polonyi ed 2018) túlnyomó része ezt érti társadalmi innováción.

Közelebbről vizsgálva azokat a térségeket, amelyek a tanuló régió kutatásban szokatlanul mutatkoztak, másfajta innovációkkal találkoztunk. Olyan próbálkozásokkal,

mozgolódásokkal, szervezkedésekkel a helyi társadalmakban, amelyek nem újíítani akartak, hanem kezdeményezni. E vizsgálódások azt mutatták, hogy egyes közösségek, helyi szerveződések, civil mozgalmak a tagjaik iskolázottságától, foglalkoztatottságától, anyagi helyzetétől függetlenül kezdeményeznek, ha mindenkit érintő kihívással szembesülnek.

Mások (pl Bradford 2003; uő 2008) ezt már előttünk is tudták és leírták. A közösségek - amelyek esetei a szakirodalomban olvashatók - általában környezeti katasztrófával kellett szembenézzenek, vagy olyan felülről meghozott döntésekkel, amelyekből őket kihagyták, érdekeiket nem vették figyelembe. Ez utóbbiakhoz rendszerint ingatlanfejlesztések tartoztak, urbanizációs válságok, a közellátás (pl. víz, termőföld, erőforrások) romlása. Körülük is kiemelkedtek az 1990-es években elsősorban a volt gyarmati országokban terjedő privatizációk, a magántőke behatolása a közszolgáltatásba, a közellátás vállalkozásba adása. Kelet-Közép-Európában azonban az igazi kihívást maga a rendszerváltozás hozta. Történeti méretű változás, amely egész társadalmi csoportokat sodort válságba, amelyek mindezt romlásként, hanyatlásként, sőt akár gyarmatosításként is megélték (pl. Szendrei 2011).

A társadalmi innovációs esettanulmányok ezt a földrengető átalakulást elsősorban mint történeti hátteret, előtérben a gazdasági átalakulás következményeivel. Az államilag támogatott mezőgazdaság összeomlása, a vidék iparosodásának megkezdése kisugárzott a helyi lakosságra, és mind a gazdasági, mind a társadalmi térszerkezet drasztikus átalakulásával járt.

Az esettanulmányok megmutatták a közösségek törekenységét a nagy változásokban. A lakosság egyszerűen tehetetlen volt (ma is az) a gazdasági válságokkal, mezőgazdasági átszervezésekkel, átalakuló pénzügyi értékekkel (infláció) szemben. A helyi közösségek marginális kihívásokra tudtak csak válaszolni: helyi szervezésekre és rendezvényekre, parképítésre, fesztiválokra, sportrendezvényekre. Úgy tűnik, hogy ez az a terep, amely a helyi közösségeknek, civil szervezeteknek, lokális kezdeményezéseknek a rendelkezésre áll.

Ez sem kevés azonban, sőt néha nélkülözhetetlen. Miközben a központosítás 2010 óta egyre folyik Magyarországon a gazdasági és társadalmi biztonság érdekében és/vagy arra hivatkozva, határhelyzetekben a helyi közösségek és civil szervezetek szóhoz tudnak jutni (lásd a pandémia első időszakát pl. az oktatásügyben, vö: Forray & Kozma 2022). Kötetünk esettanulmányai azt mutatják, hogy a helyi közösségek és a civil mozgalmak nem tudnak kezdeményezni anélkül, hogy “felülről” támogatást ne kapnának. Ha azonban a helyi, regionális vagy országos kormányzat támogatja őket, akkor nélkülözhetetlen segítséget tudnak nyújtani azzal, hogy a helyileg szükséges megoldásokat megtalálják.

Ez fordítva is igaz. Még egy olyan etatista kormányzat esetében is, mint amilyen Magyarországon 2010 óta kialakult, a civil kezdeményezések nélkülözhetetlenek. Ez akkor is igaz, ha a kormányzati szféra nem veszi észre vagy nem vallja be. A központi elhatározásokat, “újításokat” nem is lehetne végrehajtani másképp, csak ha a helyi közösségek közreműködnek benne. Ezért is van az, hogy minden kormányzat maga is alakít civil szervezeteket, hogy támogatásukkal társadalmi befolyását, sőt politikai mozgásszabadságát is növelje. És bár a társadalmi innovációs irodalom (pl Moolaert et al 2010) - meg az eddigi kutatási tapasztalatok - felől nézve a kormányzat által szervezett civilek nem számítanak alulról jövő kezdeményezőknél, sok hasznosat tesznek. Eleget ahhoz, hogy érdemes legyen bekapcsolódní, életben tartva ezzel a közösségi kezdeményezést.

Nem minden társadalmi innováció látszik, nem mindegyik vevődik észre. Sok kezdeményezés elhal, mások csak ideig-óráig fontosak. Nem is szükséges, hogy valamennyi világra szóló legyen; funkciójuk az életet elviselhetőbbé és élhetőbbé tenni helyben. Mint a bevezetőben írtuk: helyiek és kormányzatiak partnersége a biztosíték a sikeres innovációk elterjedésére és fennmaradására. Amihez mindkét oldal részéről együttműködési szándék kell.

A társadalmi innovációk azonban súlyos konfliktusokat is rejtenek magukban: a fennálló hatalmi egyensúly megkérdőjelezését. Ha a közösség maga oldja meg a problémáját, akkor azzal kétségbe vonja a mindenkori kormányzatot, helyit, regionálist, országosat egyaránt.

A versenyfutás egy újszerű megoldásért egyben versengés az irányítás elnyeréséért is; ez pedig hatalmi verseny. A társadalmi innováció tehát nem csak alulról jövő kezdeményezés egy probléma megoldásáért, hanem - ha nem partnerségben történik - kezdeményezés arra is, hogy a "főntieket" "alulról" leváltsák. Így a társadalmi innováció nem csak problémamegoldás, hanem ígéreteiben hatalmi átrendeződés, társadalmi átalakulás.

Részvételi tervezés vagy társadalmi kezdeményezés?

"Társadalmi tervezés" és "társadalmi innováció" két különböző korban születtek; mintegy négy évtized (két nemzedék) választja el őket. Ezért, ha összehasonlítjuk őket, mindenképp a két kort kell összehasonlítanunk. A tervezés - tervgazdaság, népgazdasági tervezés - egy olyan politikai rendszer sajátja volt, amely szigorúan központosított, és amelyben az állami ellenőrzés politikai erőszakon alapult. Ráadásul mindez olyan nemzetközi környezetben - a szovjet érdekszférában, katonai megszállás alatt -, amelyben a kormány mozgásterülete szűkre szabott volt. Az 1956-os forradalom fenyegető emléke különben is arra ösztönözte a Kádár-rendszert, hogy a hatalmat központilag szilárdan tartsa (Tabajdi 2011). A gazdasági tervezés rendszere is tükrözte ezt. Felülről lefelé irányuló tervezés volt, amelyben a célokat és az erőforrásokat - akárcsak a politikai információkat és mozgáslehetőségeket - felülről tartották kézben és "bontották le". A tervezés a politikailag meghatározott célokhoz nyújtott erőforrásokat és várt visszajelzést. "Felösszesített" igényekről beszéltek - de lebontott mutatókkal dolgoztak.

Korabeli kutatások (pl. a már említett Kozma 1986) jól mutatták, hogy helyi, megyei és országos szinten ugyanaz a mechanizmus működött. Az igények mentek fölfelé, az elérendő célok és a megszerezhető források pedig lefelé. De ahogy a politikai rendszer, úgy a gazdaságtervezés is igazodni volt kénytelen a mindennapi élet valóságához. Ez a tervezési rendszer lazulásához vezetett; olyan érdekek megjelenéséhez és érvényesítéséhez, amelyek nem voltak központilag beépítve a tervezésbe. A "társadalmi tervezés" ennek a föllazulásnak a kifejeződése volt. A tervezés folyamatai nem változtak ugyan, de szereplői mind többen lettek, és mind láthatóbbakká váltak. Arra törekedtek, hogy minél tágabb köröket tudjanak bekapcsolni a tervezés folyamatába.

Ez a "társadalmi tervezés" tehát politikai egyezkedést jelentett a tervezés szűkebb és tágabb szintjei, a több és a kevesebb befolyási lehetőséggel, érdekérvényesítő erővel bírók között. Nem volt valódi részvétel, csupán részleges. Nem volt demokrácia, csupán demokratizmus. Tipikus terméke a késői Kádár-rendszernek, amely helyét kereste a világ gyorsuló átalakulásában - miközben polgárai mind inkább igyekeztek érdekeiket saját taktikáikkal és kompromisszumaikkal érvényre juttatni.

A társadalmi innovációk alapvetően eltérnek ettől. Abban a gyökeres fordulatban születtek, amelyet a rendszerváltozás első, eufórikus szakasza hozott. A kormányzat diszkreditálásával - amely az állampárthoz kötődött - a rendszerváltozásban érdekelt, azért küzdő legkülönbözőbb csoportok elérkezettnek látták az időt, hogy rejtekhelyeikből előbújva megvalósítsák mindazt, amiről a késői Kádár-korban álmodtak. Ez a néhány év volt az társadalmi innovációk igazi kora. Helyben és országosan olyan kezdeményezések születtek, amelyeket "helyi hősök" és országos pozíciókba kerültek az előző korszakban kitaláltak, és most meg karták valósítani őket. Aki a társadalmi innovációt, mint történeti erőt tanulmányozza, a rendszerváltozás korai éveivel kell megismerkedjék.

Társadalmi kezdeményezésekkel kisebb-nagyobb mértékben ma is mindenütt találkozunk - legfőljebb nem tudatosítjuk őket. Az egész közélet ilyen mozgásokból áll. A társadalmi innováció expanzív, dinamikus társadalomra épít, míg a tervezés azt várja, hogy a társadalom akkor mozduljon, amikor engedik, és akkor válaszoljon, ha kérdezik.

"Társadalmi tervezés" és "társadalmi innováció" nem csak kétféle hatalomgyakorlás, hanem szemben álló társadalomszemlélet is. Mégis van valami közös bennük: a "társadalom"

felé fordulás. A negyven éven átívelő felismerés lényegében ugyanaz: a társadalomnak odaadni (visszaadni) a hatalmat.

Felhasznált irodalom

- Berner, M. M., Amos, J. M. & Morse, R. S. (2011). What constitutes effective citizen participation in local government? *Public Administration Quarterly*, 128-163.
- Böhm A, & Pál L (1983), *Helyi társadalom 1*. Budapest: MSzMP KB Társadalomtudományi Intézete
- Bradford, N. J. (2003). *Creative Cities*. Canada: Western University
- Bradford, N. J. (2008). *Canadian Social Policy in the 2000s*. Toronto: Canadian Policy Research Networks
- Csákó M & Bajomi I eds (2018), 1968. *Educatio*® 27, 3 (tematikus szám)
- Fagence, M (1977), *Citizen Participation in Planning*. Oxford: Pergamon Press
- Ferguson, N (2021), *A tér és a torony*. Budapest: Scholar Kiadó
- Forray R K & Kozma T eds (1979), *Művelődési városközpontok*. Budapest: MTA Pedagógiai Kutatócsoport
- Forray R K & Kozma T (2022), Partnership or rivalry? Facing the pandemic in Hungarian education. In: Otrell-Cass K, Laing K J C & Wolf J eds. (2022), *Partnerships in Education*, Cham (Switzerland): Springer Nature. Pp 237-252. .
- Halász G (1984), *Az oktatáspolitikai szerkezete a hetvenes években. Tervezéshez kapcsolódó kutatások 79*. Budapest: Oktatókutató Intézet
- Hideg, G., Janko, K., Kozma, T. & Oláh, I. (2016). The ‘Oecumenical Schools’: A Forgotten Civic Initiative in Hungary. *Hungarian Educational Research Journal*, 6(4), 83-105. <https://doi.org/10.14413/HERJ.2016.04.07>
- Huang, W. L & Feeney, M. K. (2016). Citizen participation in local government decision making. *Review of Public Personnel Administration*, 36, 2: 188-209.
- Kardelj, E (1977), *A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai*. Újvidék: Fórum Kiadó
- Kiss, G (2012) *A társadalmi részvétel tapasztalatai környezeti döntésekben. Magyarországon*. <https://www.researchgate.net/publication/283018006> (2023.11.22)
- Kozma T (1985), *Tudásgyár? Az iskola min társadalmi szervezet*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Kozma Tamás ed. (1986), *A tervezés és döntés anatómiája*. Budapest: Oktatókutató Intézet <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- Kozma Tamás et al eds (2015), *Tanuló régiók Magyarországon*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- Márkus E, Boros J & Kozma T eds (2022), *Sustainability of Innovation*. Debrecen: Debrecen University Press <https://mek.oszk.hu/24600/24614/> (2023.11.22)
- Moulaert, F., Martinelli, F., Swyngedouw, E., & Gonzalez, S. (2010). *Social innovation and community development*. London: Routledge Publishers.
- Ostrom, E (2012), *Governing the Commons*. Cambridge UK): Cambridge University Press
- Polónyi I ed (2018), *Innováció*. *Educatio*® 27, 2 (tematikus szám)
- Ostrom, E (2012), *Governing the Commons*. Cambridge UK): Cambridge University Press <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763>
- Szelényi I & Konrád Gy (1969), *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Szendrei E (2011), *Törésvonalak. A rendszerváltás hatása Túrkeve társadalmára*. Túrkeve: Városi Önkormányzat
- Tabajdi G (2011), *Kiegyezés Kádárral*. Budapest: Jaffa Kiadó

MÁSODIK RÉSZ

II. CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK / CIVIC INITIATIVES

Alter Emese

JÓGYAKORLATOK EGY SAJÁTOS AKADÉMIAI TÖRZS, A STEM TERÜLETEK DISZCIPLINÁRIS KULTÚRÁJÁNAK FORMÁLÁSÁRA

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem zöld kezdeményezései és egy a nők informatikai területen való alulreprezentáltságára fókuszáló nonprofit, a Skool tevékenységének bemutatása

Abstract

International discourse around STEM (science, technology, engineering, mathematics) higher education has been dominated by economic arguments and perspectives, both in policy and in educational research. In our study, we will look at STEM fields from a different perspective. Based on the literature, STEM students have less favourable attitudes than students in other fields in terms of their awareness and sense of responsibility for both environmental and social sustainability, which is not unrelated to the disciplinary socialisation and culture that characterises these fields. In our case study, by presenting and analysing Hungarian good practices, we aim to get closer to understanding how sustainability can be embedded in STEM curricula and higher education and how disciplinary culture can be shaped accordingly, and to explore the level and mechanisms through which different activities impact this culture. Two case studies are presented here. One of them presents the green initiatives of the Budapest University of Technology and Economics, which are institution-wide programmes focusing on environmental sustainability. The second pillar of our study is the presentation and analysis of the activities of Skool, a grassroots non-profit organisation that has been operating for almost 10 years, which responds to a STEM-specific aspect of social sustainability - the underrepresentation of women - and can impact the disciplinary culture by promoting women in STEM fields. Our case studies have shown that the specificities of each programme, such as the actors, the context in which the programme was created, the resources and the manifest objectives, are key determinants of the level of impact and effectiveness of initiatives in the disciplinary culture. In examining the adaptability of the programmes to Hungarian STEM higher education, our results have shown that the initiatives examined can be applied as good practice in higher education institutions with some modifications, but that this requires the allocation of adequate resources and the exclusion of market actors and influences as far as possible.

Keywords

STEM, disciplinary culture, disciplinary socialization, case-study

Absztrakt

A STEM (science, technology, engineering, mathematics), vagyis természettudományos, informatikai és műszaki területek kapcsán mind a szakpolitika, mind az oktatáskutatás fősodrában a gazdasági érveket és szempontokat alkalmazó diskurzus került előtérbe. Tanulmányunkban egy ezektől eltérő aspektusból vizsgáljuk a STEM területeket. A rendelkezésre álló eredmények szerint a STEM hallgatók mind a környezeti, mind a társadalmi fenntarthatósággal kapcsolatos tudatosságuk és felelősségérzetük tekintetében kedvezőtlenebb attitűdökkel rendelkeznek más területek hallgatóinál, ami nem független az ezekre a területekre jellemző diszciplináris szocializációtól és maszkulin kultúrától. Esettanulmányunkban két hazai jógyakorlat bemutatásával és elemzésével célunk egyrészt, hogy közelebb kerülhessünk annak megértéséhez, hogy hogyan lehetséges a fenntarthatóság STEM kurrikulumba és felsőoktatásba való beágyazása és a diszciplináris kultúra ennek megfelelő alakítása, valamint annak feltárása, hogy a különböző tevékenységek a kultúra mely szintjére és milyen mechanizmusok

mentén gyakorolnak hatást. Írásunkban két esettanulmány kerül bemutatásra. Az egyik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem zöld kezdeményezéseit mutatja be, melyek intézményi szinten szerveződő, a környezeti fenntarthatóságra fókuszáló programok. Tanulmányunk másik pillérét egy alulról szerveződő, közel 10 éve működő nonprofit szervezet, a Skool tevékenységének bemutatása és vizsgálata adja, mely a társadalmi fenntarthatóság egy STEM-specifikus aspektusára – a nők alulreprezentáltságára – reagál, s a nők STEM területeken való megjelenésének elősegítése által gyakorolhat hatást a diszciplináris kultúrára. Esettanulmányaink rámutattak arra, hogy az egyes programok olyan sajátosságai, mint a szereplők, a program létrejöttét alakító körülmények, források és manifeszt célok alapvetően determinálják, hogy a kezdeményezések a diszciplináris kultúra mely szintjén, s milyen hatékonysággal képesek hatást elérni. A programok hazai STEM felsőoktatásra való adaptálhatóságának vizsgálatakor azt találtuk, hogy a vizsgált kezdeményezések néhány módosítással jógyakorlatként a felsőoktatás képzőhelyein is alkalmazhatók, ehhez azonban elengedhetetlen feltétel a megfelelő források mellérendelése, valamint a piaci szereplők és hatások minél teljesebb kiiktatása.

Kulcsszavak

STEM, MTMI, diszciplináris kultúra, diszciplináris szocializáció, esettanulmány

Bevezetés

Kutatásunk fókuszában a felsőoktatás STEM³, vagyis természettudományos, informatikai, műszaki és matematikai képzései állnak. A mozaikszó ezredforduló idejére tehető megjelenése óta a STEM oktatásra egyre jelentősebb hangsúly helyeződött, mely tendencia az Egyesült Államokból indult, majd globálisan is elterjedt (a 2021-ben kiadott Education at a Glance jelentésben például már külön bekezdésben kerülnek bemutatásra a STEM képzésekkel kapcsolatos eredmények). A STEM napjainkra az oktatási reformokkal kapcsolatos diskurzusok egyik legfontosabb témája lett, s mind a szakpolitikai, mind a tudományos közleményekben egyre egységesebb, a STEM szakemberek és oktatás gazdasági növekedésben játszott szerepét hangsúlyozó narratíva alakult ki (Chesky és Wolfmeyer, 2015).

Bár a fősodorba tartozó szakpolitikai jelentések és szakirodalom alapján kialakult domináns narratíva szerint a STEM területeken létrehozott tudásnak és innovációknak kulcsszerepe van a 21. század tipikus kihívásainak kezelésében, az utóbbi években egyre több szakirodalom foglalkozik a narratíva reflektálatlan elfogadásának veszélyeivel, mely írásokban megfogalmazott kritika egyik visszatérő pontja az egyre nagyobb gazdasági tőkével és presztízzsel rendelkező, STEM területeken képzett értelmiségi réteg környezettudatosságának korlátozott mivoltára, valamint az általuk létrehozott innovációk globális és hosszútávú környezeti hatásaira vonatkozik (Hyttén és Stemhagen, 2020; Wolfmeyer és Lupinacci, 2022). A STEM területek kritikájának további fontos témáját adja a diszciplinák (vagy szuperdiszciplína) sajátos társadalmi zártsága, s a nők STEM képzéseken való alulreprezentáltsága, amit a szakirodalom egy csoportja a diszciplinák maskulin kultúrájával és tudományfelfogásával magyaráz (Faulkner, 2000, 2011).

Írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk, hogy a jelenleg partikuláris jógyakorlatként funkcionáló kezdeményezések mennyiben alkalmasak a STEM diszciplináris kultúra a szakirodalom alapján a fenntarthatóság és femininitás marginalizációját eredményező szintjeinek és elemeinek formálására, illetve mennyiben és milyen módosításokkal adaptálhatók a hazai STEM felsőoktatásra. Ennek során két esettanulmányt mutatunk be, melyek egyike a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) zöld kezdeményezéseire, míg a másik egy hazai, a nők STEM területeken való

---

³ science, technology, engineering, mathematics; a mozaikszó magyar megfelelője MTMI: mérnöki, természettudományi, matematikai és informatikai

alulreprezentáltságára reagáló, lányok képzésével és mentorálásával foglalkozó nonprofit, a Skool tevékenységeire fókuszál.

1. Diszciplináris kultúrák és diszciplináris törzsek

Tanulmányunk kiindulópontját a STEM területek jelenlegi intézményi kultúrája jelenti, hiszen empirikus kutatásunk egyik fő célkitűzése annak a felfejtése, hogy mennyiben alkalmasak az intézményi és nem-intézményi keretek között létrejövő kezdeményezések ennek a kultúrának a formálására. A STEM területek sajátos kultúrájának bemutatása előtt azonban elsőként a diszciplináris kultúrák meghatározására, az ezeket befolyásoló tényezők azonosítására térünk ki. A „felsőoktatási kultúrák és akadémiai törzsek” mélyreható kutatása és ezek meghatározása Becher és Trowler (1991) nevéhez köthető. A szerzők a felsőoktatási tanszékek és diszciplinák tekintetében a kultúrát a „magától értetődő értékek, attitűdök, viselkedésmódok emberek adott csoportjában, adott kontextusban visszatérő gyakorlatok révén átadott és megerősített készleteként” (23. o.) értelmezik. Bár az egyes intézmények kultúrája azok presztízse, földrajzi elhelyezkedése, hallgatói bázisa alapján jelentősen különbözhet, a diszciplináris eltérések legalább ilyen markánsak lehetnek, ugyanis „a szakspecifikus kultúrák sajátos valóságfelfogás, érték- és magatartásminták olyan szisztematikus rendszerét jelentik, hogy eltérő életvilágok alakulnak ki ugyanazon intézmény különböző szakjain” (Pusztai, 2011: 59).

Az egyes tanszékek sajátos kultúráját, az akadémiai törzsek megkülönböztető attribútumait számos faktor befolyásolja és alakítja ki. Ezek egy része az adott tudományterületek episztemológiai sajátosságaihoz, vagyis vizsgálatuk tárgyához, a vizsgálat során alkalmazott és alkalmazható módszerekhez kapcsolódik, de a területen dolgozók tudásról alkotott gondolatai és elképzelései – a létrehozott tudás fenomenológiája – szintén fontos tényezőt jelentenek (Becher és Trowler, 1991). A diszciplináris kultúra azonban nem elszigetelten, önmagában létező entitás, hanem a diszciplináris szocializáció során létrehozott, s folyamatosan újraalkotott jelenség, melyben az episztemológiai nyomás mellett a közösség tagjainak autonóm döntései, cselekedetei és interpretációi szintén jelentős szerepet játszanak. Az intézmények, s a tanszékek kialakult kultúrájára emellett döntő befolyással van az a társadalmi-kulturális kontextus, amelyben léteznek, így például a nemi szerepek és a nemek viszonyának társadalomban való jelentős változásai a tanszéki kultúra nemi viszonyaira is jelentős hatással lehetnek. Ehhez hasonlóan a gazdasági környezet és berendezkedés szintén jelentősen befolyásolja a felsőoktatás egészének kultúráját, melynek következtében mára a felsőoktatás tanszékei hol kisebb, hol nagyobb mértékben piacosodtak, vagyis funkcióstruktúrájukban eltérő mértékben ugyan, de egységesen egyre nagyobb hangsúlyt kap a piac kiszolgálása, munkaerővel és új technológiákkal való ellátása (Castro és Levy, 2001; Hurtado, 2007; Teichler, 2011; Elliot, 2017), ami, mint később látni fogjuk, a tanulmány fókuszában álló STEM területeket kiemelten érinti.

A tanszéki kultúrát befolyásoló legfontosabb tényezők alapján számos módon csoportosíthatjuk az egyes diszciplinákat. Kolb (1981) modellje elsősorban az egyes tudományterületeken alkalmazott módszereket, valamint a megfigyelés tárgyát és tudományfelfogást figyelembe véve létrehozott kétdimenziós modelljében az egyes diszciplinákat azok absztrakt („kemény” tudományok csoportja) vagy konkrét („puha” tudományok csoportja), valamint aktív-reflektív (tisza tudományok) vagy alkalmazott jellege alapján sorolta csoportokba. Becher és Trowler (1991) az egyes csoportokhoz a következő jellemzőket rendeli: Az elméleti kemény tudományok (pl. természettudományok és matematika) számszerűek, megfigyelésük tárgya atomizált, egyértelmű kritériumokkal dolgoznak, értéksemlegesen közelítenek tárgyukhoz, eredményük pedig felfedezés vagy egy jelenség magyarázata. A kemény alkalmazott tudományok (pl. műszaki tudományok) csoportja célszerű és pragmatikus, s a fizikai környezet tudománnyal való leuralására törekszik, kritériumai funkcionálisak, eredménye pedig technológia vagy termék. A puha elméleti

tudományok (pl. bölcsészettudományok) holisztikusan működnek, tárgyuk komplex, megközelítésük személyes és értékterhelt, kritériumaik tudományos viták tárgyát képezik, eredményük pedig megértés és interpretáció. A puha alkalmazott tudományok (pl. pedagógia, szociális munka, jog) funkcionálisak és utilitáriusok, céljuk a szakmai gyakorlat fejlesztése, eredményük pedig valamilyen protokoll vagy procedúra megalkotása.

A fentiekben bemutatott felosztás azonban még nem elegendő a diszciplináris kultúra megragadásához, ahhoz ugyanis a közösség bevett gyakorlatainak vizsgálata is elengedhetetlen. Ide tartozhatnak az egyes tudományos közösségek műtárgyai, a szakmák példaképei, valamint a nyelv által mediált diszkurzív keretei (pl. Hogyan és ki tehet fel kérdéseket? Mi számít jó kérdésnek? Ki kezdeményezhet vitát az adott területen és mit tekintünk jó argumentumnak? stb.) és a közösség által beszélt nyelv regisztere (pl. egy tanulmány dicséretkor a kimunkált vagy az erős szót használjuk), melyek a kultúra kiemelten fontos markerei lehetnek. Becher és Trowler (1991) szerint ezekben a közösség normái, hagyományai, gyakorlatai, erkölcei és hiedelmei egyaránt tükröződnek, amik a kultúra fontos elemeit jelentik. Szintén a szociális interakciókban jelenik meg a diszciplináris kultúrák diszciplináris törzseket létrehozó jellege, vagyis az a tulajdonsága, hogy az eltérő kultúrákhoz tartozó szereplők napi problémái, háttéré és tevékenységei nagymértékben eltérnek, melynek következtében kevésbé kommunikálnak egymással. Ez alól kivételt képezhet az egymással „szomszédos” törzsek közötti együttműködés, azonban az együttműködések gyakorisága fenyegetheti a tanszéki kultúra egységességét (Becher, 1990), ami az interdiszciplináris együttműködések ellen hathat.

Amint fentebb említésre került, a diszciplináris kultúra egyszerre jön létre, módosul és adódik tovább a diszciplináris szocializáció által, vagyis a kultúra nem egyirányúan gyakorol hatást a hallgatókra, de a belépő hallgatók értékei és normái szintén visszahatnak a diszciplináris kultúrára. Dolgozatunk szempontjából mindkét hatás vizsgálatra érdemes, ugyanis nemcsak arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jelenlegi diszciplináris kultúra mentén működő STEM szakokon szocializálódó hallgatók milyen értékeket képviselnek majd szakemberként a munkaerőpiacra lépve, de arra is, hogy milyen tényezők és folyamatok módosíthatják a STEM szakok kultúráját. A diszciplináris szocializáció a szakirodalom szerint az a folyamat, melynek révén a hallgató saját szakjának és szakmájának válik tagjává, ennek a csoportnak az elvárásaihoz igazítja viselkedését és értékeit, míg más tanszékektől elhatárolódik (Becher, 1989). Ez utóbbi szemléletet erősítik azok az elképzelések, melyek a felsőoktatásban zajló szocializációt szervezeti szocializációként értelmezik, ahol az egyén céljai a szervezet céljai alá szerveződnek, s a szocializáció folyamata során a hallgató azokat az értékeket, viselkedésmintákat szabályokat sajátítja el, melyek az adott szervezetben biztosítják sikerét (Clark, 1972). A szervezetek azonban számos dimenzió mentén mutathatnak eltérést, így az egyetemek (vagy akár egyes tanszékek, diszciplinák) felvállalt értékei, implicit és explicit normái, mérete, szelekciós mechanizmusai jelentős befolyással lehetnek a szocializációra (Bocsi, 2022). Becher és Trowler (1991) arra hívják fel a figyelmet, hogy bár a szocializációs folyamat során az egyén maga konstruálja meg saját tanszéki identitását, személyes elköteleződését és létformáját, az egyén szerepének túlhangsúlyozása és a diszciplináris szocializáció individualista megközelítése tévútra vihet. Az egyéneken keresztül végbemenő folyamat ugyanis a közösség által megalkotott és folyamatosan újraalkotott normák, attitűdök és értékrend kontextusában zajlik le, ezekről a normákról és értékekről az egyén pedig a közösséggel (kortársaival, oktatóival) való interakciók révén értesül.

A hallgatói szocializáció egyik legkomplexebb modellje Weidman nevéhez kötődik, aki a szocializációt Brim (1966) alapján úgy értelmezte, mint egy olyan folyamatot, amely során a személy olyan tudást, készségeket és diszpozíciókat sajátít el, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a társadalom hatékony tagjává váljon (in: Weidman, 2020). Ebben a folyamatban kiemelt szerepe van az átadott normáknak, melyek azt határozzák meg, hogy a hallgatónak mit kell tennie, s hogy mit várnak el tőle egy adott szituációban (Homans, 1950 in: Weidman, 2020),

amely Weidman modelljében az oktatók és az intézmény, valamint a hallgatótársak felől érkező normatív nyomás formájában jelenik meg. Weidman (2006; 2020) a szocializációra több szakaszból álló folyamatként tekint, ahol a belépéskor a legfontosabb faktorok a hallgató háttere, hozott értékei és predispozíciói. A felsőoktatás alatt mind az intézményi (formális és informális) szocializáció, mind az intézményen kívüli kapcsolatok interakcióba lépnek a hallgató belépéskor hozott értékeivel, s formálják azokat, majd a szocializáció végpontján, amennyiben a hallgató elköteleződése és integrációja megfelelően alakul, a hallgató diplomás szakemberré válik, aki a munkaerőpiacra lépve már szakemberként képviseli az elsajátított értékeket, s alkalmazza az egyetemen szerzett ismereteket.

2. A STEM területek diszciplináris kultúrájának episztemológiai és normatív vetülete: A nőiesség és gondoskodás peremre szorulása

Amint a fenti kategorizáció alapján láthattuk, a STEM diszciplínák a Kolb-féle (1981) felosztásban a „kemény” tudományok között foglalnak helyet. Az ide tartozó tudományterületeknek így közös jellemzője elsősorban vizsgálatuk tárgya és alkalmazott módszereik, amit legegyszerűbben a pozitívizmus eredményeképp létrejött tudományos módszerként és a vele együtt járó sajátos tudományképként tudunk megragadni. Ennek velejárója az objektivitás felülértékelése, a bevált, a kemény tudományokban konszenzus által övezett, elfogadott módszerek alkalmazása, mely Becher és Trowler (1991) szerint egyben magával hozza azt is, hogy ezeken a területeken a megfigyelhető jelenségeket elsősorban az alkalmazható módszerek határozzák meg, s az ezekkel nem vizsgálható jelenségek nem képezik az ide sorolható tudományok tárgyát. Szintén alapvető attribútum az értéksemlegesség, mely a tudományosság kritériumaként jelenik meg a STEM területeken.

Érvelésünk szerint ez az episztemológiai jellemző kétféleképpen gyakorol hatást a STEM diszciplináris kultúra kutatásunk szempontjából releváns aspektusaira. Egyrészt az értéksemleges és objektív megközelítés tudományosság előfeltételeként való megjelenésével kapcsolatban a szakirodalom az apolitikus szemléletmód negatív hatásaira hívja fel a figyelmet. Cech és Sherick (2015) mérnökhallgatókkal folytatott kutatása szerint elmondható, hogy ezekre a hallgatókra kimagaslóan jellemző az apolitikus szemlélet, mely az értéksemlegesség elérésének egyik vélt eszköze. Míg manifeszt funkciójában a szűk értelemben vett műszaki problémákon kívül eső témák és problémák figyelmen kívül hagyása valóban hozzájárulhat az értéksemlegesség illúziójának megteremtéséhez, a szerzők szerint az apolitikus hozzáállás látens funkciója, hogy az a fennálló domináns értékek és status quo reflektálatlan tovább örökítését, valamint a mérnökök munkájának társadalmi hatásaira való reflexió hiányát okozza. Kutatásunk szempontjából releváns következtetésként a fentiekből azt vonhatjuk le, hogy a STEM területek episztemológiai jellemzői együtt járnak a szűk tudományértelmezésbe nem illő témák – és ide tartozhat a társadalmi és környezeti fenntarthatóság, az alkalmazott és létrehozott technológiák környezeti és társadalmi hatásainak vizsgálata is – negligálásával, ami fontos magyarázó erővel bírhat a STEM hallgatók több empirikus kutatásban megfigyelt alacsonyabb fenntarthatósági értékeire vonatkozóan (Hyttén és Stemhagen, 2020; Wolfmeyer és Lupinacci, 2022). Szintén az episztemológiai jellemzőkből fakadó apolitikus szemlélet sajátja, hogy az a diszkurzív keretek szintjén a kérdésfeltevés hiányát (Kiből lehet STEM szakember? Milyen értékekkel kell rendelkeznie egy STEM hallgatónak?), s egyfajta értékvákuumot hoz létre, ahol a diszciplináris törzs a diszkurzív keretekkel való foglalkozást nem tekinti feladatának. A közösség által meghatározott, a diszkurzív kereteket alakító értékek hiányában ebbe a vákuumba így a domináns társadalmi kontextus értékei áramolnak be, melyek – akadály híján – újratermelik a társadalomban is megfigyelhető hierarchiákat. Ez a STEM területeken elsősorban a nők szembevető alulreprezentáltságában érhető tetten, ami nem függetleníthető attól, hogy mivel a nemek hatalomhoz való viszonyának tematizálása túlfeszítené a STEM tudományok által vizsgált és vizsgálni kívánt kérdések kereteit, így ezeken a területeken

feltehetően az átlagosnál nagyobb mértékben jelennek meg a nemek közti, a társadalomban általános trendként jelen lévő hierarchiák. Ezt a diszkurzív vákuumot jól szemlélteti a STEM területekre kiemelkedően jellemző meritokráciába vetett hit, melynek megfelelően a STEM akadémiai törzs tagjai az átlagosnál hajlamosabbak azt gondolni, hogy a szakmai előrehaladás egyetlen meghatározó faktora a képességbeli kiválóság (Fonseca, 2023). Ez a szemlélet amellet, hogy vak a nők strukturális hátrányaira, STEM területeken való alulreprezentáltságukról sem képes többet állítani annál, hogy azt a férfiaknál gyengébb képességeik indokolhatják

Az episztemológiai jellemzőknek azonban a normák és értékek tekintetében van egy másik jelentős hatása is, ez pedig a tudománykép erőteljes maszkulinizációja. A szakirodalom szerint a STEM területek maszkulin tudományképe ugyanis egyrészt a pozitivista felfogással, másrészt a dualizmusokban való gondolkozással magyarázható. Mivel a pozitivista tudománykép létrejöttével a „kemény” tudományok tudományosságkritériumaiba olyan jellemzők kerültek be a tudományosság feltételeiként, mint az objektivitás és értéksemlegesség, ezek ellentétei, vagyis a szubjektivitás, értékterheltség, érzelmesség ezekben a tudományokban alulértékelt, a tudományosságot kizáró jellemzőkként rögzültek. Ugyanezen értékpárok azonban nemcsak a tudományos-nem tudományos oldalakra oszthatók fel, ugyanis az ellentétpárok a STEM területeken felülértékelt, tudományosként kódolt oldala (objektivitás, értelemmentesség, értéksemlegesség) a történelem során a maszkulinitással és férfiakkal, míg a tudományosságból kizárt jellemzők (szubjektivitás, érzelmesség, értékvezéreltség és gondoskodás) a nőekkel és femininitással kerültek asszociatív kapcsolatba. Ennek kutatásunk szempontjából két releváns következménye van. Egyrészt elmondható, hogy a nők STEM területeken jellemző sokat tematizált alulreprezentáltsága nem kezelhető felszínes megközelítésekkel, ugyanis legalább részben a tudományfelfogásból ered. Másrészt, ha a fenntarthatóságra törekvésre a gondoskodás kiterjesztett megvalósulási formájaként tekintünk, a maszkulin tudománykép ennek STEM területeken való integrálását is ellehetetleníti (Faulkner, 2000, 2011; Hosseinnezhad, 2017; Shiva és Mies, 2014).

3. A tágabb kontextus STEM területek diszciplináris kultúrájára gyakorolt hatása: Piacosodás és neoliberais értékrend

A STEM kultúra másik jelentős meghatározó elemét a szakok előtérbe kerülését eredményező szakpolitikai szándék vizsgálatával érthetjük meg. A STEM területek oktatáspolitikai diskurzusokban való előtérbe kerülésével kapcsolatban elmondható, hogy azt elsősorban gazdasági szempontok és érvek indokolták. A STEM felsőoktatás nemzetközi történetét áttekintve láthatjuk, hogy a műszaki, informatikai és természettudományos képzések jelentősége elsőként a második világháborút követően, az Egyesült Államokban növekedett meg szignifikánsan, azonban a szuperdiszciplínát a hidegháborús időszak, ezen belül pedig a Szputnyik-sokk tette az USA gazdasági nagyhatalmi szerepének megőrzésének zálogává (Chesky és Wolfmeyer, 2015; Sanders, 2009). Ettől az időszaktól kezdve az ide tartozó tudományok elválaszthatatlanul összefonódtak a gazdasági versenyképességgel, valamint az oktatást a piacot humán tőkével ellátó egyik alrendszerként kezelő szemlélettel. Mindemellett az expanzió is tovább erősítette a piacképesnek tartott képzések előtérbe kerülését, hiszen annak hatására egyre fontosabbá vált, hogy az állam felsőoktatásba való befektetése megtérüljön (Castro és Levy, 2001; Hurtado, 2007; Teichler, 2011), a felsőfokú végzettség devalvációjának következtében pedig a hallgatók számára is alapvető szemponttá vált, hogy minél piacképesebb diplomát szerezzenek. Ez a felsőoktatási képzőhelyek számára kettős, az állam és a jelentkezők felől érkező elvárást jelent arra vonatkozóan, hogy képzéseik minél piacképesebbek és megtérülőbbek legyenek (Elliot, 2017).

A fenti folyamatot a szakirodalom többek között a felsőoktatás piacosodásának vagy akadémiai kapitalizmusnak is nevezi. Az akadémiai kapitalizmus fogalmának megalkotása

Slaughter és Leslie (1997; 2001) nevéhez fűződik, akik szerint annak lényege, hogy a profit motívuma olyan módon befolyásolja az akadémiai munkát, hogy a piac szempontjából közvetlenül értékesíthető tevékenységekre tereli a fókuszot (pl.: innovációk, szabadalmak). Slaughter és Rhoades (2004) szerint az akadémiai kapitalizmus értelmezhető továbbá olyan folyamatok összességéeként, melyek a felsőoktatást a tudásalapú gazdaságba integrálják, s amelyek következtében a profitot termelő készségek és ismeretek, valamint tudás értékesebbé válnak a felsőoktatás más alapvető misszióinál (12. o.), ami a demokratikus értékek és kritikai gondolkodásra nevelés felsőoktatási szocializációban játszott szerepének háttérbe szorulásához vezet (Carrigan és Bardini, 2021). A neoliberális felsőoktatás további jellemzője, hogy a képzések között olyan hierarchiát hoz létre, ahol a szakok piacképessége azonos azok értékével, s így a kevésbé piacképes képzések (pl.: bölcsészettudományok) egyre alulfinanszírozottabbá és irrelevánsabbá válhatnak (Carrigan és Bardini, 2021).

Ahogy az a fentiekből is következik, ez a történeti-társadalmi kontextus jelentős hatást gyakorolt a STEM területek kultúrájára. Azáltal, hogy a piaci logika és a gazdasági növekedéshez való hozzájárulás kerültek előtérbe, a STEM területeken az akadémiai kapitalizmus szemléletének megfelelően a fenntarthatóságnak mind a társadalmi, mind a környezeti aspektusai alulértékelődnek a technológiai megoldásokhoz és nagy gazdasági megtérüléssel kecsegtető innovációkhoz képest (Bencze et al., 2018; Smith és Watson, 2020). A STEM területek képviselőinek környezeti fenntarthatóságra való törekvését tovább gyengíti a piaci logika STEM szuperdiszciplínán belüli hierarchiákat kialakító hatása. Ez a STEM-en belül olyan formában jelentkezik, hogy a természettudományok és a technológiai területek összevonása valójában a természettudományok közvetlenül hasznosítható tudást termelő műszaki és informatikai területeknek való alárendeltségéhez vezet (Mills, 2021). Mivel a természettudományokra sokkal inkább a megismerés és a különböző jelenségek megértése, vagyis egyfajta önmagáért való tudományos munka jellemző, a technológiai tudományokban pedig jelentősebb szerepe van a termelésnek (Mills, 2021), feltételezhetjük, hogy a különböző területek STEM szuperdiszciplínába tömörítésével a természetet erőforrásként kezelő nézetek kerültek előtérbe (Smith és Watson, 2020). A STEM területek piacosodásával kapcsolatban így következtetesként vonhatjuk le, hogy az egyrészt az episztemológiai jellemzőkre is jelentős hatást gyakorolt, hiszen a piac logikája szerint formálta át, hogy mely témákat érdemes kutatni, másrészt a normákat és értékeket is befolyásolta, hiszen a gazdaságilag nem megtérülő tevékenységeket alacsonyabb értékkel társítja.

4. A társadalmi és környezeti fenntarthatóság kettős kizorítása

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a STEM területek kultúráját és értékeit alakító komplex folyamatok és a változók kölcsönhatása összetett módon vezet a fenntarthatósági törekvések marginalizációjához. Ezeket az összetett mechanizmusokat az első ábra szemlélteti. Amint az ábrán látható, a STEM területek kultúrájának formálását, valamint a nők nagyobb inklúzióját és a fenntarthatósági szempontok integrálását megcélzó kezdeményezések helyzete több szempontból is nehezített. Ahhoz ugyanis, hogy a fenntarthatóság és a femininitás STEM kultúrában való értékelése pozitívabbá válhasson, vagy a kultúra mélystruktúráira, az értékekre és normákra, illetve az ezeket formáló tudományképre, vagy a tágabb történeti-társadalmi kultúrára kell hatást gyakorolnunk. A szakirodalom alapján azonban a diszciplináris törzs, vagyis a közösség szintén aktív ágensként formálja a diszciplína kultúráját, így elképzelhető, hogy bár a megváltoztatni kívánt jelenségek a kultúrának nem ezen a szintjén születtek, a közösség értékeinek formálásán keresztül is befolyásolhatók (Becher & Trowler, 1991).

1. **ábra:** A STEM területek kultúrájának fenntarthatósággal és femininitással kapcsolatos elemeit befolyásoló faktorok

Forrás: Saját szerkesztés

II. Módszerek

Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy mennyiben lehetséges a STEM területek fentebb bemutatott kultúrájának célzott, a kultúrát alakító tényezők különböző szintjeivel kapcsolatos beavatkozások segítségével történő formálása. Ennek feltárására írásunkban két esettanulmány kerül bemutatásra, melyekben a diszciplináris kultúra komplexitásának és multifaktoriális jellegének megfelelően a kiválasztott jógyakorlatok vizsgálatokor sort kerítünk mind a kezdeményezések szereplőinek azonosítására és az általuk végzett tevékenységek feltárására, azok manifeszt céljainak és a kultúra formálásában betöltött látens funkcióinak megvilágítására, valamint annak azonosítására is, hogy az adott gyakorlatok a kultúra mely szintjére és elemeire gyakorolnak és gyakorolhatnak hatást. A jógyakorlatok bemutatásával és vizsgálatával célunk továbbá annak azonosítása, hogy a jelenleg szűkebb fókusszal, a szereplők meghatározott körének elérésével működő gyakorlatok mennyiben és hogyan ültethetők át a hazai STEM felsőoktatásba, s egyes elemeik adaptálásától milyen eredményeket várhatunk.

Esettanulmányaink célja a módszertannak megfelelően a kezdeményezések mai működését és jellemzőit kialakító sokszínű faktorok és ezek interakcióinak feltárása, illetve a jelenségek élő, valódi kontextusukban való vizsgálata (Yin, 1993; Corcoran et al., 2004). A módszertan választásának oka kettős: egyrészt a diszciplináris kultúrákhoz hasonlóan az ezekre hatást gyakorló vagy hatást gyakorolni kívánó kezdeményezésekről is elmondható, hogy azok működése elválaszthatatlan attól a tágabb társadalmi-gazdasági és szűkebb intézményi kontextustól, melyben születtek, így a jelenségek kontextusukban való vizsgálatához legalkalmasabb módszer megtalálására törekedtünk (Yin, 1993; Bassegy, 1999). Másrészt jelen tanulmány célja nem általánosítható következtetések levonása, hanem egy-egy partikuláris kezdeményezés részletes bemutatása annak érdekében, hogy képet kaphassunk arról, hogy hogyan lehetséges a STEM kultúra alakítása, így írásunkban narratív-analitikus esettanulmányok kerülnek bemutatásra (Bassegy, 1999). Az esettanulmányok további célja annak a diszciplináris kultúra szakirodalmából levezethető elméletnek a tesztelése, mely szerint

bár a STEM kultúra fenntarthatósággal és a nők kiszorulásával kapcsolatban leginkább releváns jellemzői nem a szűk értelemben vett közösség interakcióiban születtek meg, mégis lehetséges, hogy a közösség szintjén való beavatkozás az interakciók és egyéni értékek révén visszahat a kultúra mélyebb szintjeire, így ebben a tekintetben elmélettesztelő esettanulmányok kerülnek bemutatásra (Bassey, 1999).

A konkrét jógyakorlatok kiválasztásakor több szempontot is figyelembe vettünk. Egyrészt, mivel esettanulmányaink célja a döntéshozók és az oktatáskutatók informálása a STEM területek kultúrájára hatást kifejtő kezdeményezésekről, így kritérium volt, hogy a jógyakorlatok kimondottan STEM fókuszúak legyenek. Másrészt, mivel a diszciplináris kultúra egy speciális szegmensére, a fenntarthatósági célok és értékek, valamint femininitás abban elfoglalt helyére fókuszáltunk, további kritérium volt, hogy a kezdeményezések vagy a fenntarthatóság, vagy a nők és feminin szempontok STEM területeken való képviselőit és megjelenésére irányuljanak. Mivel a szakirodalom szerint a diszciplináris kultúrára nemcsak a diszciplinához, a diszciplináris törzshöz közvetlenül odatartozó szereplők, hanem a tágabb kontextus és kultúra is hatást gyakorolhat, s ez eltérő mechanizmusok mentén zajlik, kétféle kezdeményezést választottunk elemzésünk tárgyául. Míg az egyik kezdeményezés (vagy helyesebben: a vizsgált kezdeményezések egyik köre) a BME-n felülről szerveződően, az intézmény falain belül jött létre, s a környezeti fenntarthatóságra fókuszál, addig a másik vizsgált kezdeményezés, a Skool elnevezésű nonprofit, a STEM területek sajátos társadalmi zártóságára és a nők alulreprezentáltságára reflektál, s amint látni fogjuk, a lányok és nők mentorálása és képzése által a tágabb értelemben vett STEM kultúrára is hatással lehet egy-egy munkaerő-piaci szereplő bevonása által.

Az esettanulmányok kidolgozása során a módszernek megfelelően többféle adatforrásból dolgoztunk (lásd: 1. táblázat). Mindkét kezdeményezés vizsgálatakor központi szerepet kaptak az egyes szereplőkkel készült interjúk. A BME zöldkezdeményezéseinek esetében három interjút vettünk fel: a zöldbizonyítvány program egyik alapítójával, annak további egy jelenleg is aktív szereplőjével, valamint a fenntartható BME kezdeményezés egy aktív szereplőjével történt adatfelvétel. További adatforrásként szolgáltak a Zöld Bizonyítvány programról már publikált, az egyetem oktatói által írt anyagok, valamint az egyetem honlapján fellelhető információk. A Skool esetében forrásként használtuk a nonprofit egyik alapítójával felvett vezetői interjút, valamint a honlapon szereplő anyagokat. Az adatgyűjtés során keletkezett nagymennyiségű adatot a kutatási kérdések mentén strukturáltuk, s az azokban szereplő fogalmak és koncepciók kapcsán releváns információkra fókuszáltunk, ezeket pedig aszerint elemeztük, hogy a szereplők milyen narratíva mentén alkotják meg értelmezésüket a program céljairól, működéséről, kilátásairól.

1. táblázat: A kutatás során használt adatforrások

Adatforrások	BME	Skool
Félig strukturált, 45-60 perces interjúk	Vezetői interjúk: a Zöld Bizonyítvány program alapítójával (oktató), a program jelenlegi egyik koordinátorával (oktató), a fenntartható BME program egyik koordinátorával (oktató)	Vezetői interjú
Honlapok	Fenntartható BME: https://www.bme.hu/fenntarthatosag BME Zöld Bizonyítvány: http://www.kornygazd.bme.hu/hu/zold-diploma A Zöld Bizonyítványt kiadó Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék: http://www.kornygazd.bme.hu/hu/tortenet http://www.kornygazd.bme.hu/hu/kuldes	https://skool.org.hu/kik_vagyunk/
Egyéb források	Barna, O., & Szalmáné Csete, M. (2023). <i>Certificate-Based Good Practice To Motivate Engineering Students To Learn Sustainability Skills</i> . European Society for Engineering Education (SEFI).	https://skool.org.hu/atlathatosag/ https://skool.org.hu/sajtomegjelenesek/

III. Kutatási kérdések

K1. Milyen módszerekkel lehetséges a STEM kultúra formálása intézményi oldalról? Hogyan, milyen módszerekkel járulhat hozzá a STEM diszciplináris kultúra formálásához egy alulról szerveződő nonprofit szervezet?

K2: Mik a kezdeményezések manifeszt és látens céljai és funkciói a STEM diszciplináris kultúra formálásában?

K3: Mik a partikuláris kezdeményezések limitációi, meddig terjed ezek hatása?

K4: Milyen lépések és módszerek járulhatnak hozzá a STEM diszciplináris kultúra mélyebb szintjeinek formálásához? Hogyan ültethetők át a jógyakorlatok egyes elemei más kontextusokba (elsősorban a felsőoktatási intézmények formális gyakorlataiba)?

IV. Esettanulmányok

1. A BME zöld kezdeményezései: A STEM felsőoktatásba integrált környezeti fenntarthatóságra nevelés első lépései

1.1. A kezdeményezések bemutatása

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem zöld kezdeményezéseinek vizsgálatakor két konkrét programra fókuszáltunk. Ezek egyike a Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék által kiadott Zöld Bizonyítvány. A Zöld Bizonyítvány több mint 30 éve, a kilencvenes évek óta kerül kiadásra, amit a hallgatók a tanszék honlapján igényelhetnek. A bizonyítvány azon hallgatók számára kerül kiadásra, akik a BME más tanszékeinek hallgatóiként legalább öt kurzust teljesítettek szabadon választható tárgyként a Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék kódjával. Bár a bizonyítvány hivatalos, akkreditált végzettséget nem igazol, a dokumentum tájékoztatást ad arról, hogy a hallgató az adott tárgyak teljesítésével, adott óraszámban ismereteket szerzett a környezetgazdaságtan, környezetmenedzsment, és fenntarthatóság területein.

A fenntartható BME programon dolgozó munkacsoport 2022 tavaszán jött létre, és négy alcsoporthoz szervezi meg tevékenységét. Az energetika és vízügyek munkacsoport célja a BME energiahatékonyságának növelése, az épületek energiakorszerűsítése és az egyetemi polgárok energiatudatos használatról való tájékoztatása. A hulladék és újrahasznosítás munkacsoport célja a körkörös hulladékgazdálkodás egyetemi közösséggel való megismertetése, egyetemen való megvalósítása (pl. szelektív hulladékgyűjtés és új edények kihelyezése, használt tárgyak cseréje az egyetemi polgárok között), valamint az egyetemi polgárok fenntarthatóbb és felelősségteljesebb fogyasztásról való tájékoztatása. A közlekedés munkacsoport a fenntartható közlekedési módok népszerűsítésére, ezek támogatására fókuszál (pl. kerékpáros közlekedés népszerűsítése és szerszámos pontok létrehozása). A szemléletformálás és kommunikáció munkacsoport egyik fő tevékenysége a program szociális média felületeken való népszerűsítése és egy hallgatókból és oktatókból álló zárt Facebook csoport üzemeltetése. A munkacsoport célja a fenntartható BME program népszerűsítése, a hallgatók környezettudatossággal kapcsolatos ismereteinek bővítése, valamint az egyetemi büfék és étkezőhelyek környezettudatosabb működésének támogatása. A program alapvető jellemzője, hogy az egyes munkacsoportokba az egyetemi polgárok több generációja is bekapcsolódhat: a munkacsoportokat szervező és vezető szakmai csoportok tagjai között minden esetben több kar oktatói, kutatói és doktoranduszai is jelen vannak, akik a hallgatókkal együttműködve valósítják meg célkitűzéseiket, a munkacsoportokat összefogó kezdeményezés felügyeletében pedig az egyetemi vezetőség is részt vesz.

1.2. Főbb szereplők és a kezdeményezések létrejöttét meghatározó faktorok

A programok létrejöttében központi szerepet játszó személyek és körülmények felsorolásakor az interjúalanyok a fenntartható BME kezdeményezés és a Zöld Bizonyítvány esetében hasonló aktorokat azonosítottak, azonban az egyes szereplők és kondíciók máshogy, más okból hatottak a két program létrejöttére. A Zöld Bizonyítvány program alapvetően hallgatói kezdeményezés hatására jött létre, ugyanis a tanszék kurzusait szabadon választható tárgyként teljesítő hallgatók egyre többen, s egyre gyakrabban jelezték a tanszék felé, hogy szeretnék, ha későbbi karrierjük során igazolni tudnák, hogy tanulmányaik alatt számottevő ismereteket szereztek a fenntarthatóság témakörében. Interjúalanyaink szerint ez a felsőoktatás piacodásától nem független, ugyanis a hallgatók kéréseiben rendre megjelent a bizonyítvány bemutatásától várt munkaerő-piaci előny mint fő motivációs tényező annak igénylésére, amire válaszként a tanszéki honlapon ma is elsősorban ezzel hirdetik a Zöld Bizonyítványt („Az ezekről az ismeretekről szóló dokumentum -korábbi hallgatóink tapasztalatai alapján- előnyt jelenthet az álláskeresőknél is.”). További aktorként a tanszék oktatói, adminisztratív munkatársai, s

vezetése jelentek meg, akik pozitív trendként értékelték a hallgatók érdeklődését, s szívesen vállalták a bizonyítvány kiadásával járó többletmunkát. A szakirodalomnak megfelelően azonban nemcsak az egyetemi polgárok attitűdjei és értékei formálták olyan módon a diszciplináris értékeket, hogy azokban a fenntarthatósági kurzusok teljesítésének igazolása presztízserőértéket kapott, hanem a nagyobb kontextus, jelen esetben az európai uniós jogi környezet és szabványok, valamint ezek munkaerőpiacon való megjelenése is jelentős szerepet játszottak abban, hogy a hallgatók észrevették: ezek az ismeretek valóban előnyt jelenthetnek számukra a munkaerőpiacon.

A fenntartható BME program vizsgálatok hasonló szereplők kerültek azonosításra. Az egyetem honlapján fellelhető információk és az interjúalanyok egyaránt megerősítették, hogy a fenntartható BME egy felülről szerveződő, intézményi kezdeményezésre létrejött projekt. Az interjúalanyok szerint ebben szintén jelentős szerepet játszott az európai uniós jogi környezet és irányelvek hatása, ugyanis az egyetem felé egyre jelentősebb elvárásaként jelent meg, hogy ezeket betartsa és maga is képviselje. További, bár az intézmény konkrét falain kívül eső, mégis diszciplinárisként azonosítható tényező volt a nemzetközi tudományos közösség érdeklődésének alakulása, melyben egyre jelentősebb szerep jut a fenntarthatósággal kapcsolatos témáknak és kutatásoknak. Ennek kapcsán anyagi motívumként jelent meg az is, hogy a fenntarthatósággal kapcsolatos témaválasztás a tudományos közösség tagjai szerint mind hazai, mind nemzetközi szinten egyre nagyobb eséllyel vezet sikerre a kutatási pályázatok benyújtásakor. Az interjúalanyok további szereplőként a hallgatókat azonosították, akik az utóbbi években egyre gyakrabban és nagyobb számban kerestek a fenntarthatósággal foglalkozó témavezetőket, s egyre többször kezdeményeztek ilyen jellegű kutatásokat, tudományos diákköri szerepléseket.

1.3. A jelenlegi helyzet bemutatása, a kezdeményezések manifeszta és látens hatásai

A Zöld Bizonyítvány program keretei között 2018 és 2023 között 909 hallgató igényelte a tanúsítványt, akiknek közel 70%-a műszaki területen tanult (Barna & Szalmáné Csete, 2023). A rendelkezésre álló adatok alapján a Zöld Bizonyítvány program sikeres jógyakorlatnak tekinthető abból a szempontból, hogy egyedülálló módon teszi lehetővé és segíti elő az egyetem STEM szakos hallgatóinak tanulmányaikba integrált fenntarthatósággal kapcsolatos képzését. Ez feltehetően szignifikáns hatással van a STEM diszciplináris kultúrára, ugyanis feltételezhetjük, hogy a tanszék legalább öt kurzusát teljesített hallgatók esetében valóban bekövetkezik bizonyos mértékű szemléletváltozás, ami - mivel ezeken a kurzusokon alapvetően interdiszciplináris szemléletben tanulnak - mind a tudományosságról alkotott képüket, mind a szakmájukban végezhető tevékenységekről alkotott elképzeléseiket alakíthatja, tehát a kultúra episztemológiai szintjére gyakorolhat hatást. Mivel a Zöld Bizonyítvány intézményesült (amellett, hogy papíralapon van lehetőség igényelni, a tanszéken ünnepélyes átadón kaphatják meg azt a hallgatók) feltételezhető továbbá, hogy annak megszerzése legalább a hallgatók egy részének megítélésében presztízst jelent, ami a STEM területek szűk tudományfelfogásán kívül eső társadalmi-környezeti fenntarthatósági témákhoz kapcsolt értékeket és attitűdöket is pozitív irányba módosíthatja, így a közösség értékalkotásán keresztül is hatást gyakorolhat a diszciplináris kultúrára.

A program létrejöttében s egyszersmind feltételezhető hatásaiban azonban a felsőoktatás, s azon belül a STEM területek fokozott piacosodása is jelentős szerephez jutott. Az interjúalanyok által elmondottakban és a honlapon szereplő leírásban ugyanis egyaránt megjelent, hogy a hallgatók azért kezdeményezték a bizonyítvány létrejöttét, mert attól munkaerő-piaci megtérülést vártak. Interjúalanyaink szerint a hallgatói igény valós munkáltatói igényt tükrözött, ugyanis a munkáltatók egyre inkább szeretnék olyan munkavállalókat alkalmazni, akik naprakészek a fenntarthatósági irányelvek ismeretében és azok applikálásában. Szintén a piaci logika begyűrűzését mutatja, hogy az interjúalanyok kitértek

arra is, hogy a hallgatók környezeti fenntarthatósági elvek képviselőire való felkészítések jelentős figyelmet szentelnek a gazdasági érvek átadására, vagyis arra, hogy a hallgatók ismerjék azokat a statisztikákat és számításokat, melyek segítségével leendő munkáltatóik számára be tudják bizonyítani, hogy a fenntarthatóbb technológiák és eljárások alkalmazása gazdaságilag is megtérülőbb a kevésbé fenntartható alternatívákhoz képest. Bár ebben a jelenségben a tágabb kulturális kontextus változásának STEM kultúrára gyakorolt hatása tükröződik, ez a hatás nem feltétlen értelmezhető úgy, mint ami a fenntarthatóság iránti elköteleződés STEM kultúrába való mély integrációját támogatja. Ennek oka abban rejlik, hogy – amint azt az interjúalanyok által elmondottak is megerősítették – a piaci szereplők által definiált fenntarthatóság a fogalom igen korlátozott és szűkös értelmezését foglalja magában. Ebben az esetben ez úgy jelenik meg, hogy a hallgatók tanulmányaikba fektetett erőforrásaik munkaerőpiacon való megtérülésével kapcsolatos elvárásai és a piaci szereplők vélt vagy valós várakozásai következtében a tanszék kurzusaiban a környezeti és társadalmi fenntarthatóság mellett egyre nagyobb hangsúly kerül a fenntartható technológiák gazdasági megtérülésére. Márpedig, ahogy az a szakirodalomban is megjelent, a nem-gazdasági jellegű fenntarthatóság így nem célként, hanem mindössze a gazdasági növekedés elérését szolgáló eszközök egyikeként tud megjelenni (Bencze et al., 2018; Smith és Watson, 2020). Szintén ezt erősíti meg, hogy – az interjúalanyok szerint – a munkaerő-piaci szereplők az európai uniós irányelvek ismeretét azért várják el leendő munkavállalóiktól, mert azok követése a velük szemben támasztott minimális jogi és ágazati követelmények egyike, nem pedig azért, mert a fenntarthatóság melletti elköteleződésüket szeretnék növelni – akár a gazdasági növekedés kárára.

A fenntartható BME kezdeményezés kapcsán alapvetően hasonló tendenciákat láthatunk, azonban abban jelentősen kisebb hangsúly kerül a fenntarthatóság formális oktatásban és kurrikulumban való integrált megjelenésére, ami feltehetően gyengíti a program STEM kultúrára gyakorolt hatását. A hatást erősítheti azonban a vezetőség programban való jelenléte és nyílt támogatása, mely legitimálhatja a fenntarthatóság jelentőségét, tudományosságképpé való beemelését. Interjúalanyaink továbbá hangsúlyozták, hogy a program platformot, közösséget ad a fenntarthatósági témák kutatási iránt érdeklődő hallgatóknak. Ez egyrészt azáltal fejthet ki hatást a diszciplináris kultúrára, hogy a hallgatók értelmező közösségként (Pusztai, 2011) működve erősíthetik egymás fenntarthatósági attitűdjeit, másrészt pedig a Tudományos Diákköri Konferenciákon is egyre gyakrabban szerepelnek sikerrel a témában kutató hallgatók, ami mind társaik, mind oktatóik számára üzenetértékű lehet a fenntarthatósági témák tudományosságával és értékével kapcsolatban. Mindazonáltal interjúalanyaink kiemelték azt is, hogy a kezdeményezés, bár nagy összegyűjtési nyilvánosságot kapott, s nagy lendülettel indult, most, másfél évvel később forráshiánnyal küzd. Ez a forráshiány részben az egyetem általános adottsága, ahol nemcsak az anyagi források, de a kimondottan a fenntartható BME programra fókuszáló, akár teljes állásban foglalkoztatott munkatársak is hiányoznak, így az oktatók és kutatók szabadidejükben, túlórában, önszorgalomból szervezik meg vonatkozó tevékenységeiket.

2. Skool: A lányok és nők informatikai területeken való reprezentációjának támogatása egy nonprofit szervezetben

2.1. A szervezet bemutatása

A Skool egy többféle tevékenységgel rendelkező nonprofit szervezet, melynek tevékenységeit az informatikai területhez való közvetlen kapcsolódásuk köti össze. A Skoolnak 2014-es megalakulása óta egyik fő missziója az informatikai karrierút lány tanulókkal való megismertetése, az érdeklődők informatikai területen való továbbtanulásra és munkavállalásra való felkészítése, amit mentorálás és a diákoknak tartott ingyenes foglalkozások révén valósítanak meg. A szervezet ezen felül egyalkalmas iskolai bemutató foglalkozásokat tart,

valamint korábbi projektjei keretében hátrányos helyzetű tanulók mentorálására és oktatására is sor került. Esettanulmányunkban a Skool lányok és nők STEM területeken való alulreprezentáltságát tematizáló és arra választ adó kezdeményezéseit vizsgáljuk. Ezek jelentőségét a STEM kultúra és a fenntarthatóság szempontjából az adja, hogy a nők STEM területeken való megjelenésével esély nyílik arra, hogy a nők a férfiaktól eltérő szocializációjukból fakadó megközelítések, nézőpontjaik képviselője által hatást gyakoroljanak az őket a STEM akadémiai törzsből korábban kizáró maszkulin kultúrára. Ez a fenntarthatóság szempontjából azért releváns, mert felülírhatja az „értékvákuumba” beáramlott piaci szempontok hegemoniáját, valamint értékként jelenítheti meg a törődés alá sorolható társadalmi és környezeti fenntarthatósági törekvéseket.

A Skool tevékenységeinek főbb szereplői három körre oszthatók. Egyrészt az alapítók és koordinátor munkatársak jelentős része nem STEM területeken szerzett végzettséget, ők a Skool céljainak kijelölését, a programok megtervezését, koordinálását, a pályázatok benyújtását és az egyes tevékenységek szempontjából releváns végzettséggel rendelkező (pl. pedagógus, szociális munkás, STEM szakember) munkatársak és önkéntesek felkeresését végzik. A lányok tanításában és mentorálásában kiemelt szerep jut az önkénteseknek, akik többségében budapesti multinacionális cégeknél, STEM területeken dolgozó férfiak és (kisebb arányban) nők. A szereplők harmadik csoportját a tanulók adják, akik többségében a közoktatásban tanuló lányok, de a felsőoktatásban tanuló hallgatók is jelen vannak köztük.

2.2. A kezdeményezés létrejöttének körülményei és a megalapítást meghatározó főbb faktorok

A Skool megalapításának történetében könnyen azonosíthatók a diszciplináris kultúrát is formáló elemek. A szervezet létrejötté az egyik alapítótag 2013-ban az Egyesült Államokban egy kutatói ösztöndíj keretei között szerzett élményeihez köthető. Az alapító utazása során találkozott a nők STEM területeken való alulreprezentáltságának csökkentését célzó jógyakorlatokkal, így a Skool tevékenysége részben ezek hazai adaptálásaként értelmezhető. A szervezet megalapításában azonban egy másik tényező is kulcsszerepet játszott, ez pedig az alapító HR-szakemberként szerzett tapasztalata volt. A hazai technológiai cégeknél ugyanis az új munkatársak keresésekor és felvételekor rendre felmerült a nők szinte teljes hiánya, mely annak ellenére is fennmaradt, hogy a munkáltatók konkrét célként fogalmazták meg, hogy szeretnék több nőt alkalmazni, a jelentkezők között azonban a legtöbb esetben nemhogy magasan képzett, a munkakör betöltéséhez szükséges ismeretekkel rendelkező nők nem szerepeltek, de gyakori volt az is, hogy egyáltalán nem voltak nők a meghirdetett pozíciókra pályázók között. Az alapító az ösztöndíjas időszak alatt szerzett tapasztalatok, illetve az egyesült államokbeli nonprofitok tagjaival való beszélgetések alapján a következőként fogalmazta meg céljait: „létrehozni egy profi csapatot, összeszedni a pénzt, és elindítani egy magyar lányokra szabott programot 4 hónap alatt és 7000 km távolságból.”

A fentiek alapján két, a STEM diszciplináris kultúra szempontjából is releváns következtetést tudunk levonni. Egyrészt a Skool jól illeszkedik a STEM területekkel kapcsolatos szakpolitikai és oktatáskutatási diskurzusba, hiszen ezekhez hasonlóan az USA-ban megfigyelt trendek és módszerek alapján kezdte meg tevékenységét, mely keretről a STEM területek bevezetésben bemutatott története alapján tudhatjuk, hogy elsősorban piaci szereplőként tekint a leendő STEM szakemberekre, oktatásukat pedig a munkaerőpiac specifikus elvárásainak megfelelő konkrét munkavégzésre való felkészítésként értelmezi (Chesky és Wolfmeyer, 2015; Sanders, 2009). A másik fontos mozzanat az alapító pozíciója és az ezzel együttjáró diszkurzív keret, melyben a kihívás értelmezése létrejött: HR-szakemberként a nők alulreprezentáltságát elsősorban a piaci szereplők látásmódján keresztül keretezte, így a problémameghatározásban az esélyegyenlőség mellett olyan a vállalatok promóciós anyagaiban egyre gyakrabban szereplő kulcsszavak jelentek meg, mint a sokszínűség, diverzitás, melyhez a vállalatok oldaláról fontos adalékot jelentett az a vélekedés

is, hogy a diverz munkavállalói csoportok hatékonyabban – vagyis profitábilisabban – működnek. A harmadik jelentős, a Skool tevékenységének és problémaértelmezésének piaccal való összefonódását jelző tényező, hogy a szervezet indulásához szükséges tőke szintén vállalati szereplőktől érkezett. A támogatók olyan technológiai cégek voltak, akik egyetértettek a Skool céljaival, s úgy látták, a projekt sikeressége számukra is előnyökkel járhat.

2.3. A kezdeményezés manifeszt és látens hatásai

Ami a STEM kultúra episztemológiai vetületét illeti, azt a Skool tevékenysége a nők bevonásának és inklúziójának szempontjából kevésbé befolyásolja. A szervezet kommunikációs anyagaiban szándékosan törekszik a nemi esszencializmus kerülésére, így üzeneteik és grafikai elemeik tudatosan nemsemlegesek. Ennek pozitív hozama, hogy a szervezet nem járul hozzá a nőkkel kapcsolatos sztereotípiák további megerősítéséhez, azonban az, hogy a Skool nem reflektál arra, hogy a nők és a férfiak eltérő szocializációban részesülnek, s ennek eredményeként akár ugyanazon keretben (jelen esetben ez a kódolás, programozás) is eltérő módszereket alkalmazhatnak és eltérő témák iránt lehetnek fogékonyak, azzal jár együtt, hogy az, amit a szereplők a STEM területeken végezhető tevékenységekről és az ezeken a területeken folyó munka tárgyáról gondolnak, érintetlen marad. Ami a kultúra episztemológiai jellegzetességeit illeti, a Skool tevékenységeinek mégis vannak olyan elemei, melyek bírhatnak kultúraformáló hatással (bár ezek nem köthetők szorosan a nők inklúziójával kapcsolatos törekvésekhez). Ide sorolhatjuk a Skool által alkalmazott pedagógiai módszereket, melyek szemben a STEM területekre jellemző rigid, szűken definiált tudományos megközelítésmódokkal, a tapasztalati tanulásra, valamint a tanulók és oktatók közötti horizontális viszonyra alapoznak. Bár ez a keret alkalmas lehet arra, hogy megjelenhessenek a lányok a domináns STEM kultúrára jellemzőktől eltérő megközelítésmódjai és érdeklődési körei, ahogy az már említésre került, mivel ez nem tudatosan, a szervezet kezdeményezésére történik, feltehetően nem gyakorol hatást a diszciplináris kultúra mélystruktúráira (bár kérdés, hogy a női szempontok értékességének célzott hangsúlyozásától várhatnánk-e jelentősebb hatást).

A program diszciplináris kultúraformáló ereje a szakmai közösségre gyakorolt hatásban rejlik. A vezetői interjúban elmondottak alapján ez részben a képzéseken részt vevő lányok szemléletformálásának, részben a mentorok attitűdváltozásának mediálásával valósul meg. Ami a programban részt vevő lány tanulókat illeti, esetükben a képzéseken való tanulás részben a tárgyi tudás és készségek fejlesztése által, részben a sikerélményeken keresztül járulhat hozzá a STEM területeken való énhatékonyság és önbizalom növeléséhez (Rittmayer & Beier, 2008). Ennek hatására azt várhatjuk, hogy ezek a lányok később a STEM felsőoktatásba, majd munkaerőpiacra lépve nagyobb eséllyel és magabiztossággal képviselik majd szempontjaikat és meglátásaikat, ami hosszútávon a diszciplináris kultúrára is hatással lehet. A mentorprogramnak emellett részét képezi az is, hogy a STEM felsőoktatásba vagy a munkaerőpiacra belépő (volt) mentoráltak a maszkulin közeg jelentette nehézségeikkel, esetleges diszkriminációval kapcsolatos tapasztalataikkal bármikor fordulhatnak mentoraikhoz, valamint a Skool munkatársaihoz és önkénteseihez, akik akár a szexista gyakorlatok elleni aktív fellépéssel is segítik tanulóikat. Ez a gyakorlat, amennyiben kellő gyakorisággal és következetességgel van jelen, hatással lehet a STEM diszciplináris kultúra normatív szintjére, s a nők inklúziójának szempontjából pozitív irányba módosíthatja azt.

Ami a többségében budapesti multinacionális cégeknél dolgozó férfi önkéntesekre gyakorolt hatást illeti, azzal kapcsolatban az interjúalany az önkéntesek lányokról és nőkről alkotott sztereotípiáinak változását hangsúlyozza. Szerinte az önkéntesek a lányokkal való közös tanulás során számos alkalommal tapasztalják, hogy a kódolás iránt érdeklődő fiatal lányok kompetensebbek, mint azt előzetesen, sztereotípiáik alapján vártak tőlük. Ezek a szakemberek a Skool-nál tapasztaltak hatására munkahelyükön, s más szakmai körökben így

nagyobb eséllyel támogatják a női kollégák alkalmazását, a nők és meglátásaik STEM területeken való megjelenését, így mind a diszkurzív keretekre, mind a közösség normáira és értékeire hatást gyakorolhatnak.

V. Megvitatás

Esettanulmányaink célja annak feltárása volt, hogy mennyiben hatnak a jelenleg hazai jógyakorlatként működő, a társadalmi és környezeti fenntarthatóságot a STEM területeken megjelenítő kezdeményezések a STEM diszciplináris kultúrára, valamint, hogy mennyiben adaptálhatók a hazai STEM felsőoktatásban. Ennek során vizsgáltuk, hogy a kezdeményezések egyes jellemzői és működési mechanizmusai a kultúra mely szintjére fejthetnek ki hatást, valamint kitértünk ennek a hatásnak a limitációira is. Amint azt fentebb bemutattuk, a BME zöld kezdeményezései kapcsán elmondható, hogy mindkét vizsgált program a tágabb kontextus változó elvárásaira és igényeire adott válaszként jött létre. Míg ezt a munkaerőpiac felől érkező, a környezettudatosabb eljárásokat és ezekkel kapcsolatos európai uniós irányelveket ismerő munkaerő iránti igényt a Zöld Bizonyítvány esetében a hallgatók kommunikálták az intézmény felé, akik a megszerzett ismereteket igazoló dokumentum bemutatásától maguk is munkaerőpiaci megtérülést vártak, addig a fenntartható BME program esetében a változó nemzetközi trendekből, a felsőoktatási szereplőkkel szemben megjelenő új elvárásokból fakadó európai uniós szintű és a tudományos mező más szereplői (pl. folyóiratok szerkesztőségei, az ösztöndíjakat elbírálók) felől érkező igényeket a vezetőség észlelte, és erre adott válaszként hozta létre a programot. Ami a két kezdeményezésben megegyezik, az a létrejöttükben szerepet játszó aktorok köre, akik között a vezetőség, az oktatók, a hallgatók mellett a munkaerő-piaci szereplők és az európai uniós döntéshozók is jelen voltak.

Ami a két program között eltérés, az egyrészt azok erőforrásigénye és költségessége, mely a sikerességükben és hosszútávú fenntarthatóságukban jelentkező eltéréseket is magyarázhatja. Amint láthattuk, a Zöld Bizonyítvány program összességében nem jár jelentős anyagi kiadással, hiszen vele kapcsolatban tárgyi kiadásként mindössze a bizonyítványok kinyomtatása és az átadó ünnepség esetleges kellékei jelennek meg, míg humánerőforrás tekintetében az évente legfeljebb 200 bizonyítvány kiadása az adminisztratív munkatársak számára sem jelent aránytalanul nagy többletterhelést. Ezzel szemben a fenntartható BME kezdeményezés egyes munkacsoportjainak tevékenysége, mivel ezek nem az oktatók meglévő tevékenységeire és a hallgatók ezekbe való bevonására alapoztak, hanem elsősorban a tanulmányokhoz és kurrikulumhoz szorosan nem kötődő tevékenységek megváltoztatására (pl. szelektív hulladékgyűjtés, energiahatékonyság, fenntartható közlekedés) vonatkoztak, jelentős többletkiadásokkal és kisebb infrastrukturális fejlesztésekkel járnak. További eltérés, hogy a Zöld Bizonyítvány program a hallgatók ismereteinek bővítése, szemléletformálása, s a szűk értelemben vett tudományterületüktől eltérő fenntarthatósági tanulmányok jutalmazása által hathat a diszciplináris kultúrára. Ezzel szemben a fenntartható BME program egyik munkacsoportja sem végez olyan tevékenységet, ahol a fenntarthatóság a hallgatók szakterületébe integrálva jelenik meg, így a kezdeményezés alatt zajló tevékenységek többségével kapcsolatban azt feltételezhetjük, hogy azok a diszciplináris kultúra mélyebb rétegeit érintetlenül hagyják, sőt az is lehetséges, hogy a program tovább erősíti azokat az elképzeléseket, melyek szerint a fenntarthatósági törekvések elsősorban a szakmai tevékenységeken kívül, a mindennapi szokások megváltoztatásával valósulhatnak meg.

Ahogy a programok korlátai, úgy azok erősségei is eltérnek aszerint, hogy milyen körülmények hívták őket életre, s milyen szereplők szervezik meg működésüket. A Zöld Bizonyítvány program esetében az erősségek közé sorolhatjuk, hogy a program a fenntarthatóság tanulmányokba való integrálása által a kultúra mélyebb szintjére, az episztemológiai jellegre gyakorolhat hatást. A fenntartható BME esetében a program erősségei között említhetjük annak összegytemi jellegét, valamint azt, hogy azáltal, hogy platformot ad

a fenntarthatóság iránt érdeklődő hallgatóknak a kutatásra és szakmai közösséghez való csatlakozásra, értelmező közösségként funkcionálva hozzájárulhat az adott hallgatók szemléletformálásához, az oktatók és vezetőség program melletti elkötelezettsége pedig erősítheti a fenntarthatósági témák STEM területeken való legitimitását és presztízsnövekedését.

A Zöld Bizonyítvány adaptálhatósága kapcsán elmondható, hogy az a megfelelő források mellérendelésével bármely olyan hazai intézményben megvalósítható, ahol működik a környezettudatossági témákkal foglalkozó tanszék vagy elég munkatárs foglalkozik ezekkel a témákkal ahhoz, hogy megfelelő számú kurzus kerülhessen szabadon választhatóként meghirdetésre az egyetemi polgárok, s kimondottan a STEM szakosok számára. A fenntartható BME program esetében tanulásként vonhatjuk le, hogy a megfelelő anyagi források és humán erőforrás mellérendelése, valamint a fenntarthatóság kurrikulumba való beemelése nélkül a fenntarthatósággal kapcsolatos értékek széleskörű formálása csak korlátozottan lehetséges, s elsősorban a témára már fogékony hallgatók bevonása által tud végbe menni. Így ennek más intézményekben való adaptálásakor kiemelten fontos lehet annak felmérése, hogy rendelkezésre állnak-e a szükséges források, illetve javaslatként fogalmazható meg, hogy a szakmai tevékenységeken kívül eső napi szokások megváltoztatása helyett/mellett érdemes lehet a fenntarthatóság szakmai tevékenységekben játszott szerepét és fontosságát hangsúlyozni, akár egy-egy minden STEM hallgató számára kötelező kurzus keretében is.

A Skool tevékenységének vizsgálatokor elsősorban a nők STEM területeken való alulreprezentáltságára adott válaszként értelmezhető munkájukra fókuszáltunk. A BME programjaihoz hasonlóan ezek kapcsán is elmondható, hogy leképezik a (felső)oktatás funkcióstruktúrájának változásait, s elsősorban a piaci szereplők bevonásával, s részben az ő szempontjaik mentén valósítják meg a diszciplináris kultúrára is visszaható tevékenységüket. A szervezet munkájában mind a vállalati támogatások, mind a vállalatoknál dolgozó önkéntesek kulcsszerepet játszanak. Mivel a piaci szereplők motívumai a program támogatásában működésüknek megfelelően feltehetően a brand-építéssel és a munkaerőhiány ellensúlyozásával állnak összefüggésben, feltételezhető, hogy a program segítségével a nagyvállalatoknál munkához jutó nők gondoskodással kapcsolatos szempontjai csekély eséllyel fognak beépülni a vállalatok kultúrájába. Ennek ellenére a program erősségeként tekinthetünk arra, hogy a mentorként és oktatóként önkénteskedő férfi munkavállalók nőkkal kapcsolatos sztereotípiáinak formálása által a munkaerőpiac STEM szegmensének nemi kultúrája bár lassan és kis léptékben, de pozitív irányba változhat. A kezdeményezés felsőoktatásba való adaptálása néhány módosítással lehetséges. Egyrészt a nonprofit szervezetek és felsőoktatási intézmények hasonló mentorprogramok mentén történő együttműködése lehetővé tenné, hogy a nemi sztereotípiák fellazulása az egyetemek falain belül is elindulhasson. Az intézmények továbbá saját kezdeményezésre is létrehozhatnak hasonló, a STEM területeket a nők körében népszerűsítő tanfolyamokat és mentorprogramot. Ennek előnye lehetne, hogy a vállalati szereplők kiiktatásával a női szempontok nagyobb eséllyel hathatnának a kultúra episztemológiai szintjére, hiszen a mentoráltakkal való közös tanulási folyamat során felmerülő témákat és szempontokat akár az oktatók is tematizálhatnák a képzéseken.

Konklúzió

Esettanulmányaink rámutattak arra, hogy a vizsgált, STEM területeket érintő partikuláris kezdeményezések – függetlenül attól, hogy ez szerepel-e manifeszt vállalásaik között – önmagukon túlmutató jelenségekként értelmezhetők. Bár a BME vizsgált programjainak célja a fenntarthatóság egyetemi polgárok közötti népszerűsítése, a Skool küldetése pedig a lányok informatikai karrierúton való elindítása, a kezdeményezések vizsgálata megmutatta, hogy azokban valójában a diszciplináris kultúra sokrétű, eltérő szinteken történő formálásáról van szó. A kezdeményezések létrejötte és sikeressége a tágabb gazdasági-társadalmi-kulturális

kontextus értékeinek változását tükrözi. A BME programjai kapcsán láthattuk, hogy azok létrejöttében kiemelt szerepe volt annak a trendnek, mely szerint mind a piaci szereplők, mind a tudományos közösség a korábbiaknál nagyobb értéket rendelnek a fenntarthatósághoz, míg a Skool esetében a munkáltatók részéről jelent meg az igény a maszkulinitás kizárólagosságának megszüntetésére, mely szintén általános szemléletváltozásra utalhat, melyben egy kirívóan maszkulin területen is érték a női munkaerő. Ami a kezdeményezések egyedi jellegzetességeit illeti, ezek kapcsán azt láthattuk, hogy jelentősen meghatározzák azt, hogy mennyiben várhatunk egy-egy projektől strukturális, hosszútávon is fennmaradó hatást. A Zöld Bizonyítvány esetében azt láttuk, hogy annak alacsony költségei, valamint az a jellemzője, hogy a fenntarthatóságot a STEM hallgatók tanulmányaiba integrálja, erősíti a program STEM kultúrára gyakorolt várható hatását, hiszen az a kultúra mélystruktúrájában, az episztemológiai szinten jelentkezik, így az értékekre és normákra is hatással lehet. Ugyanezt a hatást azonban némileg gyengíti, hogy a program csak a már érdeklődő hallgatók elérésére alkalmas, valamint, hogy nem ad olyan eszközöket a hallgatók kezébe, amelyekkel a fenntarthatóságot a munkaerőpiacra lépve a kötelezően elvárt minimumszintnél nagyobb mértékben is képviselhetik. A felülről szerveződő Fenntartható BME program esetében a kezdeményezés várható hatását annak presztízse, a vezetőség program melletti nyilvános állásfoglalása, valamint összegytemi jellege erősíti, melyek elsősorban a diszciplináris értékekre és normákra lehetnek hatással. A program STEM kultúrára gyakorolt hatását azonban gyengítheti, hogy ez a kezdeményezés nincs befolyással az episztemológiai szintre, s a fenntarthatóságot az elvárt és jutalmazott akadémiai tevékenységeken kívül eső területként keretezi.

A Skool esetében azt láthattuk, hogy bár a szervezet manifeszt céljai közt nem szerepel a kultúra formálása, a nők informatikai területen való megjelenésének támogatásával valójában ehhez is hozzájárulhat. Ez a diszkurzív keretek formálása által jöhet létre, hiszen a nők magasabb reprezentációja hozzájárulhat a fennálló status quo és rigid nemi szerepek, illetve a tudományterület maszkulinitásának megkérdőjelezéséhez, amely közvetett módon akár a gondoskodás és a társadalmi-környezeti fenntarthatósági szempontok megjelenését is szolgálhatja.

A vizsgált kezdeményezések közös tulajdonsága, hogy azokban a piac STEM kultúra értékeit formáló szerepére nem történik reflexió, a diszkurzív keretek megkérdőjelezésének hiányában kialakuló vákuum a programok működésének hatására nem kap új tartalmat. Ennek következtében feltételezhető, hogy a jó STEM szakember, a fenntartható STEM innovációk és technológiák mibenlétének meghatározása továbbra is olyan piaci értékek mentén történik, melyek az azonnali anyagi megtérülést tekintik elsődlegesnek. A globális hatással bíró, mindennapjainkat meghatározó technológiai, műszaki innovációk társadalmi és környezeti költségei így továbbra is fennmaradnak, a vizsgált kezdeményezések mégis fontos lépései lehetnek az ezek csökkentéséhez szükséges párbeszéd megkezdésének.

Felhasznált irodalom

- Barna, O., & Szalmáné Csete, M. (2023). Certificate-Based Good Practice To Motivate Engineering Students To Learn Sustainability Skills. *European Society for Engineering Education (SEFI)*.
- Bassey, M. (1999). *Case study research in educational settings*. McGraw-Hill Education.
- Becher, T. (1989). Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines. *Milton Keynes: Society for Research into Higher Education*.
- Becher, T. (1990). The counter-culture of specialisation. *European Journal of Education*, 333-346.
- Becher, T., & Trowler, P. (2001). *Academic tribes and territories*. McGraw-Hill Education.
- Bencze, L., Reiss, M. J., Sharma, A., & Weinstein, M. (2018). STEM Education as "Trojan Horse": Deconstructed and Reinvented for All. *Counterpoints*, 442, 69-87.

- Bocsi, V. (2022). *Értelmiségképzés és Felsőoktatás*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Carrigan, C., & Bardini, M. (2021). Majorism: Neoliberalism in Student Culture. *Anthropology & Education Quarterly*, 52(1), 42–62.
- Castro, C. M., & Levy, D. (2001). Four functions in higher education. *International Higher Education*, (23).
- Cech, E. A., & Sherick, H. M. (2015). Depoliticization and the Structure of Engineering Education. In Christensen et al. (eds.), *International Perspectives on Engineering Education, Philosophy of Engineering and Technology*. Springer International Publishing.
- Chesky, N. Z., & Wolfmeyer, M. R. (eds.) (2015). *Philosophy of STEM Education*. Palgrave Macmillan.
- Clark, B. R. (1972). Organisational Saga in Higher Education. *Administrative Science Quarterly*, 17(2), 178–184.
- Corcoran, P. B., Walker, K. E., & Wals, A. E. (2004). Case studies, make-your-case studies, and case stories: a critique of case-study methodology in sustainability in higher education. *Environmental Education Research*, 10(1), 7-21.
- Elliott, G. (2017). Introduction to the special issue on ‘Learning for Work’. *Research in Post-Compulsory Education*, 22(1), 1-6.
- Faulkner, W. (2000). Dualisms, hierarchies and gender in engineering. *Social Studies of Science*, 30(5), 759–792.
- Faulkner, W. (2011). Gender (In) Authenticity, Belonging and Identity Work in Engineering. *Brussels Economic Review*, 54, 277-293.
- Fonseca, J. (2023). The Myth of Meritocracy and the Matilda Effect in STEM: Paper Acceptance and Paper Citation.
- Hosseinnezhad, F. (2017). Women and the environment: Ecofeministic approach to environmental attitudes and behavior in Iran. *European Journal of Sustainable Development Research*, 1(1), 4.
- Hurtado, S. (2007). The Study of College Impact. In Gumpert, Patricia J. (ed.), *Sociology of Higher Education: Contributions and their Contexts* (pp. 94-113). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hyttén, K., & Stenhagen, K. (2020). When STEM and STEAM really mean ABC: A democratic critique of “anything but civics” schools. *Educational Studies*, 56(1), 18-36.
- Kolb, D. A. (1981). Experiential learning theory and the learning style inventory: A reply to Freedman and Stumpf. *Academy of management review*, 6(2), 289-296.
- Mills, M. A. (2021). The case against „STEM”. *The New Atlantis*, 63, 63-84.
- Pusztai, G. (2011). *Láthatatlan kéztől a baráti kezekig: Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Rittmayer, A. D., & Beier, M. E. (2008). Overview: Self-efficacy in STEM. *SWE-AWE CASEE Overviews*, 1(3), 12.
- Sanders, M. E. (2009). Stem, stem education, stemmania. *The Technology Teacher*, 20-26.
- Shiva, V., & Mies, M. (2014). *Ecofeminism*. Bloomsbury Publishing.
- Slaughter, S., & Leslie, L. L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies, and the entrepreneurial university*.
- Slaughter, S., & Leslie, L. L. (2001). Expanding and elaborating the concept of academic capitalism. *Organization*, 8(2), 154-161.
- Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic capitalism and the new economy: Markets, state, and higher education*. JHU Press.
- Smith, C., & Watson, J. (2020). From Streams to streaming: A critique of the influence of STEM on students’ imagination for a sustainable future. *Journal of Applied Teaching and Learning*, 3, 21-29.

- Teichler, U. (2011). International Dimensions of Higher Education and Graduate Employment. In Allen, J., & Van der Velden, R. (Eds.), *The flexible professional in the knowledge society: New challenges for higher education*. (pp. 177-197.), Springer Science & Business Media.
- Weidman, J. C. (1974). *The effects of academic departments on changes in undergraduates' occupational values*. US Department of Health, Education and Welfare: Office of Education: National Center for Educational Research and Development.
- Weidman, J. C. (2006). Socialization of students in higher education: Organizational perspectives. In C. C. Conrad & R. C. Serlin (Eds.), *The Sage handbook for research in education: Engaging ideas and enriching inquiry* (pp. 253–262). Sage Publications.
- Weidman, J. C. (2020). Conceptualizing Student Socialization in Higher Education: An Intellectual Journey. In Weidman, J. C., & DeAngelo, L. (Eds.), *Socialization in higher education and the early career: Theory, research and application*. Springer.
- Wolfmeyer, M. & Lupinacci, J. (2022). “Don’t Vax Up”: The Real-Time Failure of Public STEM Education in the COVID-19 Era. *Critical Education*, 13(1), 108–121.
- Yin, R. K. (1993) *Applications of Case Study Research*. Sage.

Bércesi Richárd

A PÉCSI BÁNYAVASUTAK SZEREPE AZ IPARVIDÉK TÖRTÉNETÉBEN 1854 ÉS 2004 KÖZÖTT

A vonalhálózatnak és a hozzá kötődő ipari létesítményeknek a környezetre gyakorolt hatásai és sorsa a civilek által adott reakciók, valamint a kezdeményezéseik tükrében

Abstract

In my work, the Mohács-Pécs Railway (hereinafter referred to as the "Mohács-Pécs Railway"), established by the First Danube Steamship Company (hereinafter referred to as "DGT") as the first industrial railway network in historical Hungary, is described: I will present the environmental impact and fate of the Pécs Mining Railway and the industrial facilities closely linked to the mining unit, with special emphasis on the efforts of the local population and the two civilian mining heritage organisations, the Association for Mining Monuments (BEE) and the Pécs Mining History Foundation (PBA), to preserve them.

Several questions were raised: why did DGT choose the areas where the investments were finally made? What internal and external factors helped or hindered the construction works? Did the landscape change significantly after the investments and during the 150 years of operation between 1854 and 2004? Has there been any damage to the environment?

Was the importance of environmental protection taken into account in the decisions taken by DGT and the subsequent owners of the railway lines (Hungarian and Soviet Shipping Company - hereafter: MESZHART, Pécs Coal Mines Company, Mecsek Coal Mines, Pécs Thermal Power Plant Ltd., PannonPower Zrt.) in relation to the operating unit? Were the lines maintained? Were they subject to any local social pressure with an influence to this end?

What were the reasons for the demolition of the Bánom viaduct complex ('Háromhid'), which is of industrial historical value, the dismantling of the Széchenyi siding and the destruction of the most important facilities of the Pécsújhegy plant (coal sorting plant, the first thermal and electrical power station in Pécs, the Central Laboratory No. 1 building)? Have any plans been made for their future use? What were the reasons for the decisions to demolish them? Was there really no alternative? What were the social reactions of the BEE and PBA members and the local population to the decision?

Absztrakt

Munkámban az Első Dunagőzhajózási Társaság (a továbbiakban: DGT) által a történelmi Magyarország első iparvasút-hálózataként létrehozott, a Mohács-Pécsi Vasút (a továbbiakban: MPV) mellékvágányaiként funkcionáló Pécsi Bányavasutaknak és az üzemegységhez szorosan köthető ipari létesítményeknek a környezetre gyakorolt hatásait, sorsát mutatom be, különös hangsúlyt helyezve a helyi lakosságnak és a két civil bányászhatományörző szervezetnek, a Bányászemlékekért Egyesületnek (a továbbiakban: BEE) valamint a Pécsi Bányáztörténelmi Alapítványnak (a továbbiakban: PBA) a megőrzésükre irányuló törekvéseire.

Több kérdés is foglalkoztatott: A tervezés során miért pont azokra a területekre esett a DGT választása, ahol végül megvalósultak a beruházások? Milyen belső és külső tényezők segítették vagy hátráltatták az építkezéseket? A beruházásokat követően és a 150 éves üzemeltetés alatt, 1854 és 2004 között változott érdemben a tájak arculata? Sor került környezetkárosításra?

Érvényesült a környezetvédelem fontossága a DGT, és a vasútvonalak későbbi tulajdonosainak (Magyar és Szovjet Hajózási Rt. – a továbbiakban: MESZHART, Pécsi Szénbányák Vállalat, Mecseki Szénbányák, Pécsi Hőerőmű Rt., PannonPower Zrt.) az üzemegységgel kapcsolatos döntései során? Karbantartották a vonalakat? Volt-e rajtuk ebből a célból befolyásoló erővel bíró, helyi társadalmi nyomás?

Milyen okok vezettek az ipartörténelmi értékkel bíró bánomi viaduktegyüttes („Háromhid”) felrobbantásához, Széchenyi-akna iparvágány felszámolásához és a Pécsújhegyi üzem

legfontosabb létesítményeinek (szénosztályozó, az első pécsi hő-, és villamos erőmű, a Központi Laboratórium I. számú épületének) a megsemmisítéséhez? Születtek hasznosítási tervek a jövőjükre nézve? Milyen indokokkal születtek meg a bontásról szóló határozatok? Valóban nem volt más megoldás? A döntés hatására milyen társadalmi reakciók érkeztek a BEE és a PBA tagjai, valamint a helyi lakosság részéről?

Írásom a DGT által létrehozott, az MPV mellékvágányaiként funkcionáló Pécsi Bányavasutak történetét⁴ mutatja be, amely a történelmi Magyarország első iparvasút-hálózata volt. A vonalak⁵ közvetlen összeköttetést biztosítottak a társaság tulajdonában álló pécsi feketeköszén bányák és az Üszögi Rakodó⁶ között, ahonnan a szállítmányt a fővonalnak számító MPV-n vitték tovább a mohácsi kikötőben horgonyzó gőzhajói számára.⁷

Munkám újszerűnek tekinthető abból a szempontból, hogy megszokott közlekedés-, gazdaság-, és ipartörténeti aspektusokkal szemben a témának egy eddig egyáltalán nem kutatott területét, a mindenkori bányatulajdonos vállalatoknak és az örökségüket megszerző cégeknek a környezet-, valamint az örökségvédelemmel kapcsolatos felfogását, továbbá ezen keresztül a két bányászhatományörző egyesülettel, a PBA-val és a BEE-vel, valamint a helyi civil lakossággal való kapcsolatát dolgoztam fel, amelyek alapjaiban határozták meg nemcsak a vonalhálózat, hanem az egész pécsi bányavidék környezetének, és a kőszénbányászat 2004. december 31-ei végleges befejeződését követően a kiürített ipari épületeknek a sorsát is. Ahhoz, hogy ennek okait és az erre vonatkozó, végső döntések valódi súlyát megértsük, írásomat egy viszonylag hosszabb ismertetővel vezetem fel, amelynek a fő célja a Pécsi Bányavasutaknak a vonalhálózat 1854 és 1873 közötti építéskor megvalósult korszakalkotó beruházásainak, kiemelt történeti értékeinek a bemutatása.

I.1. A Pécs-Bányatelepi vasút (1854-2004)

I.1.1. Andreas-Schacht (1867-től: András-akna) iparvágány (1854-1971) megépülése

A DGT 1853-ban Pécs-Bányatelep⁸ nyugati részén ünnepélyes keretek között, a pécsi püspök általi felszenteléssel⁹ nyitotta meg az első feketeköszén bányáját, Andreas-

---

⁴ Nem hivatalos üzemnév, a forrásokban (pl.: A DGT és a későbbi bányatulajdonos vállalatok iratai, várostérképek) 1853 és 2004 között egyszerűen csak „üzemvasút”, 1914 és 1988 között pedig „villamosvasút” néven szerepel a vonalhálózat, valamint több esetben az annak részét képező iparvágányok is. A hálózat egészére utaló „Pécsi Bányavasutak” megnevezés a DGT bányászkolóniáinak helyi lakosságának körében terjedt el, és vált a napi szóhasználatban általánosan ismertté. Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának (MNL BaML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése. (Interjúkészítés: 2017. június 22.)

⁵ A Pécsi Bányavasutak üzemegységét hivatalosan két vonal, a Pécs-Bányatelepi (1950-től: Pécsbányatelepi) vasút, valamint a Mecsekszabolcsi (1950-től: Szabolcsfalusi) vasút alkotta. Előbbihez tartozott az Andreas-Schacht/András-akna (1854-1971), valamint Schroll (1926-tól: Széchenyi-) akna (1867-2004) iparvágány, az utóbbihoz pedig a Ferenc József- (1950-től: Béke-) akna iparvágány (1873-1963), és György-akna iparvágány (1873-1963), amely 1881-ben kiegészült az 1963-ig működő Ferenc József-, és a Thommen-akna közötti 2,2 km-es mellékvágánnyal. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezéseket fogom használni.

⁶ A város határában lévő kis állomáson mérték ki a város tulajdonát képező szénmennyiséget. A területen létrehozott üzem neve a későbbiekben többször is megváltozott: Pécs-Üszög (1911-1950), Pécs-Újhegy (1950-1971), Pécsújhegy (1971-). Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁷ Szirtes Béla (szerk.): A mecseki kőszénbányászat. 1945–1991. II. kötet. Kútforrás Kft., Pécs, 1993. I. kötet. 334-335.o.

⁸ 1950-ig: Pécs-Bányatelep, 1950 után: Pécsbányatelep. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁹ A DGT-korszakban megnyitott pécsi szénbányákat nem állami tisztségviselők avatták, hanem személyesen a pécsi püspök szentelte fel őket. Az 1950-es évektől a kommunista államberendezkedés fokozatosan háttérbe szorította a szakralitást a kőszénbányászatban, így végül ez a hagyomány is kiveszett az iparvidéken, átadva helyét a világi (állami) ünnepeknek. Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának

Schachtot¹⁰, ahonnan a kitermelt nyersanyagot kezdetben bosnyák bérfuvarosok szekerein szállították a társaságnak a mohácsi kikötőben horgonyzó gőzhajói számára. A cégnek azonban komoly problémát jelentett a nagy távolság miatti hosszú út költségessége, a rossz idő okozta sár a földutakon, valamint a hideg tél, amikor a szekérfogatok nem tudtak közlekedni.¹¹

A vállalatvezetésnek ezért sürgősen megoldást kellett találnia, így elhatározták, hogy a bányát Üszögig vasúttal kötik össze, a megvalósításra váró, Mohácsig érő majdani vonal részeként. Ezt követően kiemelt kérdéssé vált az, hogy a tervezett iparvágány nyomvonala hol húzódjon. A két legfontosabb szempont a minél olcsóbb beruházás, valamint a gyors és egyszerű áruszállítás megvalósítása volt, lehetőleg nagyobb kerülők nélkül.¹²

A választás végül a Cassián-hegy,¹³ Czerékvölgy, Fehérhegy, Meszespuszta¹⁴ nyugati oldala és az Üszög által határolt területre esett. A végső döntést nagyban befolyásolta, hogy itt voltak a legkedvezőbbek a földrajzi adottságok, valamint légvonalban a legrövidebb távolság a társaság szénbányája, Andreas-Schacht és a mohácsi kikötő között.¹⁵

Mivel az iparvágány nyomvonala szinte végig az érintetlen hegyoldalban haladt, ezért mindössze két helyen vált szükségessé mesterséges töltések létrehozása a természetes környezetbe iktatva.¹⁶ Az egyik ilyen pont a Fehérhegy, valamint a Meszespuszta által határolt terület volt, amely a pécsi római katolikus egyházmegye kezelésében állt, és szőlőművelésre használták. Ennek emlékét őrzi ma a közelben lévő Papkert utca. A távolabbi területek szintén az egyházi birtok részei voltak, azonban itt nem végeztek kertgazdálkodást, mivel a közelben lévő Meszespatak árteréhez tartoztak és a XIX. századi Pécs egyik legnagyobb, összefüggő, mocsaras, lápos vidékét alkották.¹⁷

Komoly problémát okozott a DGT-nek, hogy a tervezett nyomvonal pontosan a közepénél kettéválasztotta a Papszőlőt. A társaság ezért hosszas egyeztetésekbe bonyolódott a püspökkel, először abból a célból, hogy az egész telket megszerezhesse. Az egyház a javaslatnak ezt a formáját elutasította, de hajlott rá, hogy engedélyt tegyen. Az elképzelés szerint a püspök 25 évre birtokba adta volna a cégnek a kiszemelt telket, cserébe azonban 40%-os részesedést kért magának az itt leszállított nyersanyagból. Az elképzelést a vállalat közgyűlése leszavazta. Patthelyzet alakult ki, aminek eredményeképpen a beruházás kezdete a tervezettnél egy évvel későbbre, 1854-re csúszott át. Végül a köztes megoldást találták célravezetőnek, és a DGT a tulajdonos javaslatára megvásárolta a kijelölt földcsívet a telek közepén.¹⁸

Az üzlet megkötését azonban feltételhez kötötte az egyház. A cégnek vállalnia kellett, hogy munkálatai során a szőlőskert kettévágását megakadályozandó, viadukt építésével biztosítja az átjárást a két oldal között. Szóba került, hogy a földalapú töltés helyett egy hosszú

(MNL BaML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁰ 1853 és 1867 között: Andreas-Schacht, 1867 és 1971 között: András-akna. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹¹ Huszár Zoltán: A Mohács-Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig. In: Ódor Imre (szerk.): Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Mohács, 1993. 205. o.

¹² Huszár 1993. 205.o.

¹³ 1853 és 1990 között Cassián-hegy, ma: Borbála-hegy. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁴ 1922 és 1950 között: Meszespuszta, 1950-től: Meszes. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁵ Huszár 1993. 205-206.o.

¹⁶ Képegy Árpád: A magyar vasútügy története. Budapest, 1908. 59.o.

¹⁷ Pesti János: Pécs földrajzi neveinek eredete. Pécsi Szemle Várostarténeti Alapítvány, Pécs, 2004. 48-49.o.

¹⁸ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Magyar Történelmi Társulat - Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952. 31.o.

„viaduktsoron” szelte volna át a völgyet a bányavasút¹⁹, a megvalósítást azonban túlságosan drágának ítélte meg a társaság vezetése, így ezt a tervet végül elvetették.²⁰

Czerékvölgy megszerzése sokkalta könnyebb volt a DGT-nek, mint a Papszőlő. A Cassian-hegy közelében elterülő hatalmas, cserfákkal borított liget már éppen az egyházi uradalmon kívül feküdt, a saját tulajdonukban álló telkek tőzsomszédságában, tulajdonosa pedig az állam volt. Mivel a bécsi kormány feltétlen támogatását bírta az „osztrák” vállalat, ezért Ferenc József császár (1848-1916) a DGT-nek adományozta a birtokjogot. Lépése gesztusértékű volt a cég felé, mivel ezzel viszonzni tudta a Habsburg-ház iránti hűségét, amelyet a magyarországi 1848/1849-es forradalom és szabadságharc, vagyis a „lázas” idején tanúsított a vállalat. A nyomvonal a ligetet pontosan a közepénél szelte át, ezért a Papszőlőhöz hasonlóan a vasútépítés során itt is „a földalapú töltés, egy viadukttal” módszert alkalmazták.²¹

Miután a DGT aláírta az egyházzal a nyomvonal kijelölésével kapcsolatos szerződést, a társaság magánberuházásaként²² 1854. januárjában rohamtempóban kezdődött meg az építkezés²³, túlnyomórészt cseh és morva, elenyésző számban pedig osztrák, valamint magyar munkások részvételével²⁴. Az első lépcsőfok a nyomvonal megtisztítása, majd talajszintbe hozása volt. Az ekkor feleslegessé vált földtakarót szekereken szállították a Papszőlőbe, valamint Czerékvölgybe, ahol a lekerített földszávon kupacokba rakták, amely végül egységes dombbá állt össze. A munka az előzetes számításokhoz képest könnyebben haladt, mivel a kivitelezés során kerültek ugyan elő mészkövek is a Cassian-hegy oldalából, de a vártnál kisebb mértékben, ezért kevesebb alkalommal kellett robbantani, így nem hátráltatták jelentősen az építők munkáját.²⁵

A beruházás számos újdonságot is hozott a hazai vasútépítés történetében, amelynek látványos eredménye volt a viaduktok létrehozása. A hegyoldalokban és a mesterséges töltéseken egyaránt haladó vasútvonalat ugyanis a felsőbb, északi szakaszokon több helyen is keresztezte a Meszes-patak, valamint Andreas-Schacht közelében egy, a vízgyűjtőjéhez tartozó mellékág. A hidakat ezért az érintkezési pontoknál alakították ki, mert így nemcsak az átjárás, hanem egyben a vízvezetés kérdése is megoldódott, mivel az építmények nagyméretű átereszként is funkcionáltak, amely alatt a patak vize csörgedezett.²⁶

A nyomvonalon összesen négy viaduktot alakítottak ki: a Meszes-hegy lankáin lévő Papszőlőben, a Fehérhegy lábánál, Bánomban²⁷, valamint Czerékvölgyben. A hidakat túlnyomórészt olasz mérnökök tervezték. Az egymással teljesen megegyező építmények

---

¹⁹ Forrás: Bányabérleti Szerződések a Pécsi Székesegyházi Uradalommal (X.1.) (1855-1936). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Jogügyi iratok Z 1482 c, Földterület- és bányabérlet, vásárlások, kisajátítások. 12. csomó, 16. tétel.

²⁰ Pogány Mária: Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845-1873). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 66.o.

²¹ Pogány 1980. 67.o.

²² Eredetileg állami szintű beruházás lett volna, de a gazdasági nehézségek meghiúsították a tervezett szerepvállalást. Huszár, 1993. 205.o.

²³ Babics 1952. 50.o.

²⁴ Majdán János: Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Szirtes Gábor - Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya Gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005. 55–85.o.

²⁵ Pogány 1980. 67-68.o.

²⁶ Pogány 1980. 68.o.

²⁷ A terület már a XVI-XVII. században, az oszmán-török megszállás idején is lakott volt. A Bánom megnevezés onnan ered, hogy az ide betelepülő gazdák szőlőtelepítéssel kísérleteztek, amelyet végül megbántak, mivel a környező hegyek által elzárt, kevés napsütéssel rendelkező területen a talaj nem kedvezett az ültetvényeknek. A szőlőtőkék kipusztultak, ezért a próbálkozásuk sikertelenné bizonyult. Pesti 2004. 8-9.o.

boltíves külső falai a talajrendezés során a Cassian-hegy oldalából előkerült mészkőből épültek, amiket téglaberakás díszített. Alagútszerű belsőjük azonban kizárólag apró téglából állt.²⁸

A bányai híd eltért a többitől abban, hogy nagyobb méretű és duplapiálléru volt. A történelmi Magyarországon korábban soha, sehol sem került kialakításra ilyen jellegű építmény, ezért amellett, hogy szép volt, egyedülálló közlekedés-, és építészettörténeti értékkel is bírt.²⁹

További érdekesség, hogy ez volt az egyetlen olyan viadukt, amelynek a tervezőjét is pontosan ismerjük, aki ráadásul nem olasz, hanem kivételesen magyar volt. Számos forrás beszámol róla, hogy az építmény északi, káposztásvölgyi oldalán a mérnök az egyik kőbe belevéselte a neve (Faragó Ferenc) mellett az önarcképet, továbbá az építés évszámát (1854) is, önmagát pedig a híd tervezőjeként nevezte meg.³⁰

A későbbi korszakokban a szemtanúk beszámolóit alapján már nem volt egyértelmű számukra, hogy egy önarcképet látnak, amelyet inkább egy emberi koponyának véltek. Az időjárás viszontagságai miatt a XX. század közepére már az évszám sem volt tisztán kivehető, ezért a külső szemlélők akár 1857-nek is olvashatták.³¹ A szimbólum és az évszám használatának akár valóságalapja is lehetne, mivel három évvel később, 1857-ben a vágány Mohácsig történő meghosszabbítása során 480 ember lelte halálát a munkások között dúló kolerajárványban, akiknek utólag ily módon is emléket állíthattak volna. A vonatkozó forrásokból kiderül, hogy a vírus pusztítása idején a kortársak először arra gyanakodtak, hogy az ugyanebben az időben, az USA déli részén lévő Texas államban megjelenő „Hanta-vírus” okozhatta az áldozatok halálát, amelyet mezei rágszálók (pockok, menyétek) terjesztettek. Ez azért lett volna egyedülálló eset, mert Európában sehol máshol nem voltak korábban (és azóta sem) arra utaló jelek, hogy a fertőzés megjelent volna az „öreg kontinensen”.³² Az egészségügyi vizsgálatot követő hivatalos jelentés azonban lezárta a vitát, és egyértelmű bizonyítékot mutatott be arról, hogy valóban a kolera szedte áldozatait az MPV³³ nyomvonalán.³⁴

Az egypilléru viaduktok közül a czerékvölgyi híd volt a legnagyobb, mivel a másik két, ilyen jellegű építmény jóval kisebb volt.³⁵

A vonalon a kőhidak mellett két kisebb, derékmagasságú áterezst is kialakítottak a mai Meszesen található Kormoskősor utca déli végénél, valamint az Andreas-schachtli pályaudvar közelében található vizes árkok miatt. Előbbi a pécsi Jakab-hegyről származó vörös homokkőből, valamint az építkezés során előkerült mészkőből, utóbbi pedig vasbetonból készült.³⁶

---

²⁸ Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1854-1871). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 26. csomó, 35. tétel.

²⁹ Pogány 1980. 67.o.

³⁰ Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának (MNL BaML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

³¹ Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése. (Interjúkészítés: 2014. augusztus 19.)

³² Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

³³ Szirtes Béla (szerk.): A mecseki köszénbányászat. 1945–1991. I. kötet. Kútforrás Kft., Pécs, 1993. 43. o.

³⁴ Majdán János: A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 8.o.

³⁵ Pogány 1980. 68.o.

³⁶ Mendly Lajos: András-akna iparvágány. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 137. évfolyam 2. szám. Pécs, 2005. 48-57. o.

Az iparvágány kivitelezése végül az október 31-ére kijelölt határidőn belül, a hónap közepére teljes egészében be is fejeződött. Az Andreas-Schacht – Űszögi Rakodó³⁷ közötti 5,7 kilométer hosszú³⁸ bányavasutat 1854. november 1-jén adta át a forgalomnak³⁹ báró Alexander Bach belügyminiszter.⁴⁰

1.1.2. Schroll-akna (1926-tól: Széchenyi-akna) iparvágány (1867-2004) megépülése

Az 1860-as évek elején, a DGT vezetősége döntött az új szénbányák megnyitására Pécshányatelepen és Mecsekszabolcs⁴¹, valamint ezzel összhangban az Andreas-schachti vasútvonal⁴²hálózáttá fejlesztéséről. A kiegyezés évében, 1867-ben szentelte fel a pécsi püspök Pécs-Bányatelep délkeleti részén a társaság második szénbányáját, Schroll-aknat, amely András-aknához képest kisebb kapacitású volt.⁴³ A korábbi terveknek megfelelően, az ide vezető bányavasutat Bánomban,⁴⁴ az András-aknai vonalból ágaztatták ki.⁴⁵ Ezzel a megoldással egyrészt olcsóbbá tette az építkezést a társaság,⁴⁶ másrészt akár a másik vonalon közlekedő szerelvényt is fel tudták küldeni a bányához, ha esetleg valamilyen műszaki meghibásodás történt.⁴⁷ András-akna iparvágány kivitelezéséhez hasonlóan, az észszerűség elveinek alapján született meg a végső döntés: a lehető legminimálisabb költségek, a legrövidebb távolság, valamint a gyors, de precíz munka lehetővé tétele is egyaránt dominált a tervezőasztalnál.⁴⁸

A Schroll-aknai vonal⁴⁹ építése azonban lassabban haladt, mint ahogyan a DGT szakemberei számítottak rá. Szemközt, a Cassián-hegy oldalában húzódó András-akna iparvágánnyal ellentétben, a vízszintbehozási munkálatok során számos alkalommal kellett robbantással eltüntetni a vastag szikla, valamint mészkőtömböket, amelyek alapanyagul szolgáltak a bányai híd kibővítésénél. Végül a beruházás a nehézségek ellenére, a kezdés évében, 1867 októberére⁵⁰ befejeződött.⁵¹

Az új, 1,45 kilométer hosszú, jellegzetes, beláthatatlan, kacsaringós kanyarok alkotta vasútnak az András-akna iparvágánnyal közös szakasza 4,2 kilométer hosszú volt. A vonal teljes hossza a közös szakasszal együtt elérte az 5,7 kilométert⁵², de a valóságban csak

³⁷ Az állomás egyben Pécs város határát is jelentette. Huszár 1993. 205.o.

³⁸ 5720 m.

³⁹ Mendly 2005. 48-50. o

⁴⁰ Babics 1952. 50.o.

⁴¹ 1947-től Szabolcsfalun néven Pécs város részévé válik, amelyet az 1950-es Tanáctörvény fog hivatalosan rögzíteni. 2011-től a településrész neve újra Mecsekszabolcs. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁴² 1854 és 1971 között: Andreas-Schacht iparvágány, 1867 és 1971 között: András-akna iparvágány. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁴³ Huszár Zoltán: A Duna vonzásában: Fejezetek az Első Dunagőzhajózási Társaság történetéből. Pécs, Virágmandula Kft., 2013. 31–34.o.

⁴⁴ Képegy 1908. 72.o.

⁴⁵ Mendly Lajos: A 150 éves András-akna. In: Szirtes Gábor - Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya Gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005. 172.o.

⁴⁶ Pogány 1980. 78.o.

⁴⁷ Képegy 1908. 101.o.

⁴⁸ Képegy 1908. 101-102.o.

⁴⁹ 1867 és 1926 között Schroll-akna iparvágány, 1926 és 2004 között Széchenyi-akna iparvágány. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁵⁰ Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1854-1871). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 26. csomó, 35. tétel.; Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1872-1880). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 27. csomó, 35. tétel.

⁵¹ Babics 1952. 50.o.

⁵² 5700 méter.

megközelítőleg egyezett a hosszúsága a másik vonallal, mivel az annak „toldásaként” épült új sín pár pár méterrel rövidebb volt.⁵³

Hazánkban egyedülálló módon, a tervezett bánomi elágazásnál az András-aknai vasúthoz tartozó kétpillérű viadukt közvetlen szomszédságában egy harmadik építményt hoztak létre, amelyen az új vágány haladt Schroll-akna felé. A vasútépítés során egyedül itt volt szükség mesterséges töltés kialakítására. Az új, egypillérű híd teljesen megegyezett a korábbiakkal, mészkö, valamint téglá alkotta, így a külső szemlélő számára nem is tűnhetett fel, hogy a másik két viadukthoz képest majdnem másfél évtizeddel később került átadásra.⁵⁴ Az átépítést követően a hivatalosan is „Háromhíd”-nak nevezett viadukt-együttes⁵⁵ egyedülálló építménynek számított a történelmi Magyarországon, amely nemcsak szép volt, hanem kiemelt esztétikai és közlekedéstörténeti értékkel is bírt.⁵⁶ Az elrendezése egy egészen különleges hanghatást eredményezett, amely szintén egyfajta sajátossága volt a híd-együttesnek. A gyerekek kedvelt szórakozása volt, hogy a viaduktok túlsó, káposztásvölgyi oldala felől elkiáltották magukat. Az eredmény érdekes volt, mivel a szem-, és fültanúk egybehangzó állítása szerint ekkor a visszhang egyszerre három irányból érkezett az alagutakból, jócskán felerősítve azt, fantasztikus élményt adva számukra. A különös hanghatás ugyanis azt az érzést keltette, mintha nem egy, hanem három ember egymás után, pár másodperces különbséggel, hangosan ismételte volna egymást. Ha viszont valaki a szerelvények érkezésekor beállt valamelyik pillér alá, akkor azt tapasztalhatta, hogy az építmények belseje teljesen hangszigetelt volt a külső, egészen pontosan a felettük áthaladó vonatok zajától, amelyeket ekkor egyáltalán nem lehetett hallani.⁵⁷

A tervezőknek ügyelniük kellett az eső okozta lehetséges problémákra is. Az új vonal jellegzetességeként Káposztásvölgyben egymástól mindössze pár méterre, összesen öt kisebb, betonból készült derékmagasságú átereszt építettek abból a célból, hogy az esőzések során lezúduló vizet át tudják vezetni a vágány alatt, és ne mossza ki a földből a sín párt. Az érintett szakaszon támfal, valamint egy gödör kialakítására is sor került, mivel a hegyoldal nagyon meredek lejtésű volt, így fennállt annak a veszélye, hogy az eső helyett akár a felgyülemlt sárréteg is megakaszthatja a szénszállítást.⁵⁸

A Magyar Királyi Államvasutak Pécs–Bátaszék közötti szárnyvonalának 1911-es átadása⁵⁹ eredményezte az első módosítást a vágányon, mivel az Üszögi Rakodó közelében, a mai Buzsáki Imre utca nyugati végpontjánál az új sín pár nyomvonala keresztezte a vasutat is. A kereszteződésnél ezért egy vasbetonból készült felüljárót építettek, amely alatt átvezetett az új vágány.⁶⁰

A második nyomvonal-módosítást az eredményezte, hogy 1925-ben felavatásra került a Meszespusztá, valamint az egész pécsi bányavidék vízellátását biztosító fehérhegyi víztorony. Az építkezés során az ide vezető rendkívül meredek földutat a biztonság és a jobb

---

⁵³ Babics 1952. 50.o.

⁵⁴ Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1854-1871). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 26. csomó, 35. tétel.

⁵⁵ Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1854-1871). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 26. csomó, 35. tétel.

⁵⁶ Pogány 1980. 78.o.

⁵⁷ Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

⁵⁸ Pogány 1908. 79.o.

⁵⁹ 1911 és 1990 között a Pécs–Bátaszék, majd a lerövidítését követően 1990 és 2009 között Pécs–Pécsvárad vasútvonal. A térképeken 64-es MÁV vonalként is fel van tüntetve. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁶⁰ Pogány 1980. 32.o.

megközelíthetőség érdekében Cassián-teleptől⁶¹ a toronyig terjedő szakaszon szerpentinné alakították át és kiszélesítették. Ez a Pécs-bányatelepi vasút esetében egy kisebb módosítást jelentett, mivel a Fehérhegy lábánál, közvetlenül a kerülővágány előtt lévő kis viaduktot túl keskenynek ítélték meg a tervezők, ezért a bontás mellett döntöttek, és az eredeti helyétől pár méterrel hátrébb, északi irányban egy új, szélesebb, sötétkék színű, egypilléres vasbeton hidat alakítottak ki.⁶² A munkálatok során a korábbi építmény köveit és tégláit is felhasználták, beépítve őket az oldalfalba. Az alkotóelemek azonban nem voltak láthatóak, mivel bevakolták őket.⁶³

1.2. A Mecsekszabolcsi vasút: Ferenc József- (1950-től: Béke-akna), és György-akna iparvágányok (1873-1963) megépülése

A hálózattá fejlődés zárásaként, 1873-ban a DGT saját célú magánberuházásaként egy új, 6,99 kilométeres⁶⁴ vágányt épített⁶⁵ Mecsekszabolcs⁶⁶ a két szénbányája, Ferenc József-,⁶⁷ valamint György-akna⁶⁸ irányába.⁶⁹ A vasútvonal tervei már az 1860-as évek közepén elkészültek, azonban a munkálatok megkezdését lassította, hogy a tervezett nyomvonal a szénbányákkal együtt a Pécsi Egyházmegye tulajdonában állt, így ismét hosszas tárgyalásoknak nézhetett elébe a vállalat.⁷⁰ A bányanyitást illetően hamar megegyezésre jutottak a felek, ezért az eredeti elképzeléseknek megfelelően 1865-ben megkezdhette termelését a két akna, amelyeket a püspök 25 évre bérbe adott a DGT-nek.⁷¹ A vasút kérdésében azonban a tárgyalások évekig elhúzódtak, ezért ebben az időszakban a kitermelt nyersanyagot szekereken szállították az Üszögi Rakodóig.⁷²

Az álláspontok megegyeztek a húsz évvel korábbiakkal, a DGT ismét az egész nyomvonalat övező területek megvásárlását tűzte ki célul maga elé, ez viszont a tulajdonos számára nem volt megfelelő. Végül az egyház akarata érvényesült, és a cég elfogadta, hogy 40%-os részesedést

---

⁶¹ 1853-tól 1990-ig: Cassián-telep, 1990-től: Borbálatelep. Munkámban mindig az adott korszakban érvényes elnevezést fogom használni.

⁶² Forrás: Bányavasúti vágányok 1916-1935. Magyar Nemzeti Levéltár, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 30. csomó, 36. tétel.

⁶³ Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

⁶⁴ A vonal teljes hossza az Üszögi Rakodó, és a két szénbánya között egyaránt 6990 m volt, a mecsekszabolcsi rakodónál lévő elágazástól pedig 0,3 km.

⁶⁵ Sallay Árpád - Szirtes Béla: Ötvenhét akna Pécs határában. In: Romváry Ferenc (főszerk.): Pécsi Szemle Várostarténeti Folyóirat. VII. évfolyam 4. szám. Pécs, 2004. 49-57.o.

⁶⁶ 1947-től Szabolcsfalva néven Pécs város részévé válik, amelyet az 1950-es Tanáctörvény fog hivatalosan rögzíteni. 2011-től a településrész neve újra Mecsekszabolcs. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁶⁷ 1865 és 1950 között: Ferenc József-akna, 1950 és 1969 között: Béke-akna. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁶⁸ Trebbin Ágost: Pécsi színek és hangulatok II. In: Vince Ernő (Sorozatszerk.): Pécsi Krónika. Házmaster 98'Kft., Pécs, 2007. 96.o.

⁶⁹ Sallay - Szirtes 2004. 49-57.o.

⁷⁰ Forrás: Bányabérleti szerződések a Pécsi Székesegyházi Uradalommal (X.1.). (1855-1936). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Jogügyi iratok Z 1482 c, Földterület- és bányabérlet, vásárlások, kisajátítások. 12. csomó, 16. tétel.; Bányabérleti szerződések a Székesegyházi uradalommal – főleg a mecsekszabolcsi és a somogyi bányatelepeken (X.1.) (1868-1945). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Jogügyi iratok Z 1482 c, Földterület- és bányabérlet, vásárlások, kisajátítások. 13. csomó, 18. tétel.

⁷¹ Trebbin 2007. 96.o.

⁷² Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1872-1880). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 27. csomó, 35. tétel.

biztosít a mecsekszabolcsi bányák termeléséből a püspöknek.⁷³ A vállalatvezetés engedékenységének az oka az volt, hogy a társaságnak szüksége volt a nagykiterjedésű szénlelőhelyre, amelynek ők akarták kiaknázni a kincseit. Ráadásul féltek attól is, hogy a tulajdonos esetleg visszalép a szénkitermelést rögzítő szerződéstől, mert maga kíván majd élni a kínálkozó lehetőséggel, hogy a jóval nagyobb szénvagyon birtokában komoly konkurenciává léphessen elő a DGT számára a pécsi bányavidéken. A püspök tisztában volt a társaság aggályaival, ezért az egyház az egész tárgyalási időszak alatt kemény feltételeket szabó hozzáállást tanúsított a céggel szemben. A vasútépítésre vonatkozó szerződést végül 1872 novemberében írták alá, a kivitelezés pedig decemberben vette kezdetét, és a következő év augusztusának az elején fejeződött be.⁷⁴

A hivatalosan 1873. augusztus 16-án üzembe helyezett vágány közös szakasza 5,5 kilométer, míg az elágazásnál lévő Mecsekszabolcsi kis rendező-pályaudvar,⁷⁵ valamint a bányák közötti távolság pedig egységesen 1,4-1,4 kilométer⁷⁶ hosszú volt.⁷⁷ Az új vonalak sínpárjai a másik két iparvágányhoz hasonlóan szintén a budapesti Weiss Manfréd-gyárban készültek. A többi vasút mintájára az Üszögi Rakodó állomástól való távolság jelölésére kilométerkövek kihelyezésére is sor került.⁷⁸

A DGT a kedvező földrajzi adottságok miatt olcsóbban tudta végrehajtani a vasútépítést, mint Pécs-Bányatelepen,⁷⁹ mivel a Mecsekszabolcsi bányavasút nagyrészt völgyben haladt a Meszes-hegy keleti oldalán,⁸⁰ amely kevésbé volt sziklás, mészköves, ezért nem kellett robbantásokat végrehajtani, és viaduktok építésére sem volt szükség. A vonal csak az elágazás és György-akna között haladt mesterséges töltésen.⁸¹ Egy vasbetonból készült híd kialakítására mindössze egyetlen helyen, Ferenc József-aknánál került sor, ahol a Pécsi-víz patak fölött haladt át a vasút.⁸² Ennek esztétikai értéke azonban meg sem közelítette a Pécs-Bányatelepi vonal viaduktjainak a színvonalát.⁸³

---

⁷³Forrás: Bányabérleti szerződések a Székesegyházi uradalommal – főleg a mecsekszabolcsi és a somogyi bányatelepeken (X.1.) (1868-1945). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Jogügyi iratok Z 1482 c, Földterület- és bányabérlet, vásárlások, kisajátítások. 13. csomó, 18. tétel.

⁷⁴Babics 1952. 31.o.

⁷⁵1873 és 1947 között: Mecsekszabolcsi rendező-pályaudvar, 1947 és 1963 között: Szabolcsi rendező-pályaudvar. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁷⁶Trebbin 2007. 96.o.

⁷⁷Forrás: A DGT Pécs melletti kőszénbányái: - A DGT kiadásában megjelent ismertetések. Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság Pécs melletti kőszénbányái. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja a Társaság. A Társaság saját kiadása, Pécs, 1894. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az Első Dunagőzhajózási Társaság Pécsi Bányai igazgatóságának iratanyaga, Bányai igazgató (1851-1946). Z 1359 k, Bányai igazgatók iratai, 81. csomó, 133. tétel.

⁷⁸Forrás: A DGT Pécs melletti kőszénbányái: - A DGT kiadásában megjelent ismertetések. Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság Pécs melletti kőszénbányái. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja a Társaság. A Társaság saját kiadása, Pécs, 1894. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az Első Dunagőzhajózási Társaság Pécsi Bányai igazgatóságának iratanyaga, Bányai igazgató (1851-1946). Z 1359 k, Bányai igazgatók iratai, 81. csomó, 133. tétel.

⁷⁹Képegy 1908. 101.o.

⁸⁰Kerékváros, 2009. augusztus-szeptember, XIV. évfolyam 5. szám. 1.o.: Bringával a szabolcsi bányavasút nyomvonalán.

⁸¹Pogány 1908. 88.o.

⁸²Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1872-1880). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 27. csomó, 35. tétel.

⁸³Forrás: Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1872-1880). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 27. csomó, 35. tétel.

A Magyar Királyi Államvasutak Pécs–Bátaszék közötti szárnyvonalának 1911-es átadása⁸⁴ a Pécs-bányatelepi vasúthoz hasonlóan a Mecsekszabolcsi vasúton is nyomvonal-módosítást eredményezett, mivel az Üszögi Rakodó közelében, a mai Buzsáki Imre utca keleti végpontjánál az új sín pár ezt a vágányt is keresztezte. A kereszteződésnél ezért egy vasbetonból készült felüljárót építettek, ami alatt átvezetett az új vonal.⁸⁵

A táj arculata a beruházást követően érdemben nem változott, Mecsekszabolcs 1947-es Pécshez csatolását követően azonban az 1960-as évekre a bányavasút környezetének jelentős része gyakorlatilag teljesen beépült, és lakóházas övezetté vált.⁸⁶

A Mecsekszabolcsi bányavasút 1873-as átadásával lezárult a Pécsi Bányavasutak vonalhálózatának a létrehozása, amely önálló üzemegységként tagolódott be a DGT és a helyét átvevő bányatulajdonos vállalatok „birodalmába”.⁸⁷

II. A környezetvédelem fontosságának kérdése a Pécsi Bányavasutakon

II.1. A környezetvédelem és a Pécsi Bányavasutak karbantartása 1854 és 1989 között

A XIX. század közepén a természetvédelemnek a kor vállalatai még nem tulajdonítottak akkora jelentőséget, mint napjainkban. A DGT azonban „hivatalosan” ebben is megelőzte a saját korát. A társaság állítása szerint, „*megóvando a Mecsek-hegység természeti csodáinak szépségét*” (köztük az egész országban híres tölgyerdejét), inkább a történelmi Magyarország túlsó végéből, az Erdély délkeleti részén található Brassói-havasokból hozatott sokkal drágábban faanyagot, miközben a helyben fellelhető fa kitermelése és felhasználása jelentősen olcsóbb lett volna. Az ideszállított fenyőket a vasútvonalakon talpfaként, a bányákban pedig támpillérként hasznosították. Az igazsághoz természetesen hozzátartozik az is, hogy a tölgyfa nem volt megbízható, és ha vizes volt, könnyen összeugrott, ami bányaomlást, a vasúton pedig az esetleges nem kellő rögzítésből fakadóan a vágány meghibásodása miatt akár a szerelvény kisiklását is eredményezhette volna. Nagy valószínűséggel a döntés mögött a korban szinte ismeretlen fogalomnak számító környezetvédelem helyett inkább a propaganda-, valamint a korabeli marketingfogás állt. A nyilatkozat valóságtartalma ellen szólt az is, hogy a nyomvonalon lévő tölgyekre nem voltak tekintettel a kijelölés során. A kivágott fák ácsolatként a viaduktokba kerültek, ahol a vastag mészkövek meggátolták az összeugrásukat.⁸⁸

Az 1920. június 4-én aláírt Trianoni békeszerződést követően a vállalat számos problémával szembesült nemcsak az országos, hanem a helyi szinten is. A DGT pécsi bányászüzemeinek faellátó területe, Erdély Romániához került, amelyeknek ezt követően így a korábban sokat hangoztatott „*védett mecseki értékek*” estek áldozatul. A foglalkoztatótól függő helyi civil lakosság nem mert fellépni a lakóterületen kívül zajló, „*szükségessé váló*” környezetkárosítások ellen, a társaság vezetősége pedig le is szerelte az esetleges ellenállásukat azzal, hogy alkalmazottjaik a szén melletti juttatásként a megmaradt bányafával is befűthették télre az otthonaikat.⁸⁹

Az óriási mértékű kitermelés igazi hatása ekkor még nem, hanem csak az 1950-es években mutatkozott meg igazán. A pécsi bányavidék akkori tulajdonosa, a Mecseki Szénbányák az 1956-os forradalom és szabadságharcot követően (többek között a felkelésben részvevő

---

⁸⁴1911 és 1990 között a Pécs–Bátaszék, majd a lerövidítését követően 1990 és 2009 között Pécs–Pécsvárad vasútvonal. A térképeken 64-es MÁV vonalként is fel van tüntetve. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

⁸⁵Pogány 1980. 32.o.

⁸⁶Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának (MNL BaML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

⁸⁷Huszár 1993. 206.o.

⁸⁸Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979. S. 57.

⁸⁹Grössing-Funk-Sauer-Binder 1979. S. 60.

elítéltek dolgoztatásával)⁹⁰beindította a bányai fásítási programot, mivel a bányaművelés igényei miatt az elmúlt három évtized során a hegyoldalt szinte teljesen letarolták, amelynek tölgyerdeje támfalként, vasúti talpfaként András-, és Széchenyi-aknára került.⁹¹

A program tervezői azonban nem fordítottak kellő tekintetet az ökológiai egyensúlyra és az éghajlati jellemzőkre sem.⁹²Az őshonos növények alkotta erdő helyére a Szovjetunióból hozott erdei és feketefenyő-cserjéket ültettek, míg a vasút mellé a kommunista szombatokon fehérakác, valamint hársfákat telepítettek az alföldi tsz-ek munkásai. Ennek eredményeként a Pécsbányatelepi vasúton András-, és Széchenyi-akna felé is jellemzővé vált a kis helyen létrejött, sűrű akác-, és hárserdő, amely idővel elszaporodott. Ezzel együtt számos helyen gyorsan kezdtek kinőni a különböző vadhajtasok is, jellemzően a viaduktok köveiből, valamint a talpfákból. A feketefenyőket többször is pótolni kellett, mivel Magyarországon nem őshonos fafajtaról lévén szó, sok kipusztult közülük, elsősorban gombafertőzés miatt.⁹³ A betegség egyébként napjainkban is komoly problémát okoz nemcsak Pécsbányatelepen, hanem az egész Mecseken.⁹⁴

A környezetvédelem a szénszállításon belül sem volt kulcsfontosságú szempont. A XIX. század közepétől meginduló, gőzmozdony vontatta szerelvényeknél a jármű kéménye sötét, fekete füstöt ontott magából, míg a mozdonyvezetők a kazán tisztításakor keletkezett salakot egyszerűen kidobálták az állomásokon a sínpar két oldalára. A későbbiekben már konténerekben gyűjtötték össze a kormot, ezt azonban sok esetben a szénrel, valamint a bányák fürdőjéből származó habos vízzel együtt beleöntötték a Meszes-patakba és a Pécsi-vízbe. Utóbbi másik elnevezése, a „Fekete-víz” is innen származik, mivel a kis patak a beleengedett szennyezőanyagok eredményeképpen sokszor koromfekete színű volt. E problémák gyakorlatilag másfél évszázadig, a pécsi szénbányák végleges bezárásáig fennálltak, az ügyben a mindenkor bányatulajdonostól való személyes függés miatt lakossági tiltakozásokra nem került sor.⁹⁵

A víz szennyezésében 1914 után azonban már nem játszott közre a vasút. A Jaroslav Jičinský cseh-morva bányamérnök vezette, az 1910 és 1926 között két lépcsőben megvalósított, a pécsi bányavidék fejlesztését célzó program első ütemének keretében, Magyarországon elsőként villanyvontatású járművekre cserélték le az elaggott belga gyártmányú gőzmozdonyokat. A környezet kímélése viszont egyáltalán nem bírt befolyásoló erővel, a társaság vezetőinek döntésében sokkalta inkább a spórolás és a modernizáció dominált.⁹⁶

Az új, magyar gyártmányú Ganz-villanymozdonyok ennek ellenére ebből a szempontból is jobb választásnak bizonyultak az elődjeiknél. Megszűnt a korom és füstfelhő, a vasúti pályaudvarok rendezettebbek lettek. A vezetékek feszültség alatt tartását pedig „házon belül” oldotta meg a DGT. 1915-ben a Pécs-üszögi állomás mellett került átadásra az első pécsi hő-, és villamos erőmű, amely a város lakosságának melegvízzel történő ellátása mellett elsősorban

---

⁹⁰Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

⁹¹Forrás: Környezeti rekultivációs program. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák /1.csomó, 1950-1991/6. tétel.

⁹²Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

⁹³Forrás: Környezeti rekultivációs program. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák /1.csomó, 1950-1991/6. tétel.

⁹⁴Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

⁹⁵Pesti 2004. 66.o.

⁹⁶Az újhegyi üzem története 1914-1974. „Rudas László” háromszoros aranykoszorús szocialista brigád, Pécs, 1974. 9-11. o.

villanyáramot állított elő a kitermelt, és a vasutakon leszállított feketekőszénből. Az egész folyamat egyfajta körforgásként működött. A nyersanyag a kocsikból való kiömlesztését követően az 1914-ben üzembe helyezett szénosztályozóba, majd onnan gumiszalagon az erőműbe került, ahonnan a feldolgozás eredményeképpen nyert villamos energiát a DGT a saját telepén található generátorokon keresztül a tulajdonában lévő vasútvonalak felsővezetékére vezette át.⁹⁷ Így már nemcsak a gőzhajók, hanem a Pécsi Bányavasutak vonalhálózata is profitálni tudott a szénmedencéből.⁹⁸

A villamosítás még egy fontos tényezővel járt, amelynek előzményei az 1870-es évekre, a távíró, majd az 1890-es években a telefonvezeték-hálózat kialakítására vezethetőek vissza. Az egyre több vezeték kiépítése miatt sokkalta nagyobb gondot fordítottak a sínek mellett a közvetlen környezet karbantartására, tisztítására is. A Pécsi Bányavasutak vonalain minden hétvégén zajlottak a kommunális munkálatok, általában vasárnap, amelyek a későbbiekben a szabad szombat bevezetésével erre a napra tolódtak át. Mivel a szerelvényeknek kellett a hely ahhoz, hogy biztonságosan tudjanak haladni, ezért a vágányok két oldalát szegélyző vízelvezető árkokat minden hónapban kitisztították, valamint a füvet és a különböző vadhajtásokat is havonta kötelezően lekaszálták. Utóbbiak jellemzően a viaduktok köveiből és a talpfákból kezdtek el számos helyen gyorsan kinőni. A sínparók közelében álló fák és bokrok ágainak nagy részét lenyesték, míg a korhadttá és veszélyessé váló növényeket pedig kivágták, megelőzve az esetleges viharkárokat. A nagy esőzések, felhőszakadások, szélviharok esetén ugyanis könnyen előfordulhatott, hogy a fakidőlések leszakíthatták a vezetékeket, megbénítva a közlekedést nemcsak az adott bányavasúton, hanem az összes többi vonalon is, ahogyan akár az üzemek közötti, valamint a vasúti felügyelőházakkal⁹⁹ való közvetlen kommunikációs kapcsolatot is. Ilyen esetben a hiba kijavításáig áramtalanítani kellett a rendszert tápláló, az első pécsi hő-, és villamos erőműnél található generátorokat, ezért a szénszállítás esetleges leállása súlyos károkat és jelentős bevételkiesést jelenthetett volna a vállalat számára. Ennek megelőzése érdekében, a rendszeres karbantartási munkálatoknak köszönhetően az 1989/1990-es rendszerváltásig rend és tisztaság jellemezte az iparvágányok környezetét.¹⁰⁰

Komoly veszélyforrás lehetőségét idézhették elő a természeti csapások is. A felsővezeték-tartó oszlopok porcelán szigetelése a pécsi Zsolnay-gyárban készült. Földeléssel is ellátták őket, hogy egy esetleges üzemzavar (pl. villámcsapás) esetén ne kerüljenek áram hatása alá.¹⁰¹ A biztonsági rendszer jól vizsgázott, amikor az 1970-es évek második felében egy őszi délutánon hatalmas vihar csapott le Pécs városára, heves esőzésekkel és villámlással. A Papszőlő mellett álló viadukt közelében ekkor egy hosszúra nyúlt villám okozhatott volna könnyen műszaki hibát és fennakadást a szénszállításban, mivel telibe találta a felsővezetékét. Ezt hangos sercegés, valamint szikrák követték, de a porcelánszigetelésnek és a földelésnek köszönhetően a Pécsbányatelepi vasúton mindössze csak a voltszámokban akadt egy pár másodperces kilengés, mivel sikeresen elvezették a kiemelt magasságú feszültséget.¹⁰²

Ugyanez a villám egyébként a völgyben lévő Blaha Lujza utca 10-es számú ikerlakóháznak a viadukt felőli oldalán lévő, északi lakrészét is elérte, ahol viszont jelentős károkat okozott a tulajdonosoknak. Kettévágta és ledöntötte az épület egyik kéményét, miközben belecsapott az ereszbe, amelyhez hozzáért a tv-antenna vezetéke is, az ehhez csatlakoztatott televíziókészülék

⁹⁷Cserta Péter: Az újhegyi erőmű. In: Mendly Lajos (szerk.): A pécsi szénbányászat szerepe a város XX. századi fejlődésében. Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2005. 325-335.o.

⁹⁸Jičinský, Jaroslav: Die Pécs-Steinkohlenbergwerke der Ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1852–1931. Universitäts-Buchdruckerei „Dunántúl”, Pécs (Fünfkirchen), 1931. S. 58.

⁹⁹Közismertebb nevükön: Bakterházak. Romváry Ferenc (főszerk.): Emléklapok a pécsi bányászat történetéből. Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2003. 21.o.

¹⁰⁰Az újhegyi üzem története 1914-1974. 1974. 30.o.

¹⁰¹Jičinský 1931. S. 58.

¹⁰²Forrás: Vállalati Levelezések. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák/1. csomó 1950-1991/4. tétel.

pedig a hálózaton keresztül bevezette a villámot biztosítékba, tönkre téve ezzel a lakásban található összes többi műszaki berendezést is. A tulajdonosokat később a biztosító kártalanította.¹⁰³

1988-ban a Pécsi Bányavasutak vonalai közül az utolsóként még üzemelő Széchenyi-akna iparvágányon a Ganz-villanymozdonyok lecserélésével és a felsővezeték elbontásával a vasúti közlekedést érintő ilyen jellegű, lehetséges problémák ugyan kiiktatódtak, de a döntés mégis visszalépésnek számít a korábbi fejlesztésekhez képest. Az 1980-as évek közepére a megmaradt II-es és III-as Ganz-villanymozdonyok¹⁰⁴ mellett már a speciálisan a szénszállításra tervezett Talbot-vagonok is egyaránt jelentős, mindent átfogó, teljes felújításra szorultak. A rekonstrukció azonban komoly összegekbe került volna a Mecseki Szénbányáknak, ezért 1986-ban a „*költségcsökkentés, és a megszakítás nélküli, állandó nyersanyag fuvarozás lehetővé tételére*” hivatkozva a cég megszüntette a szénszállítást Széchenyi-akna iparvágányon, amellyel szemben a közutat kezdte el favorizálni.¹⁰⁵ Az eddig alkalmazott eljárás helyett a kitermelt nyersanyagot teherautó konvojokkal fuvarozták éjjel-nappal¹⁰⁶ a Tolbuhin úton,¹⁰⁷ a pécsbányatelepi Karolina I. - külfejtés, Gróf Széchenyi István-akna és Pécsújhegy között.¹⁰⁸ Ez a lépés arra utal, hogy a Mecseki Szénbányák vezetése nem volt teljes mértékben elégedett az 1963-ban felszámolt szabolcsfalusi vasutat kiváltó, István-aknához vezető kötélpályarendszer eredményeivel, mert a megvalósításakor „világszínvonalúnak” nevezett szovjet technológián alapuló hálózat továbbfejlesztésére Pécsbányatelep esetében már nem került sor.¹⁰⁹

Az alternatív megoldás eredménye az lett, hogy a hosszú tehergépkocsi konvoj miatt a Tolbuhin úton lelassult a forgalom, fennakadások alakultak ki, ráadásul állandóvá és elviselhetetlenné vált a nagy zaj és a por. A közlegő rendszerváltás előjele volt, hogy a helyi, civil lakosság 1986 májusában, majd 1988 áprilisában már 4 napig tartó spontán tiltakozásba kezdett a Városi Tanácsnál, a Mecseki Szénbányák Déryné utcai székházánál,¹¹⁰ valamint a Pécsújhegyi üzem bejárata előtt, követelve a cég újfajta szénszállítási rendszerének a megszüntetését, valamint Széchenyi-akna iparvágánynak a reaktiválását.¹¹¹

A megmozdulás sikerrel járt, a Mecseki Szénbányák kísérlete megbukott: a vállalat vezetősége a nyomásnak engedve, hivatalosan „*a folyamatosan növekvő fuvarozási díjak miatt*” végül 1988. június 1.-én újraindította a vasúti forgalmat Pécsújhegy és Gróf Széchenyi István-akna között, a régi szerelvénnel.¹¹²

A reaktiválás viszont szintén nem aratott osztatlan sikert, mivel az időközben a csendhez hozzászokott, a vonal mellett élő emberek is a Tolbuhin úti lakossághoz hasonló indokokkal kezdtek eredménytelen demonstrációba, és fenyegették perrel a vállalatot. A kezdeményezés végül az érdektelenség miatt gyorsan kifulladt.¹¹³

---

¹⁰³Forrás: Bányakárok. Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltára: M 4567: Mecseki kőszénbányászati 1950-1991/1. csomó, 5. tétel.

¹⁰⁴Forrás: Magyarországon megőrzött mozdonyok jegyzéke 1868-2003. MÁV Központi Irattár.

¹⁰⁵Forrás: Vállalati Levelezések. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák/1.csomó 1950-1991/4. tétel.

¹⁰⁶ Dr. Svoboda Vilmos: Requiem Pécsbányatelepért. Magánkiadás, Pécs, 2007. 65.o.

¹⁰⁷1950 és 1990 között: Tolbuhin út, ma: Komlóúti út. Munkámban mindig az adott korszakra érvényes elnevezést fogom használni.

¹⁰⁸Forrás: Vállalati Levelezések. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák/1. csomó 1950-1991/4. tétel.

¹⁰⁹ Szirtes Béla (szerk.): A mecseki kőszénbányászati. 1945–1991. II. kötet. Kútforrás Kft., Pécs, 1993. II. kötet. 334.o.

¹¹⁰Szirtes 1993. II. kötet. 334-335.o.

¹¹¹Népszabadság, 1986. május 25. 1-2.o.: Lakossági demonstráció a modernizált szénszállítással szemben.

¹¹² Szirtes 1993. II. kötet. 330.o.

¹¹³Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

A Mecseki Szénbányák igazgatótanácsának döntése értelmében az év vége felé már a forgalomból kivont, és az elkerülhetetlen felújítási munkálatokra váró II-es és III-as Ganz-villanymozdonyok helyett „ideiglenes megoldásként” a MÁV-tól bérelt román M47-1000, és M47-2000-es sorozatszámú¹¹⁴ román Dacia-dízelmozdonyok¹¹⁵ húzták a még egyelőre használatban maradt Talbot-vagonokat.¹¹⁶ Az erről szóló döntéskor a cég irányítói úgy fogalmaztak, hogy a restaurálás után „helyre fog állni a rend” a vasútvonalon, és visszatér az eredeti vonat.¹¹⁷

A környezetvédelem nem játszott szerepet a vállalatvezetés döntésében, mert a MÁV-tól bérelt Dacia-dízelmozdonyok ugyanis gázolajjal működtek,¹¹⁸ és a gőzmozdonyokhoz hasonlóan a beindításukkor, valamint a kigyorsításoknál sűrű feketés, szürkés füst tört elő a kéményükből. A benzintartályuk sem volt megfelelő műszaki állapotban. Ennek látható jele volt, hogy a rossz záródás miatt folyamatosan csöpögött a benzin a talpfákra és a kövezetre. A vasutat keresztező földutakon közlekedő gyalogosok, ha nem látták, és arra voltak kíváncsiak, hogy Széchenyi-akna, vagy Pécsújhegy felől fog érkezni legközelebb a szerelvény, akkor elég volt az aktuális „nyomokat” megtekinteniük. Ha friss, nagy tócsát láttak, akkor egyértelmű volt, hogy utoljára teli állapotban, kis sebességgel, a szénosztályozó felé ment el a vonat. Ha viszont kis foltok maradtak ott, akkor a szerelvény gyorsabb tempóban, üres vagonokkal haladt Széchenyi-akna felé.¹¹⁹

A környezetvédelemmel szembeni érdektelenségre utal, hogy a Mecseki Szénbányák, majd a későbbiekben a Pécsi Hőerőmű Rt., és jogutódja, a PannonPower Zrt. sem foglalkozott érdemben a kérdéssel, nem kérték a MÁV-ot a probléma megszüntetésére, pedig a szériahibának tekinthető rossz záródású benzintank még egy lehetséges veszélyforrást is magában hordozott. Ha valaki ugyanis az egyik vasúti átjáróban elhajtotta volna égő cigarettacsikkjét, és az beleesett volna az egyik tócsába, akkor akár az egész szerelvényt is felrobbanthatta volna, kisebb esetben pedig súlyos kárt tehetett volna benne. Természetesen ilyen esetre sosem került sor, de a reális veszély megvolt rá az elégtelen műszaki állapot miatt.¹²⁰

A felsorolt példák tükrében kijelenthető, hogy a környezetbarát technológiát a Mecseki Szénbányák káros anyag kibocsátására cserélte le. Ez lett az eredménye annak, hogy a megfelelő műszaki háttér, és a kellő anyagi fedezet sem állt rendelkezésre a Ganz-villanymozdonyok, majd a szintén leselejtezett Talbot-vagonok szakszerű felújítására. A beruházást végül leállították és csak a 2000-es években indították újra abból a célból, hogy a muzeális értékű gépeket állandó kiállítási tárgyként bemutathatóvá tegyék a nagyközönség számára a budapesti Magyar Vasúttörténeti Parkban, valamint Pécsen, a Pécsbányarendező-pályaudvaron. A Ganz-villanymozdony vontatta szerelvény a cégvezetés ígéretei ellenére már soha többé nem tért vissza korábbi munkaterületére.¹²¹

---

¹¹⁴Dácsiák a síneken. In: T. Hámori Ferenc (főszerk.): Indóház Extra. Vasúti Magazin. 2011/3. Indóház Közlekedési Lap- és Könyvkiadói Bt., Budapest, 2011. 61.o.

¹¹⁵Forrás: Magyarországon megőrzött mozdonyok jegyzéke 1868-2003. MÁV Központi Irattár.

¹¹⁶Forrás: Bérleti szerződések a Mecseki Szénbányák és a Magyar Államvasutak között (1988-1989). MÁV Központi Irattár, Üzletvezetőségi iratok, szénzállítás, Pécs.; Bérleti szerződések a Mecseki Szénbányák és a Magyar Államvasutak között (1988-1989). MÁV Központi Irattár, Üzletvezetőségi iratok, Gépészet és karbantartás, Pécs.

¹¹⁷Forrás: Vállalati Levelezések. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák/1. csomó 1950-1991/4. tétel.

¹¹⁸T. Hámori 2011. 32.o.

¹¹⁹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszei lakosnak a szóbeli közlése.

¹²⁰Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszei lakosnak a szóbeli közlése.

¹²¹Mezei István (szerk.): Magyar Vasúttörténeti Park. Ungarischer Eisenbahngeschichtspark. Hungarian Railway Heritage Park. MÁV Rt. Vezérigazgatósága, Budapest, 2002. 174.o.

II.2. A környezetvédelem és a Pécsi Bányavasutak karbantartása 1989 és 2004 között: A vonalhálózat „utolsó hírmondójának”, Széchenyi-akna iparvágányának a felszámolás előtti agóniája

Az 1980-as évek végére Széchenyi-akna iparvágány állaga a rendszeres karbantartás hiánya miatt fokozatosan romlani kezdett. A sín pár elhasználódott és meggörbült. A felsővezetéket a Ganz-villanymozdonyok leselejtezését követően eltávolították, a tartóoszlopok azonban a vágány megszüntetéséig jórészt a helyükön maradtak, akárcsak a vasút-közút kereszteződésekre figyelmeztető elektromos szemaforok,¹²² amelyeket szintén ekkor kapcsoltak ki végleg.¹²³ Először, amikor úgy tűnt, hogy valóban csak átmeneti jellegű a mozdonycsere, a magára maradt vasútoszlopokat még ellenőrizték, a kezdődő oxidációt piros alapozófesték foltokkal tüntették el. Később azonban már semmilyen figyelmet sem fordítottak az állaguk megóvására, amelynek eredménye az lett, hogy az egykor szürke színű oszlopok fokozatosan, majd végül teljesen elrozsdásodtak. Festésük csak foltokban volt még néhol látható, ahogyan egykori fekete sorszámuk is.¹²⁴

Az 1990-es évek végére Széchenyi-akna iparvágányt a MÁV már szinte teljesen elhanyagolta. Az állomásokat, továbbá a nyílt pályaszakaszt is egyaránt ellepte a bozót és a gaz, amely az eltávolított egykori felsővezeték-tartó-, és telefonoszlopokra, valamint a szemaforokra is felfutott. A legtöbbször csak akkor vágták le, amikor erre már a helyi civil lakosság panaszai nyomán hivatalos felszólítás érkezett Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatától (a továbbiakban: PMJVÖ) az egészségre káros parlagfű nagyarányú elterjedése miatt.¹²⁵

A felsővezeték-tartó oszlopok egyre többször estek fémtolvajok áldozatául: a Bánom és a Gróf Széchenyi István-akna közötti szakasz mentén a felsővezeték-tartó kapcsok tűntek el, több helyen (pl.: a meszesi Búzavirág utcánál, az egykori Hársfa úti felüljárón és a közelében lévő egykori kerülővágánynál, Bánomban) pedig már a teljes oszlopokat is lefűrészelték, és ellopták.¹²⁶

A fából készült, magukra maradt telefonvezeték-tartó oszlopok elkorhadtak, mivel a mobiltelefon megjelenésével szükségtelenné vált hálózatot elbontották. A későbbiekben egy-két kivétellel szinte majdnem mindet leszerelték, helyüket ezt követően az árván maradt betontuskók jelölték.¹²⁷

Az elhasználódott síneket és a talpfákat is csak akkor cserélték ki, ha azok már közvetlenül veszélyeztették a szállítást. A legnagyobb arányú javításra a Hársfa úti egykori kerülővágánynál került sor, ahol néhány kátránnyal borított talpfát helyeztek el.¹²⁸

A pálya hibái miatt több szakaszon is sebességkorlátozást kellett életbe léptetni, amelyek közül Meszes nyugati oldalát övező rész volt a legrosszabb állapotban. A vonat az érintett, Buzsáki Imre utca és a Kormoskősor közötti, hosszú egyenes szakaszon nem mehetett gyorsabban 10 km/h-nál. Innentől a Hársfa úti felüljáróig emelkedhetett a tempó, de nem

¹²²Szirtes 1993. II. kötet. 330.o.

¹²³Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹²⁴Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹²⁵Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹²⁶Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹²⁷Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹²⁸Forrás: Talpfacsere. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Széchenyi-aknai bányavasút. MÁV Értesítő, 6/2001. MHF. sz. Utasítás.

léphette túl a 20 km/h-át, még annak ellenére sem, hogy a vágány itt már sokkalta jobb állapotban volt. Ennek az volt oka, hogy a völgyben lévő, Blaha Lujza utcai lakóházak túl közel voltak a vasúthoz, és a nagy sebesség esetén az erős rázkódás könnyen megrongálhatta volna az épületeket. A felüljárótól a Káposztás-völgyig már gyorsabban mehetett a szerelvény, mivel a házak messzebb voltak a vonaltól, viszont a tempó itt sem haladhatta meg az 50 km/h-t. Innentől a Széchenyi-aknai vasútállomásig azonban megint csak 20 km/h-val közlekedhetett a vonat, mivel a vasúti töltés partoldalába épült lakóházak ezen a szakaszon voltak a legközelebb a sínpárhoz az egész vonalon, a vágány kis kanyarjai pedig beláthatatlanok voltak, amely könnyen balesetet eredményezhetett volna. Ennek ellenére sokszor akadt rá példa, hogy a szerelvény gyorsabban haladt a megengedettnél, a rezgések miatt több esetben is károsodást okozva közeli lakóházakban.¹²⁹

Az ezredforduló környékén a vasútállomásokat kisebb munkák erejéig még viszonylag karbantartották, de a nyílt pályához hasonlóan, fokozatosan kezdtek egyre rosszabb képet festeni. Mindössze csak a pécsújhegyi rendező-pályaudvaron történt egy nagyobb rekonstrukció az erőteljes oxidáció következtében balesetveszélyessé váló, a tolatóvágányok fölött átívelő kétpillérű vashídon. Az építmény ekkor kapott a korábbi szürke helyett új, zöld festést.¹³⁰

2003-tól a Pécsi Hőerőmű Rt. jogutódjához, a PannonPower Zrt.-hez kerültek a még üzemelő, bányászathoz köthető ipari létesítmények, köztük Széchenyi-akna iparvágány is, amelyeknek a működtetését az anyacég az e célból létrehozott leányvállalata, a Kő-Szén Kft. illetékessége alá rendelte.¹³¹ A vágány állapota mindeközben egyre rosszabbá vált, a környezete tisztítására pedig már csak minimális figyelmet fordítottak. A síneknél az elburjánzó parlagfű miatt kéthavonta még sor került fűnyírásra, a vasúti töltések elbozótosodott partoldalában viszont csak tavasszal és ősszel. Ekkor már az állomások karbantartását is elhanyagolták. Pécsújhegy, a Dél-Dunántúl egykori legnagyobb rendező-pályaudvara leginkább egy „kísértetjárta helyre” emlékeztetett. Az üressé vált épületeket vállalkozásoknak, cégeknek értékesítették, amellyel megkezdődött az egykor négy egész futballpályát kitevő, több, mint 12 hektáros terület felaprózódása.¹³²

2004-re a vágány a pécsújhegyi állomás közelében lévő Buzsáki Imre utcától a meszesi Kormoskőorig terjedő, az elhanyagoltság miatt egybefüggő füves sáv alkotta hosszú egyenes szakaszon kritikus állapotba került. A 10 km/h-s pályasebesség-korlátozás is kevésnek bizonyult már, mivel ilyen körülmények között is félő volt, hogy a szerelvény ki fog siklani a magas fűben szabad szemmel alig észrevehető pálya alkalmatlansága miatt.¹³³

Ezt látva, a MÁV és a Kő-Szén Kft. felkérésére szakértői vizsgálatokat végeztek a vasúton, amely során megállapításra került, hogy „fokozott mértékben” előrehaladott a balesetveszély lehetősége, vagyis a vonal teljesen alkalmatlan arra, hogy bármilyen jármű közlekedjen rajta. Ezt is alátámasztja, hogy az említett szakaszon, ahol a legrosszabb volt a helyzet, a Dacia-dízelmotordony és az 1989-ben szintén leselejtezett Talbot-vagonok helyét átvevő Fals típusú kocsik is szabályosan „ugráltak”, annyira görbe, és rossz minőségű volt a sínpár a folyamatos

¹²⁹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹³⁰Forrás: A Pécsújhegyi üzemi pályaudvar duplapillérű felüljárón végzett műszaki beavatkozás. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Széchenyi-aknai bányavasút. MÁV Értesítő, 1/2000. MHF. sz. Utasítás.

¹³¹Forrás: Gróf Széchenyi István-akna - Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga, bérleti szerződések (1989-2004). PannonPower Zrt. Archivuma, szénszállítás, vasút.

¹³²Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹³³Forrás: MÁV Értesítő, 7/2005. MHF. sz. Utasítás.: A Széchenyi-aknai bányavasút felszedése. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályaelbontás.

használat miatt. Az érintett egyenesben az 1950-es évek közepe óta nem volt vágánycsere, amely pedig már az 1980-as években is indokolt lett volna.

Megelőzve az esetleges bajt, a Kő-Szén Kft. márciusától a tervezett májusi felszámolás között¹³⁴ csökkentette a forgalmat a vasútvonalon.¹³⁵

A korlátozásokkal egy időben újra megindult a teherautóval történő fuvarozás is a Karolina I.-külfejtésből közvetlenül a Pécsújhegyi szénosztályozóhoz, de csak akkor, amikor a vasúti közlekedés szünetelt. A Kő-Szén Kft. okulva a Mecseki Szénbányák 1980-as évekbeli hibájából, a helyi civil lakosság tiltakozását megelőzve, a forgalmas Komlói út kihagyásával a Hársfa-, Engel János-, Mohácsi út mentén szállította a feketeköszet, konvojok helyett minden órában kettő darab bérelt tehergépkocsival. 2004. május 14-e, a Pécsi Bányavasutak „utolsó hírmondójának”, Széchenyi-akna iparvágánynak a megszüntetése¹³⁶ után a kőszénbányászat december 31-ei végleges befejeződéséig már csak ezt a fajta fuvarozási módszert alkalmazták.¹³⁷

III. A Pécsi Bányavasutak nyomvonalai és az egykori ipari létesítmények helyzete napjainkban - Civil kezdeményezések a lehetséges új funkció szerinti hasznosításukra és a létesítmények sorsára adott reakcióik

A Pécsi Bányavasutak nyomvonalai napjainkban meglehetősen szomorú képet festenek. A sínek felszedését követően a tájrendezés mindegyik vonalon elmaradt, a feladatot nem az ember, hanem természet hajtotta végre.¹³⁸

III.1. A Pécsbányatelepi vasút nyomvonala napjainkban

III.1.1. András-akna iparvágány

A történelmi Magyarország első bányavasútját, András-akna iparvágányt az 1971-es felszedése óta eltelt több, mint fél évszázad alatt teljesen visszavette a természet. Vastag törzsű tölgyek és akácok egyvelegei nőttek ki a ma már egybefüggő erdő borította egykori vonal helyén, ez miatt az egykori Cassian-telepi hegyoldalban a helyére utaló vízszintes, ma már bejárhatatlan sáv csak a téli időszakban vehető ki, amikor nincs levél a fákon.¹³⁹

Bánomban viszont mind a mai napig láthatóak a lerombolt Háromhíd két pillérének a maradványai.¹⁴⁰ 1971-ben a város legöregebb bányája, András-akna kiürült,¹⁴¹ ezért a történelmi Magyarország első iparvágányán 117 év után megszűnt a szénszállítás. Év végére a vasútvonalat is felszedték, amelynek jelentős részén még az eredeti, 120 éves, Weiss Manfréd - gyárban készült sínpár feküdt. Ekkor került sor a Háromhíd két régebbi, az András-aknai bányavasúthoz tartozó pillérének az engedélyezett elbontására is, mivel a Pécs Város Tanácsa által megbízott szakértők „alapos vizsgálatain alapuló” jelentését követően „életveszélyessé” nyilvánították őket. A bánomi, a Cassian-telepi és a pécsbányatelepi helyi civil lakosság tagjai

¹³⁴ Forrás: Biomassza-projekt. PannonPower Zrt. Archívuma, kulcsberuházások és fejlesztések.

¹³⁵ Romváry Ferenc (főszerk.): Újabb emléklapok a pécsi bányászat történetéből. Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2008. 25.o.

¹³⁶ Forrás: Uherkovich Péter, a Pécsi Tudományegyetem informatikusa, fotós, az „Utolsó szénvonal Pécsbányatelepre” című dokumentumfilm alkotója. (Interjúkészítés: 2010. október 19.)

¹³⁷ Forrás: Széchenyi-akna - Pécsújhegy közötti iparvasút menetlevelei (1988-2004). MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye.; Gróf Széchenyi István-akna - Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga, felszámolási eljárás (2003-2004). PannonPower Zrt. Archívuma, szénszállítás, vasút.

¹³⁸ Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹³⁹ Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁴⁰ Forrás: Pécs városrendezési terve, 1970-1975. Magyar Nemzeti Levéltár, Baranya Vármegyei Levéltára. V 1234 1. csomó, 1.tétel.

¹⁴¹ Széchenyi-akna légaknájaként működött tovább, egészen 1992-ig. Romváry 2003. 65.o.

próbálták elérni a viadukt műemléki védettség alá helyezését a Városi Tanácsnál, sikertelenül. Az építészeti megoldásában és szépségében egyedülálló építményt felrobbantották, szabaddá téve a helyet az új, kiszélesített pécsbányatelepi út¹⁴² számára. A harmadik, megmaradt viadukton Széchenyi-akna iparvágány továbbra is működött.¹⁴³

Sok olyan tényező volt, amely megkérdőjelezte a bontásról szóló döntés jogosságát. A híd valószínűsíthetően nem volt életveszélyes, mivel a rajta átvezető sínek felszedését is egy karbantartó mozdony segítségével végezték el a szakemberek. Ha a dupla pillért valóban az összedőlés fenyegette, akkor felmerül a kérdés, hogy miért vállalta a tulajdonos Mecseki Szénbányák, hogy ráengedi az építményre a járművet. Ez esetben egyszerűbb megoldás lett volna, ha a mozdony a viaduktok előtt pár méterrel megáll, és a bontást kizárólag a pályamunkások végzik el. A hely sem volt keskeny a hidak alatt, mivel az alattuk átvezető úton lovas kocsik közlekedtek. A forgalom egyirányúsított volt, így a bontást követően beindított autóbusz forgalom is gond nélkül át tudott volna haladni rajta. A Bánom felőli viaduktot a Pécs-Bányatelep irányába, a Cassian-hegy mellett lévő pedig a pécsi országút felé közlekedők használták. Ennek a forgalmi rendnek a megtartása lehetővé tette volna, hogy a Háromhíd teljes egészében megmaradhasson az utókor számára.¹⁴⁴

A viadukt-együttes tragédiájának valós okát abban a tényezőben kell keresni, hogy ebben az időszakban egész Kelet-Közép-Európában jellemző volt, hogy a regnáló szocialista-kommunista rendszerek ideológiai okokból sem fordítottak kellő figyelmet az ipartörténeti értékkel bíró létesítmények védelmére, megőrzésére.¹⁴⁵ Magyarország esetében az Aczél György névvel fémjelzett három „T”¹⁴⁶ elismerte ugyan a más művészeti irányzatok, kultúrák létezését, és amit értékesnek látott bennük, azt el is fogadta, de ettől még a rendszer saját építészeti stílusát, a „szocialista realizmust” igyekezett előnyben részesíteni velük szemben.¹⁴⁷ A három „T” felosztásba a korábbi történelmi korszakok építészeti emlékei is belefértek,¹⁴⁸ azonban az „ipartörténeti műemlék”, mint hivatalos fogalom és örökségvédelmi forma, Nyugat-Európával ellentétben, hazánkban ekkor még jószerevel ismeretlen volt. Az 1989-es rendszerváltás előtt nagyon ritka és kivételes dolognak számított az, ha egy épületnek, építménynek sikerült elnyernie ezt a minősítést.¹⁴⁹ Ennek hiányában szabadon lehetett végrehajtani a detonációt, amely végleg eltüntette ennek az egyedülálló építészeti remekműnek a háromnegyedét.¹⁵⁰

A viaduktok elpusztítása sok helybeli emberből szomorúságot váltott ki, akik ma is szívesen emlékeznek vissza a még álló hidakra. Érdekesség, hogy a viadukt-együttes az egész Osztrák-Magyar Monarchiában híres pécsi építmény volt, ennek ellenére eddig semmilyen fényképről sem tudunk, amely teljes egészében megörökítette volna az utókor számára. A DGT más,

---

¹⁴² Ma: Rákos Lajos út.

¹⁴³ Forrás: Pécs városrendezési terve, 1970-1975. Magyar Nemzeti Levéltár, Baranya Vármegyei Levéltára. V 1234 1.csomó, 1.tétel.

¹⁴⁴ Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁴⁵ Forrás: Műemlékek, műemlékvédelem. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi, és Vagyonkezelő Központ. <http://www.koh.hu/muemlekvedelem/muemlekek/678#1>

¹⁴⁶ „Türt, Tiltott, Támogatott” művészeti irányzatok, kultúrák. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 439.o.

¹⁴⁷ Szemben az 1948 és 1956 közötti időszakokkal, amikor a Rákosi Mátyás névvel fémjelzett kommunista diktatúra csak a szocialista realizmust fogadta el kötelezően követendő művészi irányzatnak. Minden mást „romlottnak és nemkívánatosnak” tartott. Romsics 2002. 439.o.

¹⁴⁸ Romsics 2002. 439.o.

¹⁴⁹ Forrás: Műemlékek, műemlékvédelem. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi, és Vagyonkezelő Központ. <http://www.koh.hu/muemlekvedelem/muemlekek/678#1>

¹⁵⁰ Forrás: Pécs városrendezési terve, 1970-1975. Magyar Nemzeti Levéltár, Baranya Vármegyei Levéltára. V 1234 1.csomó, 1.tétel.

Péccsel kapcsolatos ipari épületei (pl.: a szénbányák aknatornyai, a szénosztályozó, az első pécsi hő-, és villamos erőmű) számos korabeli fényképen, képeslapon szerepeltek, országossá, majd világhírűvé válva.¹⁵¹

A „Háromhíd” a magyar közlekedéstörténet fejlődésének, a virágzó pécsi kőszénbányászatnak a szimbóluma volt. A felrobbantásával az utókortól új értelmezést kapott: a Szabolcsfalusi bányavasút felszedésével, a kiürült Béke-, György-, és András-aknák bezárásával együtt az építmény megsemmisítése az iparág agóniájának, a felszámolás felé vezető, 2004-ig tartó lassú útjának a kezdőpontjaként is aposztrofálható. Természetesen ekkor még a korabeli emberek, és maguk a politikusok sem érzékelték ebből semmit, mivel mindez az akkori hivatalos közlés szerint „a *technológiai fejlődés jegyében*” történt.

A híd teljes egészében azonban nem pusztult el, mivel a harmadik viadukton Széchenyi-akna iparvágány továbbra is használatban maradt.¹⁵²

A vasút egyfajta mementójaként, a 2010-es évek közepén is állt még a teljesen épen megmaradt, árván hagyott Czerékvölgyi híd, amelynek keleti oldalán szabad szemmel is látható volt a néhai vágány 117 éves használata során lerakódott szénpor. A viaduktot közrefogó mesterséges vasúti töltés a nyomvonal többi szakaszához hasonlóan ekkorra már teljes egészében elbozótosodott és bejárhatatlanná vált.¹⁵³

Az építményt 2015-ben az eredeti, 1854-es formájában restaurálták. A munkálatokból sokan azt valószínűsítették, hogy a „Háromhíd” negatív esetéből kiindulva, ennek a viaduktnak a közlekedéstörténeti értékét már felismerték az illetékesek, és nem ugyanaz lesz a sorsa, mint a bő negyvenöt évvel korábban a leghíresebbnek és legértékesebbnek tartott társának.¹⁵⁴

Ezért is volt meglepő, hogy két évvel a teljes felújítást követően, 2017 februárjában az egykori hidat teljes titokban, gépekkel dózerolták el. Az eset úgy került napvilágra, hogy a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karáról egy egyetemista csoport egy, a pécsi bányásztörténeti emlékek megtekintése céljából, a helyszínre kihelyezett órát iktatott be az egyik kurzusába. Ennek keretében megtekintették volna a viaduktot is, mint a történelmi Magyarország egyik első, egypillérű, normálnyomtávú vasúton épült hídját. A helyszínre érve a hallgatók és tanáraik döbbenet látták, hogy az építmény eltűnt, és az alapjául szolgáló köveket, téglákat pedig éppen akkor pakolták fel az ott várakozó teherautókra.¹⁵⁵

A PBA és a BEE által indított vizsgálatok eredményeképpen kiderült, hogy a völgy jelentős részét Pécs városa egy magánszemély számára értékesítette, aki egy lovardát akart kialakítani a területen. A híd elpusztításának oka az volt, hogy az egykori András-aknai bányavasút mesterséges töltése pont kettévágta a megvásárolt, de két telekként bejegyzett, egymás mellett fekvő földterületeket. E tényező miatt nem tudta a PMJVÖ egy parcellaként értékesíteni. Az új tulajdonos úgy oldotta meg a felmerült problémát, hogy a könnyebb átjárhatóság érdekében eltüntette az egykori vasút nyomvonalát, és a két területet összenyitotta egymással. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy a viadukt révén megvalósítható lett volna az átjárás a két

---

¹⁵¹Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁵²Forrás: Pécs városrendezési terve, 1970-1975. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: V 1234 1.csomó, 1.tétel.

¹⁵³Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁵⁴Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁵⁵Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

rész között, mivel az egykori Háromhídhöz hasonlóan itt is egy keskeny autótút vezetett át az építmény alatt a közelben lévő András utca felé.¹⁵⁶

Miután a helyszíni beszámolók alapján fény derült a bontásra, a PBA és a BEE által felkért, az építkezésre kiérkező újságírókat nem engedték be a munkaterületre, ahol fotókat sem készíthettek. Az esetről így a közvélemény nem értesülhetett, és mivel a közlekedéstörténeti emlék menthetetlenül elpusztult, az ügyet lényegében az érintett felek, és a sajtó is egyaránt lezárta. Arra mind a mai napig nem derült fény, hogy a bontásra a PMJVÖ részéről ki, és mikor adott engedélyt, volt-e erre törvényes lehetősége a beruházónak, és hogy a nyomvonalat is megvásárolta-e egyáltalán a tulajdonos. Viszont tény, hogy a viadukt nem állt semmiféle műemléki védettség alatt, tehát a bontást elvileg teljesen szabadon, felelősségre vonás nélkül elvégezhette az építmény aktuális gazdája.¹⁵⁷

A czerékvölgyi híd eldózerolásával az egykori kiemelt közlekedés-, hely-, gazdaság-, és ipartörténeti értékkel bíró András-aknai vasútvonal több mint 90%-a gyakorlatilag teljesen eltűnt, ma már csak egy patak fölötti átereszt, valamint egy-két otffejtett telefonoszlop betontuskója utal még néhol arra, hogy egykor itt volt a történelmi Magyarország legelső iparvasútja, amely Pécs legelső, modernnek nevezhető és legtovább működő bányüzeméhez vezetett.¹⁵⁸

Az egykori aknatorony, azon belül pedig a vasútállomás és a széntároló siló helyét ma már szintén nem lehet megtalálni. Ennek oka azonban kivételesen nem a természet hódító munkájában keresendő, hanem egy súlyos környezeti tragédiában, amelyet az ember idézett elő, módszeres, részletekig kidolgozott tervek alapján. Az 1968-ban megnyitott Karolina I.-külfejtés déli része a folyamatos terjeszkedést követően az 1990-es évektől már magában foglalta András-akna volt üzemi területét is, a néhai vasútállomással együtt. A 2004 végéig tartó, napszínti fejtéssel zajló szénbányászat egy olyan ökológiai katasztrófát eredményezett Pécsbányatelepen, amelynek nyomai (a szakértők legoptimistább becslései szerint is) legkorábban másfél évszázad múlva tűnhetnek el. A tájseb, ami itt kialakult, a pécsi bányavidék keleti részén található, a 2014-ben ideiglenes jelleggel, kizárólag a lakosság ellátása céljából újra megnyitott vasasi Karolina II.-külfejtéshez hasonlóan, a leginkább holdbéli tájként definiálható, ahol az összes élőlény, valamint természeti és kulturális érték egyaránt elpusztult, helyüket pedig szürkés-feketés porréteg borítja. A felelőst azonban nem személyekben, hanem egyértelműen az emberi kapzsiságban kell keresni, amely minél olcsóbban és gyorsabban akart hozzájutni a nyersanyaghoz, nem törődve a termelési módszernek a környezetre és az elővilágra gyakorolt hosszútávú következményeivel.¹⁵⁹

A rekultivációt mindkét esetben a legkésőbb 2009-ben kellett volna megkezdenie a PannonPower Zrt. ma is működő leányvállalatának, a Kő-Szén Kft.-nek. A megadott határidőig azonban semmilyen konkrét lépés nem történt, amely komoly feszültségeket generált a cégvezetés, az állam, és a PMJVÖ között. A helyreállítási munkálatok végül az állami, a hatósági és a helyi lakosság nyomására csak egy évtizednyi késéssel, a 2010-es évek végén indultak meg a pécsbányatelepi volt Karolina I.-külfejtésben,¹⁶⁰ abban a reményben, hogy a

---

¹⁵⁶Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászlemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁵⁷Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászlemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁵⁸Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászlemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁵⁹Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁶⁰Forrás: Dr. Somosvári Zsolt: Szakértői tanulmány Pécs, Blaha Lujza u. 10. sz. lakóépület károsodásáról. GeoConsult '95 Mérnöki Iroda Kft, 3535. Miskolc, Homok utca. 4. 1999. augusztus.

jelenlegi állapot pozitív irányba fog változni, már ha ez egyáltalán még valaha is lehetséges lesz.

III.1.2. Széchenyi-akna iparvágány

A Pécsi Bányavasutak vonalai közül Széchenyi-akna iparvágányt szüntették meg utolsóként, ezért a nyomvonalon még nem olyan nagymértékű a természet hódító munkájának az előrehaladása, mint a fél évszázada felszámolt András-akna iparvágány esetében. Az viszont szemmel látható, hogy felszedés óta eltelt több mint másfél évtized alatt sokat keskenyedett az egykori vágány helye, mivel a mellette lévő fák terebélyesedni kezdtek, egyes szakaszon pedig már egyáltalán nem járható be a nyomvonal, mert a sínpár helyén egyre több és vastagabb törzsű fa, cserje, bokor nőtt ki a földből.¹⁶¹

A vonal alsó szakaszának a Zsolnay Vilmos út – Buzsáki Imre utca közötti részét 2005 elején megvásárolta a MÁV-tól az egyik nagy kereskedelmi áruházlánc a Budai Vámnál épülő új létesítménye számára. A tranzakció azonban nem várt nehézségeket okozott a vevő számára, mivel az eddigi tulajdonosok, az egyre költségesebb fenntartásúvá váló, használaton kívüli Széchenyi-akna iparvágánytól már erősen szabadulni akaró állami vasúttársaság, és a PannonPower Zrt. a szénszállítás megszüntetésekor megállapodást kötöttek arra vonatkozóan, hogy a vonalat kizárólag egyben fogják eladni. A befektető cég ezért a vasút további, a Zsolnay Vilmos út és Hársfa úti felüljáró közötti, valamint innentől a Gróf Széchenyi István-aknáig terjedő északi szakaszára használatbavételi engedélyt kért. Ezt a tulajdonosok a korábbi megállapodásuknak megfelelően először elutasították, végül azonban revideálták az álláspontjukat, és az eredeti elképzeléseikkel ellentétben mégiscsak kizárólag a megvásárolni kívánt szakaszt értékesítették a multinacionális vállalat számára.¹⁶²

A befektető cég számára a tranzakció valódi célja nem a forgalom újraindítása volt, hanem az azonnali bontás megkezdése. Az új áruházhhoz vezető, tervezett bekötőút nyomvonala ugyanis a vasutat is érintette, amely a tervek szerint a parkolóhoz való becsatlakozástól még tovább épült déli irányba, ahol összeért a Buzsáki Imre utcával. Így a nagyáruházzal körül egyfajta körgyűrű jött létre, amelyet északról a Zsolnay Vilmos út, keletről a Schroll József út, délről a Buzsáki Imre utca, keletről pedig a bányavasút helyén újonnan épült utca határolt.¹⁶³

A vágány felszedését 2005. augusztus elején kezdték meg. A vasút mentén élő lakosok először lopásra gyanakodtak. Az esetről a rendőrség is értesült,¹⁶⁴ valamint a helyi sajtó is beszámolt róla. Ezt követően a beruházó cég és a városvezetés közös sajtótájékoztatót tartott az ügyben, ahol bejelentették, hogy minden törvényes, a vágányt elbontják.¹⁶⁵ Szakaszonként haladtak, a bontást a Buzsáki Imre utcai vasúti átjáró és a Zsolnay Vilmos út között kezdték meg, hogy minél előbb elkészülhessen az új autóút nyomvonal helyén.¹⁶⁶

Erre reflektálva a MÁV, majd a Kő-Szén Kft. is bejelentette, hogy ők is felszámolják a Gróf Széchenyi István-akna és a Pécsújhegyi szénosztályozó közötti közvetlen összeköttetés híján okafogyottá vált vágány maradványának a tulajdonukban álló részét.¹⁶⁷ Decemberre a déli szakaszt a Hársfa útig teljesen eltüntették, az északit pedig 2006 januárjában szedték fel. 2005. december 6-án az áruházlánc új, budai vámi egységének a megnyitójára az egykori vasút helyén már elkészült a tervezett bekötőút, amit ekkor hivatalosan is átadtak a forgalomnak.¹⁶⁸

¹⁶¹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászlemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁶²Új Dunántúli Napló, 2005. aug. 4., 1.o., 5.o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.

¹⁶³Új Dunántúli Napló, 2005. aug. 4., 1.o., 5.o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.

¹⁶⁴Forrás: Bűnügyi jegyzőkönyv. Pécsi Városi Rendőrkapitányság.

¹⁶⁵Új Dunántúli Napló, 2005. aug. 4., 1.o., 5.o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.

¹⁶⁶Új Dunántúli Napló, 2005. aug. 4., 1.o., 5.o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.

¹⁶⁷Új Dunántúli Napló, 2005. aug. 4., 1.o., 5.o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.

¹⁶⁸Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászlemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

A vasút hült helyének a látványa szomorúságot váltott ki a Meszesen élő bányászok körében, mivel többen is próbáltak tenni a megmentéséért. A PBA és a BEE kezdeményezésére a bontást megelőzően konkrét tervek születtek arról, hogy az Európa Kulturális Fővárosa Program (röviden: EKF) keretében 2010-re itt nosztalgiasvasút létesül, amely bemutathatta volna Európa legnagyobb összefüggő ipari műemléképület-együttesét, Gróf Széchenyi István-aknát, valamint azokat a geológiai ritkaságokat, amelyek mellett az iparvágány elhaladt.¹⁶⁹ Sokan pártfogolták volna ezt az ötletet, de hiányzott a kellő anyagi háttér a megvalósításhoz. A nosztalgiasvasúton ugyanis új szerepkörben ismét a Pécsbányarendező-pályaudvaron kiállított és teljesen felújított III-as számú Ganz-villanymozdony közlekedett volna az egyetlen, az utókor számára megmaradt szénszállító, belül állóhelyel és korlátokkal ellátott Talbot-vagonjával, míg a másik javaslat szerint a muzeális értékű kocsit helyett személyszállító vagonokkal vitték volna a turistákat, szintén az eredeti villanymozdonyral. A két terv valamelyikének a megvalósításához azonban az egész vonalat helyre kellett volna állítani. Ez a sínpárok és a talpfák cseréje mellett, a már a felszedés előtt is erősen foghíjas felsővezeték tartóoszlopok hiányzó darabjainak az újragyártását, pótlását, továbbá az újbóli villamosítást is magában hordozta volna.¹⁷⁰ Erre a MÁV a várható horribilis költségek miatt nem volt hajlandó.¹⁷¹

Széchenyi-akna iparvágány elbontása után a PMJVÖ-nél terv született arra, hogy a nyomvonalon a Zsolnay Vilmos úttól egészen a pécsbányatelepi Kénes útig kerékpárutat¹⁷² építenek¹⁷³ az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretén belül, az Európai Uniótól kapott támogatás¹⁷⁴ igénybevételével.¹⁷⁵

A Hársfa úti felüljáró eközben fémtolvajok áldozatául esett, először az átjárást biztosító két vaspalló, majd idővel a korlátok is eltűntek róla. Ezt követően az életveszélyessé vált építményt a tulajdonosa, a MÁV szögesdrótkerítéssel zárta le a gyalogosforgalom elől.¹⁷⁶

2012 tavaszán (miután ismeretlenek a kerítést is eltulajdonították) a vasúttársaság helyreállította az akkor már majdnem tíz éve használaton kívüli hidat, mert ekkor ugyan már jelentős késéssel, de még mindig tervben volt a kerékpárút létesítése, és a PMJVÖ hivatalos közlése szerint is javában zajlott a várható beruházás előkészítése.¹⁷⁷ A további lopások elkerülése érdekében a tervezett építési munkálatok kezdetéig a MÁV újra lekerítette a hidat,¹⁷⁸ amely döntés elégedetlenséget szült a környékbeli lakosok körében, akik már a szénszállítás idején is, hétvégén, amikor termelési és forgalmi szünet volt, kirándulóútként használták a

---

¹⁶⁹Pécsi Hírek, 2005. augusztus 31., 2.o.: A bányavasút emlékére.

¹⁷⁰Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁷¹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁷²Kerékváros, 2008. február-március, XIII. évfolyam 1. szám. 2.o.: Biciklivel a volt bányavasút mentén.

¹⁷³Kerékváros, 2008. augusztus–szeptember, XIII. évfolyam 4. szám. 2.o.: Még egyszer a pécsbányatelepi kerékpárútról.

¹⁷⁴Az „Új Magyarország Fejlesztési Terv” (2006–2010) kiemelt projektjévé vált. Új Dunántúli Napló, 2008. febr. 10., 5.o.: Az Új Magyarország Fejlesztési Terv nyertes pályázatai Baranyában.

¹⁷⁵Új Dunántúli Napló, 2008. febr. 10., 5.o.: Az Új Magyarország Fejlesztési Terv nyertes pályázatai Baranyában.

¹⁷⁶Forrás: A Hársfa úti vasúti felüljáró helyreállítása. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Az egykori Széchenyi-aknai bányavasút nyomvonala. MÁV Értesítő, 3/2012. MHF. sz. Utasítás.

¹⁷⁷Forrás: A Hársfa úti vasúti felüljáró helyreállítása. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Az egykori Széchenyi-aknai bányavasút nyomvonala. MÁV Értesítő, 3/2012. MHF. sz. Utasítás.

¹⁷⁸Forrás: A Hársfa úti vasúti felüljáró helyreállítása. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Az egykori Széchenyi-aknai bányavasút nyomvonala. MÁV Értesítő, 3/2012. MHF. sz. Utasítás.

nyomvonalat a bánomi erdő felé. A vasút felszedése óta pedig még tovább nőtt a kirándulók száma a földszávon.¹⁷⁹

A vasúttársaság helyreállítási munkálatai végül hiábavalónak bizonyultak, mivel az eredetileg 2009 tavaszára időzített projekt Pécs városa és a két tulajdonos, a MÁV, valamint a Kő-Szén Kft. között zajló adás-vételi tárgyalások elhúzódása, továbbá anyagi nehézségek miatt végül nem valósult meg, a földszávon pedig fokozatosan elkezdte visszavenni a természet. A néhai vasúti felüljáró napjainkban is le van zárva.¹⁸⁰

2012-ben a Buzsáki Imre utca nyugati végénél, az egykori 64-es MÁV-vonal, vagyis a Pécs-Pécsvárad vasút felett átívelő, vasbeton felüljáró szintén sanyarú sorsra jutott, mivel a fémrészeit fényes nappal, egy hét leforgása alatt, daruskocsi igénybevételével bontották el ismeretlenek. Számos szemtanúja volt az esetnek, akiknek a többsége a MÁV szakembereinek gondolta az elkövetőket, ezért nem vonták kérdőre őket, hogy miért és kinek az engedélyével tüntetik el a hidat. Amikor azonban a terület tulajdonosa egy bejelentő útján értesült a történetéről, feljelentést tett, mert semmiféle tudomása nem volt a bontásról, így engedélyt sem adott rá. A MÁV megkeresése nyomán a rendőrség lopás megalapozott gyanúja miatt indított eljárást ismeretlen tettesek ellen. A nyomozás végül eredménytelenül zárult le.¹⁸¹

A vasúttársaság a Hársfa úti társához hasonlóan egy fából ácsolt paravánnal lekerítette a híd helyén tátongó, a téli időszak kivételével a nyomvonal elbozótosodása miatt szabad szemmel nem látható, nagyon veszélyes és mély szakadékot, de a helyreállításra nem került sor, mivel a Hársfa úti felüljáróval ellentétben, a nyomvonalnak ez a szakasza nem érintette a majdani kerékpárutat. 2013-ban a fakerítést is eltulajdonították, ezt a MÁV a későbbiekben szögesdróttal pótolta.¹⁸²

Több mint másfél évtizeddel az „utolsó hírmondónak” a felszámolása után már csak elvétve találunk apró emlékeket a nyomvonalon, amelyek a sínpárra utalnak. A pécsbányatelepi vasút közös, Zsolnay Vilmos út és Buzsáki Imre utca közti szakaszának helyén ma a Bányavasút utca található. Az egykori Pécsújhegyi rendező-pályaudvar bejáratánál álló vasbeton felsővezeték-tartó oszlopok a néhai villanyvasút komor mementói.¹⁸³

A Budai vámtól Gróf Széchenyi István-aknáig az egykori vasút teljesen elfüvesedett, de a vonal egyes szakaszain még valamelyest látható a kövezés és némi szénpor, amely a szerelvényből hullott ki, és rakódott le a vágány két oldalán. A vasút déli, Kormoskőorig terjedő szakaszán egyébként egyáltalán nem feltűnő a sínpárok hiánya, mivel a felszedéskor ugyanilyen magas fű borította a vonalat.¹⁸⁴

További emlékeként felfedezhetőek még a Hársfa úti felüljáró közelében szétszórt, betonból készült talpfa és néhány rezgés csillapító bakelit lemez, valamint az egykori felsővezeték-tartó, és telefonoszlopok betontuskói a Budai vámnál lévő Búzavirág utcától egészen Gróf Széchenyi István-aknáig.¹⁸⁵ A néhai vonal András-aknai vasúttal közös szakaszán, a Kormoskő sor utca déli végénél ma is megtalálható a kőből épült átereszt, ahogyan

¹⁷⁹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁸⁰Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁸¹Forrás: Bűnügyi jegyzőkönyv. Pécsi Városi Rendőrkapitányság.

¹⁸²Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁸³Mendly Lajos: A máig megmaradt üzemi épületek és létesítmények. In: Mendly Lajos – Dr. Romváry Ferenc (főszerk.): Emlékképek a pécsi szénbányászat történetéből. In: Örökségi Füzetek 3. Pécs/Sopianae Örökség Kht. – Pécsi Bányászattörténeti Alapítvány - Pécsi Szemle Várostarténeti Alapítvány, Pécs, 2005. 31.o.

¹⁸⁴Új Dunántúli Napló, 2021. április 4., 5.o.: A síneket felszedték, maradt a bozót.

¹⁸⁵Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

a Káposztásvölgy melletti öt, jellegzetes beton áthidaló is. A kilométerkövek szintén a helyükön vannak.¹⁸⁶

Ökológiai szempontból fajsúlyos problémát jelent, hogy az egykori vágány több részén is fokozatosan illegális hulladéklerakók alakultak ki.¹⁸⁷ A jelenség párhuzamba vonható a vasútvonal megszüntetésével, mivel már a bontási munkálatok során érkeztek ezzel kapcsolatosan lakossági bejelentések a rendőrség, valamint a szemétszállításért felelős Biokom Kft.-hez. A problémáról a helyi sajtó is beszámolt.¹⁸⁸ A vonalnak a Buzsáki Imre utcától a meszesi Kormoskőorig terjedő hosszú egyenes, és szembetűnő szakaszán a lerakókat felszámolták, azonban a vasút további részén a probléma ma is fennáll.¹⁸⁹

Az egykori vonal legjelentősebb, ma is látható emlékei, a viaduktok közül teljes egészében csak az egykori Papszőlő mellett található egy pillérű építmény maradt meg, amely azonban meglehetősen rossz állapotban van. 2019 márciusában lakossági bejelentés, valamint az ennek nyomán a helyi sajtóban is felkapott ügy miatt a MÁV kivágatta a köveiből kinőtt több méter magas, széles törzsű bálványfákat, amelyeknek a vastag gyökerei kikezdték a híd téglá boltozatát, valamint repeszteni kezdték a falait.¹⁹⁰ Az építményt végül novemberben balesetveszély miatt lezárták. Csak a szerencsének és a kiváló olasz tervezőmunkának köszönhető, hogy az építmény stabilan áll a helyén, nem szakadt le vagy dőlt össze, mivel jól kellett bírnia a terhelést, amikor a több tonna súlyú tehervonatok haladtak át rajta. Az 1989/1990-es rendszerváltás időszakáig a mindenkori tulajdonosok karbantartották a hidat, azonban az ezt követő maradék másfél évtizedben, Széchenyi-akna iparvágány megszüntetése felé haladva, fokozatosan, majd teljesen elhanyagolták, amely a fennálló helyzet kialakulásához vezetett.¹⁹¹

A viadukton csak és kizárólag a közlekedés-, vagy az ipari műemléki védelem segíthetne, mivel az állagromlás előrehaladásával hamarosan nem marad más megoldás, mint a bontás. Ha ez bekövetkezne, akkor a történelmi Magyarország első iparvasút-hálózatának, a Pécsi Bányavasutaknak egy újabb, még látható nyoma tűnne el végleg. A védelem ezt meggátolná, mivel előírná a rendszeres karbantartást.¹⁹²

Más szempontból is fontos lenne a híd megőrzése, mivel a czerékvölgyi viadukt elpusztítását követően immáron ez az egyedüli, épségben megmaradt első, 1854-ben épített olyan viadukt, amely nem lóvasút, hanem egy normálnyomtávú, rendes vasútvonal részeként épült Magyarországon.¹⁹³

A bánomi „Háromhíd” két tagjának az 1971-es felrobbantását elkerülő, még álló, a viadukt-együttes emlékét őrző utolsó, harmadik tagjának a jövője szintén kérdéses. Az ezredforduló után számos egykori DGT-épület megkapta az ipari műemléki védelmet, azonban a Széchenyi-akna iparvágányra (és a viaduktjaira) nem terjedt ki a minősítés. A történelmi Magyarország első iparvasút-hálózatának „utolsó hírmondóját” ezért nem sikerült megmenteni a

---

¹⁸⁶Pécsi Hírek, 2005. augusztus 31. 2. o.: A bányavasút emlékére.

¹⁸⁷Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 1.o.: Az enyészete a viadukt.; Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 4.o.: Zárva marad a lépcsősor.; Új Dunántúli Napló, 2019. október 18., 5.o.: Szemét és vaddisznók a vasút helyén.

¹⁸⁸Új Dunántúli Napló, 2005. augusztus 4. 1.o. 4. o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.

¹⁸⁹Új Dunántúli Napló, 2022. április 2. 5.o.: Szégyenfoltt a vasúti nyomvonal.; Új Dunántúli Napló, 2022. november 9. 5.o.: A nyomvonal takarítása elmaradt.; Új Dunántúli Napló, 2022. november 10. 5.o.: Nyomvonal.; Új Dunántúli Napló, 2022. november 21. 5.o.: Tüzelőnek jók az elvadult fák.

¹⁹⁰Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 1.o.: Az enyészete a viadukt.; Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 4.o.: Zárva marad a lépcsősor.; Új Dunántúli Napló, 2019. október 18., 5.o.: Szemét és vaddisznók a vasút helyén.

¹⁹¹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁹²Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁹³Képegy 1908. 51.o.

felszedéstől,¹⁹⁴ a híd azonban megmaradt.¹⁹⁵ Az építmény állaga egyelőre még nem romlik, az elmúlt években azonban fokozatosan elkezdte visszavenni a természet. Az egykori töltés partoldala elbozótosodott, miközben a híd mészkövei közül kihajtott bálványfák is egyre magasabbak lettek. Emberi beavatkozás nélkül ez a folyamat a későbbiekben a statikusság terén komoly problémákat fog eredményezni, ami azért különösen veszélyes, mert a híd alatt mind a mai napig gépkocsiforgalom van.¹⁹⁶

Ezt a tulajdonjogot még mindig a kezében tartó MÁV is felismerte, mivel 2017 nyarán minimális, de korántsem átfogó tisztítást hajtott végre a viaduktnál. Az egykori vasút elhanyagoltságával összhangban ugyanis egyre jobban elszaporodtak a környéken a vaddisznók, amelyek a lakóházak udvarait, kertjeit sem kímélték, sok kárt okozva a veteményesekben. A helyi civil lakosság panaszai és kérései nyomán a vasúttársaság által megkezdett munkálatokat a téli időszakban a városi közterület-felügyelet folytatta, amely fokozatosan és viszonylag jól kitisztította a nyomvonal Bánom és Káposztásvölgy közötti szakaszát, elsősorban a lakóövezetekhez legközelebb eső részeken. A 2018-as beavatkozás óta azonban nem történt újabb kommunális munka a környéken,¹⁹⁷ amely ennek hiányában lassan elveszíti az akkor elért eredményeket is. A problémával többször is címdoldalon és egy egészoldalas cikkben is foglalkozott a helyi sajtón belül az Új Dunántúli Napló.¹⁹⁸

A Háromhíd egyetlen megmaradt tagjának az esetleges műemléki védettség alá helyezésének az esélye a kiemelt közlekedéstörténeti értéke ellenére is minimális, mivel a másik két viadukt elpusztult, ezért a híd-együttest az eredeti formájában nem sikerült megőrizni az utókor számára.¹⁹⁹

Annak a valószínűsége, hogy az építményt esetleg egyszer teljes egészében helyreállítják, nulla.²⁰⁰ Ennek ellenére az egykori viadukt-együttes jelentőségét legalább annyival a város is elismerte, hogy az emléket az itt található, róla elnevezett buszmegálló őrzi.²⁰¹

A magára maradt híd megmentésének egyetlen módja a Papszőlőben álló építménnyel együtt csak az lehet, ha Széchenyi-akna iparvágány nyomvonalát új célokra hasznosítanák, és az eredeti elképzeléseknek megfelelően kerékpár-, vagy kirándulóutat alakítanának ki a földszávon. Az esetleges fejlesztés együtt járna a nyomvonal kitisztításával és a viaduktok rekonstrukciójával, amelyek újbóli használatba vétele pedig lehetővé tenné az állagmegóvás biztosítását is. A kivitelezést azonban a kreativitás, a tenni akarás hiánya, valamint az anyagi

---

¹⁹⁴Új Dunántúli Napló, 2005. augusztus 2. 1-2.o.: Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.; Pécsi Hírek, 2005. augusztus 4., 2.o.: Felszedik a Széchenyi-aknai bányavasutat.

¹⁹⁵Forrás: A Széchenyi-aknai bányavasút felszedése. MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályaelbontás. MÁV Értesítő, 7/2005. MHF. sz. Utasítás.

¹⁹⁶Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése.

¹⁹⁷Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 1.o.: Az enyészete a viadukt.; Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 4.o.: Zárva marad a lépcsősor.; Új Dunántúli Napló, 2019. október 18., 5.o.: Szemét és vaddisznók a vasút helyén.; Új Dunántúli Napló, 2020. február 27., 1.o.: Vaddisznók futnak ma a vasút helyén.; Új Dunántúli Napló, 2020. február 27., 12.o.: Szomorú képet fest a bányavasút.

¹⁹⁸Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 1.o.: Az enyészete a viadukt.; Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 4.o.: Zárva marad a lépcsősor.; Új Dunántúli Napló, 2019. október 18., 5.o.: Szemét és vaddisznók a vasút helyén.; Új Dunántúli Napló, 2020. február 27., 1.o.: Vaddisznók futnak ma a vasút helyén.; Új Dunántúli Napló, 2020. február 27., 12.o.: Szomorú képet fest a bányavasút.

¹⁹⁹Forrás: Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosának, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottjának, egykori pécsbányatelepi lakosnak a szóbeli közlése

²⁰⁰Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszei lakosnak a szóbeli közlése.

²⁰¹Forrás: Biokom Nonprofit Kft. Mobilitási Központ. Járatok (27, 27Y, 40, 140), Menetrendek, megállóhelyek. <http://mobilitas.biokom.hu/vonal/27>, <http://mobilitas.biokom.hu/vonal/27Y> <http://mobilitas.biokom.hu/vonal/40> <http://mobilitas.biokom.hu/vonal/140> <http://mobilitas.biokom.hu/vonal/940>

vonzat is nehezíti, mivel a beruházás hatalmas összegekbe kerülne, miközben az Európai Uniótól az e célra kapott forrásokat valószínűleg már más, fontosabbnak ítélt fejlesztésekre csoportosították át. Ez a tény előreláthatólag hosszú évekre elhalasztotta, vagy talán már örökre el is vetette a tervezet megvalósítását.²⁰²

Az egykori Schroll-akna, majd a kiürült bánya helyét a tőszomszédságában 1926-ban átvevő Gróf Széchenyi István-akna széntároló silója ma is áll,²⁰³ állaga azonban, ha nem is látványosan, de fokozatosan romlik. Az aknatorony és a hozzá tartozó létesítmények kiemelt ipartörténeti értékük miatt 2001-ben ideiglenes, egy évre szóló ipari műemléki védelmet kaptak, amelyet minden évben megújítottak, így a rendelkezés jelenleg is érvényben van.²⁰⁴ Ez a tényező elvileg megvédheti ezt az építményt is a bontástól, ahogyan az az iparvágány 2006-os felszámolásakor is történt. A törvényi előírások szerint a tulajdonosa köteles az állagromlást beavatkozással megakadályozni, egy esetleges új funkció szerinti használatbavétel esetén pedig az épület belső elrendezésén és homlokzatán nem hajthat végre jelentős változtatásokat.²⁰⁵

A létesítményt jelenleg a Kő-Szén Kft. bármilyen formájú hasznosítás céljára eredménytelenül árulja,²⁰⁶ mivel a siló a mostani formájában a szén tárolásán kívül semmi másra nem alkalmas, az ipari műemléki védelemmel járó kötelezettségek, előírások pedig nem vonzóak a potenciális vásárlók számára.²⁰⁷

Sorsa jobbra fordulásáig az építmény ezért leginkább a szomszédos, városi kézben lévő cég teherautói számára nyújt „menedéket” az eső elől.²⁰⁸

III.2. A Szabolcsfalusi vasút nyomvonala napjainkban

III.2.1. Béke-akna és György-akna iparvágány közös szakasza

Az István-aknai kötélpályarendszer kiépülése miatt az 1963-ban megszüntetett Szabolcsfalusi vasút emlékei közel 60 évvel a felszedés után is fellelhetőek még az egykori Béke-, és György-akna iparvágányok közös szakaszának a nyomvonalán (pl.: a telefonvezeték-tartó oszlopok betontuskói, a sín pár két oldalát övező vizesárokrendszer, a Pécsújhegyi üzem vasúti és közúti bejárata között, a Szabolcsi úton, valamint a szabolcsi kis rendező-pályaudvari elágazó helyén, az Árpád utca - Csapó János utca sarkánál álló bakterházak). Az egykori vágány jelentős része azonban mára már beépült,²⁰⁹ sőt arra is volt példa, hogy a szomszédos telkek tulajdonosai egyszerűen hozzákerítették a nyomvonalat a kertjükhöz.²¹⁰

Pécsújhegynél mind a mai napig megtalálható a néhai üzem vasúti bejáratának a kapuja, a közvetlenül az előtte lévő, a szintén üzemen kívüli 64-es MÁV-vonal, vagyis a Pécs-Pécsvárad vasútvonal felett átívelő egykori vasbeton felüljáró maradványának számító téglá és betonfalakkal, valamint a híd korlátjainak a csonkjával együtt.²¹¹

A nyomvonalnak az elbontott hídtól az egykori vasutat egy ponton keresztező, az 1990-es években épült Schroll József útig terjedő szakaszán a néhai pécsújhegyi üzem volt parkolója

²⁰²Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²⁰³Svoboda 2007. 81-90. o.

²⁰⁴Svoboda 2007. 27.o.

²⁰⁵Szirtes Béla: Unokáink is látni fogják? In: Romváry Ferenc (főszerk.): Pécsi Szemle Várostörténeti Folyóirat. IV. évfolyam 3. szám. Pécs, 2001. ősz. 104. o.

²⁰⁶Svoboda 2007. 81-90. o.

²⁰⁷Mendly Lajos: A máig megmaradt üzemi épületek és létesítmények. In: Mendly Lajos – Dr. Romváry Ferenc (főszerk.): Emlékképek a pécsi szénbányászat történetéből. In: Örökségi Füzetek 3. Pécs/Sopianae Örökség Kht. – Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány - Pécsi Szemle Várostörténeti Alapítvány, Pécs, 2005. 13-21.o.

²⁰⁸Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²⁰⁹Pécsi Hírek, 2003. szeptember 2., 2.o.: 130 éves (lenne) a Szabolcsfalusi bányavasút.

²¹⁰Romváry 2003. 24.o.

²¹¹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

található, amelyet keleti oldalról a pályaudvar bejáratához vezető, a sít megvilágító, otthagyt egykori lámpaoszlopok és ma a szomszédos ház telekhatárát jelző betontalpfák szegélyeznek. Innentől a Zsolnay Vilmos (6-os) útig terjedő, a Buzsáki Imre utcával párhuzamos szakasz egy elfüvesedett sáv, amelynek köszönhetően szabad szemmel is jól látható a néhai Szabolcsfalusi bányavasút helye. Az egykori sorompós, Zsolnay Vilmos úti átjáróban ma a pécsbányatelepi vasúthoz hasonlóan, egy lámpás csomópont van.²¹²

A két vonal közös szakaszának a Zsolnay Vilmos út és a Szabolcsi út közötti részén a Kishegyi dűlőnek nevezett földúttal párhuzamosan haladó fűsáv található.²¹³

A Fekete Gyémánt térnél lévő, a munkába vonattal szállított bányászok számára létrehozott egykori váróterem épületét a vágány felszámolását követően a közelben lévő szocreál típusú társasházakhoz tartozó egyik garáznak alakították át, eredeti jellegét azonban nagyrészt megőrizte, és jelenleg is használatban van.²¹⁴

A Szabolcsi út és az Árpád utca közötti szakasz helyén ma kövekkel leszórt földút található.²¹⁵

III.2.2. Béke-akna iparvágány

Béke-akna iparvágánynak a lakott területeken kívüli, az Árpád utca és a Csapó János utca sarkán lévő egykori elágazótól a néhai bányájáig terjedő szakaszát az egykori üzem helyével együtt napjainkra teljesen visszavette a természet.²¹⁶

III.2.3. György-akna iparvágány

György-akna iparvágány nyomvonala az egykori elágazást követően szabad szemmel ma már szintén nem felismerhető, mindössze csak az egykori bányauzem pályaudvarának bejáratánál üresen álló kis bakterház és a rövid, mesterséges töltés partoldala emlékeztet a vasúti közlekedésre.²¹⁷

III.3. A Pécsújhegyi üzem és a rendező-pályaudvar sorsa

A több mint 12 hektárt kitevő pécsújhegyi állomás 1963-ig a Dél-Dunántúl legnagyobb rendezőpályaudvara volt,²¹⁸ ezt követően azonban (párhuzamosan a Pécsi Bányavasutak fokozatos felszámolásával), egyre kisebb részét használták. A feleslegessé vált mellékvágányok elbontása az 1989-es rendszerváltáskor kezdődött, ettől kezdve a vasútállomás területi kiterjedése egyre csökkent.²¹⁹

2005-ben, az utolsó bányavasút, Széchenyi-akna iparvágány felszedésekor a munkát ugyan abbahagyták az egykori pécsújhegyi állomás bejáratánál, de ekkorra már az üzemi területen belül is hiányzott a sínpárok 90%-a.²²⁰

---

²¹²Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²¹³Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²¹⁴Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²¹⁵Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²¹⁶Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²¹⁷Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²¹⁸ Majdán 2005. 55. o.

²¹⁹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

²²⁰Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányász emlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

Az üresen álló pécsújhegyi üzemépületek pedig eközben várták sorsuk jobbra fordulását.²²¹ Még az ezredforduló környékén született terv a PMJVÖ-nél arra vonatkozóan, hogy a volt első pécsi hő-, és villamos erőmű épületében báltermet alakítanak ki,²²² majd az évtized közepén egy neves magyar rendező, Sas Tamás akart filmgyárat létrehozni a területen.²²³ A 2008-as gazdasági válság következményeként a projektet végül leállították.²²⁴

A Pécsi Bányavasutak még meglévő vágánycsonkjainak a bontását 2009-ben folytatták tovább, amikor a területet értékesítették a Kómal Kft. számára abból a célból, hogy az egykori első pécsi hő-, és villamos erőmű, valamint a szénosztályozó épületében alakítsák ki Pécs város új egészségügyi intézményének, a Kómaközpontnak az I.-es és II.-es tömbjét.²²⁵ Az üzem tulajdonosa, a PannonPower Zrt., és a privatizációs eljárás lefolytatásával megbízott Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. örömmel megszabadult volna a számukra már egyre inkább csak nyüggé váló egykori üzemtől, így ráálltak az adásvételre.²²⁶ A szerződés kiemelt pontja volt az ipari műemléki védettség, amelyben leszögezték, hogy a tulajdonosnak a saját költségén, az eredeti, 1914-es tervek alapján, teljesen fel kell újítania az itt található épületeket. Erről a cég írásbeli nyilatkozatot tett. Az adásvételi szerződést 2009. júniusában írta alá a PannonPower Zrt. leányvállalata, a Kő-Szén Kft., a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt., a közvetítő szerepben lévő PMJVÖ, valamint az új tulajdonos, a Kómal Kft.²²⁷

A grandiózus tervek megszülettek és hozzáálltak a megvalósítás előkészítéséhez. A néhai rendező-pályaudvar maradék mellékvágányainak a felszedése áprilisban indult, és a nyár közepére fejeződött be. A munkálatok során tűnt el végleg az egykori rendező-pályaudvar felett átívelő, a néhai Pécsbányatelepi vasút közös szakaszához tartozó duplapillérű vashíd, valamint az egykori Szabolcsfalusi vasút árván hagyott két szemaforja is, amelyek az üzemen belüli, valamint a Buzsáki Imre utcai átjárók sorompóinak a nyitottságára és a zártságára figyelmeztették a mozdonyvezetőt a zöld és a piros jelzőfények használatával.²²⁸

Egy hónappal később azonban munkagépek jelentek meg a volt szénosztályozó körül, és megkezdődött a bontás, amelyet a cég azzal indokolt, hogy a korábbi tulajdonos félrevezette az épület állagának valódi helyzetét illetően, amely már annyira rossz és visszafordíthatatlan volt, hogy túlzottan költséges lett volna a rekonstrukciója, így nem maradt más megoldás, mint az az ideiglenes ipari műemléki védelem alatt álló létesítmény lebontása. A hír hallatán a két bányászhatmányörző szervezet, a PBA és a BEE tiltakozásba kezdett, de eredménytelenül.²²⁹ A felsőbb szinteket augusztusban tüntették el, míg a vázszerkezet látványos keretek között, az országos és a helyi sajtó, valamint a média képviselőinek jelenlétében október 15-én, délután felrobbantották.²³⁰ A figyelmeztető szirénahangok

---

²²¹Pécsi Extra, 2001. április 30. 2. o.: Mi lesz az első pécsi hőerőmű épületével?

²²²Pécsi Extra, 2001. szeptember 17., 2. o.: A bálozóké lehet az egykori első pécsi hőerőmű?; Új Dunántúli Napló, 2001. szeptember 17. 1-2.o.: Bálterem az egykori erőműben?

²²³Új Dunántúli Napló, 2008. január 17., 1-2. o.: Filmstúdió lehet a szénosztályozóból.; Pécsi Hírek, 2008. február 4., 2. o.: Filmstúdiót terveznek az egykori pécsújhegyi üzemben.

²²⁴Új Dunántúli Napló, 2008. szeptember 5. 1.o., 3.o.: Nem valósul meg a pécsi „Hollywood”.; Pécsi Hírek, 2008. október 29., 1-2.o.: Nem lesz filmgyár Pécsújhegyen.

²²⁵Új Dunántúli Napló, 2009. június 27. 1-2.o.: Bekómált a Filmgyár-projekt.; Pécsi Hírek, 2008. október 29., 1-2.o.: Nem lesz filmgyár Pécsújhegyen.

²²⁶Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²²⁷Új Dunántúli Napló, 2008. október 27., 1-2.o.: Bekómált a Filmgyár-projekt.; Pécsi Hírek, 2009. október 29. 1-2.o.: Nem lesz filmgyár Pécsújhegyen.

²²⁸A zöld a szabad utat, vagyis a zárt sorompót jelentette, piros jelzés esetén azonban azonnal meg kellett állítani a szerelvényt, mert a sorompó nyitva állt, ami balesetet eredményezhetett volna. Jičinský 1931. 29.o.

²²⁹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²³⁰Forrás: Interneten elérhető videófelvételek: Felrobbantották a szénosztályozót. (Bama.hu, Youtube, 2009. október 15.) <https://www.youtube.com/watch?v=RDFbRfBKgs>

elnémulását követően, a Pécsújhegyi szénosztályozót megsemmisítő, mindössze egyetlen gombnyomással bekövetkező detonáció olyan erejű volt, hogy nemcsak a szénbányászathoz köthető, kiemelt hely-, és ipartörténeti értékkel rendelkező létesítményt rombolta le, hanem vele együtt teljesen megsemmisítette az egykori vágányok nyomvonalát képező mesterséges töltéseket is. A TNT-eket ugyanis a bontási terveknek megfelelően mindkét esetben egyfajta hosszú „láncként” kötötték össze a vasúti töltésekkel és a felrobbantásra szánt épülettel. A detonáció eredményeképpen az egykori állomás jellegzetes, zárt katlanformája megszűnt, a talaj szintbehozása megtörtént azzal, hogy a terület üres síksággá változott. Ezzel biztosítva volt a majdani építkezések számára a megfelelő hely.²³¹

A bontást BEE és a PBA tagjai élőlánccal próbálták megakadályozni, sikertelenül. A helyszínre kiérkező rendőrök egy kisebb dulakodást követően az akcióban részt vevők közül többeket igazoltattak és előállítottak.²³²

A detonáció vezető hír volt nemcsak a helyi, hanem az országos médiában is.²³³ Beszámolók szerint a robbanást, amely az egykori pécsi kőszénbányászat egyik legjelentősebb épületét elpusztította, még a város főterén, a Széchenyi téren is hallani lehetett, a port és a füstöt pedig még másnap is látni lehetett Pécsújhegy fölött.²³⁴

A sors iróniája, hogy az épület még ekkor is ipari műemléki védelem alatt állt, csak 2015 november végén vették le róla,²³⁵ a hivatalos indoklás szerint azért, mivel „*okafogyottá vált annak meghosszabbítása*”. Bár a PBA, és a BEE szerette volna elérni a PMJVÖ-nél, hogy indítsanak vizsgálatot a robbantás ügyében, ez sohasem történt meg. Az ügyet lezárták.²³⁶

A Kómal Kft. a szénosztályozó és az egykori vasúti pályaudvar megsemmisítését követő évben, 2010 elején felhagyott a projekt további folytatásával, és eladásra hirdette meg a területet. Az egész beruházásból csak a pusztításra kerülhetett sor, a romokon való építkezésre már nem.²³⁷

A cég által megvásárolt másik jelentős és szintén ipari műemléki védelem alatt álló ingatlanjának, az eredetileg a Kómaközpont I-es tömbjének szánt²³⁸ egykori első pécsi hő-, és villamos erőmű épületének hanyattatott sorsa ezzel tovább folytatódott. Az adásvételi szerződés sarkalatos pontja volt, hogy az eladásra kínált területen ideiglenes ipari műemléki védelem alatt álló épületek találhatóak, amelyek között kiemelt jelentőséggel bírt ez a létesítmény. Az új tulajdonos vállalta, hogy az egészségügyi intézményt csak úgy hozza létre, hogy nem változtat

---

²³¹Új Dunántúli Napló, 2009. október 16., 1. o. 3. o.: Tünde nem kegyelmezett. Felrobbantották a szénosztályozót.; Pécsi Hírek, 2009. október 16., 1-2.o.: Hatalmas robbanás rázta meg Pécsset.; Magyar Nemzet, 2009. október 16., 1-2.o.: Felrobbantották az egykori pécsi szénosztályozó épületét.; Népszabadság, 2009. október 16., 1-2.o.: A földdel vált egyenlővé a pécsi bányaépület.; Népszava, 2009. október 15., 1-2.o.: Felrobbantották a pécsi bányavidék egyik legjelentősebb ipari műemlékét.

²³²Új Dunántúli Napló, 2009. október 16., 1. o. 3. o.: Tünde nem kegyelmezett. Felrobbantották a szénosztályozót.; Pécsi Hírek, 2009. október 16., 1-2.o.: Hatalmas robbanás rázta meg Pécsset.; Magyar Nemzet, 2009. október 16., 1-2.o.: Felrobbantották az egykori pécsi szénosztályozó épületét.; Népszabadság, 2009. október 16., 1-2.o.: A földdel vált egyenlővé a pécsi bányaépület.; Népszava, 2009. október 15., 1-2.o.: Felrobbantották a pécsi bányavidék egyik legjelentősebb ipari műemlékét.

²³³Népszabadság, 2009. október 16., 1-2.o.: A földdel vált egyenlővé a pécsi bányaépület.; Magyar Nemzet, 2009. október 16., 1-2.o.: Felrobbantották az egykori pécsi szénosztályozó épületét.; Népszava, 2009. október 15., 1-2.o.: Felrobbantották a pécsi bányavidék egyik legjelentősebb ipari műemlékét.

²³⁴Forrás: Új Dunántúli Napló, 2009. október 16., 1.o., 3.o.: Tünde nem kegyelmezett. Felrobbantották a pécsi szénmosót.; Pécsi Hírek, 2009. október 16. 1.o.: Hatalmas robbanás rázta meg Pécsset.

²³⁵Az épület jelenleg még fel van tüntetve a listán, azonban jelezve van mellette, hogy a védelem megszűnt, és lebontották. Forrás: Védett épületek nyilvántartása. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ. <http://www.forsterkozpont.hu/nyilvantanrtas/vedesek-2015/800>

²³⁶Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²³⁷Pécsi Hírek, 2010. január 27., 2. o.: Nem épül meg a Kómaközpont, leállították a kivitelezés előkészítését.

²³⁸Új Dunántúli Napló, 2008. október 27., 1-2.o.: Bekómált a Filmgyár-projekt.; Pécsi Hírek, 2008. október 29., 1-2.o.: Nem lesz filmgyár Pécsújhegyen.

az épület karakterisztikáján, hanem meghagyja eredeti állapotában, az esetleges állagromlást pedig azonnal, saját költségén kijavíttatja. A Kómal Kft. azonban a projektnek az anyagi gondok miatti leállítását követően hiába akarta, nem tudta értékesíteni a létesítményt, sőt annak megfelelő őrzését sem tudta már biztosítani.²³⁹

Az 1958-ban iszapvíztelenítő-üzemmé átalakított, majd 1975-től üresen álló, 1989-ben pedig a pécsi bányavidék modernizációját célzó Liász-program keretében teljesen felújított, de azóta az új funkció szerinti lehetséges hasznosítás híján egyre romló állagú épületről 2015-ben, titokban, a sajtó (és ezáltal a közvélemény) teljes kizárásával, levették az ipari műemléki védettséget.²⁴⁰ Ez a lépés lehetővé tette a tulajdonos számára, hogy az építménytől az elbontás útján végleg megszabadulhasson. A PBA és BEE mindeközben (a valós helyzetről mit sem tudva) arra törekedett, hogy kivételes ipartörténeti értéke miatt végleges ipari műemléki védettség alá helyeztethesse az első pécsi hő-, és villamos erőművet, megőrizve azt az utókor számára.²⁴¹

Mivel a közvélemény semmit sem tudott arról, hogy mi fog történni az épülettel, a tetőzetet bontani kezdő munkásokról többen is azt hitték, hogy egy korábbi vihar nyomait javítják ki. 2016. február 2-án azonban a Kómal Kft. váratlanul, mindössze egy E-mailben értesítette Pécs városának helyi lapját, az Új Dunántúli Naplót arról, hogy az egykori Pécsújhegyi erőművet fél órán belül fel fogják robbantani. Az újságírók a helyszínre siettek, azonban a volt üzemegység területére nem engedték be őket.²⁴²

Az építmény felrobbantása két szakaszban zajlott le, először a déli²⁴³ részét,²⁴⁴ majd egy héttel később, február 9-én pedig az északi²⁴⁵ tétét a földdel egyenlővé. A második robbantásban a szintén ipari műemléki védelem alatt álló, 1921-ben épült Központi Laboratórium I. számú épülete is megsemmisült.²⁴⁶

Az ügyből országos botrány lett, a PBA és a BEE közös sajtótájékoztatóján követelte a Kómal Kft.-től, hogy hozzák nyilvánosságra annak okait, hogy miért vették le a nyilvánosság teljes kizárásával a létesítményről az ipari műemléki védettséget, továbbá, hogy mi indokolta azt, hogy az erőművet fel kellett robbantani.²⁴⁷

---

²³⁹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²⁴⁰ Az épület jelenleg még fel van tüntetve a listán, azonban jelezve van mellette, hogy a védelem megszűnt, és lebontották. Forrás: Védett épületek nyilvántartása. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ. <http://www.forsterkozpont.hu/nyilvantartas/vedesek-2015/800>

²⁴¹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²⁴²Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²⁴³Forrás: Videofelvétel: Az első pécsi hő-, és villamos erőmű első felrobbantása. A nagyobb, déli épülettömb elpusztítása. (Youtube, 2016. február 2.)

<https://www.youtube.com/watch?v=h7tMmLxOMB8>

²⁴⁴Új Dunántúli Napló, 2016. február 3., 1-2.o.: Felrobbantották az egykori erőműt.; Pécsi Hírek, 2016. február 9.: Megsemmisült az egykori újhegyi erőmű.; Népszabadság, 2016. február 2., 1-2.o.: Robbant az egykori erőmű.; Magyar Nemzet, 2016. február 2., 1-2.o.: Megsemmisült a hányatott sorsú bányaeépület Pécsen.; Népszava, 2016. február 2., 1-2.o. Újabb emléke tünt el a pécsi kőszénbányászatnak.

²⁴⁵Forrás: Az első pécsi hő-, és villamos erőmű második felrobbantása. A kisebb, északi épülettömb elpusztítása. (Bama.hu, Youtube, 2016. február 9.)

<https://www.youtube.com/watch?v=h7tMmLxOMB8>

²⁴⁶Új Dunántúli Napló, 2016. február 10., 1-2.o.: Másodszer is robbant az erőmű.; Pécsi Hírek, 2016. február 17.: Befejződött az egykori erőmű épületének a bontása.; Népszabadság, 2016. február 10., 1-2.o.: Újra robbantottak Pécsen.; Magyar Nemzet, 2016. február 10.: Biztosra mentek, másodszer is robbant az erőmű.; Népszava, 2016. február 10., 1-2.o.: Most már tényleg vége az egykori bányaeépületnek.

²⁴⁷Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

A két bányászhatományörző egyesület a városvezetést és a kormányt is megkereste, ahol a Miniszterelnökséget vezető miniszter jelezte, hogy semmit sem tudtak tenni, mivel a létesítmény magánterületen állt, és immáron nem rendelkezett a korábbi védelemmel sem. Ettől függetlenül az ügyben vizsgálatot indítottak. A PMJVÖ is hasonló választ adott.²⁴⁸

A cég végül három napos hallgatás után, ismét egy E-mail keretében reagált az Új Dunántúli Napló szerkesztőségén keresztül a PBA és a BEE kérdéseire, miszerint „*az épület állaga annyira leromlott, hogy nem volt más megoldás, mint a város szegényfoltjának az eltüntetése.*”²⁴⁹

Az indoklás valóságtartalmát erősen vitató és megkérdőjelező bányászhatományörző szervezetek szerették volna, ha egy sajtótájékoztató, vagy egy lakossági fórum keretében szélesebb körű tájékoztatást kapnak, ettől azonban a tulajdonos elzárkózott.²⁵⁰

Az ügyvel kapcsolatos vizsgálatokat végül 2016 végén, eredmény nélkül zárták le.²⁵¹

A Dél-Dunántúl legnagyobb rendező-pályaudvarának emlékeit ezért ma már hiába keressük, mindössze csak egy reflektor, továbbá a Pécsbányatelepi vasút nyomvonalánál elhelyezett, ma telekhatárnak számító biztonsági szögesdrótkerítés, valamint a Pécsi Bányavasutakon közlekedő, gőz-, majd a villany-, végül a dízelmozdonyok tárolására használt, 1911-ben épült mozdonyremíz utal rá.²⁵²

Ez utóbbi épület 2001-ben szintén egy évre szóló, ideiglenes ipari műemléki védelmet kapott, amelyet 2015-ig folyamatosan meghosszabbítottak. A védettség elnyerésekor már használaton kívülé vált létesítményt a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. magánvállalkozók számára értékesítette, akik tornaszereket előállító műhelyt hoztak létre benne és teljesen felújították.²⁵³

2005-ben tulajdonosváltáson esett át és parkettaüzemként működött. Padlózata ekkor kapott parkettaborítást, amely alatt mind a mai napig megtalálhatóak az eredeti sínparók.²⁵⁴

2007-től az Orgonakészítő Manufaktúra tulajdonába került,²⁵⁵ a cég azonban 2015-ben megszűnt. Mindeközben a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ ismeretlen okból levette az épületről az ipari műemléki védettséget, és a kiváló állapota ellenére bontási célokra kezdte el árulni.²⁵⁶ Végül a létesítmény 2019-ben megmenekült, egy társaság ugyanis megvásárolta, és a szükségessé váló, teljes nyílászárócsereét követően, jelenleg is magáncélra használja.²⁵⁷

---

²⁴⁸Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²⁴⁹Új Dunántúli Napló, 2016. február 13., 1-2.o.: Megszólalt a Kómal Kft. a közfelháborodást okozó robbantás ügyében.; Pécsi Hírek, 2016. február 13., 1-2.o.: Itt a tulajdonos válasza, hogy miért kellett felrobbantani az egykori ipari műemléket!; Népszabadság, 2016. február 13., 1-2.o.: Reagált a tulajdonos a pécsi erőmű kapcsán.; Magyar Nemzet, 2016. február 13., 1-2.o.: Felháborodás és reakció - Miért kellett ezt tenni?; Népszava, 2016. február 13., 1-2.o.: Közfelháborodás, és magyarázat az újhegyi erőmű műemlék épületének felrobbantása ügyében.

²⁵⁰Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²⁵¹Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasának, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapítójának, tiszteletbeli elnökének a szóbeli közlése.

²⁵²Forrás: Dokumentumfilm: Egy csepp Pécs: Az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi emlékhelyei (Pécs Tv, Szerkesztő: Szijjártó Ildikó, Történész szakértő, narrátor: Huszár Zoltán, 2006).

²⁵³Pécsi Hírek, 2010. január 27. 2.o.: Nem épül meg a Kómaközpont, leállították a kivitelezés előkészítését.

²⁵⁴Pécsi Hírek, 2010. január 27. 2.o.: Nem épül meg a Kómaközpont, leállították a kivitelezés előkészítését.

²⁵⁵IHO.hu., 2010. január 27.: Más muzsika szól... www.iho.hu/hir/masmuzsikaszol

²⁵⁶Forrás: Az épület 2017-ben még fel volt tüntetve a listán azzal a jelzéssel, hogy a védelem megszűnt, és bontás céljából értékesítésre várt. Forrás: Védett épületek nyilvántartása. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ. <http://www.forsterkozpont.hu/nyilvantanamo/vedesek-2015/800>; A Magyarországon fellelhető ipari műemlékek jegyzéke. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ. <http://www.koh.hu/muemlekvedelem/muemlekek/678#1>

²⁵⁷Forrás: Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnökének, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagjának és tiszteletbeli elnökének, meszesi lakosnak a szóbeli közlése.

IV. A Pécsi Bányavasutak emlékezete napjainkban

A 150 évig működő Pécsi Bányavasutak üzemegységére nemcsak az egykori hálózathoz tartozó nyomvonalakon felfedezhető emlékek utalnak. Az iparvágányok a város lakosságának az emlékezetében is élénken élnek, aminek bizonyítéka, hogy az elmúlt bő másfél évtizedben a vonalhálózat számára több emlékhelyet is létesítettek, és többször is nyilvános rendezvényeken emlékeztek meg róla.

2001-ben egy hagyományörző csoport szervezett biciklitúrát az egykori Szabolcsfalusi bányavasút nyomvonalán,²⁵⁸ amelyet 2009-ben megismételtek.²⁵⁹

2006-ban a bányász hagyományörző szervezetek javaslatára, a PMJVÖ döntésének értelmében, a néhai Pécsbányatelepi vasútnak a Zsolnay Vilmos út és a Buzsáki Imre utca közötti szakaszának a helyén létesített új bekötőutat hivatalosan is Bányavasút utcának nevezték el.²⁶⁰

Az utca Zsolnay Vilmos úttal való kereszteződésében, az egykori vasúti átjáróban 2007. május 7-én közös emléktáblát helyeztek el a 150 éves MPV-nek és a néhai Pécsi Bányavasutak üzemegységének a részét képező Pécsbányatelepi vasútnak,²⁶¹ amelybe belegravírozták a Ganz-villanymozdonynak és a Talbot-vagonjainak a képét.²⁶² Ugyanezen a napon a két vonal a DGT egykori belvárosi, Mária utca 6. szám alatti üzemvezetőségi épületének falán is kapott egy emléktáblát.²⁶³

2009-ben a volt bejárat közelében, a Schroll József út - Buzsáki Imre utca kereszteződésénél helyezték el a néhai pécsújhegyi üzem két, egymás mellett álló emléktábláját, ahol többek között a Pécsi Bányavasutakon közlekedő összes mozdony típusa is fel van tüntetve, évszámokkal ellátva.²⁶⁴

2018. decemberében az egykori Szabolcsfalusi bányavasutat alkotó két vonal, Béke-, és György-akna iparvágányok volt elágazójánál, a Szabolcsi kis rendező-pályaudvarnak a helyén, az Árpád utca északi végénél, a Csapó János utcával való kereszteződésben a Szabolcs-tárolóval közös emlékkövet kapott.²⁶⁵

Összegzés

Munkám legfőbb célja az volt, hogy a megszokott gazdaság-, ipar-, és közlekedéstörténeti szempontok helyett teljesen új megközelítésen alapulva mutassam be a DGT magánberuházásaként létrehozott és a történelmi Magyarország első iparvasút-hálózataként az 1854 és 2004 között, 150 évig működő Pécsi Bányavasutak vonalhálózatának a történetét. Ennek megfelelően nagy jelentőséget tulajdonítottam az emberi beavatkozás és környezetvédelem kérdésének, valamint kiemelt figyelmet fordítottam a tulajdonjogot birtokló mindenkori bányatulajdonos vállalatok, majd az örökségüket megszerző cégek, továbbá a két

²⁵⁸Pécsi Extra, 2001. május 12. 2.o.: Biciklitúra az egykori szabolcsi bányavasút nyomvonalán.

²⁵⁹Kerékváros, 2009. augusztus-szeptember, XIV. évfolyam 5. szám. 1-3.o.: Bringával a szabolcsi bányavasút nyomvonalán.

²⁶⁰Pécsi Hírek, 2007. május 3., 2.o.: 150 éves a Mohács-Pécsi Vasút., Új Dunántúli Napló, 2007. május 5., 3.o.: Szikrát és gőzt fújó vasparipák útja.

²⁶¹Pécsi Hírek, 2007. május 3., 2.o.: 150 éves a Mohács-Pécsi Vasút., Új Dunántúli Napló, 2007. május 5., 3.o.: Szikrát és gőzt fújó vasparipák útja.

²⁶²Pécsi Hírek, 2007. május 3., 2.o.: 150 éves a Mohács-Pécsi Vasút., Új Dunántúli Napló, 2007. május 5., 3.o.: Szikrát és gőzt fújó vasparipák útja.

²⁶³Pécsi Hírek, 2007. május 3., 2.o.: 150 éves a Mohács-Pécsi Vasút., Új Dunántúli Napló, 2007. május 5., 3.o.: Szikrát és gőzt fújó vasparipák útja.

²⁶⁴Új Dunántúli Napló, 2009. november 25., 1.o., 3.o.: Emléktáblát kapott a Dél-Dunántúl egykori legjelentősebb bányüzeme.; Pécsi Hírek, 2009. november 25., 2.o.: Felavatták az egykori Pécsújhegyi üzem emléktábláját.

²⁶⁵Új Dunántúli Napló, 2018. december 10. 1.o., 3.o.: Emlékkő-avatás Mecsekszabolcon.; Pécsi Hírek, 2018. december 10. 2.o.: Közös emlékkövet kapott a Szabolcs-tároló és a Mecsekszabolcsi bányavasút.

bányász hagyományőrző egyesület, a PBA és a BEE, valamint a helyi lakosságnak az egykori üzemi létesítményeknek a jövőjére vonatkozó elképzeléseire és a felek között ez miatt kialakult konfliktusokra, amelyek alapjaiban határozták meg a kiemelt történeti értékkel rendelkező iparvágányoknak és a hozzájuk szorosan kötődő, a kőszénbányászat 2004. december 31-ei végleges leállítását követően kiürített ipari létesítményeknek a sorsát és tragédiáját.

A Dél-Dunántúlt a fővonalnak számító MPV-n, valamint a dunai vízi úton keresztül az országos, majd a világkereskedelemben bekapcsoló Pécsi Bányavasutak vonalhálózatának a kialakítása az állami támogatás hiánya miatt komoly pénzüsszegekbe került a magánberuházásait végrehajtó DGT-nek. A munkálatok hordereje a végeredményben is jól tükröződött azzal, hogy a Pécs-Bányatelepi vasút esetében Andreas-Schacht iparvágány 1854-es, majd Schroll-akna iparvágány 1867-es átadásával alapjaiban változott meg a Cassian-hegy, Czerékvölgy, Meszespusztta és Pécs-Üszög által határolt, a nyomvonalakat érintő terület arculata. A Mecsekszabolcsi vasút esetében azonban fordított volt a helyzet, mivel a kedvező földrajzi adottságok miatt az 1873-as, a korábbiakhoz képest jóval olcsóbb vasútépítés nem befolyásolta jelentős mértékben Ferenc József-, és György-akna iparvágányok környezetét. Változásra az eredetileg Árpád-kori településnek számító Mecsekszabolcs 1947-es Pécshez csatolását követően került sor, amikor a terület az 1960-as évekre szinte teljesen beépült.

A DGT és a helyét átvevő későbbi bányatulajdonos vállalatok a korabeli más cégekhez és a társadalomhoz hasonlóan nem helyeztek komoly hangsúlyt a környezetvédelemre és az ökológiai egyensúlyra, hiába tett az osztrák-magyar vegyestársaság olyan lépéseket, amelyek a XX. század első felében korszakalkotónak bizonyultak (pl.: villamos áram előállítás és felhasználás a helyben kitermelt feketekőszénből az első pécsi hő-, és villamos erőmű generátorainak a segítségével). Ezt támasztja alá a gőzmozdonyok esetében a koromnak és a szénpornak a Pécsi-vízbe (vagy az ebből származó másik neve alapján: „Fekete-vízbe”) öntése, vagy a tömeges fakitermelés a vasút és a bányauzemek számára, amelyeket az 1950-es évek második felében a Mecseki Szénbányák állami cég tájidegen, az őshonos fafajtákat kiszorító erdei-, és feketefenyőekkel, majd fehérakáccal pótolta. A pécsi bányavidéknek a DGT alkalmazásában álló, és ezáltal a tőle minden tekintetben függőségi helyzetben lévő, kiszolgáltatott helyi lakosságának semmilyen lehetősége sem volt a tiltakozásra, igaz, szándéka sem, mivel a vállalatvezetés a megnyerésükre lehetővé tette számukra azt, hogy a juttatásként kapott szénmennyiség mellett a kivágott, majd végül fel nem használt bányafa maradékával is befűthessék az otthonaikat.

A DGT-nek a környezetvédelemhez való hozzáállását hűen tükrözi az is, hogy a Pécsi Bányavasutak üzemegysége hiába vált az 1910 és 1926 között két lépcsőben végrehajtott, a Jaroslav Jičinský vezette fejlesztési program kiemelt beruházásaként a történelmi Magyarországon elsőként megvalósított 1914-es villamosításával a pécsi bányavidék modernizációjának egyik legfőbb szimbólumává, a beruházás a környezetvédelem helyett csak és kizárólag a szénszállítmányok minél egyszerűbb és biztonságosabb célba juttatása érdekében jött létre.

Ez a nézőpont a későbbi bányatulajdonos vállalatok esetében sem változott. Ennek ékes példája, amikor 1986-ban a Mecseki Szénbányák arról döntött, hogy a Pécsi Bányavasutak „utolsó hírmondójaként” üzemelő Széchenyi-akna iparvágányon közlekedő szerelvényt először a nagy port és zajt kreáló, éjjel-nappal közlekedő teherautokonvojokra cserélték le, majd a helyi civil lakosság egyre erősödő tiltakozásai nyomán, ezúttal a vágány mellett élők véleményének a megkérdezése nélkül 1988-ban reaktívták a vasúti szénszállítást. Ezt követően pedig a szénszállítás zavartalan biztosítása érdekében a környezetbarát Ganz-villanymozdonyok helyét először „ideiglenes jelleggel”, végül pedig az anyagi okokból leállított felújítás miatt immáron véglegesen is a káros anyagokat kibocsátó Dacia-dízelmozdonyok vették át.

A Ganz-villanymozdonyok vontatta szerelvény lecserélésével összhangban rövid összefoglalást adtam a vonalnak az 1989/1990-es rendszerváltástól a 2004-es megszüntetéséig,

majd a 2005-ös felszámolásáig tartó agóniájának a környezetre gyakorolt hatásairól is, ahol többek között az egyre elhanyagoltabbá váló vonalon a parlagfű nagy arányú terjedése és a vasúti forgalom gerjesztett rázkódás okozta bányakárok eredményeztek konfliktusokat a tulajdonos PannonPower Zrt. bányáügyekkel foglalkozó leányvállalata, a Kő-Szén Kft. valamint a helyi, civil lakosság között.

Munkám egyfajta kitekintéssel zárult, amelyben részletesen ismertettem a Pécsi Bányavasutak nyomvonalainak, valamint a vonalhálózathoz köthető, ma is álló létesítményeknek a jelenlegi helyzetét, kiegészítve a Pécsújhegyi üzem, valamint az itt található ipari épületeket övező, a Dél-Dunántúl legnagyobb rendező-pályaudvarának a későbbi sorsával, nagy hangsúlyt helyezve a mára már jogutód nélkül megszűnt PBA és a még működő BEE közös, végül kudarcba fulladt javaslatával, amelynek a célja a pótolhatatlan ipartörténeti értékekkel bíró Széchenyi-akna iparvágány, valamint a pécsújhegyi ipari épületek megmentése és új funkció szerinti lehetséges hasznosítása volt.

Meglátásom szerint a mindenkori bánya és vasúttulajdonos vállalatoknak, majd az örökségüket megszerző cégeknek a környezet-, és az örökségvédelemhez, azon keresztül pedig a helyi civil lakossághoz és a bányász hagyományörző egyesületekhez való hozzáállása jól prezentálja azt, hogy a könnyen megszerezhető pénz és haszon lehetősége minden esetben felülírja akár az építő jellegű javaslatokat is, és elpusztíthat olyan történeti értékeket, amelyek méltóak lettek volna arra, hogy új szerepkörben megőrzésre kerüljenek az utókor számára. Ennek eredménye az, hogy Magyarország ötödik legnagyobb városában, amelyet bizonyítottan a kőszénbányászat tett naggyá, a hagyományok őrzése ma már lényegében a szeptember első vasárnapján és a december 4-ei Szent Borbála-napi bányászünnepségeken tartott rövid koszorúzásokra, az iskolai megemlékezésekre és az ottani „Jó szerencsét!” köszönésekre redukálódott.

Emléktábla-avatásokra ugyan az iparág 2004. december 31-ei teljes felszámolása óta számos alkalommal sor került, azonban ennek szomorú adaléka, hogy ehhez az ötletet általában a hozzá köthető épített örökségek valamelyik tagjának az éppen aktuális eltüntetése adja, hogy a vonatkozó szakirodalmak, a levéltári források és a lassan megsárguló fényképek mellett valamilyen formában a hírük mégiscsak fennmaradjon a nyilvánosság és egyben az utókor számára is.

Felhasznált irodalom

Az újhegyi üzem története 1914–1974. „Rudas László” háromszoros aranykoszorús szocialista brigád, Pécs, 1974.

BABICS András: *A pécsvidéki kőszénbányászat története.* Magyar Történelmi Társulat, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952.

CSERTA Péter: *Az újhegyi erőmű.* In: MENDLY Lajos (szerk.): *A pécsi szénbányászat szerepe a város XX. századi fejlődésében.* Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2005., 325–335.

GRÖSSING–FUNK–SAUER–BINDER: *Rot–Weis–Rot auf blauen Wellen. 150 Jahre DDSG.* Eigentümer, Herausgeber und Verleger: Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Wien, 1979.

HUSZÁR Zoltán: *A Mohács-Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig.* In: ÓDOR Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára.* Mohács, 1993.

HUSZÁR Zoltán: *A Duna vonzásában: Fejezetek az Első Dunagőzhajózási Társaság történetéből.* Pécs, Virágmandula Kft., 2013.

JIČINŠKÝ, Jaroslav: *Die Pécs-Steinkohlenbergwerke der Ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1852–1931.* Universitäts-Buchdruckerei „Dunántúl”, Pécs (Fünfkirchen), 1931.

KÉPESSY Árpád: *A magyar vasútügy története.* Budapest, 1908.

- MAJDÁN János: *A „vasszekér” diadala. A magyarországi vasútépítés 1914-ig.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- MAJDÁN János: *Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946).* In: SZIRTES Gábor - VARGHA Dezső (szerk.): *Mozaikok Pécs és Baranya Gazdaságtörténetéből. Tanulmányok.* Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005., 55–85.o.
- MENDLY Lajos: *A 150 éves András-akna.* In: SZIRTES Gábor - VARGHA Dezső (szerk.): *Mozaikok Pécs és Baranya Gazdaságtörténetéből. Tanulmányok.* Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005.
- MENDLY Lajos: *A máig megmaradt üzemi épületek és létesítmények.* In: MENDLY Lajos – Dr. ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Emlékképek a pécsi szénbányászat történetéből.* In: *Örökségi Füzetek 3.* Pécs/Sopianae Örökség Kht. – Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány - Pécsi Szemle Várostörténeti Alapítvány, Pécs, 2005. 13-21.o.
- PESTI János: *Pécs földrajzi neveinek eredete.* Pécsi Szemle Várostörténeti Alapítvány, Pécs, 2004.
- POGÁNY Mária: *Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845–1873).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Emléklapok a pécsi bányászat történetéből.* Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2003.
- ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Újabb emléklapok a pécsi bányászat történetéből.* Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2008.
- Dr. SVOBODA Vilmos: *Requiem Pécsbányatelepért.* Magánkiadás, 2007.
- SZIRTES Béla (szerk.): *A mecseki kőszénbányászat. 1945–1991.* I–II. kötet. Kútforrás Kft., Pécs, 1993.
- TREBBIN Ágost: *Pécsi színek és hangulatok II.* In: Vince Ernő (Sorozatszerk.): *Pécsi Krónika.* Házmaster 98’Kft., Pécs, 2007. 96.o.

Forrásanyagok

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 26. csomó, 35. tétel: *Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1854-1871).*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 27. csomó, 35. tétel: *Bányakörzeti szárnyvonalak kiépítése, műszaki rajzok (1872-1880).*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Építési osztály, Z 271 b, Pécsújhegyi üzemi létesítmények. Üzemi vasutak. 29. csomó, 36. tétel.: *Bányavasúti vágányok (1876-1916).*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az Első Dunagőzhajózási Társaság Pécsi Bányaigazgatóságának iratanyaga, Bányaigazgató (1851-1946). Z 1359 k, Bányaigazgatók iratai, 81. csomó, 133. tétel: *A DGT Pécs melletti kőszénbányái: - A DGT kiadásában megjelent ismertetések.: Az I. cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság Pécs melletti kőszénbányái. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXVII. Vándorgyűlése tagjainak felajánlja a Társaság.* A Társaság saját kiadása, Pécs, 1894.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Jogügyi iratok Z 1482 c, Földterület- és bányabérlet, vásárlások, kisajátítások. 12. csomó, 16. tétel: *Bányabérleti Szerződések a Pécsi Székesegyházi Uradalommal (X.I.). (1855-1936).*
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Első Dunagőzhajózási Társaság iratanyagai, Jogügyi iratok Z 1482 c, Földterület- és bányabérlet, vásárlások, kisajátítások. 13.

- csomó, 18. tétel: *Bányabérleti szerződések a Székesegyházi uradalommal – főleg a mecsekszabolcsi és a somogyi bányatelepeken (X.I.) (1868-1945).*
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák/1.csomó 1950-1991/4. tétel.: *Vállalati Levelezések.*
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: L 5672: Mecseki Szénbányák /1.csomó 1950-1991/6. tétel.: *Környezeti rekultivációs program.*
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára: V 1234, 1. csomó, 1. tétel: *Pécs városrendezési terve, 1970-1975.*
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltára, M 4567: Mecseki kőszénbányászat 1950-1991/1. csomó, 5. tétel.: *Bányakárok.*
- MÁV Központi Irattár: *Magyarországon megőrzött mozdonyok jegyzéke 1868-2003.*
- MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: *Széchenyi-akna - Pécsújhegy közötti iparvasút menetlevelei (1988-2004).*
- MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályaelbontás. MÁV Értesítő, 7/2005. MHF. sz. Utasítás.: *A Széchenyi-aknai bányavasút felszedése.*
- MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Széchenyi-aknai bányavasút. MÁV Értesítő, 6/2001. MHF. sz. Utasítás.: *Talpfacsere.*
- MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Széchenyi-aknai bányavasút. MÁV Értesítő, 1/2000. MHF. sz. Utasítás.: *A Pécsújhegyi üzemi pályaudvar duplapillérű felüljárón végzett műszaki beavatkozás.*
- MÁV Központi Irattár, Utasítások Gyűjteménye: Pályarekonstrukció. Az egykori Széchenyi-aknai bányavasút nyomvonala. MÁV Értesítő, 3/2012. MHF. sz. Utasítás.: *A Hársfa úti vasúti felüljáró helyreállítása.*
- MÁV Központi Irattár, Üzletvezetőségi iratok, szénszállítás, Pécs: *Bérleti szerződések a Mecseki Szénbányák és a Magyar Államvasutak között (1988-1989).*
- MÁV Központi Irattár, Üzletvezetőségi iratok, Gépészet és karbantartás, Pécs: *Bérleti szerződések a Mecseki Szénbányák és a Magyar Államvasutak között (1988-1989).*
- PannonPower Zrt. Archívuma, kulcsberuházások és fejlesztések: *Biomassza-projekt.*
- PannonPower Zrt. Archívuma, szénszállítás, vasút: *Gróf Széchenyi István-akna- Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga, bérleti szerződések (1989-2004).*
- PannonPower Zrt. Archívuma, szénszállítás, vasút: *Gróf Széchenyi István-akna- Pécsújhegy közötti iparvasút iratanyaga, felszámolási eljárás (2003-2004).*
- Pécsi Városi Rendőrkapitányság: *Bűnügyi jegyzőkönyv.*
- Dr. SOMOSVÁRI Zsolt: *Szakértői tanulmány Pécs, Blaha Lujza u. 10. sz. lakóépület károsodásáról.* GeoConsult '95 Mérnöki Iroda Kft, 3535. Miskolc, Homok utca. 4. 1999. augusztus.

Sajtóanyagok, folyóiratokban megjelent cikkek

Helyi sajtóorgánuk, folyóiratok vonatkozó cikkei:

- Kerékváros, 2008. február-március, XIII. évfolyam 1. szám. 2.o.: *Biciklivel a volt bányavasút mentén.*
- Kerékváros, 2008. augusztus-szeptember, XIII. évfolyam 4. szám. 1.o.: *Mégegyszer a Pécs-bányatelepi kerékpárútról.*
- Kerékváros, 2009. augusztus-szeptember, XIV. évfolyam 5. szám. 1-3.o.: *Bringával a szabolcsi bányavasút nyomvonalán.*
- MENDLY Lajos: *András-akna iparvágány.* In: *Bányászati és Kohászati Lapok.* 137. évfolyam 2. szám. Pécs, 2005. 48-57. o.
- MENDLY Lajos: *A máig megmaradt üzemi épületek és létesítmények.* In: MENDLY Lajos – Dr. ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Emlékképek a pécsi szénbányászat történetéből.* In: Örökségi Füzetek 3. Pécs/Sopianae Örökség Kht. – Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány - Pécsi Szemle Városháza Alapítvány, Pécs, 2005.

Pécsi Extra, 2001. április 30. 2.o.: *Mi lesz az első pécsi hőerőmű épületével?*

Pécsi Extra, 2001. május 12. 2.o.: *Biciklitúra az egykori szabolcsi bányavasút nyomvonalán.*

Pécsi Extra, 2001. szeptember 17., 2.o.: *A bálozóké lehet az egykori első pécsi hőerőmű?*

Pécsi Hírek, 2003. szeptember 2., 2.o.: *130 éves (lenne) a Szabolcsfalusi bányavasút.*

Pécsi Hírek, 2005. augusztus 4., 2.o.: *Felszedik a Széchenyi-aknai bányavasutat.*

Pécsi Hírek, 2005. augusztus 31. 2.o.: *A bányavasút emlékére.*

Pécsi Hírek, 2007. május 3., 2.o.: *150 éves a Mohács-Pécsi Vasút.*

Pécsi Hírek, 2008. február 4., 2.o.: *Filmstúdiót terveznek az egykori pécsújhegyi üzemben.*

Pécsi Hírek, 2008. október 29., 1-2.o.: *Nem lesz filmgyár Pécsújhegyen.*

Pécsi Hírek, 2009. október 16., 1-2.o.: *Hatalmas robbanás rázta meg Pécsset.*

Pécsi Hírek, 2010. január 27. 2.o.: *Nem épül meg a Kómaközpont, leállították a kivitelezés előkészítését.*

Pécsi Hírek, 2016. február 9. 1-2.o.: *Megsemmisült az egykori újhegyi erőmű.*

Pécsi Hírek, 2016. február 13., 1-2.o.: *Itt a tulajdonos válasza, hogy miért kellett felrobbantani az egykori ipari műemléket!*

Pécsi Hírek, 2016. február 17., 1-2.o.: *Befejeződött az egykori erőmű épületének a bontása.*

Pécsi Hírek, 2019. november 25., 2.o.: *Felavatták az egykori Pécsújhegyi üzem emléktábláját.*

Pécsi Hírek, 2018. december 10. 2.o.: *Közös emlékkövet kapott a Szabolcs-táró és a Mecsekszabolcsi bányavasút.*

SALLAY Árpád - SZIRTES Béla: *Ötvenhét akna Pécs határában.* In: ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Pécsi Szemle Várostörténeti Folyóirat.* VII. évfolyam 4. szám. Pécs, 2004. 49-57.o.

SZIRTES Béla: *Unokáink is látni fogják?* In: ROMVÁRY Ferenc (főszerk.): *Pécsi Szemle Várostörténeti Folyóirat.* IV. évfolyam 3. szám. Pécs, 2001. ősz. 104–109.o.

Új Dunántúli Napló, 2001. szeptember 17. 1-2.o.: *Bálterem az egykori erőműben?*

Új Dunántúli Napló, 2005. augusztus 4. 1.o., 4.o.: *Bontják, de nem lopják a vasúti síneket.*

Új Dunántúli Napló, 2007. május 5. 3.o.: *Szikrát és gőzt fújó vasparipák útja.*

Új Dunántúli Napló, 2008. január 17., 1-2. o.: *Filmstúdió lehet a szénosztályozóból.*

Új Dunántúli Napló, 2008. február 10. 5.o.: *Az Új Magyarország Fejlesztési Terv nyertes pályázatai Baranyában.*

Új Dunántúli Napló, 2008. szeptember 5. 1.o., 3.o.: *Nem valósul meg a pécsi „Hollywood”.*

Új Dunántúli Napló, 2009. június 27., 1-2.o.: *Bekómált a Filmgyár-projekt.*

Új Dunántúli Napló, 2009. október 16. 1.o., 3.o.: *Tünde nem kegyelmezett. Felrobbantották a szénosztályozót.*

Új Dunántúli Napló, 2009. november 25., 1.o., 3.o.: *Emléktáblát kapott a Dél-Dunántúl egykori legjelentősebb bányaiüzeme.*

Új Dunántúli Napló, 2016. február 3., 1-2.o.: *Felrobbantották az egykori erőműt.*

Új Dunántúli Napló, 2016. február 10., 1-2.o.: *Másodszor is robbant az erőmű.*

Új Dunántúli Napló, 2016. február 13., 1-2.o.: *Megszólalt a Kómal Kft. a közfelháborodást okozó robbantás ügyében.*

Új Dunántúli Napló, 2018. december 10. 1.o., 3.o.: *Emlékkő-avatás Mecsekszabolcson.*

Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 1.o.: *Az enyészete a viadukt.*

Új Dunántúli Napló, 2019. március 13., 4.o.: *Zárva marad a lépcsősor.*

Új Dunántúli Napló, 2019. október 18., 5.o.: *Szemét és vaddisznók a vasút helyén.*

Új Dunántúli Napló, 2020. február 27., 1.o.: *Vaddisznók futnak ma a vasút helyén.*

Új Dunántúli Napló, 2020. február 27., 12.o.: *Szomorú képet fest a bányavasút.*

Új Dunántúli Napló, 2021. április 4. 5.o.: *A síneket felszedték, maradt a bozót.*

Új Dunántúli Napló, 2022. április 2. 5.o.: *Szégyenfolt a vasúti nyomvonal.*

Új Dunántúli Napló, 2022. november 9. 5.o.: *A nyomvonal takarítása elmaradt.*

Új Dunántúli Napló, 2022. november 10. 5.o.: *Nyomvonal.*

Új Dunántúli Napló, 2022. november 21. 5.o.: *Tüzelőnek jók az elvadult fák.*

Országos sajtóorgánumok, folyóiratok vonatkozó cikkei:

Dácsiák a síneken. In: T. Hámori Ferenc (főszerk.): *Indóház Extra. Vasúti Magazin. 2011/3.*
Indóház Közlekedési Lap- és Könyvkiadói Bt., Budapest, 2011.

Magyar Nemzet, 2009. október 16., 1-2.o.: *Felrobbantották az egykori pécsi szénosztályozó épületét.*

Magyar Nemzet, 2016. február 5., 1-2.o.: *Megsemmisült a hányatott sorsú bányaeépület Pécsen.*

Magyar Nemzet, 2016. február 11., 1.o.: *Biztosra mentek, másodszor is robbant az erőmű.*

Magyar Nemzet, 2016. február 13., 1-2.o.: *Felháborodás és reakció - Miért kellett ezt tenni?*

Népszabadság, 1986. május 25. 1-2.o.: *Lakossági demonstráció a modernizált szénszállítással szemben.*

Népszabadság, 2009. október 16., 1-2.o.: *A földdel vált egyenlővé a pécsi bányaeépület.*

Népszabadság, 2016. február 4., 1-2.o.: *Robbant az egykori erőmű.*

Népszabadság, 2016. február 11. 1-2.o.: *Újra robbantottak Pécsen.*

Népszabadság, 2016. február 13., 1-2.o.: *Reagált a tulajdonos a pécsi erőmű kapcsán.*

Népszava, 2009. október 15., 1-2.o.: *Felrobbantották a pécsi bányavidék egyik legjelentősebb ipari műemlékét.*

Népszava, 2016. február 5., 1-2.o.: *Újabb emléke tűnt el a pécsi kőszénbányászatnak.*

Népszava, 2016. február 11., 1-2.o.: *Most már tényleg vége az egykori bányaeépületnek.*

Népszava, 2016. február 13., 1-2.o.: *Közfelháborodás, és magyarázat az újhegyi erőmű műemlék épületének felrobbantása ügyében.*

Dokumentumfilmek, az interneten elérhető videofelvételek

Egy csepp Pécs: Az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi emlékhelyei

(Pécs Tv, Szerkesztő: SZIJJARTÓ Ildikó, Történész szakértő, narrátor: HUSZÁR Zoltán, 2006)

Felrobbantották a szénosztályozót. (Bama.hu, Youtube, 2009. október 15.)

<https://www.youtube.com/watch?v=RDFbRFfBKgs>

Letöltés: 2009. október 16.

Az első pécsi hő-, és villamos erőmű első felrobbantása. A nagyobb, déli épülettömb elpusztítása. (Youtube, 2016. február 2.)

<https://www.youtube.com/watch?v=h7tMmLxOMB8>

Letöltés: 2016. február 3.

Az első pécsi hő-, és villamos erőmű második felrobbantása. A kisebb, északi épülettömb elpusztítása. (Youtube, 2016. február 9.)

<https://www.youtube.com/watch?v=J9yrFv91ez4>

Letöltés: 2016. február 10.

Az interneten elérhető egyéb források, hivatkozások

Biokom Nonprofit Kft. Mobilitási Központ. Járatok (25, 26, 27, 40), *Menetrendek, megállóhelyek.*

<http://mobilitas.biokom.hu/vonal/27>,<http://mobilitas.biokom.hu/vonal/27Y>,

<http://mobilitas.biokom.hu/vonal/40>,<http://mobilitas.biokom.hu/vonal/140>,

<http://mobilitas.biokom.hu/vonal/940>

Letöltés: 2022. december 1.

Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ.: *A Magyarországon fellelhető ipari műemlékek jegyzéke.*

<http://www.koh.hu/muemlekvedelem/muemlekek/678#1>

Letöltés: 2017. június 3.

Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi Központ.: *Védett épületek nyilvántartása.*

<http://www.forsterkozpont.hu/nyilvantartas/vedesek-2015/800>

Letöltés: 2017. június 3.

IHO.hu., 2010. január 27.: *Más muzsika szól...*
www.iho.hu/hir/masmuzsikaszol
Letöltés: 2008. augusztus 9.

Oral history

MÁRFI Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárának (MNL BaVML) nyugalmazott főlevéltárosa, a Mecseki Szénbányák pécsújhegyi üzemének volt alkalmazottja, egykori pécsbányatelepi lakos.
(Interjúkészítés: 2009. december 5., 2013. október 10.)

TRAJ Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjas bányamérnöke, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagja és tiszteletbeli elnöke, meszesi lakos. (Interjúkészítés: 2014. augusztus 19.)

UHERKOVICH Péter, a Pécsi Tudományegyetem informatikusa, fotós, az „*Utolsó szénvonat Pécsbányatelepre*” című dokumentumfilm alkotója.
(Interjúkészítés: 2010. október 19.)

Képek forrása

Bércesi Richárd magángyűjteménye

Janus Pannonius Múzeum Pécsi Várostitörténeti Múzeum (JPM PVM)

Lakos Rudolf magángyűjteménye <http://www.sin-ter.hu> (Letöltés: 2015. január 28.)

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár (MNL GyMSML)

Pécsi Bányástörténeti Alapítvány (PBA)

Uherkovich Péter magángyűjteménye <http://www.sin-ter.hu> (Letöltés: 2015. január 28.)

Énekes András Előd - Szabó Dóra

**ALULRÓL SZERVEZŐDÉS ÉS ÁLLAMI FÜGGÉS A KÁRPÁT-MEDENCEI
AMATŐR NÉPTÁNCEGYÜTTESEK VISZONYÁBAN**

**GRASSROOTS ORGANISATION AND STATE DEPENDENCE IN THE
RELATIONSHIP BETWEEN AMATEUR FOLK DANCE ENSEMBLES IN THE
CARPATHIAN BASIN**

Absztrakt

A magyar népi kultúrát világszinten egyedülálló módon tudta újradefiniálni az 1970-es évek elején, alulról szerveződő módon indult táncházmozgalom, mely a Kárpát-Medence archív néptánc gyűjtéseit nyitott eseményeken bárki által elsajátítható tudásként, közösségi élményként kínálta föl. A mozgalom kontinenseken átívelő sikere évtizedek alatt Magyarországon és a határon túli magyarok régióiban stabil bázist tudott kiépíteni, ami spontán szerveződő népzenei és néptánc egyesületek formájában egyre láthatóbbá vált. Az egyesületek mellett már a kezdeti időkben elkezdődött az állami intézményekbe való betagozódása is a népi kultúra ezen formájának, azonban a 2010-es választások után még egyértelműbbé vált a táncházmozgalom és az amatőr néptánc kiemelt státusza. Magyarország Kormánya hozta létre a Csoóri Sándor Alapot a 2010-es évek közepén, melynek évente kiírásra kerülő pályázatainak célja a hazai magyar és nemzetiségi, valamint a határon túli magyar néptánc-, népzenei együttesek és népdalkörök, tárgyalkotó népművészeti alkotóközösségek tudásátadásának elősegítése, szakmai munkájának fejlesztése, a közösségek megerősítése. Évente közel 2 milliárd forintot oszt szét az alap különböző táncegyüttesek számára, melyek működésében meghatározóvá, sőt nélkülözhetetlenné vált az állami pályázat. Esettanulmányunk másik szereplője a Debreceni Egyetem Hortobágy Néptáncgyűjtése, mely civil egyesületként szintén ki van szolgáltatva az állami támogatásoknak és névadó intézményének, a Debreceni Egyetemnek is. A források előbbi, az infrastruktúra utóbbi szereplő döntésein múlik, az együttest vezető egyesület azonban épp ennek a kiszolgáltatott helyzetnek köszönhetően kénytelen innovatív megoldásokat keresni egyéb aktorokkal karöltve, hogy egy hirtelen jött problémát (az addig ingyen biztosított próbaterem elvesztését) orvosolni tudjon. A tét a közel hetvenéves együttes negyven aktív és több tucat visszajáró tagot számláló közösségének egyben tartása, valamint az egyesület pénzügyi stabilitásának megtartása.

Kulcsszavak

néptánc, amatőr néptánc, táncházmozgalom, civil együttműködés, Hortobágy Táncgyűjtés, társadalmi innováció

Abstract

Hungarian folk culture was redefined globally in a unique way by the dance hall movement, which started from the bottom up in the early 1970s, offering the archive folk dance collections of the Carpathian Basin at open events as a knowledge and community experience that can be acquired by anyone. The movement's cross-continental success was able to build a stable base in Hungary and in the Hungarian-inhabited regions beyond the border, which became more and more visible in the form of spontaneously organized folk music and folk dance associations. In addition to associations, this form of folk culture began to be incorporated into state institutions in the early days, but after the 2010 elections, the prominent status of the dance hall movement and amateur folk dance became even clearer. The Government of Hungary established the Sándor Csoóri Foundation in the mid-2010s, whose annual tenders are aimed at promoting the transfer of knowledge and the development of the professional work of Hungarian folk dance and folk music ensembles and folk song groups, and the development of the professional work of the Hungarian and national Hungarian folk dance and folk music

ensembles and folk song circles, as well as the development of their professional work. strengthening communities. Every year, the fund distributes nearly 2 billion HUF to various dance associations, in whose operation the state application has become decisive and even indispensable. Another actor in our case study is the Hortobágy Folk Dance Ensemble of the University of Debrecen, which as a civil association is also dependent on state subsidies and its namesake institution, the University of Debrecen. The resources depend on the decisions of the former and the infrastructure on the decisions of the latter, however, the association leading the ensemble is forced to look for innovative solutions in collaboration with other actors to remedy a sudden problem (the loss of the previously provided free rehearsal room). The stake is to keep the community of the nearly seventy-year-old group, which has forty active and dozens of returning members, together, as well as maintaining the financial stability of the association.

Keywords

folk dance, amateur folk dance, dance hall movement, civil cooperation, Hortobágy Dance Group, social innovation

Introduction

The Hungarian folk culture was redefined uniquely by the grassroots dance house movement in the early 1970s, which offered the archival folk dance collections of the Carpathian Basin as knowledge and community experience that could be acquired by anyone at open events. In the first two decades of its development, the movement was able to become a mass movement under the socialist system, and since the regime change the amateur Hungarian folk dance scene has grown steadily, both in terms of numbers and institutions. This thesis aims to examine the network of amateur folk dance ensembles, which grew and strengthened in parallel with the dance house movement, and its relationship with the Hungarian state, with a special focus on the effects of the post-2010 subsidies.

The problem-oriented research that unfolds here may provide ammunition for a later study that is more extensive in terms of methodology and the topics covered, which will primarily consider Hungarian folk dance as a cultural-industrial factor rather than a folkloristic, dance-anthropological phenomenon. The authors of this essay are of course aware that this is a problematic delimitation because folk dance is understood as a communal act (social dance, based on Mary N. Taylor's book *Movement of the People: Hungarian Populism, Folk Dance and Citizenship*, published in 2021) is a multidimensional cultural form from which it is hardly possible to separate the social, political, anthropological, ethnographic layers that make it up.

Background

From an ethnographic point of view, the dance-hall movement itself can be classified as a revival, since a lost cultural practice was reconstructed in a masterly way when the first dance hall in Budapest was organized in 1972 on the Székely model. The small Transylvanian village embodied the disappearing - or completely vanished - customs and traditions of peasant society, while in Budapest the book club on Liszt Ferenc Square, and later the Budapest Cultural Centre or the "Kassák Club", the venues of the increasingly popular dance houses, embodied the elite culture of the intelligentsia. One of the most exciting tensions of the Kádár era lies between these two end-points, which also created a particular countercultural intellectual community of Hungarian socialism. [1] The failed economic policies of the Kádár regime allowed cultural centers to enjoy increasing autonomy from the 1960s onwards, and financial considerations meant that they were able to host more events and amateur art movements, thus providing the infrastructural conditions for dance-hall moguls more or less throughout the country. "The folklorism movement, initiated from below (and institutionalized over two decades), founded a

real subculture through its interpretation of tradition, whose representatives also had a specific (and new) group and national identity." (Juhász, 2018). It is noteworthy the tension between the movement's character in the spread of dance houses and their institutionalization within the framework of socialist cultural policy - the controlling gaze of power - which created a similar contradictory situation in the popular music scene during the Kádár era. At the same time, the early decades of the dance-hall movement as a quasi-counter public with a fundamentally conservative, popular orientation are increasingly being reexamined from a variety of perspectives, and Mary N. Taylor's aforementioned volume also steps outside the interpretive range of the framework of Eastern European nationalisms and illuminates the liberatory political potential of dance-halls as a new form of socialist community-building. In his review of the book in English, Márton Szarvas wrote in issue 30 of *Fordulat*: "[...] the interaction between the dance-house movement and cultural institutions not only involved the incorporation of the movement into the institutional structure, but also the renewal and participatory aspirations of popular practices." (Szarvas, 2022)

Nevertheless, the regime change has had fundamental ideological and institutional consequences. "After the political changes in Eastern Europe in the 1990s, the cultivation and preservation of folk culture and tradition, and the preservation of Hungarian identity became an openly accepted concern of the representatives of the authorities. However, the "ideologisation" and the emergence of official guidelines inadvertently led to the disappearance of the countercultural character of the dance house." (Juhász, 2018). With the proliferation of civil associations after the regime change, the folk dance scene showed a dichotomy not in terms of ideology but rather in terms of political economy. On the one hand, newly formed amateur ensembles (both in Hungarian regions beyond the borders) [2] joined the ranks of the existing ones, which had more room for maneuver compared to the socialist times, but also proved to be more vulnerable, as many found it difficult to find a self-sustaining model. Most ensembles still need support from local authorities, mostly in the form of rehearsal space or even travel expenses, and the conditions for economic operation are not available in all regions and municipalities where dance groups operate.

At the same time, it can be generally stated that in the three decades after the regime change, the scene has been strengthened on several levels, as its institutions have become more stable (the most important venue, the actual center and archive of the movement is the House of Traditions, opened in 2001, which can be seen as the successor to the former Institute of Folk Culture), its sense of tradition has been further built up along with its regular events, and in addition to the Budapest Dance House Meeting, festivals, folk dance meetings and qualifying competitions also play a role in the development of a strong regional identity. In the latter, local amateur ensembles play a key role in rural regions with aging demographics. In their study (2019), Komáromi et al. interviewed thirteen ensemble leaders, 134 additional respondents to their questionnaire, and 167 additional dancers. The data collection concludes that ensembles typically have a positive relationship with their municipality, with 40% of respondents stating that they have an economic relationship with the municipality, which either supports the work of the ensemble financially or provides them with a rehearsal room.

The amateur ensembles in Hungary typically learn and perform dances from different ethnographic regions of the Carpathian Basin, while some groups, because of their geographical location and their sense of tradition, also perform dances from their region, based on the archival collections of the village or nearby village. A further factor in regional identity is the local festivals, village fairs, and old and new celebrations, which almost always allow the ensemble(s) of the region to perform. The post-regime change policy of tendering has opened up new perspectives for tourism beyond the artistic and cultural sphere. 'On the one hand, the change of regime has created a vacuum in the structure of local cultural life, with the disappearance of the cultural orientation that had previously been determined from above,

which, together with the restored institutional system of local self-government, has created the possibility of local ideas and patterns being put into practice in the creation of an old-new culture of celebration. The creation of celebrations with different names - festivals, traditional festivals, folk customs - contributes to the development of an image of success and viability, which is in the municipalities' best interests in the era of competitive development policy." (Eitler, 2022).

The close relationship with the local government was confirmed by an interviewee with a wealth of experience as a dancer, choreographer, and professional director. During the research, we mapped the most important institutions and organizations of the amateur folk dance movement in Hungary, among which the Martin György Folk Dance Association stands out. Currently, there are nearly 5,000 individual and group members of the association, which was founded in 1993 with the aim of "creating a national, professional association of amateur folk dancers who play an outstanding role in public cultural life and the preservation of national traditions and values, thus ensuring the protection and representation of the interests of folk dance ensembles" (martinszovetseg.hu, 2023). In addition, the most important events of the adult amateur folk dance life in Hungary are also connected to this association, such as the Folk Dance Anthology, the Dance House Meeting, various youth festivals, and professional training courses. In an anonymous interview, a member of the board of the Martin György Folk Dance Association answered our questions about the present and the past of cultural funding in Hungary. According to him, before the Csoóri tender, the National Cultural Fund's (NKA) Folk Arts College provided support for the amateur movement, and the College of Culture and Dance also offered folklore programs, while in the period before the 2010 elections, programs were typically available for a few years (for example, the Tengertánc). All in all, "the main support for ensembles was provided by local governments, especially in larger cities, such as those with county rights, with varying intensity and sometimes with complete disregard for professional effectiveness" (Énekes and Szabó, 2023).

The Sándor Csoóri Programme, established in 2017, is still clearly the most important state funding source for the folk dance scene in the Carpathian Basin. As the successor of the National Cultural Fund, it is one of the priority programs of the National Cultural Support Fund and aims to support "organizations and communities operating in the field of folk culture and community-building genres - in Hungary, domestic and national minority organizations, and beyond our borders, Hungarian folk dance, folk music, and folk song organizations." (emet.gov.hu, 2023) The available budget for the 2023 application year was HUF 1,834,000. The Fund's various programs are also open to music education, dance halls and the creation of folk art objects, and amateur Hungarian folk dance ensembles in Hungary and abroad may submit applications for up to HUF 5 million, with no co-financing and no reimbursement of the grant awarded. The Carpathian Basin ensembles have thus been given a remarkable opportunity, and based on interviews with Komáromi et al. (2019), the appearance of a broad-based application is seen as a positive development by the leaders of the groups. The above-mentioned study of the NSKI was written after the first year of the Csoóri Sándor Fund's application, but the later mini case study of our thesis was written five years later, during which time, like the Hortobágy Folk Dance Ensemble, several smaller associations adjusted their operations, planning, and scheduling of their economic - and at the same time artistic - activities to the current applications of the Csoóri Programme. Our interviewee also spoke about the Sándor Csoóri Fund as an outstanding opportunity but added that the current trend is not favorable for the amateur movement, as the budget has decreased by almost fifty percent since the program was launched in 2017. "The fate of the amateur folk dance movement could be sealed if funding is significantly reduced. Not only will it be impossible to maintain large ensembles with a long history and a strong professional force, but the poor state of education,

including arts education, and the bleeding of primary art schools will also make it very difficult to train young people." (Énekes & Szabó, 2023).

Interview

It is clear from our interviewee's assessment of the situation that she is worried both about the transparency of the municipalities and their professionally questionable funding of ensembles, and about the future of the decreasing state subsidies, and as a member of the board of the Martin György Folk Dance Association, all these concerns are understandable. When we asked whether the association had any programs, materials, or training to provide educational content for amateur ensembles in a time of dwindling cultural subsidies due to economic regression, to ensure the viability of folk dance groups, he also responded with negative subsidy trends. "The Association does not have a professional program that could help to some extent, because the decrease in funding for the Csoóri Sándor Fund has reached 50 percent. The remaining funds are almost insufficient to organize the annual programs, and we have no permanent staff." (Énekes & Szabó, 2023).

***

In the final section of our study, we will report on the history of the already mentioned Hortobágy Folk Dance Ensemble in the form of a small case study, concerning its relationship with the state and the possibilities of its survival. The folk dance ensemble of the University of Debrecen, which has been operating since 1953, is a good example of the extent to which an association maintaining a small group is exposed to the conditions of the maintenance of the ensemble and the changing results of state tenders. The Hortobágy Folk Dance Ensemble of the University of Debrecen officially operated as a folk dance group of the University of Agricultural Sciences until the regime change, with a strong dependency on its maintainer, but at the same time with a stable infrastructure and support. Ten years after the regime change, the university was integrated into the University of Debrecen, and the University of Agricultural Sciences became part of the University of Debrecen. Even before the integration in 2000, the DE ATC Hortobágy Folk Dance Ensemble Cultural Association was established in 1996, which operates as a public benefit organization and is entitled to a percentage of the personal income tax donated to it. However, being in the civil sphere does not in itself guarantee the association's survival, and the last two and a half decades at least show that it remains at the mercy of state and municipal subsidies and its relationship with its namesake institution. Financial resources are based on the decisions of the former, while infrastructure is based on the decisions of the latter. In 2022, in the current call for applications for the Csoóri Sándor Fund, already discussed, the association was awarded three-quarters of the funding it had applied for and won in previous years, and its management is only partially familiar with funding strategies in the civil sector, and the constant support from the university (which meant a percentage of operating costs and a guarantee of the rehearsal room) and the various public tenders did not even prompt it to explore other ways of survival. The small amount of funding in that grant year and an event related to the maintenance of the rehearsal hall, which the ensemble had used for decades, suddenly caused an internal crisis in the almost 70-year-old group. The ability to keep its community of just forty active members and dozens of returning members together, to pay the fees of its dance instructors, and thus to provide high-quality dance training and maintain the financial stability of the association, became in doubt.

A temporary solution is one of the most serious problems in the life of the ensemble, which also draws attention to the sustaining power of localism, grassroots communities, and solidarity within the folk dance scene. The group of nearly forty young students, which has no rehearsal space left, is housed in the newly renovated complex of another folk dance ensemble in Debrecen, which is rented by the DE ATC Hortobágy Folk Dance Ensemble Cultural Association at a much more favorable price than the city's cultural centers or other private

rooms for rent. During the renovation of this complex, the members of the Hortobágy Folk Dance Ensemble also provided voluntary assistance, thus strengthening the relationship between the two ensembles beyond the professional ties for the sake of survival. This brief example shows that such grassroots activities and solidarity between amateur folk dance ensembles can help to make up for the dwindling resources of the Csoóri grant, even if only temporarily, but cannot provide a long-term solution to the problem of smaller ensembles relying too heavily on the state funding system.

While the Csoóri Sándor Fund has significantly increased the level of subsidies compared to the previous grants for folk arts, the civil associations of the amateur folk dance movement have also increased their reliance on the safety of the state's lifeline. The question may arise: beyond the individual responsibility of the leadership, what can the amateur folk dance community do to ensure that the ensembles can also hold their own economically? The Martin György Folk Dance Association, which brings the scene together, has not developed a program for financial awareness due to a lack of human resources, as our interview reveals. Finally, there is the delicate question of whether the country and the Carpathian Basin can support so many folk dance groups. The model of top-down funding for culture through a tender system is also dependent on the fragile balance of the global economy, as the pandemic of 2020 and the subsequent energy crisis have shown, and the current trend indicates that public associations engaged in cultural activities are increasingly forced to seek alternative ways of self-sustainability. This includes the grassroots model, which is not alien to the emergence of the dance hall movement, and which can be a real survival strategy through solidarity and assistance between local groups.

Conclusions

Finally, it is worth making a few comments on the professional work of the ensembles, drawing on an excerpt from the dissertation of Henrik Kovács, a certified folk dance teacher. The dissertation examines the function of folk dance in the revival context, i.e. in the period since the beginning of the dance house movement, and by considering the lessons of certain passages, a connection between economic activity and professional dance work can be drawn, which may further strengthen our argument that the relationship between the amateur folk dance movement and the state tender system has become too close. First of all, it is important to clarify that folk dance, which has been transferred from the traditional medium to the revival discussed earlier, has become a form of entertainment through its functional changes: [...] as participants in dance houses and dance camps are equally characterized by the fact that society does not influence their decisions" (Kovács, 2019) - i.e. they choose folk dance as a form of entertainment from a myriad of options. Of course, the changing function has produced its professional layer very early on, with the Hungarian State Folk Ensemble being established as early as 1950, and especially since the regime change, more and more professional ensembles have been created or existing rural workshops have been promoted to 'semi-professional' status. According to Kovács (2019), large ensembles interested in the spectacle-oriented performance of authentic Carpathian Basin dances are forced to devote a significant part of their energy to serving the masses, but at various festivals of the amateur scene, festivals, it is easy to identify this tendency, "i.e. in the amateur ensembles, which comprise the majority of folk dancers, the position of folk dance has shifted towards entertainment in a broader sense, closer to that of formal dancers" (Kovács, 2019). Thus, like the professionals, there is an observable tendency for amateur dance groups to shift towards flashy costumes, and spectacular and often playful dances, to make their operations profitable - at least self-sustaining. If we add to this the rural development strategy, which is based on tenders, and the role of the smaller folk dance groups, which in many cases are only given a stage in front of the whole community at certain events of the old-new festive culture or during the village festival, we can draw the cautious conclusion

that, in the interests of financial stability, the professional and content-related orientation of the folk dance groups, which operate as civil associations for public benefit, is overwhelmingly aligned with that of the large professional ensembles. There are, of course, reasons other than economic factors for this relationship, including professional dance aspects or the hierarchical institutional structure of cultural promotion.

To sum up, while public discourse and intellectual dialogue remain preoccupied with the ideological appropriation of folk dance or the possibility of it - Mary N. Taylor's book and the subsequent interview on MÉRCE (Kőszeghy, 2023), the review published in issue 30 of *Fordulat*, and the opinion piece in *Mandiner* (Szilvay, 2023) - there is much less discussion of the sustainability of the current structure. For example, a dance company in a small village can be an identity-building and retention force for young people (thus becoming an important element of the rural development strategy) and a reference point for the village. Likewise, a small urban ensemble, such as the university dance group mentioned above, is a unique, niche community-building force, but due to their small size and infrastructure, these ensembles are at a competitive disadvantage in the market - the few well-paid local performances are taken up by larger, well-established amateur companies. The survival of small groups increasingly depends on the resilience of the leaders of the direct organizational form (civil association) and the goodwill of the indirect sponsor (municipality, educational institution), and while the state grant system can supplement or even cover almost all operating costs for a while, the strategies for profitable operation seem to be narrowing in the vacuum between top-down support and market competition.

References

- Eitler, Á. (2022). A színpadra vitt népi kultúra szerepe a lokalitás szervezésében. PNEKAT Working Papers – a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék online időszaki sorozata, 2022 (2), 1-38. ISSN 2939-5593.
- Énekes, A. E., & Szabó, D. (2023). Anonim interjú a Martin György Néptáncszövetség egyik elnökségi tagjával, Debrecen, 2023.
- Juhász, K. (2018). "Nomád nemzedék": tánc- és népművészeti mozgalom- oral history archívumokban: A táncmozgalom- ellenkultúra?. In: Péter Apor, Lóránt Bódi, Sándor Horváth, Heléna Huhák, Tamás Scheibner (szerk.), *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban: Gyűjtemények története*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 273-291.
- Komáromi, M., Körmöczi, G., NSKI. (2019). "Érték, vagy eszköz?" – A népi kultúra közösség- és személyiségformáló hatásai, ezek eltérései a módszerek, divatok összehasonlítása alapján, Budapest, EFOP – 5.2.2-2017 – 00054. számú transznacionális együttműködés keretében.
- Kovács, H. (2019). Néptánc- Társadalmi szerep- Változás: A néptánc funkciójának vizsgálata a XX- XXI. század hagyományos és revival közegeiben. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája. URL: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/269725/kovacshenrik_disszertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Utolsó letöltés dátuma: 2023.07.30.)
- Kőszeghy, F. (2023). A magyar tánc: nacionalista mozgalom vagy szocialista közösségépítés? Interjú Mary N. Taylornal, a magyar táncmozgalom kutatójával, I-II. *merce.hu*, 2023.02.06, 2023.03.05. URL: <https://merce.hu/2023/02/26/a-magyar-tanchaz-nacionalista-mozgalom-vagy-szocialista-kozossegepites/>, <https://merce.hu/2023/03/05/elrabolta-a-fidesz-a-tanchazmozgalmat-a-fuggetlen-kultura-es-a-kormanypart-hatalmi-torekvesei/> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.07.30.)
- Szarvas, M. (2022). Kinek a kultúrája? Táncmozgalom és hegemonia. *Fordulat*, 30. szám, 2022/1, 287-301.

Szilvay, G. (2023). Rácsodálkozik, de túl nacionalistának találja a Mércé a táncházakat. mandiner.hu, 2023.03.16. URL: <https://mandiner.hu/velemeney/2023/03/merce-tanchaz> (Utolsó letöltés dátuma: 2023.07.30.)

---

^[1] See the Youth Folk Art Studio, also started in 1972, which brought together filmmakers, craftsmen, musicians, dancers, and architects. Following the work of Sándor Csoóri (Nomad Diary), published at the end of the decade, the community associated with this intellectual circle and the dance-hall movement is called the nomadic generation. Cf. Katalin Juhász, "Nomadic generation": the dance house and folk art movement in oral history archives. In: Péter Apor, Lóránt Bódi, Sándor Horváth, Heléna Huhák, Tamás Scheibner (eds.): Cultural Resistance in the Kádár Era: History of Collections. Budapest.

^[2] According to a study published in 2019 by Márton Komáromi and Gábor Körmöczi with members of the National Strategic Research Institute, almost one-third of the ensembles that received funding in the 2018 Csoóri Tender were established after the regime change. See M. Komáromi, G. Körmöczi, NSKI. - Community- and personality-forming effects of folk culture and their differences based on a comparison of methods and fashions, Budapest, EFOP - 5.2.2-2017 - 00054.

„LÁSSON NEKI!” – LÁTHATATLAN VACSORA A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN

Abstract

The equal opportunity of people with disabilities, the discrimination and treatment shown to them could be dealt from Mount Taygetos to the present day. The prosperity of the second half of the 20th century brought the kind of society that gives a helping hand to people with disabilities in order to integrate them and to create autonomy along the lines of universal and inalienable rights. Society is also responsible for the implementation of integration, so it is essential to strengthen the legal knowledge of individuals and to create the image of inclusive society.

The Invisible Dinner aims at a completely ordinary activity, consuming of a single course in restaurant conditions, blindfolded. While the participants can experience the event as an adventure, a deep emotional and educational process takes place in the background about the everyday life of the visually impaired and the world of the blind, as a result of which people become more sensitive and informed towards their visually impaired fellow human beings.

Keywords

people with disabilities, sensitization, blind, visually impaired, integration, human rights education, elementary rehabilitation

Absztrakt

A fogyatékossgal élők esélyegyenlőségét, a velük szemben tanúsított diszkriminációt és bánásmódot a Taygetosztól a mai napig lehetne taglalni. A XX. század második felének jólétsége elhozta azt a társadalmat, amely segítő kezet nyújt a fogyatékossgal élők számára az egyetemes és elidegeníthetetlen jogok mentén a társadalomba való integráció és az autonómia kialakítása érdekében. Az integráció megvalósításáért a társadalom is felelős, így elengedhetetlen az egyének ember jogi ismereteinek megerősítése, az inkluzív társadalom képének kialakítása.

A Láthatatlan Vacsora egy teljesen hétköznapi tevékenységet, egy tál étel éttermi körülmények közötti elfogyasztását tűzi ki célul, bekötött szemmel. Amíg a résztvevők egy kalandnak élhetik meg az eseményt, addig egy mély érzelmi és edukációs folyamat zajlik le a háttérben a látássérültek mindennapi életéről és a vakok világról, melynek hatására az emberek érzékenyebbé és informáltabbá válnak látássérült embertársaik irányában.

Kulcsszavak

fogyatékossgal élők, érzékenyítés, vakok, gyengénlátók, integráció, ember jogi nevelés, elemi rehabilitáció

Bevezetés

Tanulmányunkban egy olyan érzékenyítő és szemléletformáló programot mutatunk be, amely a dél-dunántúli Régióban a 2010-es évektől elsőként Pécsen, majd további településeken is megrendezésre került. A Láthatatlan vacsora a látássérültek élethelyzetébe, mindennapjaik praktikumába nyújt bepillantást egy teljesen hétköznapi szituáción – egy éttermi vacsorán – keresztül. A Láthatatlan vacsora alatt a látók vakon (szemtakaróban) mennek be az étterembe, fogyasztják el az ételt, így töltenek üdítőt, és ha van kedvük, így is fizethetnek. A program szakmai tartalmáért látássérültek elemi rehabilitációjával foglalkozó szakemberek felelnek; vacsora közben pedig érintett önkéntesekkel tudnak tapasztalatot cserélni a résztvevők. A program megvalósításának története és forgatókönyve mellett bemutatjuk az alkalmakon résztvevő szakemberek és látássérülteként élő önkéntesek tapasztalatait; összegezzük az elért

eredményeket és hatásokat. A Láthatatlan vacsorára, mint egy nemformális szintéren (Kiskompasz 2009: 35) zajló emberi jogi nevelési programra tekintünk, ezért megkerülhetetlen, hogy reflektáljunk a XX. és XXI. század emberi jogi vívmányaira és az emberi jogi nevelési alapokra is.

Az emberi jogok és nevelési programok

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1948. december 10-én került elfogadásra. Jelentősége azért nagy, mert bár korábban is léteztek jogokat rögzítő írásos dokumentumok, mint például az angol Magna Carta Libertatum vagy a francia Emberi és polgári jogok nyilatkozata, azonban az ezekben rögzítettek nem voltak egyetemesek, azaz nem terjedtek ki mindenkire (Kiskompasz 2009:21). A gyarmatok függetlenségi törekvéseinek talaján és a holokauszt megismétlődésének elkerülése érdekében létrejövő, XX. század közepi nyilatkozat azért bír nagy jelentőséggel, mert arra mutat rá, hogy vannak olyan igények és szükségletek, amelyek pusztán emberi mivoltunk okán elismerendők. Ezek a szükségletek jelennek meg jogok formájában, és ezen jogokról mondja ki a Nyilatkozat, hogy minden embernek járnak (Kiskompasz 2009:22). Az emberi jogok rendszerének ismérvei az egyetemesség mellett az elidegeníthetlenség (nem lehet elvenni); az oszthatatlanság (nincsenek fontos és nem fontos jogok); és az, hogy kölcsönösen függenek egymástól. Az emberi jogok érvényesülésének alapja, hogy mindenki felelős védelmezni azokat, akik jogsértést élnek át, és mások jogait tiszteletben tartani (Kiskompasz 2009:21). Az Egyesült Nemzetek Szervezetének további emberi jogi dokumentumai a speciális helyzetben lévő csoportok jogaival foglalkoznak. 2006 decemberében született meg a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény. Ennek 8. cikkelye a tudatosság növeléséről szól, és taglalja egyrészt a sztereotípiák és az előítéletek elleni fellépést, másrészt kiemeli, hogy fontos megismerni a fogyatékossgal élők képességeit és azt, ők miként járulnak hozzá a társadalom működéséhez (Fogyatékossgal élő személyek jogairól 2006: 8. cikkely).

Az emberi jogi nevelési programok általános célja „az emberi méltóságban való egyenlőség előmozdítása” (Kiskompasz 2009:21), az emberi jogok kultúrájának megteremtése, amelyhez önmagában a jogok kognitív szintű ismerete nem elégséges. Az emberi jogok akkor tudnak a leginkább érvényesülni, ha a társadalom tagjai tisztelik magukat és másokat; felelősséget éreznek és vállalnak tetteikért; értékelik a sokszínűséget; erős az igazságérzetük; empatikusak és szolidárisak a jogsértést elszenvedők iránt (Kiskompasz 2009: 34). Ezen attitűdök formálását, az értékek tudatosítását, a különböző helyzetekben önmagunkra való reflektálást a részvételen alapuló és horizontális tanulási helyzetek eredményesebben segítik elő. A Láthatatlan vacsora a nemformális tanulás egyik terepe, hiszen sem a megvalósítás helyszínét, sem a tartalmát tekintve nem kapcsolódik a formális, intézményesített oktatási rendszerhez. A bemutatott program egy jó alkalom arra, hogy a rendelkezésre álló másfél- két órában lehetőséget biztosítsanak a szervezők a résztvevőknek, hogy a látássérültek helyzetét megtapasztalva fogékonyra, nyitottá váljanak nemcsak az étkezésnek, hanem más szituációk (közlekedés, kikapcsolódás) és élethelyzetek (párvalasztás, a munka világa) látássérültek szempontjai mentén való átélésére, értelmezésére, megértésére. Ahogy a szemléletformáló programokon általában, úgy a Láthatatlan vacsorán megtapasztaltak és az itt szerzett élmények alakíthatják, megalapozhatják a résztvevők jövőbeli cselekvéseit.

A tanulmányhoz kapcsolódó kutatásokról

A Láthatatlan vacsora történetének és eredményeinek feldolgozásához csoportos interjúkat készítettünk egyrészt a megvalósító szervezetek képviselőivel, azaz a program lebonyolításáért felelős szakmai megvalósítókkal; illetve a programokon jelen lévő, a résztvevőkkel beszélgetést kezdeményező látássérült önkéntesekkel. A szakmai megvalósítókkal folytatott interjú során az alábbi témákat jártuk körül: honnan származik a Láthatatlan Vacsora ötlete; hogyan került sor az első pécsi megvalósításra; mi adta a projekt hátterét; mennyire volt fogékony a társadalom

erre a programra; milyen módszertani elvek mentén zajlott a Láthatatlan Vacsora megvalósítása; melyek azok a területek, amelyek az idő során fejlődtek/ átalakultak módszertanilag. Kíváncsiak voltunk továbbá arra, hogy a megvalósítók miben látják a Láthatatlan vacsora értelmét, hasznosságát. A látássérült önkéntesekkel két interjú zajlott; ugyanazon tematika mentén, más-más résztvevői körrel. Tőlük azt kérdeztük, hogy hol és körülbelül hány alkalommal vettek részt a programon; mi miatt jelentkeztek önkéntesnek; mit tapasztaltak, milyen témák érdekelték a résztvevőket; és hogy miben látják a Láthatatlan vacsora értelmét, hasznosságát. Rákérdeztünk még a vacsorával kapcsolatos érzésekre, legmeghatározóbb emlékekre. A három csoportos interjún összegyűjtöttéket dokumentumelemzéssel egészítettük ki, mely során a szakmai megvalósítók által rendelkezésünkre bocsátott plakátokat, szórólapokat és a szervezéshez kapcsolódó levelezéseket tekintettük át. Fontos megemlíteni, hogy a tanulmány szerzői mindannyian kapcsolódtak vagy a jelenben is kapcsolódnak a Láthatatlan vacsora lebonyolításához, így személyes benyomásokkal tapasztalatokkal is rendelkeznek.

A Láthatatlan vacsora története a dél-dunántúli Régióban

A régióban elsőként Pécssett került megrendezésre a Láthatatlan vacsora, 2010. október 13-án, a Király utcai Dóm étteremben. A látás hónapjában - októberben - még további két napon került sor a programra. Volt olyan nap, amikor több mint 90 fő jelentkezett, így az esti turnus előtt kellett hirdetni egy délutáni kört is. A vacsora az Európa Kulturális Fővárosa programhoz kapcsolódó civil pályázat keretében valósult meg olyan módon, hogy a résztvevők a vacsora felét állták, másik felét az étterem és a projektgazda MásKépMás Esélyegyenlőség Emberközpontú Szemlélettel Alapítvány (továbbiakban MásKépMás Alapítvány) finanszírozta.

A Láthatatlan vacsora ötlete a MásKépMás Alapítvány munkatársaitól származott. Tudtak róla, hogy Budapesten működik olyan program, amely során a vakon való étkezést lehet kipróbálni, azonban azzal is tisztában voltak, hogy egy vacsora kedvéért nem sok ember teheti meg, hogy többszáz kilométert utazzon. A pécsi alkalom létrehozását egyrészt az ország vízfejűsége kapcsán megfogalmazott ellenérzés motiválta, másrészt a 2010-es év az Európa Kulturális Fővárosa cím teremtette fókusz miatt egy, az emberi jogok szempontjából is pezsgő, színes év volt. Ekkor került megrendezésre például az első Élő könyvtár program a városban.

A 2006-ban alapított MásKépMás Alapítvány, mint ötletgazda és forrásteremtő már korábbról rendelkezett tapasztalatokkal a fogyatékosággal élőkkel kapcsolatos érzékenyítő programok terén. Az Alapítvány tagjainak visszaemlékezései szerint a 2010-es évek előtt már volt törekvés Pécssett egy Fogyatékosügyi Klaszter létrehozására, melynek találkozóit az Esélyek Házában voltak. Ezek az alkalmakon a 2007 decemberében megalakult Ki-Látás Közhasznú Alapítvány (továbbiakban Ki-Látás Alapítvány) is részt vett és nyitottan csatlakozott a Láthatatlan vacsora szervezéséhez. A szervezet profilja kezdetektől felnőtt látássérültek elemi rehabilitációs ellátása, melyet interdiszciplináris szakmai team valósít meg. Az első Láthatatlan Vacsora harmadik megvalósítója - közismert nevén - az Esélyek Háza volt. A megyei szinten működő Esélyek Háza hálózat kiépítése 2004-ben kezdődött el. Az irodák fő feladata az akkor még Szociális és Munkaügyi Minisztérium „esélyegyenlőségi politikájának, esélyteremtő programjainak támogatását, a hátrányos helyzetű csoportok -romák, fogyatékosággal élők, gyermekek, idősek, nők, hátrányos helyzetű településeken élők - társadalmi befogadását elősegítő integrációs szakpolitikák közvetítése” volt. Az első Láthatatlan vacsora tehát egy érzékenyítő programokkal foglalkozó civil, egy szakértő civil és egy fogyatékosügyi esélyegyenlőségi programokért is felelős állami hálózat együttműködésével került megszervezésre.

A 2010-es megvalósítástól kezdve a Láthatatlan vacsora évekig októberben került lebonyolításra. A szervezők a látás hónapját jó alkalomnak tartották arra, hogy 3-4 vacsora

alkalmat hirdessenek. Az évek során a megvalósítói kör többször változott. Volt, amikor társszervezők csatlakoztak a programhoz; 2011-ben például az addigra már formálissá váló fogyatékosügyi klaszter, a Speciál Pécs. Az évek során voltak olyan alkalmak, amelyekhez kapcsolódott pályázati forrás, így kevesebb költség hárult a résztvevőkre, az önkénteseknek járó elismerés kicsit gazdagabb volt, és a szakmai lebonyolítók is részesülhettek anyagi elismerésben. A szervezők eltökéltségét és a Láthatatlan vacsora sikerét mutatja, hogy anyagi okok miatt nem maradt el alkalom, ilyenkor mindenki önkéntesként vett részt a megvalósításban. A 2010-es évek végén volt azonban néhány év, amikor a program szünetelt, mert az Esélyek Háza hálózat átszervezése miatt a népszerűsítéshez és az anyagi kockázat nélküli megszervezéshez –előlegfizetés lebonyolítása - nem volt biztos szervezeti háttér. Ezt a kis szünetet leszámítva a Láthatatlan vacsora minden évben elérhető volt Pécsen. Alkalomszerűen Mohácson, Pécsváradon, Sásdon és Komlón volt még elérhető a program az időközben átalakult Család Esélyteremtő és Önkéntesház munkatársa együttműködésének köszönhetően. A szervezet ismételt átalakulásával a Ki-Látás Alapítvány vállalta fel a vacsorák szervezését és továbbra is a szakmai háttér biztosítását. Az utóbbi évek hozadéka, hogy az alapítvány szolgáltatópontjain is összeállt a megvalósítói háttér, így Szekszárdon és Kaposváron is volt már Láthatatlan vacsora. A helyszínek körének bővülésével együtt járt, hogy a vacsora napjainkban nem kapcsolódik kizárólag az októberi időszakhoz.

A Láthatatlan Vacsora komponensei

A vacsora a megvalósító szervezetek köszöntőjével, bemutatkozásával kezdődik, melyet az esemény menetrendjének ismertetése és a legfontosabb instrukciók átadása és a szemtakarók szétszórása követ. A láthatatlan vacsora további komponensei a közlekedés kipróbálása vakon, mely lehetőséget biztosít a további érzékszervek (tapogatás, hallás) útján történő ismeretlen hely feltérképezésére. A közlekedés során a résztvevők a lebonyolítók segítségére támaszkodnak. A legkalandvágyóbbak dohányozni és a mosdóba is vakon mennek, kérve a látó önkéntesek segítségét. További komponens a vakon síkírás, mely egy jelenléti ív aláírását jelenti.

Miután mindenki az étterembe érkezett és sikerült helyet foglalnia a résztvevők vakon ismerkednek a környezetükkel és vacsorapartnereikkel, úgymond “sorstársaikkal”. Különleges élményt tud biztosítani, amikor idegenekkel vakon lehet beszélgetni az asztalnál, ugyanis fontos a kooperáció az asztalnál ülők között. Az első komolyabb nehézség a tapogatás útján történő teríték (tányér, pohár, kancsó és evőeszközök) feltérképezése, helyes használatának kivitelezése. A főfogás kihívásait a desszertkör követi.

Fontos, hogy a vacsora alatt a résztvevők nincsenek magukra hagyva. Egyrészt bármikor jelezhetnek a látó segítőknek, ha problémájuk adódik; másrészt látássérült önkéntesek is jelen vannak, akik a vacsora közben be tudnak számolni a saját tapasztalataikról és válaszolnak a résztvevők kérdéseire.

A vacsora elfogyasztása után az asztaltársaságokat a szervezők egy közös beszélgetésre hívják, amelyen az átélt élmények megvitatására, feldolgozására kerül sor. A szemtakarók levétele során lehetőség van a vakon megélték összevetésének megbeszélésére a látottakkal a vacsora utolsó mozzanataiban.

A Láthatatlan Vacsora szakmai háttere

Fontos, hogy olyan környezettel és feltételekkel találkozzanak a résztvevők, amelyek a látássérültek valóságát a leghitelesebben szimulálja: rejtenek magukban ugyan kihívásokat, azonban ezek –akár egy kis segítség igénybevételével-, sikerrel abszolválhatók. Az eszköztár, a környezeti és strukturális feltételek kialakítása, olyan szakmai háttér biztosításával, kompetenciák és szempontok mentén zajlik, amelyek csak speciálisan képzett szakemberek bevonásával képesek igazán hatásosan megvalósulni. Amennyiben a Láthatatlan vacsorára, mint egy nemformális szintéren zajló emberjogi nevelési programra tekintünk, és célul tűzzük

ki a résztvevő egyének ezen irányú szemléletformálását, akkor belátható a tény, hogy olyan kompetenciák szükségesek a megvalósításhoz, amelyek tartalmazzák a gyógypedagógia (látássérültek pedagógiája), a pszichológia és a szociális munka szakmai elemeit. Az elemi rehabilitáció (Csattos, 1979) a felnőtt látássérültek önálló életre való felkészítésére irányuló szakmai tevékenység,

Az évek alatt a Láthatatlan Vacsora komponensei alapjaiban kevésbé, de folyamatosan fejlődtek vagy kiegészültek, annak érdekében, hogy az élmény meghatározóbbá váljon, hitelesebben átadásra kerüljenek a látássérültekkel kapcsolatos információk, és hogy maga a rendezvény biztonságosan kerüljön lebonyolításra. Köszönhető ez annak, hogy a szakmai megvalósítók minden Láthatatlan vacsora után értékelik a programot, számba véve a pozitívumokat és a fejlesztendő területeket. A vacsorák során szerzett tapasztalatok egyrészt a szakemberek napi munkájába is beépülnek, másrészt lehetővé teszik a Láthatatlan vacsora egyre komplexebbé válását.

A vacsora elfogyasztása közben történő beszélgetés a látássérültségben érintettekkel rendkívül meghatározó eleme az eseménynek. Ezeknek a beszélgetéseknek a legnagyobb értéke az, hogy valóban arra lehet reflektálni, amire a résztvevők kíváncsiak. Mind az érintett önkéntesek, mind pedig a szakmai lebonyolítók szerint ez alatt a folyamat alatt indul a mélyebb edukáció és érzékenyítés. Az önkéntesekkel történt interjúink során a legjellemzőbb beszélgetéscső kérdések az étkezési praktikákról szólnak és a főzés kihívásainak körülményeivel kezdődnek. Később aztán számos kérdés szóba szokott kerülni: a mindennapos tevékenységek, mint például a ruházat kiválasztása, a színek összehangolása; a tájékozódás és közlekedés fehér bottal, és vakvezető kutyával; a speciális informatikai és segédeszközök megléte, használata. A beszélgetésekben gyakran szóba kerül a látásvesztés története, a látásmaradvány mértéke, a látássérültség pszichés oldalának megélése. Gyakran hangzik el a nem eldönthető kérdés, kinek könnyebb, aki sosem látott, vagy aki később veszítette el a látását. Indult már beszélgetés párkapcsolati kérdésekről, társkeresésről, hobbi tevékenységről, a munkalehetőségekről. A standard témák mellett helyet kaphatnak például olyan kérdések, hogy látássérültként ki hogyan álmodik, vagy egy selfikészítés közben merült fel a kérdés, hogy az élmények megörökítése látássérültként hogyan történik. A kérdések és válaszok sok esetben reflektálnak az elemi rehabilitációban elsajátítható területekre és a társadalom inkluzivitására.

Az ételek elfogyasztása után a látó szervezők kezdeményeznek közös tapasztalatcserét mindarról, ami a szemtakarók felvételét követően történt. Az esemény egy irányított beszélgetés keretében történik, mely a korábbi évek tapasztalatai és gyógypedagógiai kompetenciák alapján került kialakításra. Ennek során arra is van lehetőség, hogy kihangosításra kerüljön, a látássérültek bizonyos helyzeteket hogyan tudnak a legpraktikusabban megoldani. A beszélgetés végeztével lekerülnek a szemtakarók és véget ér az esemény kötött programja.

A megvalósítás anomáliái

A 2010-es első megvalósítások néhány dologban különböztek a következő évek forgatókönyvétől. 2010-ben összesen közel 200 fő próbálhatta ki a négy alkalom során, egy vacsora erejéig, hogy milyen az élet látássérültként, azonban a programon érintett önkéntesek nem voltak jelen. Az első megszerzett tapasztalatok átbeszélése után a szervezők azt a döntést hozták, hogy a szemléletformáló program lényegi részét kell, hogy jelentse az átéltek mellett az érintettek tapasztalatainak becsatornázása. Ettől a bővítéstől eltekintve a megvalósítás forgatókönyve azonban az évek során alapvetően nem változott. Köszönhető ez annak, hogy a program szakmai háttérét biztosító Ki-Látás Alapítvány az összes régiós vacsora alkalmat segítette; egyrészt a konkrét megvalósítás lebonyolításával, másrészt az ügyfélkörébe tartozó érintettek önkéntesként való bevonásával.

Fontos kiemelni, hogy a tanulmányban a Láthatatlan vacsora alatt azokra a különböző éttermekben megrendezésre kerülő, látássérült önkéntesek bevonásával, előre megírt forgatókönyv alapján, feldolgozó beszélgetéssel egybekötött önálló alkalmakra gondolunk, amelyekre a résztvevők úgy érkeznek, hogy tudják – ha a pontos forgatókönyvet nem is ismerik-, milyen programra érkeznek. Tisztában vannak azzal, hogy a vakon (szemtakaróban) elköltött vacsora alatt a látássérültek élethelyzetét tapasztalhatják meg. Voltak kísérletek arra, hogy formális, oktatási intézményi keretek között – jellemzően projektnapok keretében - kerüljön megszervezésre „láthatatlan ebéd”. Volt felkérés szakmai napok, konferenciák zárásaként megrendezésre kerülő vacsorák „láthatatlan módon” való megszervezésére. Időnként felmerült, hogy a Láthatatlan vacsora alkalmakat érdemes-e csapatépítő programként használni. A szervezők közös tapasztalata azonban arra mutat rá, hogy a Láthatatlan vacsora általi szemléletformálás legeredményesebben akkor működik, ha a résztvevő tudja, hogy milyen programra érkezik; van is kedve, nyitottsága ezen részt venni és tud figyelni a megéléseire. A vacsora alatt egy addig ismeretlen élethelyzetben kell helytállni, amely sok szellemi energiát emészthet fel, és olykor érzelmileg is megmozgató lehet. A szervezők meglátása, hogy a Láthatatlan vacsora önmagában egy komplex program. Esszenciája kevésbé tud megmutatkozni akkor, ha a fentebbi feltételek nem teljesülnek.

A teremtett érték

A Láthatatlan vacsora egy kalandos, könnyed társasági programként kínálja magát. „<<Csak>> egy vacsora”- fogalmazott az egyik szervező. Ennek a hétköznapi tevékenységnek a mentén mégis egy, addig nem tapasztalt, új helyzetbe kerülnek a résztvevők és a program minden szereplője –hiszen minden alkalommal más közösség jön össze-, amely egy közös tanulási térré tud alakulni. Mindez úgy történik, hogy a tapasztalás, a tanulás, a bevonódás mértékét minden szereplő maga szabályozhatja.

Minden Láthatatlan vacsora alkalom nyilvános térben zajlik, a résztvevői körnél szélesebb nyilvánosság számára is megmutatva ezzel egyrészt a civil aktivitás létezését, másrészt magát a társadalmi integrációhoz kapcsolódó esélyegyenlőségi ügyet.

Az érintettekkel közösen átélt program erősítheti az egymás iránt érzett empátiát. A Láthatatlan vacsorán fordítva történik minden, mint ahogy várnánk. Nem a látássérültek alkalmazkodnak a többséghez, hanem épp fordítva. Az önkéntesek szerint a „közösen átélt kínlás” olyan egyenrangú és partneri viszonyt teremt, amely jó alap az egymás felé nyitásra. Fontos ebben a kapcsolatban a kölcsönösség, az a mozzanat, hogy mindegyik fél lép a másik felé. Mindenki nyitottságot és energiát tesz bele a kapcsolatba, így csökkentve a köztük lévő távolságot. A mikroszinten, a társas kapcsolatok során kialakuló empátia vezethet makroszinten egy egyre diszkriminációmentesebb társadalom kialakulásához, az emberi jogok egyre nagyobb fokú érvényesüléséhez. Minden vacsora végén felmerül a szervezők részéről a kérdés, hogy a résztvevők a jövőben mernek-e segítséget ajánlani, ha egy látássérült emberrel találkoznak. Általában igen a válasz. Sok esetben a résztvevőkben magukban merül fel a kérdés, jó néven veszi-e az érintett beszélgetőpartner, ha az utcán legközelebb ráköszönnek a látók. A válasz hasonlóképp szokott alakulni.

A Láthatatlan vacsora azonban nemcsak a résztvevők attitűdjét, hozzáállását formálja, hanem az éttermi személyzet érzékenyítéséről is szól azáltal, hogy muníciót ad számukra egy speciális élethelyzetben lévő társadalmi csoport adekvát és szakszerű kiszolgálásához. Minden vacsora – bár a forgatókönyv hasonló- mégis különböző. Más résztvevőket más foglalkoztat jobban, más-más látássérült érintettek vesznek részt a vacsorán. Előkerülhetnek olyan témák, amelyek addig soha, történhet valami olyan, ami addig még nem fordult elő, így a szakmai megvalósítók fejlődésére is hat a program. A résztvevő érintettek szintén egyfajta tanulási és tapasztalási folyamatot élhetnek át. Az önkéntesekkel készített interjúkból kiderül, legtöbbször a kíváncsiság és a segítő szándék vezeti a Láthatatlan vacsorára. Szeretnék átadni a saját

tapasztalataikat, amellyel segítik a vacsorán résztvevőket. Továbbá a kíváncsiság is motiválja őket, milyen kérdések fognak felmerülni, ki hogyan fog megküzdeni a vacsora kihívásaival. A látássérülteként végzett önkéntes munkának a társadalmi hasznosság mellett vannak személyesebb szintek felé mutató motivációi is. Vannak olyanok, akik azért vállalkoztak a vacsorán való részvételre, mert tudták, hogy a még meglévő, már kevés látásuk egyszer el fog tűnni, és ki szeretnék volna próbálni, milyen is lesz majd akkor. Tapasztalatokat szerezhetnek helyzetekről, ismerkedhetnek sorstársakkal. A másik felé való nyitás, a személyes élettapasztalatok megosztása sem egyformán könnyű minden önkéntes számára. Van, aki azt fogalmazta meg, épp azért jelentkezett a programra, mert úgy érzi, kihívások elé kell állítania magát, hogy a hétköznapokban is könnyebben kapcsolódjon a többségi társadalom felé. Van olyan látássérült önkéntes, aki szeretteit, családját hozta el a vacsorára azért, hogy meg tudja mutatni, miként éli ő maga a hétköznapjait. Érkeznek olyan résztvevők is, akik családjában vagy környezetében él látássérült ember. Számukra azért lehet fontos a program nyújtotta tapasztalás, mert szerettük napi valóságába tekinthetnek be, saját megéléseik alapján azonosíthatják, mi lehet igazi segítség egy tapintó életmódot élő számára, továbbá tisztább képet kaphatnak arról, hogy mennyi mindenre lehetnek képesek látássérülteként is.

A Láthatatlan vacsorák különleges értékekkel bírnak, bár a szervezők és a látássérült önkéntesek véleménye nem egyöntetű azzal kapcsolatban, hogy pontosan mekkora hatást tudnak elérni. Egyes álláspontok szerint a sajnálat az egyik legerősebb sztereotípiát a látássérültekkel kapcsolatban. A vacsora arra mindenképpen lehetőséget ad, hogy erről a szintről elmozduljanak a résztvevők, és ez már önmagában egy óriási eredmény. Minden jól megszervezett alkalomban benne van azonban a potenciális lehetőség arra, hogy a komplex élmények hatására a résztvevők cizelláltabban, újfajta szemszögből ismerjék meg a látássérültek életét; pontosabb képet kapjanak a lehetőségeikről, erőforrásaikról, kihívásaikról, és mindennapjaikról.

Összegzés

Tanulmányunkban egy olyan nemformális szintéren zajló emberi jogi neveléshez kapcsolódó programot mutattunk be, amely 2010 óta létezik a dél-dunántúli régióban. A Láthatatlan vacsora létrejöttének története a partnerségre és az együttműködésre világít rá. A megvalósítás fontosabb mozzanatait, módszertani elemeit és anomáliáit bemutató fejezetek a biztos és tapasztalt, magas szakmai színvonalat garantáló háttér fontosságára hívják fel a figyelmet. Az egyedi és különleges szemléletformáló program által teremtett értékek listázása a Láthatatlan vacsora komplex hatására mutat rá, hangsúlyozva azt a folyamatot, amelyben a program minden szereplője formálódhat és fejlődhet.

Felhasznált irodalom

- ENSZ Egyezmény a Fogyatékosokkal élő személyek jogairól 2006: 8. cikkely:
<https://www.un.org/disabilities/documents/natl/hungary.doc>
- Esélyek Háza hálózatról: <https://www.hrportal.hu/c/eselyek-haza-nyilik-gyorben-20070221.html>
- Csattos M. (2007). *Az elemi rehabilitáció magyarországi története, szolgáltatási formák in* Látássérült személyek elemi rehabilitációja IV. ELTE GYFK, Budapest.
- Csattos M. (1979). *Az elemi rehabilitáció, mint az integráció alapja*. MAGYE.
- Ki-Látás Alapítvány honlap: <https://kilatas.hu/bemutatkozas>
- Kiskompasz 2009: Nancy Flowers: Kiskompasz-kézikönyv a gyermekek emberi jogi neveléséhez, FSZH – Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat, 2009
- MásKépMÁS honlap: <http://www.maskepmas.hu>

Keszthelyi Boglárka Enikő

PÉCSI HETI BETEVŐ, AMI TÖBB MINT EGY ÉTELOSZTÁS

Abstract

Previously, the meaning of voluntary work was associated with a group of people with a higher social status helping those with a lower social status. Today, volunteering has been transformed, volunteers cooperate with civil organizations, which has created a new type of civil organizations: voluntary organizations. (Sillo, 2016) The idea of implementing “Heti Betevő” started after Christmas 2013 at the “Kisüzem” restaurant in Budapest, where the chefs working there experienced the high sums paid by the guests for catering, and a significant part of Hungarian society also has problems with providing themselves the necessary daily hot food consumption. Heti Betevő in Pécs was founded in 2016. Every two weeks, they cook for their guests, who come more and more to share the food. During the first five years, 130 total food distribution occasions were organized, which means the distribution of 17,000 portions of food to 45 severely needy families and hundreds of low- or no-income individuals. The Heti Betevő is considered a social innovation because it channels volunteers in several forms, everyone can choose in what form they participate in cooking and food distribution, and because it provides a community response and action to a social problem, which state and market actors do not. Many restaurants in Pécs support the organization with food, and those who do not want to get involved in cooking can show up at the food distribution and help the poorest people by offering fruits and cakes. Not only the homeless, but also people and families living below the subsistence minimum show up for the weekly food distributions, in an ever-increasing number. I conducted a semi-structured interview with the head of Pécs Heti Betevő, which focused on voluntary work and the operation of Pécs Heti Betevő and the increasing appearance of poverty. Volunteers are motivated by gaining experience, personal development, spending free time usefully, and making new friends/acquaintances.

Keywords

volunteering, Heti Betevő, homelessness, poverty, minimum wage

Absztrakt

Korábban az önkéntes munka jelentését azzal társították, hogy a magasabb társadalmi státusszal rendelkezők csoportja segítette az alacsony társadalmi státusszal rendelkezőket. Mára az önkéntesség átalakult, az önkéntesek civil szervezetekkel működnek együtt, ami a civil szervezetek új típusát hozta létre: az önkéntes szervezeteket. (Sillo, 2016) A Heti Betevő megvalósításának ötlete 2013 karácsonya után kezdődött a budapesti Kisüzem nevű vendéglátóhelyen, ahol az ott dolgozó szakácsok megtapasztalták, hogy milyen magas összegeket fizetnek a vendéglátásért a vendégek és a magyar társadalom egy jelentős részének gondot okoz a napi meleg ételfogyasztás is. A Pécsi Heti Betevő 2016-ban alakult. Kéthetente főznek a vendégeiknek, akik egyre többen érkeznek az ételosztásra. Az első öt év alatt 130 ételosztást szerveztek meg, ez 17.000 adag étel kiosztását jelenti 45 súlyosan rászoruló család és több száz alacsony - vagy jövedelemmel nem rendelkező - személy számára. A Heti Betevő azért számít társadalmi innovációnak, mert az önkénteseket több formában csatornázza, mindenki kiválaszthatja, milyen formában vesz részt a főzésben és az ételkiosztásban, illetve hogy közösségi választ és cselekvést ad egy társadalmi problémára, amit az állami és piaci szereplők nem tesznek meg. Számos pécsi étterem támogatja élelmiszerrel a szervezetet, illetve azok a személyek, akik nem szeretnék a főzésbe bekapcsolódni, az ételosztáson megjelenni gyümölcsök és sütemények felajánlásával segíthetik a legszegényebb embereket. A Heti Betevő ételosztásaira nemcsak hajléktalanok, hanem a létminimum alatt élő személyek és családok jelennek meg, egyre magasabb számban. Félig strukturált interjút készítettem a Pécsi Heti

Betevő vezetőjével, aminek a fókuszában az önkéntes munka és a Pécsi Heti Betevő működése és a szegénység egyre nagyobb fokú megjelenése állt. Az önkénteseket tapasztalatszerzés, a személyiségfejlődés, a szabadidő hasznos eltöltése, az új barátok/ismerősök szerzése motiválja.

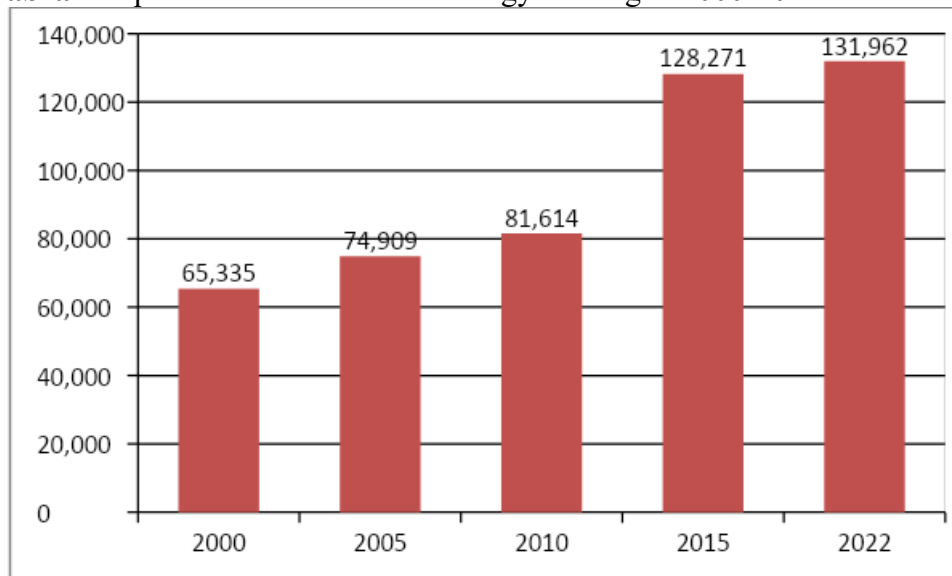
Kulcsszavak

önkéntesség, Heti Betevő, hajléktalanság, szegénység, létminimum

Nonprofit szervezetek fejlődése Magyarországon

A nonprofit szervezetek száma a rendszerváltást követően megnövekedett. A politikai berendezkedés megváltozásával olyan szervezetek is elkezdhették működésüket, amelyek eddig informálisan vagy egyáltalán nem funkcionálhattak. A nonprofit szervezetek egy része társadalmi innovációnak számít, hiszen a közösség problémáira reflektálnak és új megoldást kínálnak a kezelésére. (Bucher-Boros 2022) A társadalmi innovációnak többféle meghatározása létezik, Kocziszkyék megfogalmazása a következő: „*A társadalmi innováció új vagy újszerű válaszokat ad egy közösség problémáira azzal a céllal, hogy növelje a közösség jólétét.*” (Kocziszky, Somosi & Balaton, 2017:15)

1. ábra Nonprofit szervezetek száma Magyarországon 2000-2022 között

Forrás: https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0001.html

Ahogy a fenti diagramon is jól látható a nonprofit szervezet száma Magyarországon megduplázódott az elmúlt húsz év során. A nonprofit szervezetek alternatív megoldást kínálnak a közösség problémáinak enyhítésére, szükségleteinek kielégítésére, amelyre az állam nem, - vagy kis mértékben reagál.

Az új szervezetek megalakulása mellett a régiók is újjászülettek. A II. Világháború előtt alakult egyesületek nagy része nem szűnt meg csak átalakult, hanem civil és nonprofit szervezetként működtek az állam által elfogadott célok mentén. A sport- és szabadidős szervezetek voltak leggyakrabban ilyenek. A másik csoportba pedig azok az egyesületek tartoztak, akik az 1945 előtti szervezet céljait, működésük üzenetének átadását a rendszerváltás után folytatták újból. Olyan egyesületeket sorolhatunk ide, akiknek a működésüket megtiltották vagy beszüntették az államszocializmusban. A régi tagok általában aktivizálták magukat és újból elkezdték folytatni a korábbi tevékenységüket. (Kuti, 1996: 905-907)

Az 1993-ban működő szervezetek valamivel több, mint egyharmadát (36%), a 2006-ban működők egytizedét (11%) alapították 1989 előtt.

A politikai rendszerváltást követően megszűnt szervezetek leginkább a kisebb településeken működő pl. tűzoltóság, sport, illetve az államszocialista rendszerhez fűződő egyesületek, de ide sorolnám a fiatal generációnak szóló politikai jellegű szervezetek pl. KISZ. A 1990-es évek elején az átlagnál nagyobb számban alakultak meg alapítványok, ennek oka valószínűleg a jutányos adókedvezmény. (Bocz, 2009:128)

A *Társadalmi trigonometria* megnevezésű modell, amely a piac, az állam, informális és voluntáris szektor vizsgálásával foglalkozik. A szerzők szerint Magyarországon újonnan létrejött nonprofit szektor nem fogja a demokratikus mintákat követni, mert hiányoznak az ehhez elengedhetetlen az ellenőrzési konstrukciók. Ma Magyarországon a nonprofit szektor sok tekintetben, de kiemelten a hazai jogrendszerbe való beépülés miatt közelebb áll a fejlett országokhoz, mint korábban. De az ellenőrzési mechanizmusok hiánya ma is érezhető probléma ebben a szektorban.

A gazdasági átalakulás is nagy hatással volt a harmadik szektorra. A rendszerváltás követő privatizáció és az önkormányzati rendszer kiépülése. Az önkormányzatok először az alapítványok megalapításával próbálták a lakossági és vállalati támogatásokat megszerezni. A kedvező adózási feltételeket kihasználva intézmények és magánszemélyek különböző (magán)alapítványokat hoztak létre. Az országgyűlés és a kormányzati intézmények 1994 után közalapítványokat alapítottak a közfeladatok ellátásának érdekében. A nonprofit szektorban elhelyezkedő közhasznú társaságok virágzása annak is köszönhető, hogy a rendszerváltást követő gazdasági struktúra megváltozásával olyan lehetőségekhez jutottak, amelyek jelentős piaci versenyelőnyhöz jutottak, költségvetési intézményekkel, piaci szereplőkkel és a szektor civil szervezeteivel szemben.

A nonprofit szervezetek olyan kielégíthetetlen szükségleteket próbáltak betölteni, amelyek a rendszerváltás előtt állami monopóliumoknak számítottak.

„Az 1997 és 2007 közötti időszakban országosan mind a nevelési- oktatási intézmények, mind a bennük tanulók száma csökkent, de ugyanezen periódusban a nonprofit- és más piaci szereplők által fenntartott intézmények száma a négyszeresére, a bennük nevelt és/vagy tanuló hallgatók száma pedig a háromszorosára nőtt. „ (Bocz, 2009:131)

A nonprofit szervezetek valójában csak az állami-és önkormányzati intézményeknek váltak versenytársaikká. Az óvodákban, általános iskolákban és a felsőfokú oktatásban lévő gyermekek és hallgatók számának körülbelül egytizedét képviselik nonprofit intézményekbe járó személyek.

Magyarországon a globális civil társadalom kialakulása is érezte hatását, hiszen a nemzetközi nonprofit szervezetek hatására itthon is létrejöttek pl. környezetvédelemmel és jogvédelemmel lobbis-és érdekvédő egyesületek. Fontos szerepet játszott a harmadik szektor megalakulásában, hogy több külföldi intézmény és szervezet alapított itthon tagszervezeteket, amelyek nemcsak nonprofit formában működtek, hanem saját egzisztenciális céljaikat is megvalósították. (Kákai, 2009)

A kedvező pénzügyi-és jogi szabályozások nagy mértékben ösztönzik a nonprofit szektor hazai elterjedését. A közvetett támogatások, amelyeket a kormányzat nyújthat a jogi környezet stabilitását és a támogatásokra vonatkozó gazdálkodási- és pénzügyi szabályok megfelelő kialakításával nyújthat, illetve közvetlenül is támogathat, ha a nonprofitoknak pénzügyi támogatással vagy ingatlan adással segíti a jövőbeni fejlődésüket. A harmadik szektor jó működésében elengedhetetlen az állami és önkormányzati szervektől kapott bevételi forrás. A közös együttműködés eredményessége nemcsak az anyagiakban, hanem a társadalmi érdekegyeztetésben is fontos szerepet játszik.

A rendszerváltás követő jogi szabályozások az alapítványok működését nehezítette. Ennek gazdasági okai voltak, hiszen a bevezetett liberális szabályozással sokan visszaéltek, illetve a költségvetési hiány miatt mindenáron kellett emelni az állami bevételeket.

A Bokros-csomag bevezetését követően az állami szigorítás alábbhagyott, hiszen az állami döntéshozók felismerték, hogy a további szankciók már a szektor ellehetetlenítéséhez vezethettek volna. Az 1996. évi CXXVI. törvény²⁶⁶ az úgynevezett „1 százalékos törvény” lehetőséget adott az adófizetőknek arra, hogy 1997-ben már rendelkezhetek az adójuk 1 százalékának felhasználására. Ez a törvény nagy áttörést jelentett a hazai nonprofit szektor fejlődésében, hiszen a kedvezményezett szervezetek így többletforrásokhoz jutottak. 1997. évi CXLII. törvény²⁶⁷ alapján a civil szervezetek kérvényt nyújthatnak be az állami vagyont kezelő szervezetekhez és ingyenesen igényelhetnek ingatlant, hogy hosszabb távra is biztosított legyen a működésük. A 1990-es évek végére a vállalati adományok levonható közhasznú szervezetekre vonatkozó összegének felső határa a korábbi 20%-ról 25%-ra nőtt. A magányszemélyek által nyújtott közcélú adományok adócsökkentési lehetőségébe 2001-től már beleszámították az egyházaknak szánt adókedvezményt is. A 2003. évi L. törvény²⁶⁸, amely a Nemzeti Civil Alapprogramról rendelkezett, bővítette az pályázati forrásokat a nonprofitok számára, ez nagy áttörést jelentett a harmadik szektor tagjainak. 2005-ben elfogadott LXXXVII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről²⁶⁹ szintén fellendítette a civil szektor működését, hiszen így elfogadottá vált az önkéntes munka.

A 2006. évi LXV. törvény²⁷⁰ a közhasznú társaságok és a közalapítványok sorsát befolyásolta.

”A gazdasági társaságokról szóló törvény értelmében 2007. július 1. után közhasznú társaságot már nem lehetett alapítani, a létezők pedig 2009-ig társasági szerződésük módosításával nonprofit korlátolt felelősségű társaságként működhetnek tovább, más nonprofit gazdasági társasággá alakulhatnak át, vagy jogutód nélkül megszűnhetnek.” (Bocz, 2009:145)

Hatályba lépett egy törvénymódosítás 2008. januárjában, amely szerint, ha egy vállalkozás természetbeni támogatást nyújt egy nonprofit szervezetnek, akkor azok után vissza kell fizetnie a korábban levont ÁFA összegét. A módosítás következtében rohamosan csökkentek a támogatások mértéke. A 2009. januárjától hatályba lépett szabályozás pedig a közpénzekből nyújtott, európai uniós és az államháztartás alrendszeréből származó támogatásokkal kapcsolatos visszaélések megállítása miatt jött létre. (Latorcai, 2015)

Heti Betevő megalakulása

A Heti Betevő története egy erzsébetvárosi étteremben, a Kisüzemben kezdődött 2013 karácsonya után. Az étteremben dolgozó szakácsokat megdöbbenette, hogy mennyi pénzt költenek a vendégek ételre-italra, miközben rengeteg embernek okoz gondot a megélhetése. A megtapasztalás után a szakácsok kihelyeztek perselyeket számos budapesti szórakozóhelyre, a bedobott pénzből pedig egy nagy fazék meleg ételt főztek a rászorulóknak. A következő vasárnap a Kisüzem szakácsai megfőztek 50 adag ételt, és a közeli Klauzál téren néhány barátjukkal ki is osztottak a környékbeli rászoruló embereknek. Ettől a naptól kezdve minden vasárnap biztosítanak meleg ételt.

Hétről hétre újabb éttermek, kocsák, önkéntesek csatlakoztak, és egyre növekedett a perselyek, az adományozók, és persze a sorban álló vendégek száma is. Az éttermi minőségű ételek az önkéntesek által készített házi sütemények váltak a Heti Betevő védjegyévé. A Heti

---

²⁶⁶ 1996. évi CXXVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600126.tv> Letöltés ideje: 2023.08.20.

²⁶⁷ 1997. évi CXLII. törvény a társadalmi szervezetek által használt állami tulajdonú ingatlanok jogi helyzetének rendezéséről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700142.tv> Letöltés ideje: 2023.08.20.

²⁶⁸ 2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300050.TV> Letöltés ideje: 2023.08.10.

²⁶⁹ LXXXVII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500088.tv> Letöltés ideje: 2023.08.10.

²⁷⁰ 2006. évi LXV. törvény az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0600065.tv> Letöltés ideje: 2023.08.10.

Betevő egyesületté nőtte ki magát, az ország több pontján is megtalálható, kizárólag önkéntesek végzik a munkát, politikától és egyházi szervezetektől függetlenül, civilként, kizárólag adományokból finanszírozva az ételosztás összes költségét. Egy évvel az első budapesti ételosztás után, 2014 decemberében azonos elven működve megalakult a makói Heti Betevő náluk is perselyekbe gyűjtött pénzből finanszírozzák az éttermek által elkészített meleg ételt, havonta 2 alkalommal. A fehérvári Heti Betevő a második vidéki egyesületként jött létre, akik a meleg étel mellett igyekeznek más akciókkal is segíteni nehézorsú társaikon: osztottak már könyvet, ruhát és tisztasági csomagot is, és rendszeresen szerveznek adománygyűjtő eseményeket. 2015 májusában, gyereknapon elkezdte a munkát az újabb budapesti csoport, a józsefvárosi. Itt a helyi igényekhez alkalmazkodva zárt rendszerben, vagyis a helyi családsegítő szolgálat által javasolt családok számára csomagolnak vasárnapi ebédet főétellel, házi süteménnyel, gyümölcssel. A legfiatalabb szervezet a pécsi Heti Betevő. Havi két alkalommal biztosítanak vasárnapi ebédet az arra rászorulóknak, gyümölcsökkel és házi süteménnyel is várják a vendégeiket. A 2016. áprilisi indulást egy baráti beszélgetés előzte meg, utána elkezdődött a cselekvési időszak és megalakult a Pécsi Heti Betevő csapata. Az első 5 évben csaknem 130 ételosztást szerveztek meg, ez 17.000 adag étel került kiosztásra 45 súlyosan rászoruló család és több száz állandó vendég számára. A közel 30 vendéglátó-, szórakozóhely és étterem, rengeteg önkéntes munkája biztosítja az egyesület sikerességét. Tevékenység fontosságát az is bizonyítja, hogy Pécssett mintegy 1000 hajléktalan embert tartanak nyilván, a Tamasz Alapítvány Pécs népkonyhája azonban csak maximum 200 fő étkezését tudja ellátni hétfőtől-péntekig.²⁷¹

2013 óta 67 ezer adag meleg ételt és 75 ezer adag házi süteményt és gyümölcsöt osztottak ki hetente kb. 800-850 rászoruló ember számára. A különbség a Heti Betevő és más hasonló profilú szervezet között az ételek minősége, számos jó nevű étterem csatlakozott a szaktudásával a szervezethez, illetve hogy a megfőzött étel alapanyagköltségeit az adományozók segítségével biztosítják.²⁷²

2023. augusztus 2-án félig strukturált interjút készítettem Sólyom Tamással, a pécsi Heti Betevő elnökével, vezetőjével. A pécsi Heti Betevő elindulása nagyban hasonlít a budapestire, hiszen Tamás egy újságcikket olvasott az egyesületről és a budapesti működéséről. Pécsen is jelentős mértékben előfordul nélkülözés, amit Tamás is megtapasztalt a városban, ezért gondolta, hogy itt is szükség van az egyesületre. Felvette az ismerőseivel a kapcsolatot, akiktől úgy gondolta, hogy érdekelné őket ez az önkéntes munka. És elkezdtek perselyeket kihelyezni a városba, a főzések anyagi vonzatának biztosításához.

A vendégek

A Policy Agenda által közölt létminimum számítás szerint 2020-ban a létminimum egy fogyasztási egységre számított átlagos értéke havonta 124 820 Ft volt, 2020-ban ennél a számított értékeknél alacsonyabb jövedelemből élt a lakosság közel 30 %-a.²⁷³

„A Heti Betevő alapvetően kéthetente vasárnap oszt ételt és vasárnapra koncentrálódunk, tehát arra az időszakra, amikor szociális ellátás nincsen Pécssett. Ide jöhetnek olyan emberek is, akik benne vannak valamilyen formában a szociális hálóban, de jöhetnek hajléktalanok és bárki, aki éhes és jól esne neki ez az étel.”

Magyarországon az alacsony foglalkoztatás javuló tendenciát mutat, mégis nagy problémának tekinthető. A rendszerválás időszakában kialakult gazdasági válság ezt a problémát a felszínre hozta, néhány év alatt több mint egy millió munkahely szűnt meg. A legalacsonyabb foglalkoztatási szintet 1995-ben, majd 2010-ben érte el az ország 3,7 millió

²⁷¹ <https://tamaszalapitvany.hu/> Letöltés ideje: 2023.08.28.

²⁷² <https://www.hetibetevo.hu/csoportjaink/pecsi-etelosztas/> Letöltés ideje: 2023.08.11.

²⁷³ Policy Agenda létminimum számítás <https://policyagenda.hu/elemezsek/tarsadalom/2023/letminimum-magyarorszagon-2019-2020/#.ZCQiknZByM8> Letöltés ideje: 2023.03.28.

foglalkoztatással. Az alacsony foglalkoztatás 2010 után javulni kezdett, de az alacsony iskolázottság és a szakképzettség hiánya a népesség munkaerő-piaci lehetőségeit tekintve nem túl kedvező. A munkanélküliség nem egyenlő azzal, hogy az egyén nem dolgozik, ennél sokkal többet jelent. Elveszítheti a társadalomban korábban betöltött pozícióját, társas kapcsolatai és társadalmi tőkéje meggyengülnek, és kihatással van pszichoszociális állapotára is. Kezelésére komplex eszközrendszerrel kell kidolgozni. (Ferge, 2017) A foglalkoztatottság szintje kihat a GDP alakulására, hiszen több foglalkoztatott több értéket állít elő. Ha magas a foglalkoztatottsági ráta, akkor több adó kerül befizetésre az államháztartásba, és ha többen élnek meg saját jövedelmükből, akkor az a szociális ellátórendszer is tehermentesíti. (Misz & Tömpe, 2007) Ma Magyarországon a foglalkoztatási ráta 74,7%, tehát a 15–64 évesek közül 4 millió 712 ezren minősültek foglalkoztatottnak a 2022 július-szeptemberi időszakot tekintve. Ami a táblázatban is jól kivehető, hogy a foglalkoztatottsághoz soroljuk a közfoglalkoztatottak alkalmazását is, tehát nemcsak a nyílt munkaerőpiacon dolgozó személyek kerülnek bele a magyar foglalkoztatottsági rátába. Magyarországon 2022 július-szeptember időszakban közel 73 000 fő állt közfoglalkoztatotti státuszban.²⁷⁴ A hajléktalanság, mint társadalmi probléma egyre nagyobb mértékben jelentkezik. A lakhatás hiánya az egyetlen közös jellemzője annak az egyébiránt sokszínű társadalmi csoportnak, akiket hajléktalanoknak szokás nevezni. A hajléktalanság kialakulásában döntő faktort jelent a kapcsolati védőháló hiánya, a szenvedélybetegségek, pszichiátriai betegségek, állami gondozásban felnevelés. A tömeges hajléktalanság megjelenését a rendszerváltáskor az intézmények, intézményrendszerek diszfunkcionális működésével magyarázták a szociális szakemberek, a hajléktalanok tömegesen bukkantak fel elsősorban a nagyobb vidéki városokban és a fővárosban, birtokba véve a pályaudvarokat, lakatlan házakat, pincéket. Az akkori rezsim szakpolitikusai úgy gondolták, hogy a hajléktalanok intézményekbe való elhelyezése és tömeges étkeztetése megoldja a problémát. Az elmúlt 30 év azonban bebizonyította, hogy a szakma tévedett. A hajléktalanság velünk élő jelenség és a magyar szociálpolitika eddig nem tudott megfelelő választ adni erre a kihívásra. (Breitner, Gulyás & Győri, 2002)

A Február Harmadika Munka csoport Jelentést készít minden év február 3-án a hajléktalan emberekről, amely egy országos kérdőíves adatfelmérés. A kérdőívet a hajléktalanellátó intézmények munkatársai töltik ki a hajléktalan személyekkel, így azokról a hajléktalan személyekről tudnak adatokat összegyűjteni, akik kapcsolatban vannak az utcai szociális munkásokkal vagy a hajléktalan személyeket ellátó intézményekkel. 2022. febr. 3-án 6944 hajléktalan személlyel töltötték ki a kérdőíveket. Ennél a számnál többre tehető a hajléktalanok száma Magyarországon. Az állam 2021-ben több mint 12,5 milliárd forintot biztosított a hajléktalanellátó-rendszer működéséhez.²⁷⁵

Önkéntesek

A Nemzeti Önkéntes Stratégia (2012-2020) a következőképpen határozta meg az önkéntességet 2012-ben: „Az önkéntesség olyan tevékenység, amelyet a személy szabad akaratából, egyéni választása és motivációja alapján, a pénzügyi haszonszerzés szándéka nélkül végez más személy, személyek vagy a közösség javát szolgálva. Sajátos értékeket hordoz magában, amely megkülönbözteti a fizetett munkától.”²⁷⁶

Ez a definíció leíró, normatív-típusú, a formális és az informális önkéntességet együtt kezeli, mivel a „más személyek körét” nem konkretizálja, ellenben az önkéntességet elhatárolja a

²⁷⁴ <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog2210.html> Letöltés ideje: 2023.08.03.

²⁷⁵ Február Harmadika Munkacsoport 2022-es évi gyorsjelentés http://menhely.hu/download.php?f=downloads/feb3/f3-gyorsjelentes_2022.pdf Letöltés ideje: 2023.08.10.

²⁷⁶ Nemzeti Önkéntes Stratégia (2012-2020) <https://2010-2014.kormany.hu/download/4/98/d0000/%C3%96nk%C3%A9ntes%20strat%C3%A9gia.pdf> Letöltés ideje: 2023.08.20.

közösségi szolgálattól, a szakmai gyakorlattól és a foglalkoztatást helyettesítő támogatástól is. (Bartal Anna, 2021:4)

Tamás a pécsi Heti Betevő vezetője szerint abban különbözik az egyesületük más szervezetektől, hogy bárki csatlakozhat hozzájuk. Az életkor, nem, vallás és politikai hovatartozás nem számít az önkéntesek toborzásánál. A motivációs faktor Heti Betevő önkénteseinél döntően az, hogy altruista magatartást képviselnek, illetve egy közösség tagjává szeretnének válni, hasznosan eltölteni a szabadidejüket. Az önkénteseket a közösségi médián keresztül, Facebookon szólítják meg, a pécsi Heti Betevő aktív önkéntesei kevesen vannak, tagjaik állandók, akikhez csatlakoznak újabb tagok. Tamás szerint a Dél-Dunántúli régió önkéntes élete vagy az emberekben megjelenő önkéntességnek még fejlődési úton kell átesni, mert általánosságban nem foglalkoznak a mikrokörnyezetük problémáival. A Heti Betevő több szálon éri el az önkénteseket, feladatmegosztás szempontjából. A pécsi lakosság egy része süteményt süt, gyümölcsöt visz az ételosztások napjára. Ők nem találkoznak a Heti Betevő vendégeivel, azokkal az emberekkel, akik sorba állnak sokszor órákon keresztül egy tál meleg ételért, süteményért és gyümölcsért. Az egyesület önkéntesei pedig kéthetente vasárnap a főzés megvalósításához kapcsolódó feladatokat látják el. Bevásárolnak, előkészítik az alapanyagokat és a süteményekből, gyümölcsökből és zsemlekből csomagokat készítenek. Az ételosztást is az önkéntesek egy része bonyolítja le, az egyesület rugalmas olyan tekintetben, hogy figyelembe veszik azt, ki melyik munkafolyamatba szeretne bekapcsolódni.

A 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről²⁷⁷ 2016-tól a középiskola elvégzését közvetlenül követő érettségi vizsgaidőszakban az érettségi vizsgák megkezdésének feltétele ötven óra közösségi szolgálat elvégzésének igazolása. Így az érettségi a tantárgyi tudás mérésén túl a szociális készségek, a társadalmi érzékenység kialakításában is szerepet játszik. A közösségi szolgálat szociális, környezetvédelmi, a tanuló helyi közösségének javát szolgáló, szervezett keretek között folytatott, anyagi érdektől független, egyéni vagy csoportos tevékenység és annak pedagógiai feldolgozása. A pécsi Heti Betevőnél is végeztek közösségi szolgálatot tanulók, viszont a közösségi szolgálat előkészítésének adminisztratív terhei miatt nem tudtak fogadni tanulókat.

Összegzés

A pécsi Heti Betevő 2016 áprilisa óta rendszeresen ételt oszt az önkéntesek bevonásával a helyi hátrányos helyzetű embereknek. A budapesti egyesület megalakulása is alulról szerveződő folyamatként indult, ahol pár vendéglátásban dolgozó személy megtapasztalta, hogy mennyi rászoruló él a mikrokörnyezetükben. A társadalmi innováció az egyesület létrehozásában és működésében megjelenik, hiszen egy látható és egyre nagyobb számú tömeget érintő problémára próbálnak választ adni az önkéntesek, egy tál meleg étellel. A Pécsi Heti Betevő kéthetente vasárnap oszt melegételt a pécsi rászoruló családoknak és egyéneknek, a szociális étkezés (népkonyha) csak hétköznap elérhető a hátrányos helyzetű személyeknek. Így a Pécsi Heti Betevő így alternatívát nyújt az étkezés megoldására az önkéntesek közreműködésével. 2013 óta 67 ezer adag meleg ételt és 75 ezer adag házi süteményt és gyümölcsöt osztottak ki hetente kb. 800-850 rászoruló ember számára. A különbség a Heti Betevő és más hasonló profilú szervezet között az ételek minősége, illetve hogy az alapanyagok költségeit is közösségi adományokból finanszírozzák.

Felhasznált irodalom

Bartal, A. (2021). A Nemzeti Önkéntes Stratégia (2012-2020) mérlege – eredmények, adósságok. *Önkéntes Szemle*, 2021.1 (1):3-20. <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2021.1.3-20>

---

²⁷⁷ 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv> Letöltés ideje: 2023.08.20.

- Bocz, J. (2009). *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig*, Doktori disszertáció, BCE Szociológiai Doktori Iskola, Budapest.
- Bucher E.-Boros J. (2022): The Role of the civic society in social innovation. In Márkus E.-Boros J.-Kozma T. (szerk.): *Sustainability of Innovation*. Debrecen CHERD 17-23
- Breitner, P., Gurály, Z., Györi, P. (2002). *Kérdések és válaszok a hajléktalanságról*. Menhely Alapítvány, Budapest
- Ferge, Zs. (2017). *Magyar társadalom- és szociálpolitika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kákai, L. (2009) *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*, Publikon Kiadó, Pécs.
- Kocziszky, G., Veresné Somosi, M., & Balaton, K. (2017). A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review*, 48(6-7), 15-19.
- Kuti É. (1996). A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában, *Közgazdasági Szemle*, XLIII. évf., 1996. október. p. 905-919.
- Latorcai, Cs. Szablics, B. (2015). *Civil szervezetek kézikönyve*, Emberi Erőforrás Minisztériuma, Budapest.
- Misz, J., Tömpe, F. (2007). *Közgazdaságtan II. (Makroökonómia)*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar
- Silló, A. (2016): Az önkéntesség modern formái. In: *Útközben: Az I. Demográfia és Szociológia Doktoranduszkonferencia anyagai*. Szerk.: Berger Viktor, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, Pécs. 71-81.

Források

Policy Agenda létminimum számítás

<https://policyagenda.hu/elemezsek/tarsadalom/2023/letminimum-magyarorszagon-2019-2020/#.ZCQiknZByM8> Letöltés ideje: 2023.03.28.

Támasz Alapítvány Pécs honlapja <https://tamaszalapitvany.hu/> Letöltés ideje: 2023.08.28.

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog2210.html> Letöltés ideje: 2023.08.03.

Február Harmadika Munkacsoport 2022-es évi gyorsjelentés

http://menhely.hu/download.php?f=downloads/feb3/f3-gyorsjelentes_2022.pdf Letöltés ideje: 2023.08.10.

Nemzeti Önkéntes Stratégia (2012-2020) <https://2010-2014.kormany.hu/download/4/98/d0000/%C3%96nk%C3%A9ntes%20strat%C3%A9gia.pdf>

Letöltés ideje: 2023.08.20.

1996. évi CXXVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600126.tv> Letöltés ideje: 2023.08.20.

1997. évi CXLII. törvény a társadalmi szervezetek által használt állami tulajdonú ingatlanok jogi helyzetének rendezéséről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700142.tv> Letöltés ideje: 2023.08.20.

2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0300050.TV> Letöltés ideje: 2023.08.10.

LXXXVII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500088.tv> Letöltés ideje: 2023.08.10.

2006. évi LXV. törvény az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0600065.tv> Letöltés ideje: 2023.08.10.

2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv> Letöltés ideje: 2023.08.20.

Keszthelyi Renáta Klára - Keszthelyi Bogárka Enikő

LOKÁLIS VÁLASZ A GLOBÁLIS KAPITALIZMUS NEGATÍV HATÁSAIRA: ADOMÁNYBOLT

Abstract

Consumer society and global capitalism are constantly interacting with each other, which encourages various industries, such as the fashion industry, to produce more and more products, often at the expense of the environment. In 2016, Greenpeace journalist Shuk-Wah Chung published an article in which he reported on the waste of fast fashion. Approximately 400 billion square meters of textiles are produced annually, of which 80 billion are created as products, and 60 billion square meters of material ends up as waste. (Kovács, 2019)

A charity shop is a retail unit operated by a charitable organization and created for the purpose of collecting donations. In the late 1990s, interest in the non-profit sector, and also in retail, definitely increased. The donation shop as a retail outlet has become very popular, especially in Great Britain. (Horn & Maddrell, 2002) The "Egy cipőben járunk" (also "We walk in one shoe") Donation Shop opened its doors in Szekszárd on July 24, 2020. The donation shop operates under the patronage of the "Segíts Rajtam!" (also "Help Me!") Disadvantaged Situations Foundation. The foundation was established in January 2000, its founder being Krisztina Terenyi, a social worker. The main objective of the foundation is to promote mutual assistance of disadvantaged children, young people and the elderly, and to support education for a healthy lifestyle. In addition, an important goal is to bring people with disabilities closer to the "society" of the able-bodied, to show their values and abilities. Through the donation shop, they try to encourage the residents of Szekszárd to reuse and recycle, thereby creating a more environmentally conscious cityscape. With this community activity, consumers and donors can practice a responsible and helpful attitude, they educate and sensitize without being noticed. The shop sells material donations that have become unnecessary, and those that cannot be sold are used to make decorative objects with the help of the Ki-látás Foundation. Textiles that cannot be processed are sold as machine rags. The donation shop provides the needy with a social shopping opportunity by reselling products at a very favorable price, although anyone can make a purchase in the shop, not just the needy. The incurred costs and personal payments are paid from the amount of money received. The study aims to present the functioning of the donation shop and present an innovative solution for the recycling of things that have become redundant by using an interview with Krisztina Terenyi, the founder of the donation shop.

Keywords

donation shop, non-profit, environmental protection, altered ability to work

Absztrakt

A fogyasztói társadalom és a globális kapitalizmus folyamatosan hatnak egymásra, ami a különböző iparágakat, mint a divatipart, arra sarkallja, hogy több és több terméket gyártsanak sokesetben a környezet rovására. Shuk-Wah Chung, a Greenpeace újságírója 2016-ban megjelentetett egy cikket, melyben a fast-fashion pazarlásáról számolt be. Hozzávetőleg 400 milliárd négyzetméter textilt állítanak elő évente, amiből 80 milliárd termék jön létre, 60 milliárd négyzetméternyi anyag pedig hulladékként végzi. (Kovács, 2019)

Az adománybolt – avagy charity shop – valamilyen jótékonyági szervezet által működtetett, adománygyűjtés számára létrehozott kiskereskedelmi egység. Az 1990-es évek végén a nonprofit szektor, és emellett a kiskereskedelem iránti érdeklődés határozottan megnőtt. Az adománybolt, mint kiskereskedelmi egység, elsősorban Nagy-Britanniában vált nagyon népszerűvé. (Horn & Maddrell, 2002) Az „Egy cipőben járunk” Adománybolt 2020. július 24-én nyitotta ki a kapuit Szekszárdon. Az adománybolt a „Segíts Rajtam!” Hátrányos

Helyzetükért alapítvány égisze alatt működik. Az alapítvány 2000. januárjában jött létre, megálmodója Terenyi Krisztina szociális munkás. Az alapítvány fő célkitűzése, hogy elősegítse a hátrányos helyzetű gyerekek, fiatalok és idősek kölcsönös segítségnyújtását, támogassa az egészséges életmódra nevelést. Ezenkívül fontos cél még, hogy közelebb hozzák az épek „társadalmához” a fogyatékossgal élő embereket, megmutassák értékeiket, képességeiket. Az adománybolton keresztül igyekeznek a szekszárdi lakosokat az újrahasználásra és újrahasznosításra sarkallni, ezáltal egy környezettudatosabb városképet kialakítani. Ezzel a közösségi tevékenységgel a fogyasztók és adományozók gyakorolhatják a felelős és segítő szemléletet, észrevétlenül nevelnek és érzékenyítenek. A bolt a fölöslegessé vált tárgyi adományokat értékesíti, amit nem sikerül eladni, abból díszárgyat készítenek megváltozott munkaképességűek a Ki-látás Alapítvány közreműködésével. Azokat a textiliákat, amiket nem tudnak feldolgozni géprongyként adják tovább. Az adománybolt a rászorultaknak szociális vásárlási lehetőséget biztosít azáltal, hogy nagyon kedvező áron értékesíti újra a termékeket, de a boltban bárki vásárolhat, nemcsak a rászorulóok. A befolyt pénzösszezből fizetik a felmerülő költségeket, személyi jellegű kifizetéseket. A tanulmány az adománybolt működésének bemutatására és a feleslegessé vált holmik újrahasznosításának innovatív megoldását törekszik bemutatni Terenyi Krisztinával, az adománybolt megálmodójával készített interjú felhasználásával.

Kulcsszavak

adománybolt, nonprofit, környezetvédelem, megváltozott munkaképesség

Sokszor halljuk, hogy a globális kapitalizmus hatással van az életünkre, mindennapjainkra, de mi is az a globális kapitalizmus? A kapitalizmust, vagy piacgazdaságot, már sokan, sokféleképpen igyekeztek összefoglalni. Röviden összefoglalva a kapitalizmus egy gazdasági rendszer, ahol a termelőeszközök jelentős része magántulajdonban van, a cégek, illetve magánvállalatok pedig a szabadpiacon versenyeznek egymással. Az így előállított javak és szolgáltatások eloszlásáról pedig a szabadpiaci viszonyok döntenek. (Jobbágy, 2019.) A kapitalizmus alappillére a tőke – angolul *capital* –, jelentőségét jól mutatja, hogy maga a terminus is ebből a szóból ered. A kapitalizmusnak az általános jellemzői a magántulajdonhoz való jog, a piaci ármechanizmus, az állam korlátozott szerepe, valamint az önérdék, verseny és a szabadság. (Jobbágy 2019.) Akkor beszélünk globális kapitalizmusról, amikor a globalizáció hatására a kapitalizmus megjelenik, és hatással van az egész világra. Veress József úgy definiálja a globalizációt, hogy „*olyan alapvetően hatalmi-gazdasági természetű folyamat, amelynek során a világgazdaság legerősebbé váló szereplői a legjelentősebb nemzetközi intézményeken keresztül, az adott és általuk formált jogi keretek között, saját érdekeik alapján egységesítik és általános érvényűvé teszik a gazdasági és politikai szabályokat.*” (Bokor, 2009. p. 11.) A globalizáció története nagyon messzire nyúlik vissza, már az ókorban elindult a folyamat, amely a földrajzi felfedezéseknek, majd az ipari forradalomnak köszönhetően vált igazán jelentőssé, megkerülhetetlenné, állandóvá és visszafordíthatatlanná. (Grüll, 2016. p. 69.) Összefoglalva tehát, a globalizáció és a kapitalizmus folyamatainak a hatására jött létre a globális kapitalizmus, amely befolyásolja minden ember életét ezen a bolygón.

Tanulmányban globális kapitalizmus negatív hatásait foglaljuk össze, azokat a hatásokat, amelyek a későbbiekben relevánsak lesznek. A tanulmány második felében szeretnénk bemutatni egy lokálisan adott választ a globalizáció negatív hatásaira, az adományboltok megjelenésével. Az írásunkat pedig egy esettanulmánnyal zárjuk, amely egy szekszárdi adományboltot igyekszik bemutatni, amelynek a létrehozásában mi is részt vettünk.

Globális kapitalizmus negatív hatásai, amelyekre az adománybolt válaszol

A kapitalizmusnak a leghíresebb kritikusa Karl Marx volt, aki a bérmunkást a rabszolgához hasonlította, valamint több ízben kifejtette, hogy a kapitalizmus felbomlasztja a hagyományos emberi viszonyrendszereket, elidegeníti az egyént a társadalomtól. (Boros & Lendvai, 2009.) Karl Marx a 19. században élt és alkotott, de a filozófiája a mai napig releváns, meghatározó és aktuális a különböző diszciplínák számára. Ebben az alfejezetben azt vizsgálom, hogy a mára nézve milyen hatásai vannak a globális kapitalizmus térnyerésének.

A globális kapitalizmus erősödésével párhuzamban sérül a nemzetállamok autonómiája. Az autonómia elvesztése többek között abban teljeseedik ki, hogy az adott állam már nem tud a saját erejére támaszkodni, így megfelelő védelmet nyújtani az állampolgárai számára önállóan. Ez a jelenség számos területen érezteti a hatását, a környezetszennyezéstől, az energiafelhasználástól, a szervezett bűnözésen keresztül, a fegyverkereskedelmen át, a járványok terjedéséig. (Habermas, 2000.)

A globális kapitalizmusnak a hívószava a monopolizálás. James Maitland Lauderdale-paradoxonjában azt a látszólagos ellentmondást fejt ki, hogy a közjavak és a magánvagyon között fordított arányosság van, tehát ha a magánvagyon nő, akkor a közjavak csökkennek. A globális kapitalizmus hatására egyre tágabbá nyílik a gazdasági olló a magánvagyon és a közjavak között. A magánvagyon a közjavak kárára gyarapszik. Például, ha valakinek sikerül monopolizálni az eddig ingyenesen hozzáférhető vizet, a nemzeti vagyon növekszik, de a lakosság szomjúsága növekedni fog. (Foster, 2010.)

Ferenc pápa is felhívta a világ figyelmét a Laudato si' kezdetű enciklikájában a globális kapitalizmus egyik legjelentősebb negatív hatására, a környezetszennyezésre. A megnövekedett gyárak, járművek, fűtési- és hűtésrendszerek károsanyag kibocsátása hatással van az éghajlat változásra. Az éghajlatváltozás egyre súlyosabb környezeti, gazdasági, politikai és társadalmi globális problémává kulminálódik. A környezet devalválódása még inkább fokozza legszegényebbek kilátástalan helyzetét, így még nagyobb szakadékot húzva a társadalom rétegei közé, valamint a harmadik világ felzárkózásának a lehetőségei is egyre nehezebbé válik. Az emberi beavatkozás hatására egyre több növény- és állatfaj tűnik el a földszínéről. (Kőrösi, 2017. p. 41 – 43)

A fogyasztói társadalom és a globális kapitalizmus folyamatosan hatnak egymásra, ami a különböző iparágakat – divatipar, autógyártás, elektronika stb. – arra sarkallja, hogy több és több terméket gyártsanak sokesetben a környezet rovására. Shuk-Wah Chung, a Greenpeace újságírója 2016-ban megjelentetett egy cikket, amelyben az alábbiakat írja a fast fashion ipárral kapcsolatban: *„becslések szerint 400 milliárd négyzetméter textilt állítanak elő évente, amiből 80 milliárd termék készül világszinten, 60 milliárd négyzetméternyi anyag pedig ipari hulladékként végzi. Ráadásul az elkészült ruhák 75 százalékát, vagy a rövid élettartam miatt, vagy mert nem tudják eladni, rövidesen hulladéklerakóba kerül vagy elégetik, rengeteg üvegházhatású gázkibocsátás árán. Az évi 2 milliárd legyártott farmernadrághoz darabonként 7000 liter víz szükséges, míg egy pólóhoz darabonként 2700 liter – utóbbi 900 napi folyadékbevitelét fedezné egy átlagos embernek.*„ (Kovács, 2009. n.p.) Azt látjuk, hogy egyre több vállalat igyekszik fenntarthatóbban működni, de ezek a törekvések messze nem elegendők ahhoz, hogy visszafordíthatóvá váljon az a fokú környezetrombolás, ami az ipari forradalom kibontakozása óta jellemzi a világot.

Míg a szocializmust a munkaerőhiány jellemzi, addig a kapitalista társadalmat a munkaerő többlet, tehát nagyobb munkaerő áll rendelkezésre, mint amennyire szükség van. Azt látjuk, hogy a termelésbe folyamatosan új technológiákat vezetnek be, amiknek a használatához szaktudásra van szükség. Ennek hatására a régi szaktudású munkavállalók egy része feleslegessé válik, ha nem alkalmazkodnak az új helyzethez. A gépesítés, illetve a robottechnika sok esetben a munkaerőt pótolja, valamint az idők folyamán rengeteg olyan munkahely szűnt meg, ahol nagyszámú volt a foglalkoztatottság, de mára irrelevánssá vált a technológia fejlődése miatt. A

munkanélküliség sokszor összefonódik a rasszizmussal is, valamint a diszkrimináció más fajtáival például a fogyatékos személyekkel szemben, azáltal, hogy ki tudják választani a munkáltatók, hogy kit vegyenek fel és ki maradjon munka nélkül. (Kornai, 2008. p. 385 – 391)

Adománybolt

Az adománybolt története

Az adománybolt – avagy charity shop – valamilyen jótékonyági szervezet által működtetett, adománygyűjtés számára létrehozott kiskereskedelmi egység. Az 1990-es évek végén a nonprofit szektor, és emellett a kiskereskedelem iránti érdeklődés határozottan megnőtt. Az adománybolt, mint kiskereskedelmi egység, elsősorban Nagy-Britanniában vált nagyon népszerűvé. Az Egyesült Királyság főutcáin is számtalan charity shopot találhatunk. Anglia után – még a 20. században – az Amerikai Egyesült Államokban, Ausztráliában, Kanadában és Írországban is egyre ismertebbé vált a jótékonykodás ezen formája. (Horn & Maddrell, 2002. p. 3 – 4)

A jótékonyági kiskereskedelem eredete az 1800-as évek legvégére nyúlik vissza. William Booth, az Údvadsereg alapítója, a Darkest England című művében a különböző társadalmi válságokat vizsgálta, valamint az azokból való kiutat. A fókuszban a munkásosztályok társadalmi körülményei álltak, és rádöbrent arra, hogy a válság egyik oka a jómódúak pazarlása volt. Azokat a javakat, amiket a tehetősek elpazaroltak a szegényekre is fordíthatták volna. Booth érezte, hogy tennie kell valamit a szegényebbek felemelése érdekében, így egy csapatot szervezett, aminek az volt a feladata, hogy összegyűjtse azokat a materiális javakat, amikre a jómódú embereknek már nem volt szüksége. Ha kellett a kevésbé jó állapotú használati tárgyakat felújították, majd az így összegyűjtött adományokat értékesítették Londonban, a „salvage store”-okban. Az üzlet árukészlete nagyon változatos volt, a ruhaneműtől kezdve a bútorokon át, a használati cikkekig mindenféléhez hozzá lehetett jutni. A termékeket nagyon jutányosan árazták be, így a legszegényebbek is tudtak vásárolni a boltban, valamint profit is termelődött. Az üzlet mellett egy raktárat is létesítettek, mert olyan nagy mennyiségben érkeztek az adományok, hogy a bolt területén már nem fért volna el. William Booth fő célja az volt, hogy a szegények életkörülményeit megkönnyítse, és egyúttal hirdesse ezt a gyakorlatot szerte az országban. Az adományboltok globális elterjedésének az időszaka a két világháború közé, illetve a II. világháború utáni időszakra tehető, aminek az volt az oka, hogy szinte minden ország gazdaságát mélyen megrázták a hadi események. (Horn & Madell, 2002. p. 2 – 5)

Az első modern típusú adománybolt

Az a típusú adománybolt, amit ma ismerünk 1945 után öltött testet. Az Oxfam nonprofit szervezet 1947-ben nyitotta meg az első üzletét, amely egyben az első, modern adománybolt is volt. A szervezet gyűjtést indított az 1946-os görögországi felkelés áldozatai számára. Olyan népszerűségere tett szert ez az akció, hogy annyi felajánlás érkezett a szervezet felé, hogy még többlet is keletkezett. Az volt a terv, hogy ezeket e termékeket értékesíteni fogják, hogy készpénzzel is támogassák a görög lakosokat. Ez a kezdeményezés pedig, a világ legnagyobb kiskereskedelmi vállalkozásának megszületéséhez vezetett. Az 1950-es években a Sue Ryder Alapítvány is követte az Oxfam példáját, és adományboltokat nyitott Anglia legnagyobb városaiban. Az 1960-as évekre nyugaton a fogyasztói társadalom egyre erősebbé vált, megnőtt a kereslet a rövidebb életű fogyasztási cikkekre. Ebben az időszakban, érthető módon, még több árucikk-felajánlás érkezett az adományboltok számára, valamint egyre népszerűbbek lettek a kirakodóvásárok is. A boltokat leginkább önkéntesek üzemeltették, és olyan városrészen helyezkedtek el, ahol általában a szegényebbek éltek. 1997-re a korábbiakban említett Oxfam 873 adománybolttal, míg a Sue Ryder Alapítvány 585 üzlettel rendelkezett. (Horn & Madell, 2002. p. 6 – 8)

Az adományboltok gazdaságra gyakorolt hatása

Az adományboltok számának a növekedése versenyt generált a kereskedelemben a kiskereskedőkkel. Az adományboltok jóval olcsóbban értékesítették a termékeiket, így egy idő után népszerűbbé váltak a vásárlók számára, a profitorientált kiskereskedelmekkel szemben. A helyi kisvállalkozók kifejezték ellenérzésüket a kamaránál, valamint a különböző médiumokban is. Mindennek az lett a következménye, hogy az Egyesült Királyságnak felül kellett bírálnia az adományboltok adózási státuszát. A jótékonyági vásárlás egy univerzális vásárlás, mert nem csak a fogyasztók igényeit elégíti ki, hanem reflektál a társadalmi, gazdasági, politikai életre is. Nem csak azok a fogyasztók kezdtek el adományboltokban vásárolni, akik nem teheték meg, hogy profitorientált helyen vásároljanak, hanem azok is, akik jobbmódúak, de fontos érték számukra a környezetvédelem, valamint a jótékonykodás. (Bucher-Boros 2022) Az adományboltok kielégítik azt a vásárlói igényt is, hogy olyan ruhák, használati tárgyak is értékesítésre kerülnek, amik egyedinek, retrónak számítanak, valamint több dolgot lehet megvásárolni jóval olcsóbban, mint más üzletekben, valamint a „kincskeresés” igényét is lehetővé teszi. Az adományboltok megjelenése folyamatosan változik. Egyes szervezetek egyszerre nyitnak és zárnak be boltokat, míg más szervezetek először kezdik meg a kereskedelemnek ezt a típusát. (Horn & Madell, 2002. p. 8 – 11)

Összefoglalva tehát az adománybolt, mint jótékonyági célra létrehozott, nonprofit, kiskereskedelmi egység gyökerei a 19. század végére nyúlnak vissza, és William Booth ötlete alapján kezdte meg a térnyerését. Az első ma is ismert, moderntípusú bolt az Oxfam nonprofit szervezet nevéhez kötődik, akik elterjesztették ezt a típusú kereskedelmet a Sue Ryder Alapítvánnyal egyetemben, először csak Nagy-Britanniában, majd onnan tovább gyűrűzött számos más országba a kezdeményezés, napjainkban pedig már a világ – szinte – minden területén találkozunk ilyen jellegű bolttal, Magyarországon is. Az adománybolt eredeti célja az volt, hogy segítsen a rászorulókon, de fel kell ismerni azt a tényt, hogy ez a kezdeményezés sokkal többet ad ennél. Az, hogy a kidobásra szánt ruhákat, valamint használati cikkeket újraértékesítik pozitív hatással van a környezetszennyezés visszaszorítására. Az előző fejezetben részletesen tárgyaltam, hogy a ruhaiparnak milyen hatalmas az ökológiai lábnyoma. Ha minél több fogyasztó „second-hand” termékeket vásárol, úgy ez az ökológiai lábnyom csökkenthetővé válna. Mindemellett azáltal, hogy az adományboltok dolgozói leginkább önkéntesek, így a dolgozók ki tudnak teljesedni a társadalmi felelősségvállalás területén. Az ott vásárlók jó módúbb részének lelkére pozitív hatást gyakorol(hat), ha jótékonyági boltban vásárol, vagy adományoz, míg a szegényebb réteg megfizethető értékben tud hozzájutni jóminőségű jószágokhoz. Mivel a szegényebbeknek is fizetniük kell a termékekért, emiatt nem érzik megszegyenítve magukat, ellenben a „könyöradományokkal”, valamint ők is hozzájárulnak a gazdaság működéséhez. Az adománybolt nem csak szociális téren jelentős, de gazdasági, kulturális és politikai erővel is bír leginkább lokális szinten.

Esettanulmány – „Egy cipőben járunk” Adománybolt

Az „Egy cipőben járunk” Adománybolt 2020. július 24-én nyitotta ki a kapuit Szekszárdon. Az adománybolt a „Segíts Rajtam!” Hátrányos Helyzetűekért Alapítvány égisze alatt működik. Az alapítvány 2000. januárjában jött létre, megálmodója Keszthelyi Krisztina szociális munkás. Az alapítvány fő célkitűzése, hogy elősegítse a hátrányos helyzetű gyerekek, fiatalok és idősek kölcsönös segítségnyújtását, támogassa az egészséges életmódra nevelést. Ezenkívül fontos cél még, hogy közelebb hozzák az épek „társadalmához” a fogyatékosággal élő embereket, megmutassák értékeiket, képességeiket. Számos programot szervez az alapítvány a tagjai számára, rendszeresen fellépnek a városi rendezvényeken, ezzel érzékenyítve a város lakóit, illetve a pandémia előtti időszakban rendszeresen látogatták a gyermekosztályon fekvő beteg gyerekeket, akiknek zenés, illetve kézműves foglalkozásokat tartottak.

Kezdetek

Ahogy már korábban említettem az adománybolt 2020. július 24-én nyitott, Szekszárd piac terén. Az adománybolt megvalósulásában mi is segédkeztünk. A dolgozat megírása előtt megkérdeztük a bolt és az alapítvány megálmodóját, Terenyi Krisztinát arról, hogy mi motiválta a bolt megnyitására, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie, mi a bolt célja, valamint, hogy mostanra sikerült-e megvalósítani a kitűzött célokat.

Arra a kérdésre, hogy mi volt a motiváció az adománybolt megalapításával kapcsolatban azt a választ kaptam, hogy egy civil szervezetnek legalább négy lábon kell állnia – Terenyi szerint –, az egyik láb az SZJA 1%-át jelenti, amelyet különböző civil szervezeteknek lehet felajánlani, a másik láb a pályázati források, a következő a cégek és magánszemélyek felajánlásai, az utolsó láb pedig a saját bevételi forrás. Az alapítványnak az „utolsó láb” az adománybolt megnyitásáig nem állt rendelkezésre, elsősorban ez motiválta Terenyit.

Az adománybolt majdhogynem a semmiből épült fel. Az induló tőkét az alapítvány jelentette, valamint Terenyi személye, illetve azok a tárgyi adományok, amikkel az alapítvány egyébként is rendelkezett. A pénzügyi tőke kimerült abban, hogy az alapítvány 2019-ben 2. helyen végzett a Tesco „Ön választ, mi segítünk!” programján, amely során 200 ezer forintot nyert az alapítvány, amit az adománybolt megnyitására tudott fordítani. Szekszárd önkormányzata felajánlott – a város egy forgalmas részén, a Piac téren – egy üzlethelyiséget 3 hónapra, így ott tudta megnyitni a kapuit Szekszárd első adományboltja. Terenyi elmondása szerint, a legnagyobb akadályt az jelentette, hogy sokan nem hittek benne, nem gondolták volna, hogy a semmiből fel tud építeni egy jótékonyboltot, illetve azt sem feltételezték, hogy maradandóvá válhat. Ezek mellett probléma volt az is, hogy az alapítónak folyamatosan dolgoznia kellett a munkahelyén, hiszen az alapítvány és a bolt vezetéséből jövedelme nem származik, önkéntes alapon végzi ezeket a feladatokat, így megsokszorozódtak a teendők. Nehézség volt az is, hogy megfelelő munkaerőt találjon, ezenfelül a boltnak a 2 év alatt háromszor kellett költöznie, hiszen az eredeti helyszín csak 3 hónapra szólt, majd ezt követően piaci alapon kibéreltek egy üzlethelyiséget, ahol a társbérlő nehezményezte az ottlétüket, így azt a helyszínt is ott kellett hagyni, de mostanra – reményeik szerint – sikerült megtalálni a megfelelő üzlethelyiséget a szekszárdi vasútállomás közvetlen közelében, amelyet a MÁV-tól bérelnék szintén piaci alapon. A megnyitást a pandémiás helyzet is nehezítette, eredetileg áprilisra tervezték a megnyitót, de a járványidőszak miatt lassabban haladtak a bürokratikus teendők.

A bolt bevétele kezdetben nagyon alacsony volt, épphogy ki tudták termelni a fentmaradáshoz való bevételt, ám ez az elmúlt félévben megváltozott. Mióta a vasútállomás mellett, frekvenciált helyen van az üzlet, azóta a bevétel is jelentős mértékben megnőtt, így lehetőség nyílt arra, hogy a bolt beteljesítse a céljait. A marketing tevékenységre is igyekeznek minél nagyobb hangsúlyt fektetni, megtalálható a bolt a Facebookon, ahova mindig friss fotókat tesznek ki az aktuális árukészletről, amely nagyon sikeresnek mondható, az ott látott fotók hatására látogatja meg a boltot a vásárlók jelentős része, sokszor célirányosan, ami nagyban hozzájárul a forgalom generálásához.

Célok

A szekszárdi adománybolt céljai többértékűek. Elsősorban igyekszik többszintű segítséggel összefogni az egyéni és a közösségi jószándékot. Az adománybolton keresztül igyekeznek a szekszárdi lakosokat az újrahasználatra és újrahasznosításra sarkallni, ezáltal egy környezettudatosabb városképet kialakítani. Ezzel a közösségi tevékenységgel a fogyasztók és adományozók gyakorolhatják a felelős és segítő szemléletet, észrevétlenül nevelnek és érzékenyítenek. A bolt a fölöslegessé vált tárgyi adományokat értékesíti, amit nem sikerül eladni, abból dísz tárgyat készítenek megváltozott munkaképességűek a Ki-látás Alapítvány közreműködésével. Azokat a textíliákat, amiket nem tudnak feldolgozni géprongyként adják

tovább. Az adománybolt a rászorultaknak szociális vásárlási lehetőséget biztosít azáltal, hogy nagyon kedvező áron értékesíti újra a termékeket, de a boltban bárki vásárolhat, nemcsak a rászoruló. A befolyt pénzüsszegekből fizetik a felmerülő költségeket, személyi jellegű kifizetéseket. Az ezen felül megmaradt bevételből pedig a helyi gyermekotthon lakóit támogatja az alapítvány. Ha valaki nem akar vásárolni, de támogatna rászoruló embereket, akkor lehetősége van utalványt vásárolni, amit a szekszárdi családsegítő és gyermekjóléti szolgálat juttat el a rászoruló számára. A boltban nem csak önkéntesek, hanem megváltozott munkaképességűek is dolgoznak, ezáltal ezek a személyek fizetéshez jutnak, amelyet az alapítvány a bértámogatás igénybevételével tud kigazdálkodni. Az adománybolt dolgozói szeretnék elérni azt, hogy a munkájuk során jobban ráirányuljon a figyelem az önkéntességre, a másokkal való törődésre, a társadalmi felelősségvállalásra, a környezettudatos és tudatosabb fogyasztásra, valamint az újrahasználásra, újrahasznosításra.

Összefoglalva tehát, az adománybolt sokkal több mint üzlet. Egyrészt egyfajta „intelligens lomtanítás”, jótékonykodás, munkahelyteremtés, érzékenyítés, környezetvédelem, valamint szociális segítségnyújtás egyaránt. Az adománybolt igyekszik lokálisan válaszokat kínálni a globális kapitalizmus negatív hatásaira, úgy mint a környezetszennyezés, a munkanélküliség, valamint a rossz szociális helyzet. A városban hamar híre ment ennek a kezdeményezésnek, több civil szervezet is indított hasonló jótékonyági vásárlást az „Egy cipőben járunk!” Adománybolt hatására, valamint a helyi média is felkapta ezt a kezdeményezést. Az esettanulmány egyrészt saját tapasztalatból íródott, másrészt a dolgozat elkészítése előtt felvettem a kapcsolatot TerenyiKrisztinával, a bolt megálmodójával, valamint segítségemre volt a „Segíts Rajtam!” Hátányos Helyzetűekért Alapítvány éves beszámolója, illetve alapítóokirata is.

Felhasznált irodalom

- Bokor L. Dombi Ákos - György László et. al (2009).: *Gazdaságpolitika a globalizált világban.* (szerk.: Veress József) Typotex, Budapest
- Boros J., Lendvai L. F. (2009): *Bevezetés a filozófia történetébe*
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index1611.html?option=com_tanelem&id_tanelem=318&tip=0 Letöltés dátuma: 2023. 04. 10.
- Bucher E.-Boros J. (2022): The Role of the civic society in social innovation. In Márkus E.-Boros J.-Kozma T. (szerk.): *Sustainability of Innovation.* Debrecen CHERD 17-23
- Foster, Bellamy (2010): *A gazdaság paradoxonja: kapitalizmus és környezetrombolás*
http://www.eszmelet.hu/john_bellamy_foster-a-gazdagsag-paradoxonja-kapitalizmus-es/
Letöltés dátuma: 2023. 04. 10.
- Grüll T. (2016): A globalizáció és multikulturalizmus kérdései a Római Birodalomban
http://epa.oszk.hu/00400/00414/00054/pdf/EPA00414_korall_63_069-083.pdf letöltés dátuma 2023. 04. 10.
- Habermas, Jürgen (2000): *Az európai nemzetállam és a globalizáció hatásai*
<http://epa.niif.hu/02100/02169/00017/pdf/000418.pdf> Letöltés dátuma: 2022. 04. 10.
- Horne, Suzanne; Madderell, Avril (2002): *Charity Shops*
<https://doi.org/10.4324/9780203167458> Letöltés dátuma: 2022. 04. 11.
- Jobbágy A. (2019): *Mi a kapitalizmus? Hogyan formálja a bolygót és az embereket?*
<https://xforest.hu/kapitalizmus/> letöltés dátuma: 2023. 04. 10.
- Kornai János: A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása. In.: *Közgazdasági Szemle* LV. május p. 377 – 394
- Kovács B.: A divatcégek környezettudatossága egyelőre nem több üres marketingnél
<https://merce.hu/2019/10/29/a-divatcegek-kornyezzetudatossaga-egyelore-nem-tobb-ures-marketingnel/> letöltés dátuma: 2023. 04. 10.

Kőrösi I. (2018): A pápai enciklikák gazdasági tanítása. In.: Katona Klára: *A piac és az állam az ember szolgálatában (?)*. Pázmány Press, Budapest p. 23 – 49

Szabóné Tóth Judit

TRADEMARK FOR LOCAL PRODUCERS – NÁNÁS PORTÉKA AS A „BY-PRODUCT”

Absztrakt

A multinacionális cégek megjelenésének következtében a magyar termékek jelentős mértékben kiszorultak a hazai piacokról a 2012 előtti időszakban. Ez a jelenség egy mezővárosban gazdasági és társadalmi problémákhoz vezethet. Ez történt Hajdúnánáson is. A helyi termelők nem tudták felvenni a versenyt a multikkal, aminek következtében a lokális termelés csökkent, így a piaci értékesítés is. Megnőtt az élelmiszeripart szükséglete, ami további veszélyeket rejtett magában, mint a munkanélküliség növekedése, vagy visszakövethetetlen eredetű élelmiszerek terjedése. A folyamat megfékezésére egy olyan innovatív szemléletre volt szükség, amely hosszú távon képes megoldást nyújtani a problémára. Ez a helyi termelők által használt Nánási Portéka védjegy bevezetése volt, amely a civilek összefogásának, az állam és az önkormányzat támogatásának nem várt eredményeként, mint „melléktermék” jött létre. A tanulmány célja összegezni azokat a tényezőket, amelyek mentén létrejött az innováció, milyen előnyökkel és esetleges hátrányokkal jár az együttműködés, továbbá bemutatni hogyan lehet egymással versenyhelyzetben lévő feleket közösséggé kovácsolni és hosszú távon fenntartani. A vizsgálatba interjúk módszert alkalmazva a Nánási Portéka védjegy létrehozóit és néhány használóját vontam be, akik hitelesen tudták bemutatni a 10 éve működő márkát. Az esettanulmány rávilágít arra, hogy egy innovációnál elegendő lehet csupán más perspektívából szemlélni a körülöttünk lévő dolgokat és felfedezni bennük az értéket. Ez pedig mindenki számára adaptálható, jógyakorlatként alkalmazható.

Kulcsszavak

helyi termék, védjegy, Nánási Portéka, társadalmi innováció

Abstract

The emergence of multinational companies has significantly displaced Hungarian products from domestic markets before 2012. This has led to economic and social issues in Hajdúnánás, a rural town. Local producers were unable to compete with these multinationals resulting in a decline in local production and market sales. A novel approach was required to counteract this, one that could offer a lasting resolution. The necessity of a food port grew, posing risks like augmented joblessness and the abundance of unidentified origin foods. The establishment of the Nánás Portéka trademark by local cultivators emerged as an unforeseen outcome from the collaboration between local civic citizens, state support, and the municipality, furnishing a resolution to the problem. The study aims to provide a summary of the elements that paved the way for innovation, the strengths, weaknesses, and potential drawbacks of collaboration, and how to bring and maintain rivaling parties in community in the long run. I adopted an interview technique to engage the developers of Nánási Portéka brand and some of its users, who gave a reliable account of the brand's decade-long journey. The case study demonstrates that innovation can arise from a fresh perspective on familiar surroundings. Discovering hidden value in local products, such as the Nánási Portéka trademark, can be assimilated as a good practice for everyone interested in social innovation.

Keywords

local product, trademark, Nánási Portéka, social innovation

Introduction

Backyard farming is a longstanding tradition in Hajdúnánás, due to the fertile soil, vineyards surrounding the town, and the hard work of the locals. Knowledge pertaining to farming has been passed down from generation to generation. While some people grow produce solely for personal use, others choose to sell their crops at the local market.

The emergence of chain retail outlets belonging to multinational companies has led to a decline in the number of local producers. This is due to their inability to compete with supermarkets and hypermarkets offering a wide range of products which are becoming increasingly popular with customers in Hajdúnánás. This change in shopping habits has also affected those who used to primarily shop in the local market, which also served as a significant community space.

It is reasonable to suggest that enabling producers to sell their produce to retail chains could provide a solution. Nevertheless, the multinationals are imposing criteria on farmers that they can no longer meet. For instance, they are expected to produce several tonnes of goods of a consistent quality, such as tomatoes of the same size, in order to meet customer demand. However, even if they were able to do so, an additional issue would still arise. Such companies would need to wait for payment until much later, often even several weeks or months in advance. This situation can leave small farms in a vulnerable position due to the lack of capital.

To address the plight of producers in Hajdúnánás and prevent the loss of local products in the town, a concrete, community-based solution was necessary. The creation of the local farmers' market in 2013 and the development of the Nánási Portéka brand as a trademark for locally grown and produced products can be attributed not only to fortunate circumstances but also to the attitude of the local government, the town's mayor's organic production experience and agricultural vision, and the government's farm development programme. Essential to the success of this innovative solution were the knowledge, diligence, and determination of Nánás producers. This provided an opportunity for farmers to collaborate with each other and the local council towards a shared objective - to promote their superior products not just within the community but across the entire nation, in stark contrast to large multinational corporations.

In the present study, innovation is understood as social innovation, in which novelty, social utility and cooperation between individuals, which also shapes their personality, are present (Kozma 2022: 9). The novelty itself is the introduction of the local brand, which was a novel solution to bring together producers who had previously been competitors. Social utility is manifested in the increase of economic and social capital, stimulating the turnover of local producers, providing them with income. For consumers, the benefit is the opportunity to buy healthy, traceable food locally. The cooperation between individuals in the Nánási Portéka has created a community where friendships have been formed, where they help and teach each other, and where local patriotism has developed. Another feature of innovation is that problem-solving in the community creates a sense of community resilience. In doing so, they both withstand the challenges they face and grow stronger and better as a result (Kozma 2022). The Nánási Portéka provided a good solution to the problem that arose, which led to the strengthening and development of the community. It is now not only a local innovation, but has become known in the surrounding municipalities and nationwide thanks to fairs and exhibitions.

Hajdúnánás as a self-sufficient town

Hajdúnánás, a northern town in the Hajdúság region of the Great Plain, is home to 16,000 residents. It has been designated as a district centre since 2013 and covers an area of 259.62 km². Located in close proximity to two major cities, Debrecen and Nyíregyháza, Hajdúnánás is renowned for its ostrich farm, straw weaving, and high-quality medicinal water, which provides relief for a range of ailments.

The settlement first appears as Nánásmonostora in a document of 1361, which describes the settlement as depopulated at that time. Later it was repopulated, because at the beginning of the 16th century it is mentioned as one of the wealthier and more populous places in the county, but it did not rise to the rank of a farming town, but remained a 'peasant village without patents and exemptions' (Rácz 1973: 249-250). In 1605, the settlement experienced a significant change. István Bocskai's success in the war of independence against imperial tyranny between 1604 and 1606 was primarily due to the armed hajdúk, originally engaged in cattle herding. Consequently, the prince granted 9254 hajdúk the status of nobility, along with an estate, land, and a full exemption from taxes via a charter issued in Korpona on 12 December 1605. In return for this reward, they could be called to arms if required. Nánás, situated in the district of Hajdú, was conferred the status of a town (Rácz 1973: 257). There is no precise data on the number of hajduks who settled in the area, but according to Kováts (1973), around 1500 hajduks settled there as a result of Bocskai's movement. The total population of the settlement was around 2000 at that time. By 1800, the town had grown to 8200 inhabitants, which more than doubled over the next 110 years. The population of the town was 16,781 in 1910 (Kováts 1973: 79-81). Since then, the town's population has fluctuated between 17,000 and 16,000. The cult of Bocskai and the hajdú consciousness continue to feature in the identity of the locals. This may have played a role in the long-term vision of a self-governing, autonomous town that arose from the 2012 Integrated Urban Development Strategy, formulated by around 150 local residents who took part in the Community Strategic Planning process. The municipality was deemed capable of achieving economic self-sufficiency as it has the potential to meet a significant portion of local food demands, strengthen industrial activities and generate energy by exploiting thermal water and agricultural waste. This would also bolster the income and internal markets of the city's populace (HROD 2012).

Initially, in 2012, the Bocskai Korona was introduced as an independent currency of Hajdúnánás, followed by the creation of a local brand, the Nánási Portéka, a year later, as an innovative initiative. This paper will recount the story of the latter, detailing its establishment, initial challenges, and its impact on both the local economy and community.

The data recording

The study investigated the Nánási Portéka through personal interviews conducted with key stakeholders involved in both its creation and operation. The interviewees included the Mayor of Hajdúnánás, Tibor Szólláth, the project manager of the Nánási Portéka, Mrs András András Fűz, and five of the most active local producers: Mrs Gáborné Pusztai, Mrs Mária Putnokiné Pócsi, Mr Zoltán Rubos, Mrs Katalin Szabó, and Mrs Magdolna Vargáné Kalapos. The aim was to provide objective insights into the development of the Nánási Portéka and its impact on the local community. I selected these producers from the almost 40 available as they have continuously reinforced the community's brand team since its inception, thus providing the most pertinent information on the events of the previous decade. It should be noted that this survey was not comprehensive, and its focus was not on examining Nánási Portéka from a customer viewpoint, but rather for the present study's objective.

The Nánási Portéka as a "by-product"

The different tenders present a promising chance for a municipality's progress, provided if the funds are not only "spent", but channelled into well-planned schemes that bring about added benefits. Specifically, in 2012, the town made a proposal to the Ministry of Agriculture to tackle the issue of farm produce entering the market. As remarked by Tibor Szólláth, "there was a time when Hungarian goods and products were almost excluded from the domestic markets." Before 2012, Hungarian products were largely excluded from domestic markets in Hajdúnánás due to the appearance of multinational companies. This led to local

producers being unable to compete, resulting in a decrease in production. As a consequence, there is now a need for a food import, which poses additional risks.

On average, food travels 2,000 kilometres from the farm to the table, undergoing multiple processing procedures. Tracing the supply chain is challenging. In case of a food safety problem, it becomes difficult to identify its origin (Ercsey-Ravasz et al 2012).

In a rural town such as Hajdúnánás, where local production is a vital part of the economy, a decline in this sector could result in an increase in unemployment and a reduction in the local economy. In response to the paradigm shift towards supporting local producers, the state's role has been to provide resources and opportunities that were previously underemphasised, including the creation of a short supply chain to enable local producers to sell their products in the market. The primary objective was to construct 15 pavilions for this purpose. However, this failed to provide any additional worth. Entered the rationalisation of a mayor who, as an organic farmer, possessed knowledge of the local economy's potential. His role served two purposes, representing both the NGOs as a farmer and the municipality as mayor. As he phrased it, the Nánási Portéka originated as an "by-product" of the tender. The construction of 15 public wooden pavilions, covering a 500 m² area with new asphalt and paving in the municipal market area, was undertaken. However, this alone was insufficient to solve the problem. In order to add further value, an innovative branding exercise was conceived by the mayor and his team. The Nánási Portéka brand, based on a simple logic, was thus created as a local brand.

The concept

The Nánási Portéka system aims to restore the close proximity between producers and consumers, typical of rural settings. The system establishes a short supply chain, and operates under a local brand that functions as a trademark. To use the trademark, raw materials must be produced 100% within the municipality, while a proportion of 50% suffices for processed products. The municipality owns the trademark, providing support to local producers. The message to consumers encourages local consumption.

The establishment of a local brand was not independent, but rather built upon another innovative solution that had been implemented a year before. This was the Bocskai Korona, which was developed as a local currency to mitigate the outflow of generated income from municipalities. This outflow, caused by swift capital flight, resulting from significant purchases in multinational shopping centres, has the ultimate effect of impoverishing municipalities. "The Nánási portéka is based on the idea that the local economy can be strengthened if people stop shopping in the traditional way and start consuming locally-produced goods"-said the mayor. Tibor Szólláth also said that the local economic development programme, which encompasses the Bocskai Korona and the Nánási Portéka, has had a significant positive impact over the past decade.

The engine of the brand , the "local hero"

The Nánási Portéka is an outcome of the collective effort and belief of the local community. Various professionals from diverse fields, including lawyers, tender writers, field guards, caretakers, and communication specialists, have contributed their expertise to the project. Nonetheless, Tibor Szólláth emphasized that the crucial aspect of the initiative was to persuade local farmers to acknowledge its potential benefits. Mrs Valika Andrásné Fűz, the project manager of Nánási Portéka, has been instrumental in coordinating the local brand from its inception at the request of the mayor. Her responsibilities include engaging with producers, managing the farmers' market, and serving as a unifying force within the community.

Initially, meetings and discussions were organised to persuade the farmers to view this opportunity as a practical way to develop their activities. From the five interviewees, only one expressed initial reservations about joining the scheme but still accepted the offer and, along with the others, agreed that it was the right decision. One producer responded to an

advertisement, one was contacted by the field guards, and the remaining participants were approached by the hostess at the Nánási Portéka. The interviewees unanimously agreed that she is the driving force behind the Nánási Portéka community. She keeps the team together and leads with unwavering drive and enthusiasm, advocating for the members and considering the best interests of the producer. Her presence and impetus are vital in maintaining this local innovation for 10 years.

Difficulties at the beginning

Forty local producers and artisans have joined the brand, offering a diverse range of products. Some products are seasonal and only sold at home, while others are permanently available at the newly-built pavilions on the 500 square metre area of the local farmers' market. Like all new ventures, the beginning was not without its challenges. On 1st May 2013, a well-publicised product demonstration and tasting was held during a busy Saturday morning to mark the grand opening. However, in the subsequent weeks, the customers refrained from purchasing their products. Mrs András Füz remembers, "It was a challenging start. Unfortunately, they didn't even peek through the fence, and we farmers were disheartened." As with anything novel, there was an element of uncertainty. All the producers who were interviewed confirmed this. Nonetheless, instead of succumbing to the difficulty, they began deliberating on a solution together. They knew that purchasing from a local producer is advantageous for consumers in many ways. Residents of the municipality enjoy visiting the market, where high-quality products are available. To raise awareness among consumers, they decided to make product demonstrations and tasting events a regular occurrence during the initial period. This proved to be an effective approach in promoting the local brand to potential customers. Zoltán Rubos is a meat processor. He said the producer has a loyal customer base, but it required ongoing effort to establish it. The most effective advertising for him originated from the initial doubters. He encouraged them to witness the manufacturing process firsthand. Consequently, trust was established, leading them to promote the local brand themselves. The producer emphasised one other crucial factor. If a customer encounters an issue with a product, they have the opportunity to contact the producer directly in order to quickly find a solution. This is in contrast to products with uncertain or difficult-to-trace origins.

Experience of the last 10 years

Currently, there are approximately 40 producers contracted with the Nánási Portéka trademark. Prior to this association, these producers were either coerced into operation or produced very limited quantities of goods. Although originally solely food producers, the range of products has subsequently broadened to incorporate handicrafts and mechanical items. A decade since its inauguration has facilitated the opportunity to evaluate the brand's sustainability. Producers have acquired ample experience to gauge successful strategies and avoid setbacks. They have established proven problem-solving techniques.

The brand enhances its reputation by staging product launches and tastings at local markets, as well as taking part in fairs, festivals, and events throughout the country. As proof of its success, the company ranked second out of nearly 150 entrants in an international trade competition held in Brussels, where judges evaluated the brand's adaptability and marketing among other criteria. Over time, the products and exhibition stands have garnered multiple accolades, given the shared belief amongst the hosts and producers that the first impression of a purchase is formed through visual cues. In addition to exhibitions, the success of Nánási Portéka is showcased at conferences as exemplar practice.

The mayor takes pride in the producers and their project, noting that their products accompany them wherever they travel. This accomplishment is the result of considerable hard work, persistence, and collaborative effort. The local brand has emerged as the town market's leading representative and the producers have become veritable town ambassadors. It has

taken a great deal of hard work, perseverance, and teamwork. The market hostess mentioned that arranging a product tasting or demonstration entails expenses that can only be covered through partnership with the producers bearing the costs. The original goals have been met within a decade. Nevertheless, the invested time, money, and effort is proving to be fruitful due to a surge in customers. The establishment of the brand has resulted in the consolidation of local producers and the addition of new members. Customers benefit from a shorter supply chain for high-quality locally-sourced produce, while local production has increased and the economy has been strengthened. The town's marketing efforts have also seen improvement. However, innovation cannot be solely measured in monetary terms, as there are additional facets to consider.

The Nánási Portéka as a local community

The Nánási Portéka producers exhibit all four defining factors of a community, as defined by Hankiss (1982:64): a common interest, purpose, set of values, and a shared sense of "we". This community did not form overnight, but rather evolved over a lengthy period of time.

Initially, teamworking was an unfamiliar concept for the farmers interviewed. However, as time passed, they developed deeper relationships and increased their collaborative efforts. Initially, they met solely on market days, but they gradually began attending social outings and events, then progressed to going on trips and cooking together. Eventually, they celebrated name days, organised balls, shared a variety of experiences, and established a strong, cohesive community in which lifelong friendships were formed. All of the interviewed producers confirmed this. According to Magdolna Vargáné Kalapos, people need to belong to a community outside their family. They need new friends, new experiences and by joining Porteka they got all this. According to Gáborné Pusztai, a very close-knit team has also been formed, who can rely on each other in everything and who not only look after their own products at a stand, but also look after others. Katalin Szabó emphasised this attention, as well as the fact that they encourage and motivate each other and share their knowledge. All the interviewees feel that they have an extra family, which is invaluable to them.

During their fledgling years, they provided assistance to an elderly resident of Hajdúnánás whose home had been destroyed by fire. The farmers subsequently proposed hosting a charity BBQ at the marketplace and donating the proceeds to the aforementioned victim. In addition to cultivating solidarity rather than competition, the farmers also engage in social responsibility and demonstrate their compassion periodically. The food was quickly sold out, and the farmers gained more recognition from a growing number of local citizens. These charitable events recurred twice more. Initially, the funds were used to renovate the Reformed Church in Szódemeter, as the participants discovered its deteriorating condition during a group outing. The profits from the cooking event were donated twice to various organizations. The second time, the proceeds were given to the "We live for you" association, which aids disabled children in Hajdúnánás.

What next?

The product life cycle spans from its introduction to the market until its discontinuation and is characterized by distinct stages, such as launch, growth, maturity, and decline. In my view, the domestic Nánási Portéka brand is presently in the prolonged mature phase. Customers are well-acquainted with the brand and exhibit loyalty to local producers, indicating satisfaction. To prolong this phase, the portekeepers endeavour to renew themselves and remain regularly present not only at market pavilions but also various events, utilizing all opportunities available. They conduct regularly scheduled product launches to maintain quality and implement new strategies. Additionally, as a partner and proprietor of the trademark, the municipality also aims to stimulate the community. However, Tibor Szólláth believes that the

most pressing concern for the future of the Nánási Portéka brand is the adequacy of its supply. Currently, the producer base is stable and there is an influx of new entrepreneurs, but there remains uncertainty regarding the possibility of future decline. He hopes that young people will appreciate the importance of the local economy, both in terms of production and consumption.

The local brand as innovation - Conclusion

In my opinion, the biggest lesson of the story is that to innovate, it is enough to take what you have and put it in a new perspective. This is exactly what happened in Hajdúnánás. The Nánási Portéka had the raw material and was transformed into a development with a solid foundation that gave the town a reputation. There was a market, there was land, there were producers, and with them the know-how. There was an opportunity to apply for a grant, which was the source of funding. This was combined with an innovative economic approach, a new perspective, a belief in the potential of labelling local products. The driving force behind it all is the strength of the community, the sense that something can be done together, which has provided the momentum over the last 10 years.

The initial aim was to unite locally produced products under a common brand, giving them an advantage in terms of market penetration against the big brands and multinational food chains. As with anything new, it was difficult to get off to a good start, but together the producers found ways to communicate their products effectively to customers. The products were also supported by the municipality with a good marketing campaign and, thanks to persistent work, the growth phase has finally begun. First through the local public, and then through introductions to other towns, Nánás Portéka became better known, both as a product of Hajdúnánás and as a good practice.

Nánási Portéka was one of the first local brands to be created in the country, and as a good practice it can serve as a model for other municipalities because of its adaptability. The recipe is simple: find the local resources, including local governments and NGOs, on which to build a profitable innovative solution and give it its own image, which has now been implemented in a number of municipalities. The big question for the future is how long the local brand can be sustained and whether there will be a supply of local producers. For now, however, the operation is secure and the momentum of the producers is unbroken. Customers have recognised the benefits of a short supply chain, traceability, control, local availability and quality. It provides a livelihood for local families, revitalises backyard farming, increases self-sufficiency and the local economy, has a positive impact on the town's community and brings the vision of a self-sufficient town closer.

Bibliography

- Ercsey-Ravasz M, Toroczkai Z, Lakner Z, Baranyi J. (2012). Complexity of the International Agro-Food Trade Network and Its Impact on Food Safety. PLOS ONE 7(5): e37810. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0037810>
- Hankiss E. (1987). Közösségek válsága és hiánya. In: Uó: Diagnózisok. Budapest: Magvető Kiadó
- HROD Községi gazdasági és Társadalomfejlesztési Központ (2012): Integrált Városfejlesztési Stratégia Hajdúnánás. In: <http://www.archiv.hajdunanas.hu/documents/ivs.pdf> Letöltés ideje: 2021.03.12 04:23 h 52. p.
- Kováts Z. (1973). A népesség. In: Rác István (szerk.): Hajdúnánás története. Debrecen: Alföldi Nyomda, 32-86.
- Kozma T. (2022). Innováció és tanulás. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Rác I. (1973). Jobbágyi alávetettség – Hajdúvárosi szabadság. In: Rác István (szerk.): Hajdúnánás története. Debrecen: Alföldi Nyomda 249-290.

TANODÁK A KISKÖZÖSSÉGEK SZOLGÁLATÁBAN

Abstract

Supplementary schools for children living in underprivileged areas have been successful and popular in many countries for decades, in Hungary they have been trying to avoid drop out in primary and elementary schools and to develop students' skills and abilities since 2010. Special schools for upgrading and talent development have individual strategies and programme but they use them flexibly to teach and educate students more easily contrary to the formal framework (Fejes, 2016). In our research we look into the methods and ways how special schools adapt the communities' needs and how they support social integrity of their students, what complex methods they use in their daily life. During our research we used narrative interviews.

Keywords

supplementary school, extracurricular activities, communities, individual development

Absztrakt

Nemzetközi szinten már évtizedek óta sikerrel működnek és a kisközösségek körében is népszerűnek bizonyulnak az alap- és középfokú oktatás támaszaként működő tanodák, amelyek Magyarországon 2010-től indultak az iskolai lemorzsolódás megfékezésének érdekében, valamint a gyerekek felzárkóztatási esélyeinek növelésének céljából. A tanodák a tanulói igényekhez mért fejlesztési tervvel és programmal rendelkeznek, ám ezeket rugalmasan kezelik, hogy a formális keretekkel ellentétben könnyebben megvalósítható legyen a tanulók oktatása és nevelése (Fejes, 2016). Kutatásunkban arra keressük a választ, hogy a kistélepiüléson működő tanodák hogyan alkalmazkodnak a közösségi igényekhez és milyen komplex eszközökkel járulnak hozzá a kisvárosokban és falvakban élő gyerekek és fiatalok társadalmi integrációjához. A vizsgálatot interjúk segítségével végeztük el, 2 tanoda vezetőjével 2023 márciusában (N=2). Irodalomelemzésünkéből és interjúinkból kirajzolódik, hogy a tanodák köztesen helyezkednek el a szociális, kulturális és oktatási szektorok között. Tevékenységük holisztikus szemléletben realizálódik és ez adja innovációs jellegét.

Kulcsszavak

tanoda, tanoda-program, kisközösségek, oktatási innováció, egyéni fejlesztés

Bevezetés

A közösségi tanulás fontosságára több tanulmány is felhívja a figyelmet (Bradford, 2003, Tett, 2010, Kozma, 2017), és számos kutatás foglalkozik a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatásának módjával és eszközeivel (Fejes-Józsa, 2005, Fejes, 2006, Fejes, 2017, Pusztai, 2020). Az oktatási esélyegyenlőség növelése érdekében többféle program indult országszerte, ezek egyikeként jöttek létre a 90'-es évek közepén a tanodák, amelyek feladatuk tűzték ki, hogy pótolják a közoktatásban tapasztalható hiányosságokat, főként a hátrányos helyzetű tanulók esetében (Fejes-Szűcs, 2022).

A tanodákban nem csak a tudásgyarapítás a cél, hanem a lelki gazdagítás is, valamint a hiányzó családi minták pótlása vagy kompenzációja (Baráth, 2016). A tanodák működésében elsődlegesen megfigyelhető, hogy a tanár-diák viszony kiépítésére nagy hangsúlyt fektetnek, ahogyan a kapcsolat ápolására is (Inántszy-Pap & Morvai, 2015).

Hazánkban a TanodaPlatform hálózat igyekszik összehangolt együttműködésre ösztönözni a tanodákat. A hálózatban 77 intézmény vállal tagságot, de ezek mellett számos

működik még térség- és feladatspecifikusan (Fejes-Szűcs, 2022). Tanulmányunkban két tanoda működését vesszük górcső alá, kiemelve sajátos adottságaikat és módszereiket.

Helyzetkép, célcsoport

1. Hátrányos helyzetű gyerekek az iskolapadban:

A hazánkban élő nemzetiségek körében 95 százalékos a roma kisebbség aránya (Ceglédi, 2020), a hátrányos és halmozottan hátrányos diákok többségében roma származásúak. Az oktatási célok tekintetében a romák körében még mindig az általános iskolai bizonyítvány megszerzése az elsődleges, ennek okaként egyebek mellett Fónay az iskolai szegregációt és sikertelenséget említi (Fónay, 2020). Az oktatási szegregáció során leginkább ezek a gyerekek és fiatalok sérülnek, a nagylétszámú, heterogén összetételű osztályokban ugyanis alig jut idő és lehetőség a felzárkóztatásukra, a helyzetet pedig tovább rontja a hozzáértő pedagógusok hiánya (Fejes, 2016).

2. Üvegplafon az oktatásban:

Üvegplafon-jelenségről a bizonyos szempontból hátrányos helyzetű csoportok esetében beszélünk, jelentheti például a nők nehézségeit a munkaerőpiacon, hiányukat a magasabb tisztségekben, pozíciókban (Fényes, 2020). Ezzel szembesülnek a nemzetiségek, például a magyarság a határainkon kívül a felsőoktatásban való csekély esélyeit (Pallay, 2020), valamint a kisebbségben lévő, hazánkban a romák körében előforduló stigmatizált állapotot (Fónay, 2020) tekintve, amelyek gátolják az előre jutást nem csak a munkaerőpiacon, hanem az oktatásban is. Üvegplafont érzékelnek a hátrányos helyzetű tanulók már az általános iskolában, mert sajnos, ahogyan a társadalmi skatulyából nehéz kitörni, úgy az iskolai reputációt is hosszú és komoly munka levetkőzni. A diszkrimináció és a szegregáció befolyásolja a tanulmányi eredményességet, amelyet az oktatás megkönnyíthet, ugyanakkor – sok esetben (pl. tanulási nehézségek, családi támogatás hiánya esetén) - meg is nehezítheti az előre jutást (Pallay, 2020).

3. Innováció és a tanodák:

Az Európai Bizottság felfogásában akkor beszélhetünk innovatív oktatásról, ha az oktatási intézmények folyamatosan fejlődnek, alkalmazkodnak a kor technológiai, kulturális, gazdasági és demográfiai követelményeihez. A tanoda-program európai uniós forrásokból szerveződött, mára azonban már állami normatíva garantálja a működési biztonságot, ezzel együtt a stabilitást. A változó finanszírozási rendszer ellenére a cél ugyanaz maradt: a „hagyományos” iskolákból ki- és lemaradó tanulók felzárkóztatása, esélyeinek növelése. Az innováció nem csak a tanodák céljai és működése terén érhető tetten, hanem abban is megjelenik, hogy minden tanoda saját nevelési és oktatási tervvel rendelkezik, térségre, településre, csoportra és egyénre szabottan, helyi szakemberekkel, akik a helyi közösségekben ismert és elismert szereplők. A „helyi” szó ismétlése nem véletlen, ezzel is szeretnénk jelezni a valós igények és feladatok mentén megvalósuló szerepvállalást.

Kisarjadó elmélet

Az esettanulmányokat és az interjúkat egy kisváros és egy megyeszékhely tanodájában készítettük el, amelyek során a két intézmény szakmai vezetőjét (N=2) kérdeztük. Mindkét vezető a kezdetektől ismeri a tanoda működését, történetét, a célcsoportok által támasztott igényeket, emellett a napi munkában is részt vállalnak, órákat/ foglalkozásokat tartanak, napi kapcsolatban vannak a gyerekekkel és azok családjával. Szerteágazó munkájuk része még, hogy ők felügyelik az adminisztrációt, a hétköznapi menedzselését, a munkatársak koordinációját és a kiadások egy részét. Az elemzéshez Mitev (2023) által javasolt kisarjadó elméletet alkalmaztuk, amely a grounded theory-t megújító fordítási javaslattal egyetemben egy

megfontoltabb alkalmazást javasol. Az elmélet alapját az induktív logika adja, a helyes alkalmazáshoz szükségszerű eltávolítani önmagunkat a vizsgált témától és a feltárt irodalomtól. Azért, hogy ez megvalósuljon az interjúk többszöri áttekintésre kerültek, akár több hetes különbséggel az egyes ráfordulások között. A köztes időintervallumban nem dolgoztunk a témán és az elemzés pillanatában is igyekeztünk megszabadulni minden prekoncepcióunktól.

Értelemszerűen a teljes eltávolodás lehetetlen volna, de igyekeztünk lehetővé tette, hogy a legnagyobb függetlenség mellett a kapott adatokból dolgozzunk. Ennek ellenére a kódolásunk nem az in vivo elvet követve valósult meg a könnyebb munkavégzés nevében.

Benyomások

Az interjúfelvételeket megelőzte a tanodák meglátogatása, amely során meggyőződhattünk arról, hogy barátságos, kellemes és korszerű környezetben várják a gyerekeket a délutáni foglalkozásokra. A tanoda a nagyváros esetében egy önkormányzati, a megyeszékhelyen működő pedig egy egyházi épületben kapott helyet, ezekben több terem is használhatnak, így lehetőség van csoportos és egyéni foglalkozásokra is, sőt, személyes beszélgetésekre, amelyre nagy az igény a tanulók körében. A pedagógusok szerint ez a tanoda-program legfontosabb eleme: hogy megoszthassák a gyerekek iskolai, közösségi és családi élményeiket, tanácsot kérhessenek, sokszor pedig csak annyi, hogy egyszerűen csak meghallgassák őket. A tanodákban mindenhol láthatóak a kis közösség életének apróbb pillanatai: a falakon és a polcokon fényképek, rajzok, alkotások dicsérik a kisebb és nagyobb kezek munkáját.

Eredmények

A kódolás tanulságai 5 jelentősebb kódcsaládhoz vezettek bennünket: *célcsoport*, *kapcsolat*, *közösség*, *szakember*, *szervezet*. A *célcsoport* esetében azon a kódok jelentek meg, amelyek a hátrányos helyzetű fiatalokat és családjaikat érintik, bármilyen olyan fogalom ide tartozik, amely leírja a működésüket vagy tulajdonságaikat. A *kapcsolat* esetén az interperszonális interakciók kerülnek a középpontba de a szervezetek közötti kapcsolat és a non-formális csoportok és formális csoportok vagy szervezetek közötti kapcsolat is megjelenik. A *közösség*be olyan fogalmak kerültek be, amelyek a szervezetek integritását adják, a kapcsolatokból kisarjadó erőforrásokat és azok rehabilitációs erejét, illetve mindezek hiányosságait tartalmazták. A *szakemberek* kódcsaládja magában foglal minden olyan kijelentést, amelyben szó esik a szakmai előmenetelről, képzésekről, humán erőforrásokról és a szakemberek közötti kapcsolatról. Míg a *szervezet* esetében bekerült minden olyan fogalom, amelynek fókuszában a pénzügyi keretek, szervezeti keretek és háttér, szervezetek közötti kapcsolat és szervezeti identitás áll. Összesen 21 kódot állapítottunk meg, az 1. számú táblázat mutatja az együtt járást. Az egyes kódok és családok közötti szemantikai kapcsolatot az 1. számú ábra mutatja be számunkra.

Az ábrán tisztán látható, hogy a fogalmi hálózat középpontját kapcsolatok és azokhoz rendelt kódok alkotják. A tanodák működésének elengedhetetlen részét alkotják. A fogalmak két másik ponton és szorosan kapcsolódnak. Az egyik centrum a szakmai, közösségi szervezeti családokba tartozó kódok körül látható. Ezen fogalmak a szervezeti integritás és struktúra mentén kapcsolódnak erősebben. Egy másik a célcsoportokhoz kötődik, ez a centrum értelemszerűen a tanodák fontos részét képezi, a diákok és szüleik kooperációja nélkül egy ilyen intézmény működésképtelen.

amelyeket az irányító hatóság elvár, illetve alkalmas lehet néhány szolgáltatás kiegészítésére is ideális körülmények között.

2. Ábra: A tanoda pillérjei

(Forrás: saját szerkesztés)

Másodsorban megjelennek egyéb pályázatok, amelyek a szolgáltatások fejlesztését, kiegészítését szolgálják. Ezen szolgáltatások hátránya lehet, hogy egyes kirívó esetekben nem illenek bele a tanodák profiljába, és ha túlzott mértékben hagyatkoznak rájuk a szervezetek akkor könnyen identitásvesztéssel járhat. A dilemma a nonprofit jelleg megtartásában rejlik: ha egy szervezet túlzottan koncentrál a pályázatos megvalósításra, akkor egy idő után csak a bürokratikus feltételekre és a pályázati célokra figyel. Habár ezek részben összhangban kell, hogy legyenek a szervezetek célkitűzéseivel, egyes apróbb eltérések halmozódása komoly gondokat okozhat és fókuszvesztéshez vezet a szervezeti célok tekintetében. A pályázatok továbbá humán erőforrásfejlesztési oldalon is segítséget nyújthatnak. Egyrésztől lehetőség nyílik a munkatársak továbbképzésére, másrésztől pedig új kapcsolatok létesítésére.

A pályázatok általi szolgáltatásfejlesztés és továbbképzés fontos részét képezi a tanodák világának. A tevékenység holisztikus jellege és a közeg folyamatos változása megköveteli a szervezetektől, hogy időről-időre megújítsák a módszertanukat vagy a szolgáltatási palettát. Ennek egyik oka, hogy a célcsoportot érintő hátráltató tényezők multidiszciplináris térben jelentkeznek és nincs mindig lehetőség specialisták alkalmazására a felmerülő nehézségek kapcsán. Megoldásuk ráadásul a holisztikus szemléletet igényli. Tehát a tanodák munkatársainak szükségszerűen mindenhez érteniük kell egy kicsit, elmélyülésüket pedig egy-egy nehezítő faktor felerősödése teszi szükségessé bizonyos témákban (pl.: drogvédelem).

A harmadik pillér pedig a közösség. A tanodák legitimációját azok a családok adják, akiknek gyermekei igénybe veszik szolgáltatásaikat. Mivel a tanodák látogatása önkéntes a célcsoport részéről ezért kardinális kérdés, hogy milyen híreik van. Az interjúk egyik tanulsága, hogy a kezdeti időszakban bizalmatlansággal fogadják az intézmények megjelenését a célcsoport körében, mivel akiket bevonni kívánnak azoknak az iskolai sikertelenség miatt rossz szájíze támadhat a pedagógusok közelségétől. Így az intézmény feladata, hogy elnyerje a bizalmat.

A tanodák továbbá a település közösségébe és a települési elitbe is szükségszerűen be kell, hogy illeszkedjenek. Egyrésztől azért mert feladatuk a többségi társadalom érzékenyítése, hogy az befogadóbbá váljon a korábban kizárított rétegekre. Ezen felül az önkéntesek is fontos szerepet játszanak a tanodák tevékenységében, nekik egy részük a többségi társadalom köréből kerül ki. Másrésztől pedig szükségszerűen alkalmazniuk kell a crowdfunding eszköztárát, hogy szolgáltatásaikat fejleszteni tudják. Ily módon a forrásteremtés egy területévé válik. Ezen pillér esetén nem csupán önkéntes munka és forrásteremtés valósul meg, akadnak helyzetek amikor egy-egy igényre a válasz valamilyen tárgyi adomány vagy összehangolt közösségi akció formájában valósul meg.

A pillér másik fontos aspektusa a szakmai közeg. A tanodák holisztikus szemléletének részét képezi az őket körülvevő szakmai közeg is. Hálózatot kell alkotniuk mind a szociális, mind pedig az oktatási és egészségügyi intézményekkel, hogy jelzést tudjanak cserélni a diákokról és szolgáltatásikat megosztják egymással. Evidens továbbá, hogy tisztában kell lenniük a gyermekek előre haladásával az iskolában, aminek egyik (de nem egyetlen) módja az iskolai pedagógusokkal való közvetlen kapcsolat. Továbbá a szakemberek egy része önkéntesként is megjelenik az intézményben, így nem csak lelkes, de laikus segítők támogatják munkájukat, azonban egyes szakmai feladatok is megvalósulhatnak önkéntesekkel, tehermentesítve ezzel a teamet.

A tanoda célcsoportja a legitimitás elérést követően a közösségi pillér másik aspektusában kezd el szerepet vállalni. Egyrésztől nem ritka, hogy a nagyobb diákok vagy kigondozott tanodások már önkéntesként térnek be az intézmény falai közé, de gyakran szüleik is bevonásra kerülnek. Ez nem csak a feladatok önkéntesekhez való kiszervezését segíti, de a szervezet legitimitációját is erősíti a célcsoport körében és közvetlenül hozzájárul a felzárkózáshoz.

Összegzés

Mindent egybekötve elmondható, hogy a tanodák nehéz helyzete egészen kreatív megoldásokat kíván meg, hogy ne csak stagnálást mutasson a szakmai fejlődésük és szolgáltatásaik, de képesek legyenek azokat fejleszteni. Erejük humán erőforrás és finanszírozási oldalról is kétpólusú: egyrésztől az adott struktúrából fakad, tehát a szervezeti és hatósági háttér és munkaerő. Másrésztől pedig a helyi közösségek erejében keresendő, a szakszerű és laikus támogatás egyedivé és beágyazottá teszi az intézményt. Az intézmények felzárkóztató szerepe is hangsúlyos, mivel a fejlesztések után bevonásra kerülnek az elsődleges célcsoport tagjai is, így az empowerment is megvalósul, mint a felzárkózás eleme. Ezt erősítik a pedagógusok-szülők-tanulók közötti gyakori beszélgetések, a tanulóközpontú, hollisztikus jellegű pedagógia, a bizalmon és türelmen alapuló, megértő gondolkodásmód.

Kiemelendő még a tanodák integrációs jellege is, amely nem csak a tanodán belül, hanem azon kívül is fontos (Baráth, 2016), ezért a tanoda célja nem csak saját programok megszervezése: közös kirándulások, szülőkkel együtt töltött ünnepek és délutánok lebonyolítása, hanem a társszervezetek, például az iskolák meghívása vagy bekapcsolódás a települések életébe.

Fontos azonban szem előtt tartani, hogy a tanodák kapcsán már ritkább a szervezett civil aktivitás. Az első körös intézmények a 90-es években vetették meg a lábukat és az alulról szerveződő, civilek által indukált innováció arra az időszakra tehető, egészen az Európai Unióba való belépésig. Ahogy aztán a rendszerváltók beültek a hivatalokba úgy ült be a tanoda is a szociális (és oktatási) rendszerbe. Habár a két jelenség időben eltolódik, a folyamat lényegi része nagyon hasonló. A régi innovátorok napjaink vezetői, ahogy a tanodák ma már nem elszigetelt kezdeményezések, inkább az ellátórendszer kiegészítő szolgáltatásai. A tanodák pályázati finanszírozáshoz jutottak, ezeknek előírásai már megkövetelték tőlük, hogy beálljanak a sorba. Fejes és Szűcs (2021) pedig később ki is fejtették félelmüket, hogy a

harmadik szakasz a normatív finanszírozással elveheti a tanodák közösségiségét és "iskolásíthatja" azokat. Nehéz lenne most megmondani, hogy ez megtörtént-e rendszerszintű integrációja az intézménytípusnak, de a jelei jól láthatóak. Jó irány lehet a kutatás folytatáshoz, hogy az elmúlt 30 év szakpolitikai változásai milyen elváltozásokhoz vezettek a tanodák három generációjára. Ez a három pedig: Korai innovátorok, a rendszerváltás és az EU-s források közötti időszakban jöttek létre. A tenderfüggők, akik a pályázati időszakok hullámai során kezdték meg működésüket (Krémer, 2008). Végül pedig a normatívával finanszírozott intézmények, amelyek 2019 után jöttek létre.

Jelenleg a szükségszerűség a rugalmatlan szabályozási strukturákat felülírja. A közösség igénye előbbre valónak látszik és bizonyos mértékig átveszik a fenntartó szerepét is, hogy a szolgáltatás a nehezedő gazdasági körülmények dacára folyékony legyen. Az innováció ebben az értelemben tervezetlen és ad hoc jelleggel valósul meg, csak helyi kontextusban értelmezhető. Ahogy majd telik az idő fordulni fog megint a kocka, úgy vélem, hogy ez egy ciklikus folyamat. Ami további kérdésként merülhet fel a további lépések kapcsán, hogy milyen kommunikációs csatornákon keresztül halad az innováció a döntéshozatali szintek között és milyen gyorsasággal. A döntéshozói szintek közötti információáramlás sebessége és az innováció iránya meghatározó lehet a tanodák jövőjét illetően.

Összegezve tehát kutatásunk kapcsán két további kérdés is felmerül, amely kijelöli az irányokat:

- Milyen a szervezeti kultúrát és működési sajátosságokat érintő releváns különbségek érhetőek tetten az egyes időszakokban (korai innováció, tenderfüggő, normatív) tevékenységet kezdő tanodák esetében?
- Milyen irányba halad és hol tart jelenleg a tanodák rendszerén belül az innováció?

Felhasznált irodalom

- Baráth, Sz. (2016). Integráció és tanoda. *Fejes József Balázs, Lencse Máté és Szűcs Norbert (szerk.): Mire jó a tanoda*, p180-183.
- Bradford, N.J. (2003). *Cities and communities that work: Innovative practices, enabling policies*. Toronto, Canadian Policy Research Networks
- Czeglédi, T. (2020). Reziliencia és kompenzáló tényezők. *Nevelésszociológia*. In: Pusztai, G.: *Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Inántszy Pap, Á., & Morvai, L. (2015). "Sowing Seeds" and Its Efficiency. Case Study about the Tanoda Programme of the Greek Catholic Church in the Huszár District in Nyíregyháza (Hungary). *Acta Universitatis Sapientiae-Social Analysis*, 5(2).
- Fejes, B. (2014). Mire jó a tanoda. *Esély*, 26(4), 29-56.
- Fejes, J. B; Szegregál-e a tanoda? in Fejes, J.B; Lencse, M; Szűcs N. Szerk. *Mire jó a tanoda?* (2016). Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, ISBN: ISBN 978 963 125 164 7
- Fejes, J. B., & Szűcs, N. (2021). Csodafegyver vagy pótcselekvés? A tanodamozgalmak története és legitimációs kérdései. *Iskolakultúra*, 31(1), 45-67. DOI: 10.14232/ISKKULT.2021.01.45
- Fónay, M. (2020). Roma/cigány közösségek. In: Pusztai, G.: *Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kozma, T. (2017). *Innováció és tanulás*. Gondolat Kiadó. pp291.
- Krémer, B. (2008). A projekt-kórságról, avagy a tanoda-szindróma. *Educatio*, 17(4), 539-548.
- Mitev, A. (2023). *Grounded Theory*. In: Horváth, D., Mitev, A.: *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*, Alinea Kiadó, 9786155669682
- Pallay, K. (2020). Nemzeti kisebbségi közösségek. In: Pusztai, G.: *Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Tett, L. (2010). *Community Education, Learning & Development*. Edinburgh, Dunedin Academic Press Ltd. pp126.

HARMADIK RÉSZ

III. SZOCIÁLIS TANULÁS / SOCIAL LEARNING

Dan Beáta

ENHANCING INCLUSIVE EDUCATION BY VOLUNTEERING

Absztrakt

A kollektív tanulás egyik alappillért képezi az önkéntes munkába való bevonódás, mely jelen esettanulmány keretében többletértéket is képvisel, hiszen innovatív társadalmi mozgalmat indított útjára. Annak ellenére, hogy Romániában az önkéntesség igen népszerűtlen, az Eurostat adatai szerint a populáció csupán 3,2%-a vállal önkéntes munkát, a Nagyváradon működő non-profit egyesületek munkássága egyedi vonulatot vezet fel. Az önkéntesség, valamint a kollektív tanulás, mint társadalmi mozgalom hatását vizsgálva a fenomenológia módszerét alkalmaztuk, mellyel az adott helyen és az adott szituációban, közösségen/közösségeken belül (kétnyelvű kulturális közeg, román és magyar) vizsgáltuk az önkéntesség, mint szakmai gondolkodásmód (professional entity) megjelenését, valamint a kollektív/non-formális tanulás erejét mellyel az inkluzív nevelés felerősítése is megvalósulhat. Három csoportbeszélgetést rögzítettünk, melyekbe egy non-profit egyesület önkénteseit, tagjait és alapítóit vontunk be (N=32). Az eredmények rávilágítottak az önkéntesség közösségformáló erejére, valamint a kollektív tanulás és tudásátadás fontosságára.

Kulcsszavak

Románia, inkluzív nevelés, fogyatékoság, sajátos nevelési igény, önkéntesség

Abstract:

Volunteering is one of the cornerstones of collective learning, and it has provided value in the context of this case study by launching an innovative social movement. According to Eurostat data, the participation rate in volunteering among the Romanian population is a mere 3.2%. Nevertheless, it's worth highlighting that non-profit organizations in Oradea have a distinctive profile due to their exceptional work. We employed the phenomenology approach to investigate the effect of volunteering and collective learning on social movements. Through our approach, we thoroughly examined the growth and evolution of volunteering as a professional entity within a bilingual and multicultural community. We were focused on a specific location and circumstance encompassing Romanian and Hungarian cultures. Additionally, we explored how non-formal learning in a group setting can improve inclusive education. Three small-group discussions were recorded between members and founders of one NGO (N=32). The findings emphasized the community-building power of volunteering as well as the significance of collaborative learning and information sharing.

Keywords

Romania, inclusive education, volunteering, disability, special educational needs

Introduction

By European norms, the development, habilitation, and rehabilitation of children with special educational needs and disabilities (SEND) is primarily the state's duty in Romania. If we look at the laws and the legal system (*Hot. Nr. 202, 2020; Lege Nr. 1/2011, 2020; Legea nr. 448, 2006*), the rate and level of support are in line with what is expected, but in reality, several things could be improved (Jánosi & Vargancsik-Thörrik, 2022). Special education centers provide complex services (transportation, food, aids, etc.) to children with SEND and education and developmental services. Members of non-profit organizations and associations work together to support education and development by offering services that may not receive sufficient funding from the public sector. These founders and volunteers are committed to making a positive impact in their communities.

Representatives from the civil sector are promoting alternative education programs such as nature education, animal-assisted and special therapies. These programs aim to provide various services like speech therapy, child psychology, and physiotherapy that prioritize the acceptance and understanding of children with SEND.

In Romania, many developmental or innovative programs are likely to fail because civil society actors rely solely on current calls for proposals. If a program runs out of funding, it cannot continue. Although there is a risk of program suspension due to the unpredictable availability of financial resources, short-term programs can still greatly benefit and enhance the development opportunities for children with SEND. These programmes and services are managed by the NGO's founders and members, although many volunteers help with implementation. Even though volunteering remains unpopular in Romania, according to Eurostat data (*Eurostat 2015*, n.d.), the legal framework was only established in 2011 and was amended several times until 2014, (*Legea nr. 78 din 2014*, 2019) in Bihor County several non-profit associations are working with volunteers, although in most cases they are involved in activities of NGOs for religious reasons (Racheleanu, 2021).

When examining what motivates volunteers, various types can be identified. However, for youth, the most significant factors are the desire to help others, promote social change, and find inner renewal. (Cnaan & Goldberg-Glen, 1991). In the literature, volunteering is classified based on motivations, which are divided into three types: altruistic, utilitarian, and social (Cappellari & Turati, 2004). Engaging in voluntary work in the social sector is not just about personal satisfaction, but it also serves as a way to tackle social inequalities and promote the human and economic resources needed to bring about change (Markos, 2016; Mateiu-Vescan et al., 2022). Learning about how educational cultures are working to promote acceptance is one of the cornerstones of inclusive education (Dan, 2022; Dan & Kovacs, 2021), therefore our research focuses on the motivational qualities of volunteers, their inclusive attitude, and the social/cultural model shifts related to disability in Romania.

The research

The study focuses on a special educational center and an NGO that operate in Oradea and promote social acceptance through collaborative programs. The local Democratic Alliance of Hungarians in Romania lobbied for the right to establish a Hungarian-language special education center in Bihor County, and as a result, the Bonitas Special Education Centre was founded in 2015. The school currently works in three locations: Oradea, Valea lui Mihai, and Salonta, with Oradea serving as its administrative hub. For the academic year 2022–2023, 198 students with varying disabilities have registered at the school:

- (a) pupils with physical, sensory, intellectual, speech or language impairments, autism, multiple disabilities
- (b) pupils with behavioural or emotional disorders, or who have specific difficulties in learning (e.g. dyslexia, dysgraphia, dyscalculia, mutism, pathological hyperkinetic or pathological activity disorder);
- (c) pupils with disadvantages arising primarily from socio-economic, cultural, and/or linguistic factors.

The school works with various specialists, including special needs teachers, speech therapists, physiotherapists, and teachers of rehabilitative fields (music, animal-assisted therapy, occupational therapy, etc.). Working actively with regional NGOs is one of the special education center's main goals. They combine alternative teaching methods and specific therapy services through different projects to enhance the learning environments of children with SEND. Volunteers organize out-of-school and in-school programs that enhance experiential learning and environmental education. The volunteers working on the projects change the conversation toward a social/cultural model of disability, which promotes inclusive education

by emphasizing social acceptance and diversity. They do this by combining experiential learning and environmental pedagogy methods. The Special Education Center's teachers established the Bonitas Association in 2015 to enhance the inclusive approach while securing regional and EU financing and enlisting volunteers in special education processes.

Research question

We will examine who participates in NGO activity and what motivates them.

Method

Three small-group interviews were recorded, involving volunteers, members, and founders of Bonitas Associations in Bihor County (N=32). The interviews were audio-recorded (65-90 minutes in length), text-transcribed, and thematically analyzed by Marton and Booth's (1997) methodology criteria. A systematic design was used, which combined phenomenology and the active-engagement method. We used the phenomenological method to investigate how volunteers perceive volunteering in special educational contexts (Åkerlind, 2012). Phenomenology can only analyze individual experiences in context, but the active-engagement technique is designed to transmit the fact that the author is a teacher at the special school in question as well as a volunteer in the local NGO. The active-engagement method may visualize and analyze the goals and approaches to the inclusion of volunteers working in a natural setting (Marton, 1981). The phenomenological technique works well in exploratory qualitative research because we focus on processes of inclusive education, which also drives our research towards an interdisciplinary approach. The small-group discussion texts were coded using open, axial, and selective coding techniques before being categorized for interpretation.

Data collection

To collect as much data as possible, semi-structured interviews were used to capture the participant's volunteer experiences, which were then thematically analyzed (N=32). Group interviews are most effective when volunteers are permitted to talk freely and when the interviews include narrative, descriptive, and analytical interpretive sections in which participants can express some of their experiences in depth. The interview schedule summarized in Table 1 was not always followed; in most cases, we let the interview line run its course (Smith & Osborn, 2008). We did not search for interpretations, comments, and conclusions during the interviews, but we frequently asked about phenomena connected to volunteering and inclusion, such as how they see themselves as volunteers and how they see the special education setting.

Table 1: Outline of Semi-structured Interview Questions Used in Small-group Discussions

Interviewees	Outline of interview questions
Young students aged between 20-25 (N=22)	1. What does volunteering mean to you? Why is it important to you?
Youth with disabilities aged 22-28 (N=4)	2. How long have you been volunteering? Why? What motivates you?
	3. Why do you volunteer for this NGO?
The founding members of the NGO aged between 38-45 (N=6)	4. What do you know about children with special needs and disabilities?
	5. Have your attitudes towards people with SEND changed since you started volunteering here?
	6. How do you feel about volunteering here?
	7. What experience have you gained during the programme?
	8. Would you like to return/join the NGO's programs again? If yes, why? If not, why not?

Over the last two years, youths who are interested in volunteer work have visited numerous sites (in-school and out-of-school programmes, participated in nature walks, trips to institutions, special therapies, and various events), and the organizations have managed to offer a highly diversified programme. During the school years 2021-2022 and 2022-2023, the volunteers in this study participated actively in the programs organized by the NGO. In each case, the volunteers were led by a professional (special needs teacher, psychologist, or educator) who supervised the programmes, as well as Bonitas school staff members and the organization's founders. The Bonitas Association also organizes volunteer opportunities for youth with disabilities. Every week, four disabled youths participate in volunteer programmes. The small-group discussions were held at Oradea's Bonitas Special Education Centre. One or two school professionals needed to participate in these conversations.

Participants

The focus group interviews were conducted in Oradea, Bihor County, in April and June 2023. The interviews in our sample fall into three categories: a) founding members of the NGO, b) young students, and c) youths with disabilities. In total, 32 people were interviewed: 6 founding members, 22 young students, and 4 disabled youth. The snowball method and convenience sampling were used. The founding members were between 38 and 45 years old, with several years (10-12 years) of volunteering experience. All of the founding members are women, all have a bachelor's degree, and all have training and experience in education or special education. Volunteers from Babes Bolyai University's Department of Special Education (N=5), the University of Partium's Department of Pedagogy of Preschool and Primary School (N=13), and students from Ukraine's Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (N=4) were included in the sample of young university students. All young university graduates in education with at least six months of volunteer work experience, aged 20-25, from a bilingual cultural background, and only girls participated in the interviews. The sample includes three young girls with Down syndrome and one young man with a motor skill impairment aged 22 to 28. Girls have basic education (grade 10), whereas the young man has higher education.

Results

Three main categories emerged from the analysis. Almost all lines revealed mutual and shared/intergenerational learning. However, the significance of social connections introduced altruistic and social motivational factors to the analysis. Practical skills and volunteering were mostly presented as utilitarian motivation. The significance of achieved knowledge can lead to the key values associated with knowledge transmission, emphasizing the significance of lifelong learning. Volunteering is typically motivated by altruistic motives, but social and utilitarian motives also seem to be present in all cases.

Table 2: The Main Categories and Subcategories and the Characteristics of Volunteers' Motivations that Emerge from the Analysis

Main Category	Subcategory	Experiences	Motivations	Interviewees Quotes
1. Efficient learning	a) Learning from each other	Practical skills and competencies	Purely utilitarian	<i>To have your work noticed, in my opinion, you need to be in the right places as much as possible. ... P1:56</i>
		Insights into volunteering work	Utilitarian with a touch of altruism	<i>It's nice to see what real life is like, and how helpful some people can be..., P1:33</i>
		Increasing social connections and knowledge	Utilitarian, mixed with social and altruistic motivations	<i>You have a distinct view of life in local communities...h mm, everything is seen through different eyes. P2:96</i>
2. Community building and positive interdependence	b) Knowledge-transfer	Demonstrate what was learned in actual-life situations	Social, mixed with altruistic elements	<i>I like to be able to help... somehow I can think about when I'm helping and what the impact might be. .... P1:85</i>
	c) Enhancement of	Passing on the fundamental	It is mainly altruistic, but	<i>You are good at this, I am good</i>

knowledge	principles of independence by exchanging experiences and knowledge	there are also social and utilitarian motives behind it	<i>at that if we put the two together, we can be more, we can do more ...P2:14</i>
-----------	--	---	--

Main Category 1: Efficient Learning

Subcategory (a): Learning from Each Other

The youth who saw volunteering as a means of exchanging knowledge and offering assistance to one another want to use their expertise in NGOs in the future:

“To better understand what I had read and studied, I needed experience...” P1:22.

“I came here to help, and while I felt like I was making a difference, I was also picking up a lot of new knowledge that would help me better understand the children and their situation.” P3:31

“You cannot teach without first having any experience...” P2:12

Practical skills and abilities gained by volunteers also provided insight into special education, which in many cases led to a shift in ingrained stereotypes:

“I anticipated to see a lot of heartbreaking things here, but the fact is that this is simply a school with kids...” P2:12

In every case, the volunteers described their experiences as beneficial, highlighting the social relationships as well as the knowledge base they received while working as an added value.

Main Category 2: Community Building and Positive Interdependence

Subcategory (b): Knowledge-transfer

Real-life experience can be translated into true knowledge:

“I’m still unsure about a lot of things, but I know what I should focus on more...” P1:17

“What I’ve seen and experienced here has been extremely useful to me.” P3:31

“Well, yes, the children accept me... and they learn from me, which is a wonderful feeling.” P1:36

Most of the volunteers interviewed had received pedagogical training and thus had prior knowledge and information, but after they were involved in the NGO's programmes they could use what they had learned in everyday life settings and inclusive education situations as well.

Subcategory (c): Enhancement of Knowledge

In all cases, the volunteers provided positive feedback on the NGO's work, and each contributed something to the educational processes and programs based on their own knowledge and individual skills. At the same time, they reported personality-building features:

“When I’m here, I feel useful, as if I’m doing something good...” P2:18

“You don’t know until you see it until you experience it... when I’m with the kids, my problems disappear away; all I want to do is help, talk, and be here; there’s no better place to learn that, to listen to each other, but here, among them.” P1:22

The holistic approach to volunteering was emphasized in all three small group discussions, going beyond the support in educational processes and services provided throughout the programs, and the conceptual triangle of inner motivation, sensitisation, and acceptance was also addressed.

Discussion

The role of youth involved with volunteer activity can be perceived not only in terms of social utility but also in terms of added value since most of the time there are needs based on inner motivation (Cnaan & Goldberg-Glen, 1991). The motivational reasons reveal a multidimensional analysis, with altruistic motivation frequently leading volunteers to positive personal relationships and a sense of fulfillment. After a while, utilitarian motivations were combined with altruistic and social motivational factors, which can strengthen mutual learning

processes and lead to the development of a professional entity (Cappellari & Turati, 2004; Markos, 2016). One of the main outcomes of their volunteering experience was the ability to enhance their knowledge through unique, varied, and alternative programs, while also participating in informal and non-formal learning.

The analysis identified several positive outcomes, including recognizing the values of volunteering, the importance of cooperation, and the importance of direct and parallel communication (Kagan, 2003; Roweton, 1991). Our outcomes, which are based on the psychosocial profile, include improving volunteers' coping skills, instilling a sense of responsibility, and promoting extra time and contribution to their communities. In line with the international literature, our findings also support inclusive methods and positive interdependent practices (Johnson & Johnson, 2002; Miller et al., 2002; Primavera, 1999). In terms of volunteering participation, Romania falls behind developed countries (Racheleanu, 2021), but the work of local NGOs in small communities is becoming a model. The founding members of the association were correspondingly inspired by the work of the projects and youths who were interested in volunteering, but they highlighted unpredictability in financial and human resources as an impediment. NGOs may rely on six-monthly or, in the optimal situation, one-and-a-half-yearly financing to keep educational processes based on innovative methods and specific therapies on an ongoing basis.

Conclusion

Volunteering is fundamentally related to active engagement and service since those who become involved can become solution-seekers and social change builders. Over the previous 33 years, Romania's approach to disability has changed profoundly, but there are still many issues to address, such as conventional generational entrenchments and segregationist practices in schooling and practically all social interactions. The possibility for inclusive education practices should be expanded, both in terms of broad information and peer networking opportunities. Numerous studies have shown that volunteering has a positive social and economic return. See for instance in developed countries. The UK is predicted to be worth 7.9% of GDP, with 38% of the population volunteering, Germany at over 33%, and Poland at 18% (2006/C 325/13, 2016).

This study examines a small sample of inclusive education practices initiated and carried out by a non-profit organization and a special education institution. As a limitation, the analysis presented in this study only reveals the perspectives of local communities and special education practitioners. Since we did not have the opportunity to do a follow-up investigation, the findings cannot be generalized. This study's findings reveal some aspects of volunteering and local inclusive education practices, opening opportunities for further research.

References

- 2006/C 325/13. (2016). Európai Gazdasági és Szociális Bizottság. In Az Európai Unió Hivatalos Lapja. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:325:0046:0052:HU:PDF>
- Åkerlind, G. S. (2012). Variation and commonality in phenomenographic research methods. *Higher Education Research & Development*, 31(1), 115–127. <https://doi.org/10.1080/07294360.2011.642845>
- Cappellari, L., & Turati, G. (2004). Volunteer Labour Supply: The role of workers' motivations. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 75(4), 619–643. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.2004.00265.x>
- Cnaan, R. A., & Goldberg-Glen, R. S. (1991). Measuring motivation to volunteer in human services. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 27(3), 269–284. <https://doi.org/10.1177/0021886391273003>

- Dan, B. A. (2022). Innovative platforms for inclusive education. In *Sustainability of Innovation* edited by Boros J., Kozma T., Márkus E. (pp. 136–145). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Dan, B. A., & Kovacs, K. E. (2021). The Link Between Experiential Pedagogy and Community Schools. In Márkus E. & Kozma T. ed. *Community Building and Social Innovation*.
- Eurostat 2015. (n.d.). Retrieved 10 July 2023, from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_scp19/default/table?lang=en7
- Hot. Nr. 202. (2020). <https://www.cncd.ro/wp-content/uploads/2021/01/Hotarare-202-2020-1.pdf>
- Jánosi, D., & Vargancsik-Thörrik, K. I. (2022). SNI gyermekek iskolai ellátásában tapasztalt nehézségek. Romániai vonatkozás. *PedActa*, 12(1), 71–81. <https://doi.org/10.24193/PedActa.12.1.7>
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2002). Cooperative learning and social interdependence theory. In R. S. Tindale, L. Heath, J. Edwards, E. J. Posavac, F. B. Bryant, Y. Suarez-Balcazar, E. Henderson-King, & J. Myers (Eds.), *Theory and Research on Small Groups* (Vol. 4, pp. 9–35). Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/0-306-47144-2_2
- Kagan, J. (2003). Biology, context, and developmental inquiry. *Annual Review of Psychology*, 54(1), 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145240>
- Lege Nr. 1/2011. (2020). https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Legislatie/2020/LEN_actualizata_octombrie_2020.pdf
- Legea nr. 78 din 2014. (2019). <https://e-juridic.manager.ro/articole/legea-nr-78-din-2014-privind-reglementarea-activitatii-de-voluntariat-in-romania-pdf-26025.html>
- Legea nr. 448, L. (2006). Legea nr. 448/2006 privind protecția și promovarea drepturilor persoanelor cu handicap actualizată 2022. In *Lege5*. <https://lege5.ro/gratuit/geytinrsgi/legea-nr-448-2006-privind-protectia-si-promovarea-drepturilor-persoanelor-cu-handicap>
- Markos, V. (2016). Közösségi szolgálat vagy önkéntesség? *Educatio*, 25(3), 444–450.
- Marton, F. (1981). Phenomenography—Describing conceptions of the world around us. *Instructional Science*, 10(2), 177–200. <https://doi.org/10.1007/BF00132516>
- Marton, F., & S. (1997). *Learning and awareness*. L. Erlbaum Associates.
- Mateiu-Vescan, R., Ionescu, T., & Opre, A. (2022). Volunteering in Romania: A case study that can inform global volunteerism. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Psychologia-Paedagogia*, 67(1), 41–67. <https://doi.org/10.24193/subbbsyped.2022.1.03>
- Miller, D., Eisenstat, R., & Foote, N. (2002). Strategy from the inside out: Building capability-creating organizations. *California Management Review*, 44(3), 37–54. <https://doi.org/10.2307/41166131>
- Primavera, J. (1999). The unintended consequences of volunteerism: Positive outcomes for those who serve. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 18(1–2), 125–140. https://doi.org/10.1300/J005v18n01_10
- Racheleanu, O. (2021). Voluntar pentru Planetă. Cât de popular este voluntariatul în România. In *Green Report*. <https://green-report.ro/voluntariatul-in-romania/>
- Roweton, W. E. (1991). Kagan, J. (1989). Unstable ideas: Temperament, cognition, and self. *Psychology in the Schools*, 28(3), 277–278. [https://doi.org/10.1002/1520-6807\(199107\)28:3<277::AID-PITS2310280314>3.0.CO;2-#](https://doi.org/10.1002/1520-6807(199107)28:3<277::AID-PITS2310280314>3.0.CO;2-#)
- Smith, J. A., & Osborn, M. (2008). Interpretative phenomenological analysis. In G. M. Breakwell (Ed.), *Doing Social Psychology Research* (pp. 229–254). The British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470776278.ch10>

SCHOOL TO SUCCESS – EGYÉNI MUNKARENDTŐL A KONTAKTOKTATÁSIG

Absract

Social innovation always responds to a challenge in the life of a community by improving the life-quality of that community. We present the School to Success project as a good practice for innovative social initiatives and collaboration. Our programme was born in September 2022 with the participation of 51 school-age children. The children are all from Roma refugee families in Ukraine. We had to cope with the disadvantages of the families' financial and social backgrounds when designing our educational programme. The aim of our programme is to prepare and integrate children of school-age from Ukrainian refugee families into the public education system in Hungary. The School to Success programme has had a successful first academic year, as a result of the efforts of our teachers, 28 children started their studies in September 2023 in one of Debrecen's public schools within the framework of contact education. 20 children will start their studies in the School to Success programme in autumn, divided into 4 school groups, allowing for individualised development and small group teaching.

Keywords

social innovation, refugee, catching up, integration

Absztrakt

A társadalmi innováció mindig egy közösség életében jelentkező kihívásra válaszol, azáltal, hogy javítja a közösség életminőségének javításával. Az Iskolától a sikerig projektet az innovatív társadalmi kezdeményezések és együttműködés jó gyakorlataként mutatjuk be. Programunk 2022 szeptemberében született meg 51 iskoláskorú gyermek részvételével. A gyerekek mindannyian ukrainai roma menekült családokból származnak. Oktatási programunk megtervezésekor meg kellett birkóznunk a családok hátrányos helyzetével' anyagi és szociális hátterükkel. Programunk célja az ukrainai menekült családokból származó iskoláskorú gyermekek felkészítése és integrálása a magyarországi közoktatási rendszerbe. Az Iskolából Sikerre programunk sikeres első tanévet zárt, pedagógusaink erőfeszítéseinek eredményeként 2023 szeptemberében 28 gyermek kezdte meg tanulmányait az egyik debreceni közoktatási intézményben, kontaktoktatás keretében. Ősszel 20 gyermek kezdi meg tanulmányait az Iskolából Sikerre programban, 4 iskolai csoportba osztva, ami lehetővé teszi az egyéni fejlesztést és a kiscsoportos oktatást.

Kulcsszavak

társadalmi innováció, menekült, felzárkóztatás, integráció

Bevezetés

A társadalmi innováció fogalma a mai napig tisztázatlan, nincs egységes definíciója, szemben a sokat kutatott közgazdasági fogalmakkal, a gazdasági és technológiai innovációval. A társadalmi innováció fogalma a 2000-es években vált (újra) népszerűvé. A hazai kutatók közül kiemeljük Kozma Tamást, aki a nemzetközi irodalomkutatás eredményeit foglalta össze, s írta le a fogalom alapvető elemeit, melyek a következők voltak: az újdonság; az együttműködés, amely megváltoztatja az egyént; valamint a társadalmi hasznosság (Kozma, 2018).

A társadalmi innováció mindig egy adott közösség életében felmerülő kihívásra válaszol úgy, hogy növeli a közösség életszínvonalát. Az Európai Bizottság a társadalmi innovációk közös vonásait a következő pontokban foglalta össze:

- alulról szerveződő, civil szervezetek bevonásával kezdeményezik;

- válaszreakciók a közösségi igényekre;
- a társadalom megújítását, átalakítását szolgáló folyamatok (Veresné & Balaton, 2021).

Az innovációk egymáshoz való kapcsolata érdekesen alakul, ugyanis a társadalmi innovációk nem feltétlenül járnak együtt innovatív gazdaság odatelepülésével, azonban innovatív gazdaság nincs innovatív társadalom, innovatív társadalmi kezdeményezések nélkül. Az efféle kapcsolódásra hozunk egy példát, tanulmányunkban bemutatjuk a School to Success projektet, mint jó gyakorlatot az innovatív társadalmi kezdeményezésre, összefogásra. A program által megvalósított társadalmi felzárkóztatás összekapcsol egy csoportot a munkapiaccal úgy, hogy lehetőséget teremt a csoportnak a belépésre a magasabb iskolázottság elérése által.

A School to Success felzárkóztató pedagógiai program bemutatása

Programunk 2022 szeptemberében indult 51 iskoláskorú gyerek részvételével, akik a program megvalósítási helyszínén (4002, Debrecen, Dorkász tanya 1.) éltek. A program működését az UNICEF finanszírozza és monitorozza. A programot Kiss Ábel Lukács, a Dorkász Szolgálat Közhasznú Alapítvány ügyvezetője kezdeményezte, mikor szembesült a menekült családok iskolázottságának helyzetével - őt említjük ötletgazdaként.

A gyerekek kivétel nélkül ukrainai menekült roma családok gyerekei. A családok anyagi és társadalmi háttéréből fakadó hátrányokkal kellett szembenéznünk, mikor az oktatási programunkat terveztük. Programunk célja az ukrainai menekült családok tanköteles korú gyerekeinek hazai közoktatási rendszerbe történő integrálása, az erre való felkészülés. Az integráció célja a Magyarországon tartózkodás ideje alatt történő beilleszkedés elősegítése, továbbá a hazai törvényeknek megfelelő iskolalátogatási kötelezettség teljesítése. Azon dolgozunk, hogy a gyerekek ne maradjanak ki az oktatásból, így akár Ukrajnába visszatérve is megszakítás nélkül folytathassák tanulmányaikat.

Az indulás nehézségei, első lépések

A program indulásával egyidőben történt a tervezés folyamata, így meglehetősen rugalmas kereteket kellett kialakítanunk, amelyek teret engedtek a változtatásoknak (órarend, oktatók, oktatott tárgyak, óraszámok, csoportok, stb). A változásra kényszerítő körülmények voltak többek között a családok mobilitása: újak érkezése és a lakók távozása, mely által a csoportok létszáma, átlag életkora és összetétele gyakran változott.

A programba történő csatlakozás első lépéseként DIFER teszttel mértük fel a gyerekeket és osztottuk be őket kizárólag a DIFER index alapján 4 homogén csoportba. A teszttel alapvető készségeket mértünk (írás-mozgáskoordináció, beszédhanghallás, elemi matematikai-logikai készségek, tapasztalati következtetés, relációszókincs, összefüggés-megértés, szocialitás). Fontos azonban kiemelnünk, hogy a teszt egy adott időpillanat állapotát mérte, mely a későbbiekben változhatott, így fent kellett tartanunk a csoportok közötti mozgás és átjárhatóság lehetőségét. A felmérésekre azért volt szükség, mert az ukrainai és a magyar közoktatási rendszer között áthidalhatatlan különbségek vannak, sok esetben nem értük el a gyerekek bizonyítványait, másrészt Ukrajnában nem alkalmazzák az évismétlést, így volt olyan tanulónk, aki 12 évesen még nem ismerte a betűket – azonban elvégzett (legalábbis kijárt) 6 általános iskolai osztálynak megfelelő szintet.

A tervezés fázisának másik nehézsége volt az oktatói gárda toborzása. Kevés idő és előzetes ismeret állt rendelkezésünkre mind a gyerekek, a családok, mind pedig az előzetes tudás tekintetében. Ennek eredményeképpen olyan flexibilis oktatókat toboroztunk, akiknek nem jelentett problémát az alkalmazkodás, új tantárgyak és esetenként új korcsoportok oktatása.

A menedékesek 90 napig tartózkodhatnak országunkban úgy, hogy addig mentesülnek a közoktatási törvények alól, utána azonban érvényes rájuk a tankötelezettség teljesítésének kötelezettsége. A megvalósítás helyszínén (Dorkász Befogadóközpont) – sok esetben immár több mint 1 éve – élő családok szűkös anyagi körülményeik és a nagyvárostól való félelmeik miatt nem tudták vállalni a Debrecenbe történő utaztatást nap mint nap. Emellett kevés

kivétellel nagyfokú lemaradás jellemezte a gyerekeket a tanulmányaikban, alapvető elemi ismereteik hiányosak voltak. Két olyan „partneriskolával” (Debreceni Karácsony Sándor Általános Iskola, Debreceni Kinizsi Pál Általános Iskola Monostorpályi Úti Tagintézménye) kerültünk kapcsolatba, akik tárt karokkal fogadták a gyerekeket, később csatlakozott a partnerek sorába a Debreceni Bolyai János Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola, segítségükkel és az Oktatási Hivatal, a Pedagógiai Szakszolgálat és a Pedagógiai-és Oktatási Központ szakértő közreműködésével egyéni tanrendre kerültek a tanulók a tanév végéig, mely idő alatt intenzív felzárkóztatást javasoltak a tanulóknak. Így a programban tanulnak, s az iskolák háttérintézményként ellátják a tanulókkal járó adminisztrációs terheket, részt vesznek továbbképzéseinken, továbbá az osztályozó vizsgák szervezését is ellátják.

Az időközben távozó családok iskoláskorú gyerekeinek tanulói jogviszonyának megszüntetését – a szülők kérésére – teljesíti az iskola, így nem „ragadnak” a rendszerben egy esetleges külföldre történő távozás során sem.

Az oktatás során tapasztalt nehézségek és megoldások

Alulszocializáltság

A hozzánk érkező gyerekek korábban a Covid-járvány okozta lezárások miatt kimaradtak az oktatásból. Az idősebb gyerekek sem jártak maradéktalanul iskolába, semmilyen következménnyel nem járt az iskolalátogatás mellőzése, továbbá az óvoda sem volt kötelező. Ezekből és a családi körülményekből fakadóan a gyerekek alulszocializáltak. Minden korosztály esetében a közösségbe történő szoktatás, a szabályok elsajátítása volt az első lépés, mely még a programunk elindulását megelőzte.

Koncentrációs zavarok

A gyerekeknek minden korosztályban gondot okozott a koncentráció hosszabb ideig való fenttartása – életkorukban elvárható koncentrációs képességgel nem rendelkeztek. Sok nagymozgásos elemet kellett beemelni az oktatásba, továbbá rugalmasan kezeltük az óraszámokat, az időbeosztásukat is. Elegendő szünetet biztosítottunk a tanórák között a szabadban történő mozgásra, étkezésre, regenerálódásra. Ide tartozik az is, hogy tízórait és időszakosan vitaminokat biztosítunk a tanköteles korú gyerekeknek, ezzel is támogatva koncentrációs teljesítményüket. Ahogy a gyerekek teljesítménye javult, úgy emeltük az óraszámokat, azonban ügyeltünk arra, hogy napi 4-5 tanóránál ne terheljük tovább őket, az elemi ismeretek átadására fókuszáltunk elsősorban. A művészeti és mozgásos tevékenységekre is elegendő időt biztosítottunk, melyekre főleg tanítási órákon kívül került sor, délutáni foglalkozások keretében. Ezek a foglalkozások nem voltak kötelezők, ennek ellenére nagy létszámban látogatták ezeket a szakköröket a gyerekek, szinte kivétel nélkül megjelentek minden nap.

Magatartászavar és beilleszkedési, tanulási zavarok

A Pedagógiai Szakszolgálattal együttműködve mérést rendeltünk el az iskoláskorú gyerekeknek, azonban BNO besoroláshoz kódot senki sem kapott, arra hivatkozva, hogy ezzel megvédenék a menekült gyerekeket, s a besorolás magyarországi normáknak felel meg, amivel nem összeegyeztethető az ukrajnai rendszer. Ettől függetlenül az oktatóink és pszichológusaink is azonosítottak olyan rizikófaktorokat, amelyek megléte alapján BTMN-ről beszélhetünk. A feltételezett BTMN nehézségeket okoz az oktatás során, melyekre szintén megoldást jelentenek a nagymozgásos elemek, továbbá a sokszínű pedagógiai módszertani megközelítés. Fontosnak tartjuk az egyénre szabott oktatási módszereket, így a tanulók gyakran kis csoportokban, vagy egyénileg dolgoznak a tanórákon.

Tananyag

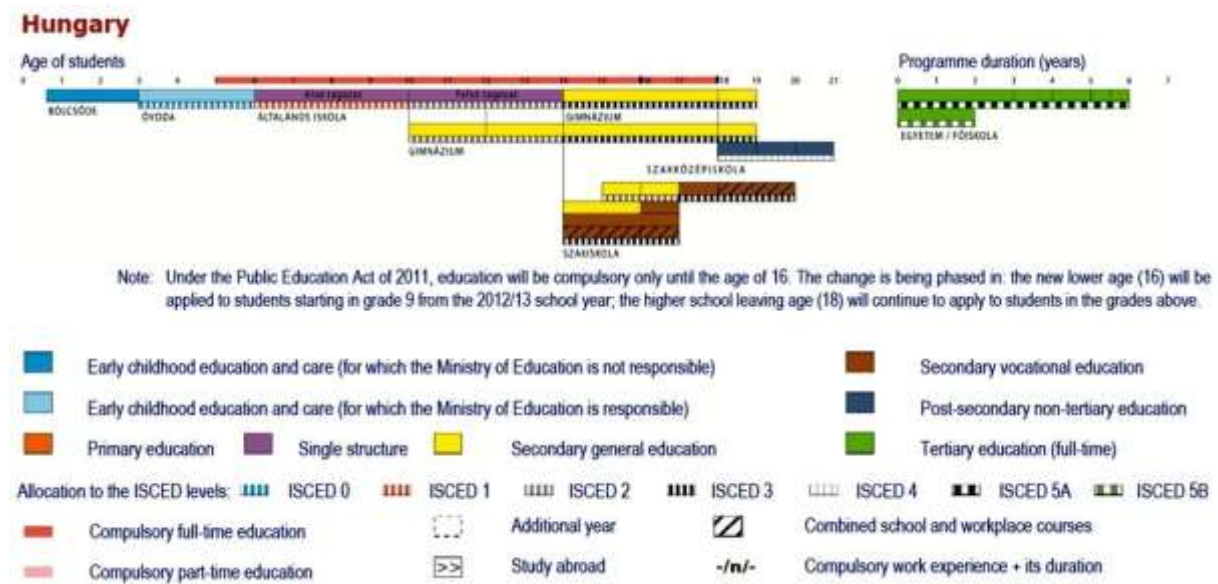
Az egyéni munkarendben tanulóknak is meg kell felelniük a magyar közoktatás követelményeinek, az év végi osztályozó vizsgák teljesítésének feltétele a NAT szerinti

munkamenet és ismeretanyag elsajátítása év közben. Igyekeztünk minden tantárgy esetében a minimumkövetelményeket elérni, alacsonyak az elvárások ezen tanulók esetében.

A magyar közoktatási rendszer

Magyarországon a tankötelezettség napjainkban 3-16 éves korig tart, az 1. képen intézménytípusok bemutatásának mellőzésével látható a közoktatási rendszer felépítése. Meg kell jegyeznünk, hogy a szakiskolai rendszer technikummá alakult, ez azonban témánkra nincs hatással. A bölcsődei képzés nem kötelező. 3 éves korban kell óvodába lépnie a gyerekeknek, az óvoda egy 3 éves képzést takar, azonban szülői kérésre 1 évvel hosszabbítható az óvodában eltöltött évek száma. Így előfordulhat, hogy a gyerek 7-8 évesen kezdi el az alapfokú iskolai oktatás első osztályát az általános iskolában.

1. kép: Magyar közoktatási rendszer

European Commission, 2012/13

A menekült gyerekek között volt olyan 8. életévét betöltött gyerek, aki korábban nem vett részt semmilyen oktatásban, így őt – attól függetlenül, hogy integrálható, vagy sem –, be kellett iratnunk valamelyik iskola első, vagy második évfolyamába. Idősebb gyerekek esetében ritkán, de előfordult, hogy teljes mértékben kimaradtak az oktatásból, azonban őket (a 9 éven felülieket) már a jogszabályban foglaltak szerint nem lehetett első évfolyamba iratni. Esetükben a legfontosabbnak az alapvető készségek és kompetenciák elsajátítását tartjuk, fókuszálva az írásra, olvasásra és az elemi matematikai ismeretekre. Olyan alapokat szeretnénk biztosítani ezeknek a gyerekeknek, melyekre építve a későbbiekben sikeres osztályozóvizsgát tehetnek, s beérhetik ezáltal a saját korcsoportjuknak megfelelő évfolyamok tanulói.

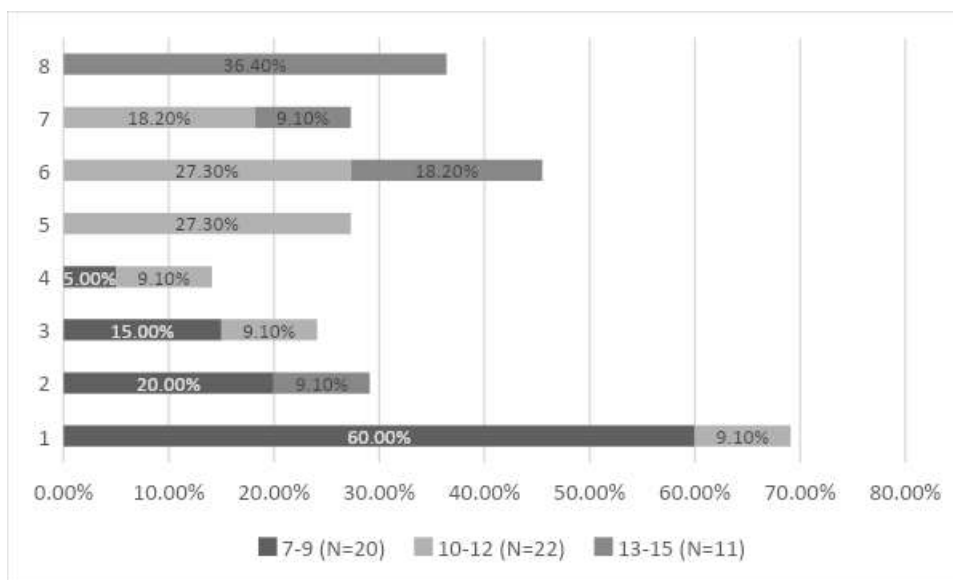
A már 14 évet betöltött gyereket csak a 8 általános elvégzését bizonyító okmánnyal lehet középfokú oktatási intézménybe iratni, őket – a bizonyítványok hiányában –, jellemzően a 8. évfolyamra iratták be a szülők. A nagymértékű lemaradás miatt, mellyel érintett ez a korosztály, nem tudtak belépni a középfokú képzésekbe szeptemberben, így ők évismétllőként a 8. osztályos tananyaggal haladnak.

A Pedagógiai Szakszolgálat által mért eredmények bemutatása és elemzése

A gyerekek beiratkozása a partneriskolákba az életkor alapján és/vagy a szülő nyilatkozata alapján történt, ritka esetben a szülő fel tudta mutatni az Ukrajnában szerzett bizonyítványt, melyet a magyar intézmények elfogadtak. Számos esetben azonban nem fedte a valódi tudás és

az osztályfok egymást, ennek ellenére a törvényi előírásnak megfelelően jártunk el. A gyerekeknek annak az évfolyamnak a tananyagából és tudásanyagából kell számot adniuk év végén, amelybe be vannak iratva. Az 1. ábrán korcsoportonkénti bontásban szerepel az évfolyam, ahova a gyerekeket beirattuk. A 7-9 éves korcsoport 60%-a az első, 20%-a második, 15%-a harmadik és 5%-a negyedik évfolyamba került. A 10-12 éves korosztály – amely a hazai közoktatásban 3., 4., 5. és 6. évfolyamoknak feleltethető meg –, 9,1%-a első, 9,1%-a harmadik, 9,1%-a negyedik, 27,3%-a ötödik, 27,3%-a hatodik, 18,2%-a hetedik évfolyamokba került. A 13-15 éves korcsoport 9,1%-a második, 18,2%-a hatodik, 9,1%-a hetedik, 36,4%-a nyolcadik évfolyamokba került, 27,3% (3 fő) ebből a korcsoportból hiányzik az adatbázisból. Ezekből az adatokból szembetűnő, hogy a szülők egy része rendkívül magas iskolafokhoz rendelte a gyerekét. A későbbiekben ez nehezíti az integrációt, hiszen olyan magas követelményeket állíthat az intézmény egy-egy felsőbb évfolyamos gyerek elé, melyeket nem teljesít, ezáltal megnő a lemorzsolódás esélye, továbbá az iskolai kudarcok elkerülhetetlenek lesznek számára. Olyan tantárgyakat kell tanulnia felsőbb évfolyamokon a gyerekeknek, amelyeket a hazai oktatási rendszerben már korábbi évfolyamokon bevezettek, s mivel egymásra épülnek a tananyagok, korábbi tapasztalatai nincsenek a gyerekeknek, így nem alakul ki a fogalomismeret, nem látja az összefüggéseket, nem tud a részekből egészt alkotni.

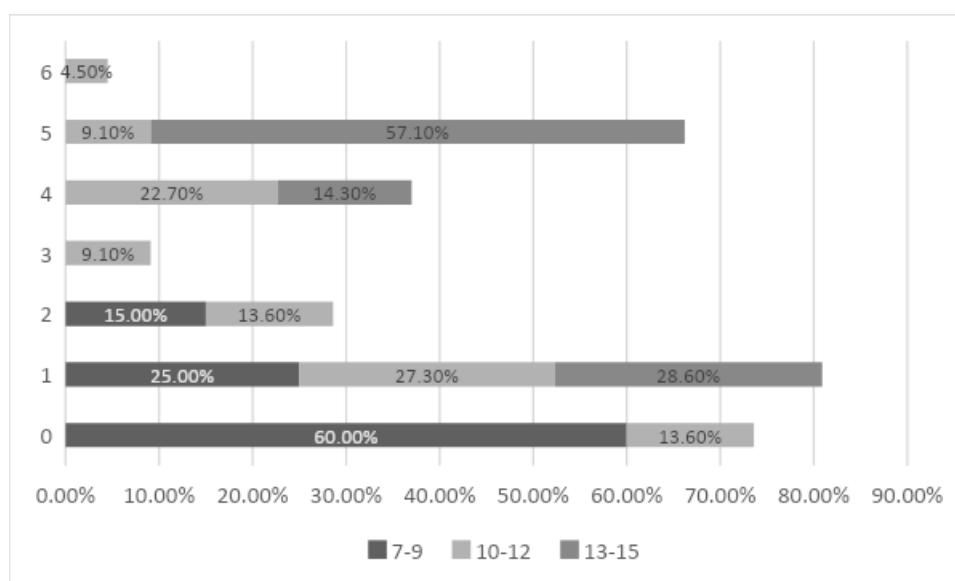
1. ábra: Életkor/Szülő nyilatkozata alapján történő beiratkozások évfolyama korcsoportonként (%), Chi²=,000

A beiratkozás után történt meg a Pedagógiai Szakszolgálat mérése minden gyerek esetében, aki a mérés ideje alatt a kempingben élt és a felzárkóztató programunkban részt vett. A Pedagógiai Szakszolgálat mérése alkalmas volt arra, hogy a tudásnak megfelelő osztályfokhoz rendelje a gyereket, azonban az iskolai osztályfokon változtatni (alsóbb évfolyam irányába) nem lehet.

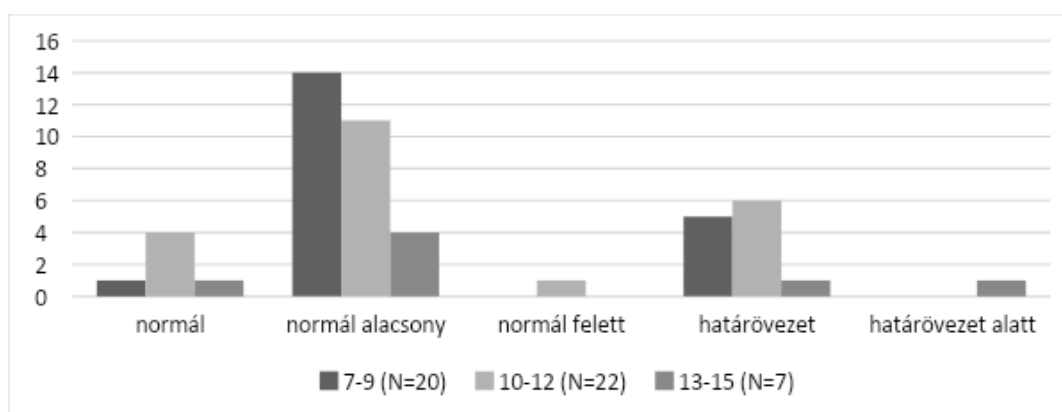
A 2. ábrán a Pedagógiai Szakszolgálat szakértői által készített felmérés eredményét mutatjuk be, amelyen évfolyamokhoz rendelték a korcsoportokra bontott gyerekeket. A mérések során a gyerekeket tudásuk alapján a hazai közoktatás első 6 évfolyamára csoportosították – nem volt 7. és 8. évfolyamos szintnek megfelelő gyerek. A 0. szint azt jelöli, hogy a gyerek az 1. évfolyamosoktól elvárható szintet sem éri el. Ebbe a kategóriába tartozik a vizsgált 7-9 éves gyerekek 60%-a. A 7-9 éves korosztály 40%-a került életkorának közel megfelelő évfolyamra. A 10-12 éves korosztály 13,6%-a nem érte el az első évfolyamnak megfelelő szintet, 27,3%-uk pedig egy magyar első évfolyamra járó gyerek szintjén teljesített. A legidősebbek közel 29%-a érte el a csupán első évfolyamosoknak megfelelő szintet.

2. ábra: Iskolafokba sorolás korcsoportonként a Pedagógiai Szakszolgálat szakértő mérése alapján (%), Chi2=,001

A Pedagógiai Szakszolgálat munkatársai RAVEN teszttel mérték a gyerekek intelligenciaszintjét. Az eredmények alapján több csoportra oszthatóak a gyerekek: normál, normál alacsony, normál feletti, határövezet és határövezet alatti intelligenciaszintre. A 13-15 éves korcsoport mérésének eredményei nem minden esetben bizonyultak megbízhatónak, így alacsony elemszámmal képviselteti magát a korcsoport. A gyerekek többsége minden korcsoportból normál intelligenciaszinttel rendelkezik, azonban ezen a kategórián belül alacsony kategóriát értek el, amely közelít a határövezethez. A határövezet szintjére is sok gyerek került a mérések alapján, mely újabb kihívásokat jelent(het) az őket oktató szakembereknek és pedagógusoknak.

3. ábra: RAVEN teszttel mért intelligenciaszint besorolás korcsoportonként (fő), Chi2=,005

DIFER mérés eredményeinek bemutatása

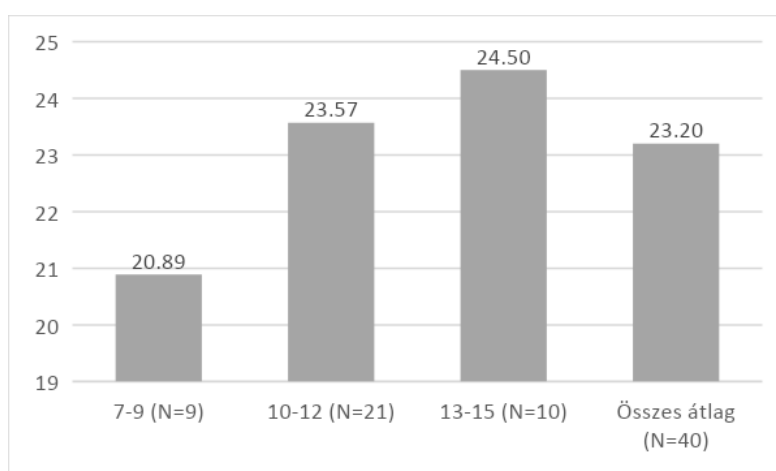
A DIFER teszt alapvetően 9 készséget mér (beszédhallás, írásmozgás-koordináció, relációszókincs, elemi számolás, következtetés, összefüggés-megértés, szocialitás, rendszerező és kombinatív készségeket). A rövidített DIFER, amit felmérésünk során alkalmaztunk a fenti készségek közül 6-ot mér fel, eredményeink között csupán 5 készséget mutatunk be, a beszédhanghallást kihagyjuk – ezzel egészségügyi partnereink foglalkoznak. A rövidített teszt kitöltése a helyzetfelmérésre alkalmas, míg a teljes tesztsor a tervezésre leginkább. A rövidített

teszt szükségét támasztotta alá a felmérésre rendelkezésre álló idő, a gyerekek létszáma és az, hogy a készségek szintjén korábban nem történt felmérés.

Szeretnénk kiemelni, hogy a DIFER teszt a 4-8 éves korosztályra optimalizált. Összesen 40 gyereket vontunk be a felmérésbe 2022 szeptemberében, a School to Success program indulásakor.

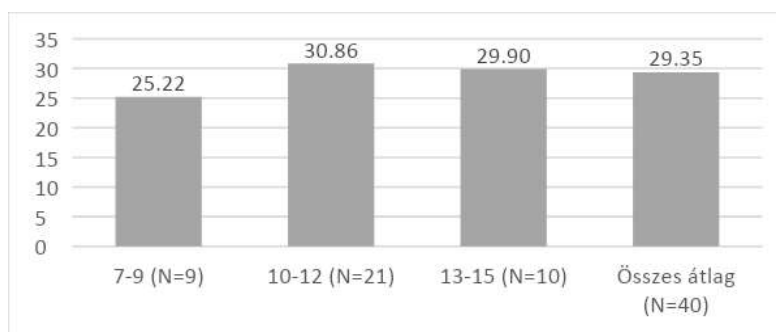
Az elemi számolás mérése során a gyerekeknek el kellett számolniuk tévesztés nélkül 1-21-ig, számolniuk kellett 50-es, 500-as számkörökben úgy, hogy átlépi a számköröket, majd visszafelé 9-től és 104-től. Az elemi számolási készségek állnak a legnagyobb összefüggésben az értelmi fejlettséggel. Egy óvodai fejlesztő kísérlet tanulsága alapján az elemi számolás készsége fejleszthető a leghatékonyabban. A 4. ábrán mutatjuk be a korcsoportok által elért átlag pontszámokat, melyből látható, hogy az életkor előrehaladtával az elemi matematikai készségek szintje is nő.

4. ábra: Az elemi számolás felmérésének átlag pontszámai korcsoportonként (pont, max: 25), NS

A gyerekek szociális készségét is mértük: a kapcsolatteremtést felnőttekkel, a feladatvállalást, a kitartást, a koncentrációt és a feladattartást. Nem mindig külön feladatokon át mértük, hanem az egyéb feladatmegoldások során megfigyeltük a gyerekeket. A szocialitás méréséhez hozzátartozott még két történet is, melynek felolvasása után elbeszélgettünk a gyerekekkel és meggyőződünk erkölcsi érzékükről.

5. ábra: A szocialitás felmérésének átlag pontszámai korcsoportonként (pont, max: 35), NS

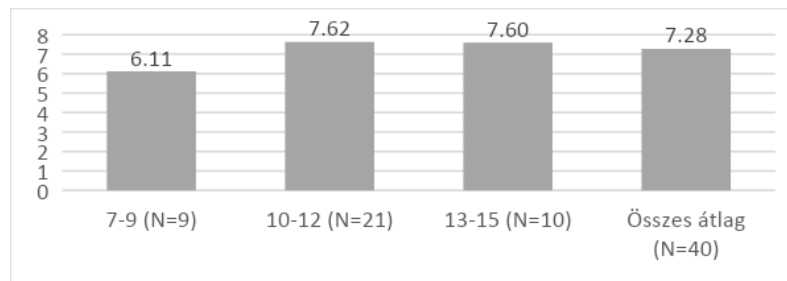

A relációszókincs alkalmazása nélkül nyelvi nehézségei adódhatnak a gyerekeknek, a relációszókincs a nyelv alapját képezi. A teszt során térbeli viszonyt, mennyiség felismerést, hasonlósági viszonyt mértünk.

Ha a gyerekek úgy mennek iskolába, hogy lemaradásuk van ezen a téren, akkor nyelvi hátrányukból fakadóan nem fogják érteni az iskola anyanyelvét és ez tovább fogja növelni a

hátrányukat. Kérdés, hogy mit lehet tenni ebben az esetben, hogy a spontán anyanyelvtanulás szándékos segítése lehetséges-e. A mese és maga az olvasás is hasznosnak bizonyulnak a szókincs fejlesztése terén, így a meseterápiát célirányosan alkalmazni tudjuk a lemaradóknál.

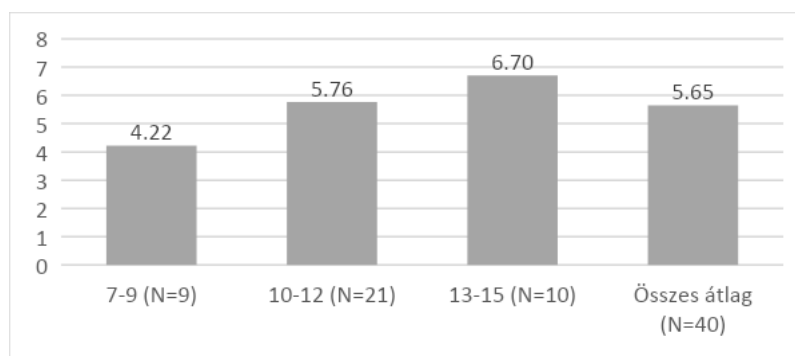
6. ábra: A relációszókincs felmérésének átlag pontszámai korcsoportonként (pont, max: 12), P=0,000

A mindennapokban az összes aktivitásunk összefüggések sokaságára épül. Ezek használata lehet szándékos és véletlen is. Az összefüggések a *feltétellel*, a *velejárójával* és a közöttük lévő *viszonnal* jellemezhetők. Egy 2002-es vizsgálat eredményei alapján az összefüggés-megértési készség országos szinten a gyerekek 75%-nál 4 éves korra kialakul. (2 éves kor alatt nem feltételezhetünk összefüggés-megértési készséget, így a készség fejlődése a 3. és 4. életévekben rohamosan fejlődik.) A felmért gyerekek összefüggés-megértési készsége nem működik jól (ld. 7. ábra), előkészítő (korábban 0-val jelölt) szintet értek el átlagosan minden korcsoportban, azonban az életkor előrehaladtával szignifikánsan nő a készség szintje.

A készség fejlődése spontán folyamat, hat rá többek között a szocioökonómiai háttér (szociális közeg, gazdasági státus), a környezet, de a tananyagokban előforduló összefüggések is. A spontán fejlődés velejárója az, hogy szélsőséges különbségek alakulhatnak ki a készség terén iskolás korra. A fejlesztés módszerei a következők lehetnek: köznyelvi beszélgetés kezdeményezése összefüggésekre koncentrálva, összefüggések megvitatása mesékben, olvasmányokban.

7. ábra: Az összefüggés-megértés felmérésének átlag pontszámai korcsoportonként (pont, max: 16), P=0,002

Az írásmozgás-koordinációs feladat során egyre bonyolódó formákat kellett lemásolnia a gyerekeknek, összesen 8 alakzatot. A másolásra fordított időt nem mértük, a készség felmérésének esetében nincs jelentősége az idő tényezőnek. A lemásolt alakzatokat 3 szempontból vizsgáltuk az értékelés során: számított az alakzat tartalma, a vonalak közötti elhelyezés pontossága és az alakzat mérete. Összesen tehát 8*3 pontot érhetnek el a gyerekek, 24 pont jelenti a 100%-os teljesítést.

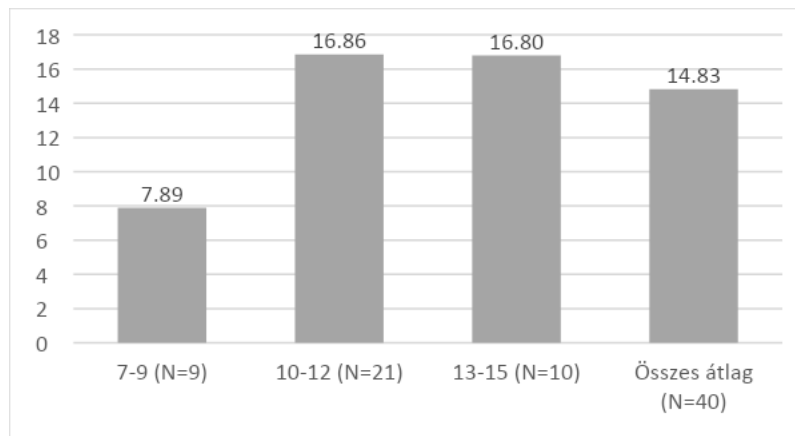
Az első osztály végén, egy évnyi írástanulás után a hazai átlag 85 % (18 pont). A nagycsoportos óvodások írásmozgás-koordináció átlaga 60% (14 pont), a középső

csoporthoz képest 40% (10 pont). Ebből látszik a gyors fejlődés az óvoda-iskola átmenet időszakában.

A mérésben résztvevők alacsony írásmozgás-koordináció késziségről adtak számot minden korosztályban (ld. 8. ábra), amely később az oktatás során is nehézséget okozott. Kiderült, hogy a gyerekek nem rajzoltak, nem színeztek korábban.

Fejlesztési szükségesség a finommotorikájukat, hogy ne legyen kudarc az írástanulás. (Ide tartozik minden olyan tevékenység, ami az ujjak, a kéz mozgásával valósul meg: pl. gyurmázás, kirakó, építés, stb.) Íróeszközökkel végzett játékokkal is fejleszteni lehet. Az előkészítő szinten lévőknek lehetőséget kell biztosítani a firkálásra, a kezdő és haladó szinteken lévőknek pedig a mindennapos rajzolásra.

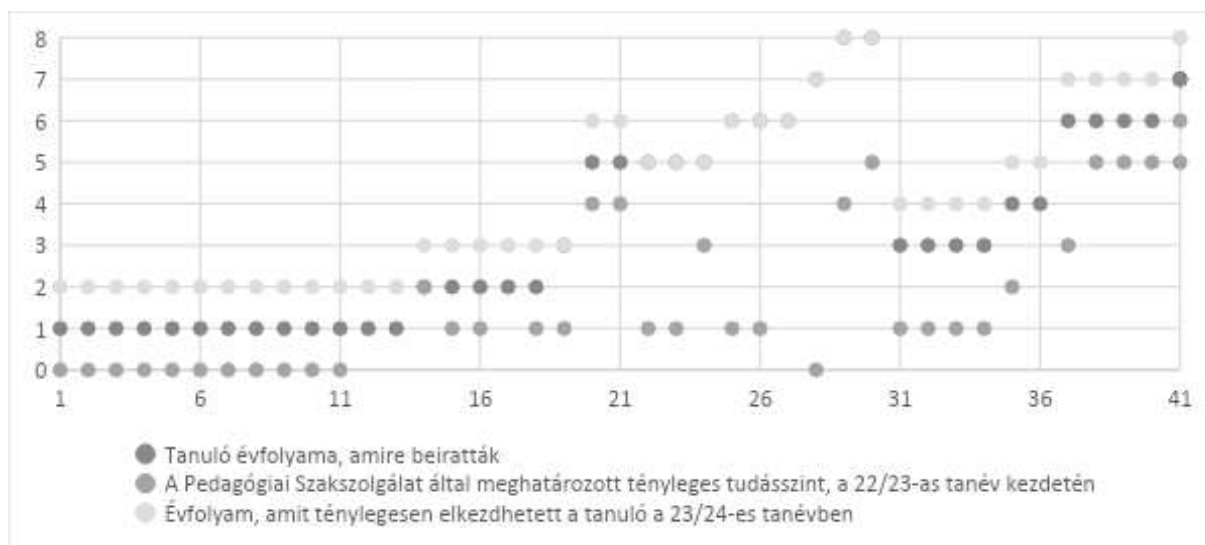
8. ábra: Az írásmozgás-koordináció felmérésének átlag pontszámai korcsoportonként (pont, max: 24), $P=0,000$

Előrehaladás

Az előrehaladást a 9. ábrán szemléltetjük. Bemutatjuk, hogy az első tanévben melyik osztályba voltak íratva a gyerekek, s a következő tanévben melyik osztályt tudták megkezdeni jelenléti oktatásban, vagy egyéni tanrend keretében. Jellemzően elmaradtak a tudás tekintetében attól az osztályfoktól, amelyre beiratták a tanulókat, ezt a Pedagógiai Szakszolgálat mérései megerősítették. Csak kevés esetben fedte egymást a beiratott osztályfok és a mért tudás szintje (pl. a 22-28. tanulók esetében). A School to Success felzárkóztató programban töltött egy tanév után azonban a tanulók többségét sikerült arra a szintre felzárkóztatni, ahol életkorának megfelelő osztályba léphet a tanuló.

9. ábra: A School to Success programban résztvevő tanulók iskolai osztályfoka a 2022/23-as és 2023/24-es tanévekben

Célok és jövőkép

Abban a társadalomban, ahol a tudást papírokból mérik elsősorban, nagy hátránnyal indulnak a gyerekek. Az ukrain bizonyítványok beszerzése sok esetben nem volt lehetséges, így az iskolába történő beiratás a szülő bemondására történt. Sokszor nem fedte a valóságot a beiratkozás utáni osztályfok és a tényleges tudás, ami nemcsak a szülők nyilatkozatából fakadt, hanem a magyar és az ukrán oktatási rendszer különbözőségéből is. Dilemma volt, hogy a beiratkozás utáni évfolyam tudásanyagának minimumkövetelményeit vegyük-e alapul, mikor bekerül a programunkba a gyerek, vagy személyre szabott, fejlesztő oktatásban részesítsük őket. Mi utóbbi mellett döntöttünk, tehát nem mindenki esetében vagyunk tekintettel az iskolai évfolyamra. Főként azokban az esetekben látványos ez, amikor tizenéves tanuló első osztályba kerül a programunkban, mert nem ismerte az ábc betűit és a számokat sem. A későbbi iskolai kudarcok elkerülésének érdekében ezeket a fiatalokat egy alsóbb évfolyam csoportjához osztottuk be, s amint elsajátítja az alapvető matematikai és szövegértési, szövegalkotási ismereteket, nagyobb léptékben tud majd haladni a saját korosztályának megfelelő évfolyam tudásanyaga felé.

A Dorkász Szolgálat Közhasznú Alapítvány School to Success programja sikeres első tanévet tudhat maga mögött, tanítóink, tanáraink erőfeszítéseinek eredményeképpen 2023 szeptemberében 28 gyerek kezdte meg tanulmányait valamelyik debreceni közoktatási intézményben kontaktoktatás keretén belül. Ezeknek a gyerekeknek a támogatása nem szűnik meg a programból történő kilépésükkel, továbbra is minden segítséget megadunk nekik: kapcsolatot tartunk az iskolákkal, osztályfőnökökkel, biztosítjuk a lehetőséget számukra is, hogy továbbra is részt vegyenek délutáni foglalkozásainkon. Fontos megemlíteni, hogy iskolabuszt finanszírozunk, mely hozza és viszi a Debrecenbe járó iskolásainkat.

20 gyerek egyéni munkarenddel a School to Success programban kezdi meg tanulmányait ősztől, 4 iskolai csoportra bontva, amely lehetővé teszi az egyénre szabott fejlesztést és a kis csoportban megvalósuló oktatási formákat. A létszámok a fluktuációtól függenek természetesen, a School to Success programot kezdők között vannak olyan gyerekek (12 fő), akik a 2023 nyarán költöztek a kempingbe, az ő felmérésük (és osztályfokhoz rendelésük) ősszel történik a Pedagógiai Szakszolgálat által, s csak azután íratjuk őket iskolába, miután a mérés eredményeiről tájékoztatott a Pedagógiai Szakszolgálat, így elkerülve az évismétlést és azt, hogy ne a tudásuknak megfelelő osztályokba kerüljenek a gyerekek.

Felhasznált irodalom

Európai Unió hivatalos honlapja (education.ec.europa.eu)

Kozma Tamás (2018): Tanulóközösségek és társadalmi innovációk. *Educatio*, 27 (2), pp. 237–246.

Veresné Somosi Mariann & Balaton Károly (2021): A társadalmi innováció fogalma. In Sikos T. Tamás (szerk.): *Társadalmi innováció – társadalmi jólét*. Bp: Ludovika Egyetemi Kiadó

INNOVATION KEY IN (PHYSICAL) EDUCATION – WOULD YOU LIKE TO DANCE IN DOMESTIC EDUCATION POLICY?

A tánc alulreprezentált diszciplína a hazai oktatáspolitikában

Absztrakt

Napjaink globalizált világában az újonnan születő információs társadalom merőben más érték- és normarendszerrel, igény és ingerszinttel rendelkezik, mint elődei. A Gutenberg-világból mára a „homo digitalis” korszak alakult ki. Az oktatási rendszernek is követnie kell ezt a változást, mert csak az új, innovatív eljárások, módszerek és eszközök alkalmazása tudja biztosítani a mai igényeknek és elvárásoknak megfelelő minőségi oktatást.

Hazafias és honvédelmi nevelés erősítését a fiatal Z és Alfa generációk tekintetében már több mint 10 éve célul tűzte ki Magyarország Kormánya. Ennek megvalósítása és fejlesztése érdekében megalkottak egy cselekvési tervet, amelynek mentén haladva az oktatáspolitikában és az oktatási rendszerben változásokat eszközöltek. A kormány jelenlegi és hosszútávú célja, hogy a hazafias és honvédelmi nevelés erősítse a fiatalok tudatában azt a szellemiséget, amellyel teljes jogú, a közösségükért tenni tudó állampolgárokká válnak a jövőben. Erősítsék és formálják az új generáció nemzeti öntudatát és teremtsenek összhangot az egyéni célok és a közjó között, a tanulók megismerjék az állampolgári jogokat és kötelezettségeket, fizikailag is megfelelő képességekkel és készségekkel rendelkezzenek és nem utolsó sorban lássák a tanulók, hogy a Magyar Honvédség – mint az egyik legnagyobb munkáltató Magyarországon – lehetőséget biztosít számukra rövid vagy hosszútávon a munka világában. A hazafias nevelés cselekvési tervének jogszabályi háttere már 2011-ben a Parlament elé került és nem sokkal később törvényi szabályozásban is megjelent, valamint fejlesztési célként kiemelt szerepet kapott a 2012-ben bevezetett Nemzeti alaptantervben (NAT), valamint a köztes tartami szabályozó dokumentumban a Kerettantervben is. Ennek gyakorlati megvalósítására jó lehetőséget biztosított a 2012-ben bevezetett mindennapos testnevelés rendszere és a küzdősportok oktatásának nagyobb óraszámában történő megjelenése a tantervi struktúrában. A honvédelmi nevelés egyik komplex és speciális lehetősége a küzdősportok tanítása a mindennapos testnevelésben. Oktatása során a honvédelmi nevelés közvetett és rendkívül intenzív úton valósul meg. Tágabb perspektívából megközelítve a harcművészetek és küzdősportok mint a honvédelmi nevelés meghatározó eszközei, egyedi és jól kamatoztatható képességekkel ruházzák fel a művelőit, általuk pedig a szervezetek hatékonysága növekszik, végső soron pedig a társadalom válik ellenállóbbá, erősebbé. Mindezek folytán a 2020-as NAT-ban még nagyobb óraszámában jelenik meg a küzdősportok oktatása a testnevelés tantárgyon belül, mint előtte. Az új NAT megalkotásakor az Emberi Erőforrások Minisztériumában felvetődött egy innovatív javaslat, egy új sportág és egyben művészeti ág a tánc integrálása és rendszeres jelleggel történő beépítése a mindennapos testnevelés oktatási rendszerébe, mivel a gyakorlatban eddig elenyésző óraszámában, a szabályozó dokumentumokban pedig csak szabadon választható mozgásformaként jelent meg. A magyar kormány a hazafias és honvédelmi nevelés kiemelt támogatása folytán ezt a javaslatot „lesöpörte” az asztalról, mivel a tánc célzottan nem az aktív állampolgárrá nevelés folyamatát és a honvédelmi neveléshez szükséges fizikum fejlesztését presszionálja. Így ennek következményeként a 2019-ben elfogadott és 2020. szeptember 1-én bevezetett új Nemzeti alaptantervben még magasabb óraszámában jelent meg a küzdősportok oktatása, a tánc pedig újra nem kapott kiemelt szerepet a mindennapos testnevelés rendszerében.

A félreértések elkerülése végett tisztázni szükséges, hogy jelen tanulmány célja nem a küzdősport oktatásának megszüntetésére irányul, hiszen egy rendkívül jelentős képesség- és személyiségfejlesztő mozgásformáról van szó. Az egyenlő fontosságról írok, amit az egyes tantárgyi diszciplínák között kellene megteremtenie az oktatáspolitikának. Egyfelől a tánc a

sport és művészet komplex formanyelvének megjelenési formája, ami egyedi és utánozhatatlan. Egyre több fiatal választja ezt a mozgásformát szabadidős- vagy versenysportként napjainkban, valamint számos hazai és nemzetközi szakirodalom beszámol viselkedésszinkronizáló hatásáról, érték- és normarendszer közvetítő tulajdonságáról. Mozgásos anyanyelvként fejleszti a nemzeti öntudatot, olyan kommunikációs út, aminek köszönhetően a kultúrárték hordozójaként is tekintünk rá. Sajnos hazánkban a tánc alacsonyabb státuszú iskolai diszciplínaként van értékelve a többi „tantárggyal” szemben, aminek megváltoztatása idő és szükségszerű lenne. A pedagógusok felismerték a változtatás idő- és szükségszerűségét, valamint a jelenleg zajló tudás-fragmentálódás és "cultural clash" ellenszere csakis az innovatív módszerek alkalmazása lehet. A tánccal kialakítható a 21. század generációjában egy újfajta igény és belső motiváció a mindennapos testmozgásra. A tánc hidat képez ember és ember, valamint generációk között, így hatásos eszköz lehet a Z és Alfa digitális nemzedékek testnevelés tantárgy iránt kialakítható ideális viszonyához.

A tanulmányban továbbá egy komplex általam készített kutatás is bemutatásra kerülne, ami alátámasztja a fentebb említetteket. A disszertációs témám fókuszának mentén haladva több mikro kutatást is végeztem Pécsen és Budapesten működő közoktatási intézményben dolgozó közismereti szakos pedagógusok és az ott tanuló diákok körében a tánc integrálásával és gyakorlati alkalmazhatóságával kapcsolatban. A koordinálásom alatt zajló projektbe egy általam készített koreográfia került betanításra a testnevelés órák keretein belül egy pécsi és egy budapesti intézményben tanuló diákok számára. Fontos szempont volt, hogy mindkét intézményben biztosítottak voltak az összehasonlíthatósági paraméterek. Adatgyűjtésként online, anonim kérdőívet használtam, amelyben nyitott, zárt és 6-fokozatú Likert-típusú kérdések szerepeltek. A kutatás során kapott adatok kiértékelésénél különféle egy- és többváltozós statisztikai eljárásokat alkalmaztam. Ennek során a mintákon először egyszerű leíró statisztikai módszerekkel végeztem számításokat (gyakoriság, átlag, illetve szórás). Ezt követően korrelációs számításokkal (Pearson-féle korrelációs együttható alkalmazásával), független mintás T-próbával és varianciaanalízis (egyutas ANOVA alkalmazásával) segítségével vizsgáltam az összefüggéseket és különbségeket az egyes kérdéskörökkel kapcsolatban.

Kulcsszavak

társadalmi innováció, oktatáspolitikai, iskolai testnevelés, tánc, honvédelmi nevelés, nemzetvédelmi oktatás

Abstract

For more than 10 years, the Government of Hungary has been aiming to strengthen patriotic and defence education for the young Z and Alfa generations. In order to achieve and develop this goal, an action plan has been drawn up, along which changes have been made in education policy and the education system. The introduction of a system of daily physical education in 2012 (Act CXC of 2011 on Public Education) and the introduction of a greater number of compulsory hours of martial arts (combat tasks and games, wrestling, karate, judo) in the curriculum structure provided a good opportunity for the practical implementation of this plan. In 2012, when the new National Core Curriculum was drafted, the Ministry of Human Resources put forward an innovative proposal to integrate and systematically include a new sport and art form, dance, into the education system for everyday physical education, similar to martial arts. In preparing the new content regulations for the education system, the two departments of the Ministry of Human Resources, the State Secretariat for Education and the State Secretariat for Sport and Youth, consulted on the integration of dance into physical education lessons. In the ministry, the reason for the professional discourse was a grassroots initiative, based on requests from public schools, in which schools and teachers – who are the actors of education policy (Kozma, 2012) – wanted to make changes in certain subjects and

formulated methodological innovations that they considered necessary to improve education. One of the main proposals of schools and dance teachers at national level was that two of the five physical education lessons per week should be devoted to dance. A preliminary dance framework curriculum was being prepared and could be applied. There was a serious struggle between different views as to what should be the main thrust of the five lessons per week in the teaching of physical education and what forms of movement should be emphasised in the new content regulations. As a result of the debate, the State Secretariat for Sport and Youth did not support the proposals on dance. Its position was that it was not in line with the strategy of patriotic and defence education that was then central (Act I of 2004; National Strategy for Sport of 2007; Act CXIII of 2011, EMMI Decree 37/2021 (VIII.31.) etc.), and in any case was not supported in terms of athletic education and physical fitness and was therefore taken off the table. The government is giving teachers, including physical education teachers, a special role in the necessary development and cultivation of the new defence culture (Vasas, 2009). Unfortunately, in our country, dance is regarded as a discipline with a lower status than other subjects; changing this attitude requires time and will in the education system. The aim of my work is not to abolish or downgrade the teaching of martial arts. I am writing about the equal importance that educational policy should create between the different disciplines and contents of each subject, so that dance education has a right to exist, a role and a special function in the system of physical education in Hungary, alongside martial arts. I refute practical assumptions that dance is not a sport and has no place in the structure of public education. By presenting some perspectives, I will demonstrate, through an analysis of national and international literature (Mikonya, 2013; Antal, 2008; Makai, 2016; Kraiciné, 2008; Domokos, 2013) and my own research, the justification for the incorporation of dance in everyday physical education and its developmental effects on both physical, mental and spiritual processes (Robinson, 2015). I have conducted several research studies on this topic and have presented the results of my research at several national and international conferences, where I emphasise the importance and necessity of dance in public education and stress that dance is as important a discipline in schools today as martial arts or other sports in traditional physical education classes.

Keywords

social innovation, education policy, physical education in schools, dance, national defence education

Background

We live in a dangerous world, not only because of pandemics on a global scale and dozens of escalated wars and their consequences currently raging in many parts of the world, but also because of another invisible source of danger. The digitalisation of the 21st century brings with it, among its many positive benefits, the cultural alienation of society and the alienation of interpersonal identities. The disappearance of the offline world, new value and trend systems emerging in cyberspace, the cyber-migration effect of a contemporary-dominated culture and the emergence of multitasking as a basic skill are having an impact on the world of education. Modern education systems are trying to keep pace with the ongoing trends affecting society as a whole. Education strategies, new guidelines in regulatory documents, the modernisation of curricular structures and the broadening of teachers' innovative approaches are all contributing to the construction of a modern education system for the 21st century. Change is both timely and necessary in the domestic education system, including physical education in schools. In addition to the teaching of traditional sports, movements and conventional methods, innovation must be an integral part of physical education instruction in schools, which means integrating new strategies, programmes, methods and alternative forms of physical activity into the classroom. The present article describes a case study that illustrates the difficulties and

problems of innovation and systemic change at the level of educational policy. A further aim is to raise the profile of dance as a sport and an art form as a highly recognised subject for teachers and educational decision-makers. With its unique form and its clear, albeit complex, content network, dance is a generational key to the motivational sphere of today's digital generation. An ancient innovation in the teaching of modern physical education in schools today, dance can be used to recreate the need and intrinsic motivation for daily physical activity, develop pupils' social skills and rehabilitate interpersonal relationships and social nexuses at risk.

Would you like to dance in domestic education policy?

In today's digital, peer-oriented world, online personalisation provides increasingly rapid fulfillment of emotional needs, behavioural coping patterns have been transformed, and basic socialisation nexuses have changed with the emergence of "digital childhood and family". As a result of the new social megatrends, the Gutenberg world has become the 'homo digitalis' era and, as a result, the needs and stimuli of the digital generations and the range of childhood experiences have changed, to which the educational system must also adapt. Change is both timely and necessary in education, including physical education, because only the application of new, innovative procedures, methods and tools can ensure quality education that meets today's needs and expectations (Csapó, 2000).

In Hungary, the periodic revision of the National Core Curriculum, the highest level regulatory document of public education content, is prescribed for the governments by the Act on National Public Education (Modern School, 2018). Prior to the creation of the National Core Curriculum, the new content regulation document was introduced in 2012, a broad social and professional consultation was initiated by the Ministry of Human Resources, involving major professional communities, associations and public education institutions. During this period, the teaching of physical education and the creation of a new curriculum attracted more attention, as the government set the goal of introducing daily physical education from 2012 in a progressive system, which was also introduced at the legislative level (Act CXC of 2011 on Public Education). During the preparation of the National Core Curriculum and the Framework Curricula regulating the intermediate content, the Ministry set up and appointed a responsible technical committee to examine the substance of the new documents regulating public education, following consultations, discuss them and finally adopt them. The NAT Committee analysed the proposals and requests received from the public education institutions during the professional consultations. During the consultation process, a wide range of interests from several groups emerged. This broad professional discourse was prompted by grass-roots initiatives from public education institutions, in which schools and teachers – who are actors in education policy (Kozma, 2012) – wanted to make changes in certain subjects and formulated methodological innovations that they considered necessary to improve education. Continuous communication between different social groups and the government of the day is essential for ongoing innovation and methodological change. Quality innovation in the domestic education system requires the linking, partnership and cooperation of the state and the private sector, as grassroots initiatives can create entirely new structures for society.

The State Secretariat for Education was preparing a preliminary dance curriculum, which could be introduced and put into practice. There was a serious struggle between the State Secretariat and the members of the NAT Committee, who had different points of view, as to what exactly should be the main thrust of the five lessons per week in the teaching of physical education and what forms of movement should be emphasised in the new content rules (competitive sports, athletics for children, relaxation, martial arts, gymnastics, dance, etc.). Teachers have recognised the time and need for change and that the only way to counteract the current fragmentation of knowledge and cultural clash is to use innovative methods. On the basis of the proposals received, schools and dance teachers have taken the initiative to integrate

a new sport and art form, dance, into the regular weekly programme of physical education, as it has so far been negligible in practice and only appeared as an optional form of movement in the regulatory documents. The two departments of the Ministry of Human Resources, the State Secretariat for Education and the State Secretariat for Sport and Youth, have been in consultation on the introduction of dance in the curriculum, but there is no consensus among the members of the technical committee. After examining the proposals of the public education institutions, the following arguments were put forward in favour of the introduction of dance, which was welcomed by the State Secretariat for Education. On the one hand, dance can create a new and motivating environment for teaching physical education thanks to its complex formal language, and on the other hand, it can develop the right attitude of students to physical education lessons, going beyond the experiential factor, because of its value-carrying and value-conveying qualities. The expression of artistic education in the physical education classroom through dance is unique and inimitable. It is also a synchronizing factor of behaviour (Mikonya, 2013), a means of self-expression that shapes personality (Antal, 2008), and a mediator of values and norms that shapes character (Makai, 2016). As a moving mother tongue, it develops national consciousness (Kraiciné, 2008), a way of communication that is also seen as a carrier of cultural value (Domokos, 2013). Dance can be used to create a new demand and intrinsic motivation for daily physical activity in the 21st century generation, and thus can be a powerful tool for the development of an ideal relationship between Generation Z and Generation Alpha Digital towards the subject of physical education. At the round table discussion, the State Secretariat for Sport and Youth called for the inclusion of a higher number of lessons in the teaching of combat sports, a concept which, as a national strategic goal enshrined in law (Act I of 2004; National Strategy for Sport 2007), will help Hungary to become a sport nation as soon as possible. As a result of the technical discussion, the State Secretariat for Sport and Youth did not support the dance initiatives. Its position was that it was unfortunate and in no way supportive of athletic education and physical fitness, and inconsistent with the strategy of patriotic and defence education that was then - and still is - central to the strategy, and so it was taken off the table. The legislative background of the action plan for patriotic education was presented to the Parliament in 2011 and soon afterwards it was also included in legislation (Act CXIII of 2011, EMMI Decree 37/2021 (VIII. 31.) etc.), and it was given a prominent role as a development goal in the National Core Curriculum (NAT) introduced in 2012 and in the Framework Curriculum, the intermediate content regulation document. The introduction of the system of daily physical education in 2012 and the introduction of more hours of martial arts education in the curricular structure provided a good opportunity to put this into practice. The government's long-term goal is that patriotic and defence education should indirectly reinforce in young people the spirit of becoming full citizens capable of contributing to their communities. To strengthen and shape the national consciousness of the new generation, to create a balance between individual goals and the common good, to familiarise students with the rights and duties of citizenship, to equip them with the physical skills and abilities and, last but not least, to show them that the Hungarian Defence Forces, as one of the largest employers in Hungary, offers them employment opportunities, both in the short- and long term. The government is giving teachers, including physical education teachers, a key role in the necessary development and cultivation of a new defence culture (Vasas, 2009). According to the perspective of the State Secretariat, the practical teaching of dance in two out of five physical education lessons per week cannot fit into this concept, instead the Ministry calls for the inclusion of martial arts in a larger number of lessons. It is interesting to observe how and in what way the relationship between the various decision-makers changes with the introduction of something new and innovative, which could bring about a positive change in a system that is currently in operation. The clash of arguments and counter-arguments will drastically reshape attitudes and behaviour along the lines of individual self-interest and egoism, which may

subsequently affect a large part of society. In the end, after a lengthy debate, the proposal was swept off the table and to this day dance has not been given adequate attention within physical education. For more than 10 years, the Government of Hungary has been aiming to strengthen patriotic and defence education for the digital generation ("homo digitalis"), and in order to achieve and develop this, an action plan has been drawn up, along which changes have been made in education policy and the education system. The introduction of the system of daily physical education (2012) and the introduction of a greater number of compulsory hours of martial arts (combat sports and games, wrestling, karate, judo) in the curriculum structure provided a good opportunity for its practical implementation. In order to strengthen the concept of patriotic and defence education, the government has taken a number of measures and set up special programmes and institutions (Military School Programme, School of Patriotism Programme, "Defence Fundamentals" course in higher education, accredited teacher training for primary and secondary school teachers in military basics, Defence High School and College, Defence Sports Association, etc.). It is an interesting anomaly that the Hungarian Student Sports Association advertises accredited training courses for teachers of martial arts entitled "Karate in the framework of school physical education" and "The art of bluntness - fighting games in school", while in the field of dance there has been no accredited practical training, only a methodological manual on teaching dance in schools has been produced (Pignitzkyné-Lévai, 2014). One complex and specific way of defence education is the teaching of martial arts in everyday physical education. It is taught in an indirect and highly intensive way. From a broader perspective, martial arts and combat sports, as a key component of defence education, provide their practitioners with unique and useful skills, which increase the effectiveness of organisations and ultimately make society more resilient and stronger. As a consequence, the new National Core Curriculum and the new content regulatory Framework Curriculum adopted in 2019 and introduced on 1 September 2020 includes an even higher number of hours of martial arts education (lower school: 30-30 hours; upper school: 40-40 hours; high school: 42-40 hours), while dance is not given a prominent place in the content regulation documents. Currently, the term dance appears only once in the 2020 National Core Curriculum and only a few times in the Framework Curriculum. Dance should be given the same role in education as any other subject content and should be integrated in some way and become an integral part of the education system (Robinson, 2015).

In Hungary, this would be made possible by daily physical education in schools, as change can only be achieved through change. This needs to start with a change in mindsets and attitudes to create a healthy dialogue between government, departments and professional communities for a future society and quality education.

Summary

In order to avoid any misunderstanding, it should be made clear that the aim of this study is not to eliminate or marginalise the teaching of martial arts, which is a very important form of physical activity for the development of skills and personality. I am writing about the equal importance that educational policy should give to each subject discipline. In our country, dance is classified as an educational content with a lower status than other subjects, which is ripe for change in the education system. The debate between government ministries also illustrates the complexity of the process of innovation and systemic change, and the quality and extent to which the interests of the various actors involved play a role in the decision-making process. There is still a long way to go before dance is integrated into the curriculum and higher number of lessons is introduced at the curriculum level in Hungarian education policy, but the growing body of domestic research on this topic is a cause for hope (Fehér-Borsos et al., 2014; Prókai, 2014; Pignitzkyné-Lévai, 2014; Rajna, 2015; Balatoni-Kovács, 2015; Hamar et al., 2018; Lanszki-Papp-Danka-Szabó, 2021; Láng-Bognár, 2021; Molnár-Prisztóka, 2021; Reiner-

Horváth-Ekler, 2022), which suggest and confirm that dance has a place and a role, and needs to be integrated into the public education system - at least as a declared part of school physical education.

References

- Antal László (2008): *Táncos-Zenés Mozgásfejlesztés Segédanyag Testnevelő-edző szakos hallgatók számára*. BDF, TMFK, Szombathely
- Balaton Katalin, Kovács Henrik (2015): *Így tedd rá! 2.: Népi játék, néptánc az óvodában és az általános iskola alsó tagozatában*. Örökös Stúdió Bt., Budapest
- Csapó Benő (2000): A minőségfejlesztés az oktatási rendszer fejlődésének katalizátora. *Iskolakultúra* X. évfolyam 1. sz.
- Domokos Mihály (2013): Táncok. In: Hajdúné Petrovszki Zita, Cziberéné Nohel Gizella, Domokos Mihály, Hézsóné Böröcz Andrea, Hocza Ágnes, Meszlényi-Lenhart Emese, Vári Beáta (szerk.): *Új eszközök a mindennapos testnevelés szolgálatában*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Szeged
- Fehér-Borsos Anita, Morvay-Sey Kata, Prókai Judit, Szentgyörgyvárné Juhász Ivett, Vass Livia (2014): *Mindennapos testnevelés alternatív lehetőségei. Válaszok a mindennapos testnevelés kihívásaira*. PTE TTK Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs
- Hamar Pál, Karsai István, Prihoda Gábor, Soós István (2018): A torna, aritmikus gimnasztika, a tánc és az aerobik mozgásformák helye és szerepe az iskolai testnevelésben a testnevelést oktatók véleménye alapján. In: Hamar Pál; Köpf Károly (szerk.): *Mozgás-biológia-sporttudomány: Tanulmányok a 47. Mozgásbiológiai Konferencia előadásaiból*. Magyar Edzők Társasága, Budapest. 62-74. *Kerettanterv 2020*. Oktatási Hivatal. Budapest
- Kozma Tamás (2012): *Oktatáspolitikai*. Debrecen-Pécs
- Kraiciné, Sz. M. (2008): Játék és tánc az iskolában. *SZÍN*. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata. 2008 augusztus. 46-52.
- Lanszki Anita, Papp-Danka Adrienn, Szabó Eszter (2021): Egy táncművészeti módszertani program bevezetésének vizsgálata a közoktatásban. *Tánc és Nevelés. Dance and Education*, Budapest. 55-72.
- Láng Éva, Bognár József (2021): *Egy módszerrel közelebb a táncos testneveléshez: a LippoZoo oktatásának gyakorlati tapasztalatai*. Eszterházy Károly Egyetem. Eger
- Láng Éva, Bognár József (2021): *A táncoktatás iskolai és képzési vetületei: Tapasztalatok és Lehetőségek*. Eszterházy Károly Egyetem. Eger
- Mikonya György (2013): *A táncoktatás motivációs rendszerének vázlata*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító-és Óvóképző Kar, Budapest
- Molnár Ákos, Prisztóka Gyöngyvér (2021): A tánc komplex hatása a (test)nevelésben. *Testnevelés, Sport, Tudomány*, Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem, Budapest. 6: 1-2. 42-48.
- Pignitzkyné Lugos Ilona, Lévai Péter (2014): *A tánc és a kreatív mozgás alapjai*. Magyar Diáksport Szövetség, Budapest.
- Prókai Judit (2014): Bevezetés a divattáncok világába. In: Morvay-Sey Kata (szerk.): *Mindennapos testnevelés alternatív lehetőségei. Válaszok a mindennapos testnevelés kihívásaira*. PTE TTK Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs. 66-84.
- Rajna Beatrix (2015): *Módszertani kézikönyv a zenés - táncos mozgásformák oktatásához (1-8. osztály)*. Nyíregyházi Főiskola Könyvkiadó, Nyíregyháza
- Reiner Dóra, Horváth Zoltán, H. Ekler Judit (2022): Tanulók aktivitásának fokozása testnevelés órán a tánc integrációjával. *Tánc és Nevelés. Dance and Education*. Budapest. 39-60.
- Sir Ken Robinson (2015): *Dance Education around the World: Perspectives on dance, young people and change*. Routledge. New York

Vasas Joachim (2009): A honvédelmi nevelés, a védelem és biztonságpolitika néhány kérdése napjainkban. In: *Seregszemle. A Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság folyóirata*. VII. évfolyam, 3. sz. 147-150.

Internet resources

2004. évi I. Törvény a sportról.

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400001.tv> download: 2023. 01. 15.

2011. CXCV. köznevelésről szóló törvény.

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv> download: 2023. 04. 25.

65/2007. (VI. 27.) OGY határozat a Sport XXI. Nemzeti Sportstratégiáról.

<https://njt.hu/jogszabaly/2007-65-30-41> download: 2023. 01. 15.

Az emberi erőforrások minisztere 37/2021. (VIII. 31.) EMMI rendelete:

<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/f20ad1ea888187ffd7643a61b84c7ced3f013ae0/letoltes> download: 2023. 01. 15.

Magyar Diáksport Szövetség (2021): Lendületben az iskolai karate oktatás – Palkovics László miniszter átadta az első eszközsomagokat a sportág iskolai oktatásához.

<https://www.mdsz.hu/hir/lenduletben-az-iskolai-karate-oktatas-palkovics-laszlo-miniszter-atadta-az-elso-eszkozcsomagokat-a-sportag-iskolai-oktatasahoz/> download: 2023. 01. 15.

Makai Míra (2016): A tánc, mint személyiségteszt. <https://pszichoforyou.hu/tanc-szemelyiseg/>

download: 2023. 01. 15.

Modern Iskola (2018): Elindul a társadalmi egyeztetés az új Nemzeti Alaptanterv munkaváltozatáról. <https://moderniskola.hu/2018/09/elindul-a-tarsadalmi-egyeztetes-az-uj-nemzeti-alaptanterv-munkavaltozatarol/> download: 2023. 01. 15.

Nemzeti alaptanterv (2012). Magyar Közlöny, download: 2023. 01. 15. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/f8260c6149a4ab7ff14dea4fd427f10a7dc972f8/letoltes>

Nemzeti alaptanterv (2020). Magyar Közlöny, download: 2023. 01. 15. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/letoltes>

Reikort Ildikó

A BÁNYAY-PROGRAM ÉS INKLUZÍV NEVELÉS AZ ALAPFOKÚ MŰVÉSZETI ISKOLÁKBAN

Abstract

The importance of pedagogical subjects in the arts has been marginalised in recent years, despite the fact that music schools have been in existence and functioning for many decades. Teaching in music schools is embedded in a formal, traditional, state-funded education system, which, in addition to its static nature providing security, requires flexibility from both leaders and teachers in the face of a changing world. Not only has there been a change of system since the music schools were set up, but the development of techno-communication tools means that music teachers are expected to develop and adopt new methods on an ever larger scale and at an ever faster pace, not only in line with the children's material knowledge and personal development, but also in line with the parents' needs.

The basis for the functioning of human relationships is the acquisition of skills and competences that are socially validated. This requires the creation of equal opportunities and the acceptance of difference, of which school is an important arena. Integrative education is essential if this is to be achieved in practice.

The current state of art education does not allow for formal integration, so inclusive education is possible. Within art education, music education has become a particularly sensitive area, as music is known to have a beneficial effect on individuals with different difficulties. Parents are no longer concerned only with the aspects of music education, but also with the relationship with music and its positive benefits. As a result, music teachers are teaching more and more children with SNI, BTMN and special needs without the support of a specialist.

At the initiative of the Hungarian Centerapy Association, an innovative so-called Bányay programme for music teachers in state-run art schools has been created, following in the intellectual footsteps of cellist Zsuzsanna Bányay. The mentoring network is supported by music therapist colleagues who are also music teachers. The programme was the brainchild of Ildikó Reikort, who has long been searching for the interface between music therapy and music education.

The Bányay programme currently operates in a nationwide network of seven music therapists who provide supportive activities and who, in the process, receive supervision at designated intervals, led by a qualified supervision professional.

The experience of the programme so far shows that a large proportion of music teachers have a need for support in teaching pupils with difficulties.

The Bányay programme also fills a gap by replacing the work of support professionals in art education institutions, including music teachers, who are part of the public education system, through an innovative initiative of the Hungarian Music Therapy Association.

Keywords

Inclusion, mentoring network, innovation, music education

Absztrakt

A művészeti területeket képviselő pedagógiai tantárgyak fontossága az utóbbi években háttérbe szorult, annak ellenére, hogy zeneiskolák sok évtizede fennállnak, és működnek. A zeneiskolában való tanítás formális, hagyományokra épülő, az állam által finanszírozott oktatási rendszerbe ágyazódik, amelynek biztonságot nyújtó statikussága mellett a világ változásai miatt rugalmasságot követel mind a vezetőktől, mind a zenepedagógusoktól. A zeneiskolák megalakulása óta nem csak rendszerváltás történt, de a technokommunikációs

eszközök fejlődésével elvárás a zenepedagógusok irányában is, hogy egyre nagyobb léptékekben, és egyre gyorsabb tempóban új módszereket alkossunk és sajátítsunk el, amely nem csak a gyermekek tárgyi tudásához és személyiségük fejlődéséhez is igazodik, hanem a szülők igényéhez is alkalmazkodik.

Az emberi kapcsolatok működésének alapját olyan képességek és készségek elsajátítása biztosítják, amelyek társadalmi szinten érvényesülnek. Ennek feltétele az esélyegyenlőségek megteremtése, a másság elfogadása, amelynek az egyik fontos színtere az iskola. Az integratív nevelés elengedhetetlen ahhoz, hogy gyakorlatban mindez megvalósulhasson.

A művészetoktatás jelenlegi helyzete a hivatalos úton történő integrációt nem teszi lehetővé, így az inkluzív nevelés megvalósulása lehetséges. A művészetoktatáson belül a zenepedagógia különösen érzékeny területté vált, mivel a zene köztudottan jótékony hatással bír a különböző nehézséggel küzdő egyénekre. A szülők már nem csak a zenetanulás szempontjait, hanem a zenével való kapcsolatot, és annak pozitív hozadékait is fontosnak tartják. Ebből kifolyólag a zenetanárok egyre több SNI-, BTMN-tanulót, és különleges bánásmódot igénylő gyermeket oktatnak úgy, hogy nem jogosultak segítő szakember támogatásra.

A Magyar Zenterápiás Egyesület kezdeményezésére egy innovatív, úgynevezett Bányay-programot hozott létre az állami fenntartású művészetoktatási intézmények zenetanárai számára, amely Bányay Zsuzsanna csellóművész nevét fémjelzi, az ő szellemi nyomdokait követi. A mentorhálózat segítő szakemberei olyan zeneterapeuta kollégák, akik egyben zenetanár végzettséggel is rendelkeznek. A program ötletadója Reikort Ildikó, aki már régóta keresi a zeneterápia és zenepedagógia határterületeinek kapcsolódási pontjait.

A Bányay-program jelenleg országos hálózatot átfedő rendszerben működik, amelyben hét zeneterapeuta végez szupportív tevékenységet, akik a folyamat során kijelölt időközönként szupervízióban vesznek részt, amit szupervízióra jogosult szakember vezet.

A program eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy a zenetanárok nagy része igényt tart a nehézségekkel küzdő tanulók tanításának megsegítésében.

A Bányay-program hiánypótlás is egyben, mivel a közoktatás részét képező művészetoktatási intézményekben, ezen belül a zeneoktatás tanárait is megillető segítő szakemberek munkáját váltja ki a Magyar Zenterápiás Egyesület innovatív kezdeményezése által.

Kulcsszavak

Inkluzió, mentorhálózat, innováció, zeneoktatás

Az alábbiakban egy olyan társadalmi innovációról olvashatunk, amely hosszas tanári tapasztalat és két szakmai témakör találkozása által bontakozott ki és jött létre. Zenepedagógusként és zeneterapeutaként kerestem a két terület közötti kapcsolódásokat, majd azok kutatása során kirajzolódott az is, a zenetanárok miként kaphatnak szakmai segítséget a tankerületek által fenntartott művészetoktatási intézményekben az SNI-tanulók tanítására vonatkozólag. A szerencsés találkozás, amely Bányay Zsuzsanna szellemi hagyatékát követve és felvállalva a Magyar Zenterápiás Egyesület keretein belül létrejött az országos kiterjesztésű mentorprogramot, amely kimondottan a zenetanárok támogatását helyezte előtérbe. A Bányay-program szakmai közösség által létrehozott alulról szerveződő kezdeményezés, amely nem a felsőbb szervek segítségével által kínál megoldást a régi problémákra, újszerű megoldás keretein belül.

Írásom olyan problémát világít meg, amely annak ellenére, hogy a pedagógia területének egy szűk szegmensét érinti, a mai oktatási trendeket figyelembe véve olyan nehézségre mutat rá, amely egy alulról jövő kezdeményezéssel kínál megoldást. Olvashatunk az alapfokú művészeti iskolák oktatási rendszerbe illesztett helyéről, felépítéséről, azon belül a különleges bánásmódot igénylő, az SNI és BTMN-tanulók integrálásának nehézségeiről, illetve az inkluzív

neveléséről is. Ezen kívül egy kérdőíves kutatás megvilágítja a zenetanárok viszonyát az SNI-tanulók tanítására vonatkozólag, végül képet kapunk egy társadalmi innovációról, jelen esetben a Bányay-program megszületéséről, amely szakmai segítséget nyújthat a zenetanárok pedagógiai folyamatokban megmutatkozó nehézségeihez.

A művészeti területeket képviselő pedagógiai tantárgyak fontossága az utóbbi években háttérbe szorult annak ellenére, hogy zeneiskolák sok évtizede fennállnak, és működnek. A zeneiskolában való tanítás formális, hagyományokra épülő, az állam által finanszírozott oktatási rendszerbe ágyazódik, amelynek biztonságot nyújtó statikussága mellett a világ változásai miatt rugalmasságot követel mind a vezetőktől, mind a zenepedagógusoktól. A zeneiskolák megalakulása óta nem csak rendszerváltás történt, de a technokommunikációs eszközök fejlődésével felénk, zenepedagógusok irányában is elvárás, hogy egyre nagyobb léptékekben, és egyre gyorsabb tempóban új módszereket alkossunk és sajátítsunk el, amely nem csak a gyermekek tárgyi tudásához és személyiségük fejlődéséhez is igazodik, hanem a szülők igényéhez is alkalmazkodik.

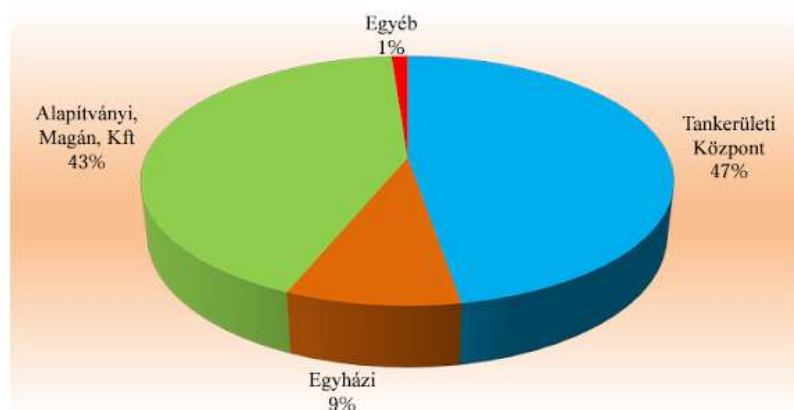
Ahogy Kozma Tamás is megerősíti: Kimutatták, hogy minden képzésnek van általánosan művelő („személyiségfejlesztő”) hatása. Az általános műveltség megszerzése viszont nem más, mint tradicionális szakképzés olyan „szakmákban” mint az írni-olvasni, számolni tudás, az irodalom vagy a szaktudományok és a művészetek. Nem a képzés helyszínén és gyakorlati céljain múlik a dolog, hanem azon, hogy milyen jelleggel folytatjuk (Kozma, 2016).

Az emberi kapcsolatok működésének alapját olyan képességek és készségek elsajátítása biztosítják, amelyek társadalmi szinten érvényesülnek. Ennek feltétele az esélyegyenlőségek megteremtése, a másság elfogadása, amelynek az egyik fontos színtere az iskola. Azok a gyermekek, akik a személyközi kapcsolatokra épülő szociális kompetenciákat minél magasabb szinten ismerik meg, a társadalom befogadó polgárai lesznek.

A Bányay-program kialakulásához hosszú évek tapasztalata, gyermekek és felnőttek tanítása, konzekvenciák és dilemmák sora vezetett. Magam is hosszú évek óta művészeti iskolában (régi nevén zeneiskola) zeneművészeti szakirányon tanítok hangszeres egyéni órák keretében és csoportban. A pedagógus pálya virágzása nem csak a tehetséges tanulók eredményességében, vagy az átlagos képességű gyermekek előrehaladásában mutatkozik meg. Mindig voltak nehézséggel küzdő tanítványok, kiknek tanítása rendhagyó megoldásokat, kreativitást és türelmet követeltek meg a tanároktól, amelyek ugyan apró lépésekben való fejlődést eredményeztek, viszont annál nagyobb értéket képvisel az esélyteremtés és az integratív nevelés terén. *Az európai uniós állásfoglalások fokozottan hangsúlyozzák a társadalmi méretű integrációt, vagyis szorgalmazzák azt, hogy a sajátos nevelési igényű gyermekek ne legyenek a társadalomban méltánytalanul megkülönböztetve, kirekesztve. Az integrált nevelést a közoktatásban az esélyteremtés, az esélyegyenlőtlenségek csökkentésének eszközeként tekintik* (Mesterházi, 2002).

Ahhoz, hogy megértsük, miért a művészetoktatás pedagógusai nélkülözik leginkább a támogatást, ahhoz az alapadatok ismerete, illetve az állami támogatásban részesülő intézményekre vonatkozó törvények és szabályok ismerete világít rá.

A Központi Statisztikai Hivatal a 2021/22-es tanévről ad részletes tájékoztatást. A 2021/2022-es tanévben az alapfokú művészetoktatásban összesen 234 208 tanuló vett részt, amely 4 664 fővel több mint a 2020/2021-es tanévben volt. A legtöbben - jelenleg is - (111 140) a tankerületi központok által fenntartott intézményekben tanulnak, amely 2 516 fővel több mint az előző évben volt. Továbbra is jelentős az alapítványi és magán intézményekbe járók száma is (100 189), ami a tavalyi évhez képest, 2 381 tanulóval emelkedett. Az egyházi intézményekben 21 012 fő tanuló jár alapfokú művészetoktatásra, amely - 578 fő - növekedést mutat az előző évhez képest. A legkisebb létszám ismételen az állami szervezetek és felsőoktatás intézményekben jegyezhető (1 867), amely kisebb mértékű (811) csökkenést jelent a 2021/2022-es tanévben (Oktatási Hivatal TKHF, 2022, 36.o.)

Forrás: Oktatási Hivatal TKHF, 2022, 36.o.

A 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet, a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 18. § (1) Alapfokú művészeti iskolában a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról szóló 229/2012. (VIII. 28.) Kormányrendelet alapján a tanuló térítési díj ellenében - vagy a Nemzeti köznevelési törvény alapján az alapfokú művészetoktatásban ingyenesen résztvevők esetében ingyenesen - igénybe vett heti tanórai foglalkozásainak összes időtartama nem haladhatja meg a háromszáz percet. Négy művészeti területen 75 különböző művészeti tárgyat lehet ma tanulni. Ezt az állam normatív módon támogatja 6 éves kortól 22 éves korig.

A művészetoktatási intézmények formális kerek közt délutáni órákon biztosítanak tanulási lehetőséget az adott intézmény pedagógiai programja szerint. A művészeti iskolákon belül a zenei ágon egy héten 2x30 perces órán valamilyen hangszert, emellett pedig 2x45 percben szolfézs tantárgyat tanulnak a tanulók. A tanulmányokat egy zenei képességvizsgálatra alapozott felvételi procedúra előzi meg. A tanulmányok hatodik évében a tanulók a hangszeres tudásukról az úgynevezett alapvizsgán adnak számot.

Az alapfokú művészetoktatási intézmények annak ellenére, hogy a közoktatás részei, jellegéből adódóan félúton helyezkedik el a formális és nonformális oktatási mezőben. Hosszú tanítási éveim során minden tanítványomat és azok szüleit a tanév kezdetén megkérdeztem, hogy miért választották a zenetanulást. A gyermekek válasza általában a szülő igényére utalt, a szülők pedig nagyrészt a következő válaszokat adják:

- vagy azért, mert a szülő is járt zeneiskolába,
- vagy azért, mert a szülő nem járt zeneiskolába,
- vagy azért, mert a szülő a zene jótékony hatását szeretné kamatoztatni a nehézséggel küzdő gyermeke zenei tanulmánya közben.

Tapasztalatunk szerint egyre több az a gyermek, akinek a zene jótékony hatása az elsődleges szempont a problémák megoldására.

Az alapfokú művészeti oktatási intézmények alapelvei, céljai

Az Oktatási Hivatal dokumentumai közül az alapfokú művészetoktatás követelményei és tantervi programjára vonatkozó részben megtalálható a képességfejlesztés, illetve a 3. pont kiter az integrált nevelés megvalósítására is.

Az első pont, amely megfogalmazza: *Az alapfokú művészetoktatási intézmény a zeneművészet, táncművészet, képző- és iparművészet, valamint a színművészet és bábművészet területei iránt érdeklődő tanulók számára biztosítja készségeik, képességeik fejlesztését, alkotó*

és önkifejező képességeik kibontakoztatását, tehetségük gondozását. Az alapfokú művészetoktatás követelménye és tantervi programja (a továbbiakban: követelmény és tantervi program) a speciális művészeti készségek és ismeretek fejlesztését képező tartalmakat és tudásszintet meghatározó alapidokumentum. A követelmény és tantervi program segítséget nyújt ahhoz, hogy az alapfokú művészetoktatás valamennyi hazai intézményében az alapvető nevelési és oktatási tartalmak egységesen és arányosan érvényesüljenek. (Az alapfokú művészetoktatás követelményei)

A harmadik pont, amely megfogalmazza: *Az alapfokú művészetoktatás olyan fejlesztőpedagógiát képvisel, amelyben a hangsúly a követelmények teljesítésével történő képesség- és személyiségfejlesztésen van. A tantervi szabályozás rugalmassága révén hozzájárul az integrált oktatás–nevelés megvalósításához, az esztétikai–művészeti tudatosság és kifejezőképesség kompetenciaterület fejlesztéséhez.* (Oktatási Hivatal hivatalos oldal, https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/iranyelvek_alapprogramok)

Amit eddig az 1998. MKM rendelet mondott ki, ma az alapfokú művészetoktatás követelményei és tantervi programjának bevezetéséről és kiadásáról szóló dokumentum már nem jogszabályként, hanem irányelvként tekint, amely 2020 február 8.-tól hatályos.

Eddig kerettantervről beszéltünk, ettől a dátumtól fogva helyi tantervre változott. A kötelezettség nem szűnt meg, hanem a rugalmasságát segítette elő, hogy az irányelveket, amelyeket az oktatásért felelős miniszter köteles kiadni, és az Oktatási Hivatal oldalán megjelentetni. (https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/iranyelvek_alapprogramok/alapfoku_muveszetoktatasi).

Az országra kiterjedő dokumentumelemzések világossá tették, hogy az alapfokú művészeti iskolák pedagógiai programjában szinte mindenütt szerepel az integrált oktatásra vonatkozó pont, viszont a közoktatási törvény meghatározza a sajátos nevelési igényű, oktatáshoz szükséges feltételeket, ezek körében külön kitér az integrált nevelésre, oktatásra az alábbiak szerint:

integrált neveléshez és oktatáshoz az illetékes szakértői bizottság által meghatározottak szerinti foglalkozáshoz szükséges szakirányú végzettségű gyógypedagógus foglalkoztatása; a foglalkozásokhoz szükséges speciális tanterv, tankönyv, valamint speciális gyógyászati és technikai eszközök; a gyermek, tanuló részére meghatározott szakmai szolgáltatások biztosítása szükséges. (Kt. 121.§ (1) 28.)

Magyarországon a közoktatásról szóló törvény 2003. évi módosítása vezette be a sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló fogalmát. A 2007-es módosítás után a törvény 121. § (29) bekezdése szerint a „*sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló az a gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakvéleménye alapján testi, érzékszervi, értelmi, beszéd fogyatékos, autista, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos;*

- *a megismerő funkciók vagy a viselkedés fejlődésének organikus okra visszavezethető, vagy vissza nem vezethető súlyos és tartós rendellenessége miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan és súlyosan akadályozott (például diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia, mutizmus, kóros hiperkinetikus vagy kóros aktivitászavar)\"* (Sólymos, 2010).

Az alapfokú művészetoktatási intézmények fogadnak diagnózissal rendelkező tanulót, de nem válhatnak hivatalosan integratív intézményekké. Továbbá integrációs normatívára nem jogosult iskolák, ugyanis, ha szakvéleménnyel rendelkező tanuló tagja az alapfokú művészetoktatási intézménynek, nem rendelhető mellé segítő szakember.

Néhány alapfokú művészeti intézmény vezetőjével való beszélgetés során világossá vált számomra, hogy az SNI- és BTMN-tanulók számának növekedésével a probléma mértéke is nő a művészeti iskolákban, így ez a téma meglehetősen aktuálissá vált.

Az általános iskolák és gimnáziumok részletesen kidolgozták az SNI-tanulóakra vonatkozó tervet, viszont az alapfokú művészetoktatás területén nagy hiány, hogy csak a pedagógiai

programban tehetnek erre utalást az iskolák, és a tanárok szakember híján, hályogkovács módján, gyakorlatban, önmagukra számítva valósíthatják meg az integrációt. Ettől a ponttól az alapfokú művészetoktatási intézményekben inkluzív nevelésről beszélhetünk.

Inkluzív nevelés és megoldási kísérletek a művészeti iskolákban

A következő definíció világossá teszi számunkra, miként gondolkodhatunk az oktatás területére vonatkozó befogadásról és az azzal kapcsolatos oktatási szemléletről.

Az inkluzív iskolában valamennyi diák olyan oktatásban részesül, amely egyéni szükségleteihez alkalmazkodik, beleértve azokat a diákokat is, akik nem tekinthetők speciális nevelési igényű tanulóknak (Forray és Varga, 2011).

Az alapfokú művészeti iskolákban az egyéni hangszeres oktatáson belül, ahol az egyéni ütemben való haladás és a személyre szabott tananyag tanítása a cél, ebben az értelemben az inkluzív oktatás megvalósul.

A zenetanítás másik területe, a csoportban zajló szolfézs tantárgy oktatása, ahol az egyéni szükségletek nincsenek oly mértékben előtérben, mint a hangszeres órán. A tanulók ráadásul a kötelező iskolai óráikat hátrahagyva, fáradtan ülnek be újra az iskolapadba, ami a legtöbb diáknál ellenállást vált ki. Azonban a szolfézs tárgyat oktató zenepedagógusnak, -a szülők elvárása szerint is- olyan motivációt szükséges biztosítani a gyerekek számára, hogy egy héten kétszer a tanulók ne csak jókedvvel vegyenek részt az órán, hanem a tananyagot is elsajátítsák. Ezen felül a csoportos tanítás, mint osztálytermi közeg facilitátorként működik a különleges bánásmódot igénylő tanulók nehézségeinek felszínre töréséhez.

Ha az alapfokú művészeti iskolák befogadják azokat a tanulókat, akik akár szakvéleménnyel rendelkeznek, vagy folyamatban van a szakvélemény kiállítása, és azt bemutatják az intézménynek, vagy elhallgatják, hogy teremtdik egyensúly a művészetoktatási intézmények csoportot oktató tanárai és a különleges bánásmódot igénylő tanulók igényei között?

A következő kutatás megvilágítja a zenetanárok problémáit és küzdelmeit a különleges bánásmódot igénylő tanulók és a tanárok helyzetét tekintve.

Pillanatkép az SNI-tanulók helyzetéről a zenetanárok jelenlegi helyzetéről

2022 decemberében online kérdőíves kutatást végeztem, amely pillanatképed ad a zenetanárok és a zenét tanuló SNI-tanulók jelenlegi helyzetéről. A kérdőív online formában, az online-kerdoiv.com oldal használatával történt. Anonim válaszadási lehetőséggel 23 kérdést foglal magában, amelyek az alapkérdéseken túl a következőket tartalmazza:

A kérdőív kérdései
<i>Ön hány év zenetanári tapasztalattal rendelkezik?</i>
<i>Milyen jellegű órákon tanít? (egyéni, csoportos, mindkettő)</i>
<i>Az Önök zeneiskolájára melyik a leginkább jellemző? (Tehetséggondozás, versenyeredmények, felkészítés a zeneművészeti területen továbbtanulásra, különleges bánásmódot igénylő gyermekek tanítása, zenei műveltség megalapozása)</i>
<i>Tanít-e Ön SNI- vagy BTMN-növendéket? Ha igen, hány szakvéleménnyel (vagy folyamatban levő) rendelkező növendéket?</i>
<i>Mennyire fárasztó Önnek a nehézséggel küzdő tanulók tanítása?</i>
<i>Saját megítélése szerint Ön mennyire van tisztában az SNI és BTMN fogalmával?</i>

<i>Felvilágosították-e Önt az SNI és BTMN fogalmáról írásban vagy szóban az Önök munkahelyén?</i>
<i>Ön szerint a zenével való fejlesztés mennyire hatékony a különleges bánásmódot igénylő gyerekekre vonatkozólag?</i>
<i>Ha Önt választaná tanárának a zeneiskolában egy SNI-gyermek, ön elutasítaná?</i>
<i>Az Önök zeneiskolájának Pedagógiai Programja tartalmaz az integráció bevezetésére vonatkozó megjegyzést?</i>
<i>Kapnak Önök segítséget, ha nehézségük támad az SNI-tanulók tanításával kapcsolatban?</i>
<i>Kért Ön már segítséget az SNI-tanítvány tanításához?</i>
<i>Ha kért Ön már segítséget az SNI-tanítvány tanításához, kihez fordult?</i>
<i>Ha szakszerű segítséget kaphatnának a tanításhoz, kitől várnák azt?</i>
<i>Mennyire tartja Ön fontosnak a zenetanárok támogatását a különleges bánásmódot igénylő gyermekek tanításával kapcsolatban?</i>
<i>Az SNI-tanuló fejlődésének lehetőségét figyelembe véve Ön ma mennyire tartja fontosnak, hogy ezek a tanulók a zenetanulásba is integrálódjanak?</i>
<i>A zenetanárok szempontjait figyelembe véve Ön ma mennyire tartja fontosnak, hogy különleges bánásmódot igénylő tanulók a zenetanulásba hivatalosan is integrálódjanak</i>
<i>Ön milyen eszközöket és módszereket látna szívesen, hogy az együttműködés mind a különleges bánásmódot igénylő tanulók és tanáraik együttműködésében és fejlődésében hatékonyvá válhasson.</i>

A kérdőív rövid értékelése

A válaszadók legnagyobb része nő, MA végzettséggel rendelkező, a pedagógus életpályán a II. fokozatot megszerzett, a tanítási évek számát tekintve nagy szórással rendelkező alanyok. Az IP címek alapján, az ország széles spektrumát felölelő helyeiről érkeztek a válaszok, falvakból és városokból egyaránt.

Legtöbbjük vagy egyéni, hangszeres órákon, de nagyon sokan csoportban és egyéni órákon is egyaránt tanít. A válaszadás alapján kiderült, hogy a zenei műveltség megalapozása és a tehetséggondozás a fontos azok zeneiskolájában, akik kitöltötték a kérdőívet, viszont a különleges bánásmódot igénylő tanulók fejlesztése elmarad a többitől. Kiderült, hogy a válaszadók nagyon nagy része véleményük szerint tanít SNI-gyermeket, de legtöbbje nincs azzal tisztában, hogy van-e szakvéleménye a tanulónak, vagy nincs. Arra kérdésre, hogy mennyire fárasztó a különleges bánásmódot igénylő gyermekeket tanítani, nagyon eltérő választ kaptam.

Az SNI és BTMN fogalmával a legtöbb tanár a válaszok alapján tisztában van annak ellenére, hogy a munkahelyükön csak nagyon kevés tanárt világosítanak fel ezekről a nehézségekről.

Legtöbb zenepedagógus hatékonyan tartja az SNI-tanulók zenével való fejlesztését, és senki nem utasítaná el a tanulók tanítását. Arról, hogy a válaszadók iskolájának pedagógiai programja tartalmaz-e az integrációra vonatkozó megjegyzést, meglepően adtak olyan választ, hogy nem tudják, viszont meglepően sok iskola dokumentumában szerepel az integráció.

A válaszadók legtöbbször úgy nyilatkozott, hogy nem kap szakszerű segítséget az SNI-tanulók tanításához, viszont legtöbbször kért már segítséget, legtöbbször kollégához fordult. A segítséget szakemberektől várnák, pszichológustól, gyógypedagógustól, fejlesztő szakemberektől és képzett terapeutáktól. Meglehetősen fontosnak tartják a zenetanárok a szakszerű támogatás nyújtását. Azt is fontosnak tartják, hogy az SNI-tanulók hivatalosan is integrálódhassanak a zeneoktatásba.

Arra, hogy milyen eszközöket és módszereket látnának szívesen az SNI-tanulók, és maguk tanításának jobbítása érdekében, a következő válaszok érkeztek:

- *Hatékony továbbképzéseket, szakmai beszélgetéseket*
- *Segítő szakembereket, és innovatív módszereket*
- *Fejlesztő pedagógusok bevonása a zeneórákra.*
- *Elméleti felkészítést mindenképpen, gyakorlati ötleteket*
- *Sokféle ritmushangszer használata. Az SNI sajátosságainak figyelembevételével megválasztani a hangszert. Az egyéni foglalkozás lehetővé teszi a teljesen egyénre szabott oktatást.*
- *Alternatív Zenepedagógiai módszerek, pszichológia tanácsok a zenetanár számára,*
- *innovatív tanítási módszereket és rugalmas beosztást, tanári órakedvezményt*
- *Óraszámcsökkentést az SNI-tanulók arányában. Szakmai fórumokat, ingyenes továbbképzést munkaidőben.*

A kutatás rávilágít arra, hogy a zenepedagógusok fontosnak tartják a saját és az SNI-tanulók szempontjából is az integrációt, a zenével való fejlesztést, amit általában fájóan ítélnék meg. Szakmai segítséget igényelnek, amit nem kapnak meg, legtöbbször a kollégákkal tudja megbeszélni a nehézségeket. A válaszokból kiderül, hogy továbbképzést, innovatív módszerek elsajátításával, órakedvezménnyel, segítő szakemberek támogatásával szeretnék megkönnyíteni mind a tanulók, mind a maguk munkáját.

1. Lehetőség a lehetetlenben

A művészetoktatásban tanító tanárok mellé nincs hozzárendelve segítő szakember, a felsőoktatásban a tanárokat nem készítik fel a valós életben megnyilvánuló lehetséges helyzetekre, így, akik nem tudnak kiigazodni a kiemelt figyelmet igénylő gyermekek különböző diagnózisait vagy tüneteit illetően, bizonyíthatóan magukra vannak hagyva, ugyanis mint kiderült, legtöbb helyen az intézményi keretek között sem történik meg a különleges bánásmódot igénylő gyermekekre vonatkozó felvilágosítás.

Ennek ellenére a zenepedagógusok mégis befogadják a nehézséggel küzdő tanulókat, inkluzív nevelést folytatva fejlesztik tanítványaikat a művészetoktatás terén.

Viszont, ha azokat a tanulók, akik az általános iskolákban és gimnáziumokban integratív nevelésben részesülnek, a művészetoktatási intézményben nem marad más választás, mint olyan módszereket, pedagógiai rendszereket integrálni a pedagógiai folyamatokba, amelyek biztosítják a tanulók inkluzív oktatását. A különböző jógyakorlatok azok, amelyek fellazíthatják azt az elakadást, ami a pedagógusnak és a tanulónak is nehézséget jelentett. A minél színesebb aktivitásban rejlő lehetőségek feltérképezik a tanulók erősségeit, a tanárral való interaktív kapcsolatban kialakulhat a bizalomnak egy olyan szintje, ami az SNI-tanulóknak kibontakozásának feltétele, ami a további fejlődésüket nagymértékben megsegítheti.

A tantárgyi integráción túl azoknak a kapcsolatoknak a feltérképezése, és együttműködés olyan szervezetekkel is támogatást nyújthat a kiemelt figyelmet igénylő tanulók zenei neveléséhez.

Egy olyan friss projektről számolok be, ami még a kezdeti lépéseket téve máris nagy érdeklődésnek örvend.

A Bányay-program

Az innovatív módszer és mentorháló kiépítése a művészetoktatási intézmények tanárai számára a Bányay-program speciális kezdeményezés, ugyanis a zeneterápia és zenepedagógia közötti átjárhatóságot teremtette meg, holott Magyarországon a zeneterápia is meglehetősen fiatal szakmának és tudományágnak tekinthető. A hazai zeneterápiás tudományos élet kiindulópontja a nyolcvanas évekre tekintenek vissza. Az orvoslás, a pszichológia, a pedagógia, a zeneművészet, zeneoktatás egymásba fonódó, egymás értékeit sajátosan ötvöző egyesülése jótékonyan serkentette a terápiás eljárások palettájának bővülését, színesedését. Az alapítók és munkatársaik törekvését szinte megkoronázta, amikor egymást támogató munkájuk eredményeképpen 1992-ben, Magyarországon is beindulhatott a zeneterapeuta képzés, Pécsen. (Ebben az évben remény van, a már évek óta beindításra váró budapesti képzés megszületésére is.) A kilencvenes évek némi változást hoztak a szervezeti és szerkezeti alakulásban is. Tekintettel arra, hogy a tagság, döntő többsége a pedagógia valamely területéről integrálódott, indokolatlannak tűnt egy egészségügyi szervezet keretében folytatni a működést. Így került sor az önálló egyesületté alakulásra, 1995-ben, Budapest székhellyel (Konta, 2001). A zeneterápia szakmai és szellemi örökségét szervezeti és az oktatás terén a jelenlegi elnökség viszi tovább, akik a mai világ változásaihoz adaptálják a zenével való gyógyítást, és az edukációval kapcsolatos szakmai tennivalókat. A Magyar Zeneterápiás Egyesület elnökségi tagjaként a pedagógia és terápia határterületeinek munkálkodásában és e két területet érintő kutatásában vállaltam feladatot.

Múlt és jövő találkozása

A 2020-ban elhunyt Pröhle Henrikné Bányay Zsuzsanna gordonkaművész és zenepedagógus útját követve alakítottuk ki a Bányay-programot. A program célja egy olyan módszertan kidolgozása, és ország lehetőleg minden részére kiterjedő mentorháló kiépítése, amely a zenetanítást „akadály mentesíti” zeneterapeuta szakember részvételével.

Pröhle Henrikné Bányay Zsuzsanna zenepedagógus neve fémjelzi az MZE által meghirdetett új programot. Személye, munkássága jó példa arra, hogy a korábbi időkben is voltak zenetanárok, akik a különböző nehézséggel küzdő tanítványokat segítették.

A neves pedagógus halálát követő munka folytatására a hozzátartozók a Magyar Zeneterápiás Egyesületet kérték fel.

Ezt a nemes kérést teljesítendő az MZE elnökségi tagjai belekezdték abba a munkába, ami hiánypótlás is egyúttal. Célunk, hogy Pröhle Henrikné Bányay Zsuzsanna szellemiségét szem előtt tartva és saját módszertani lehetőségeinkkel tovább haladva olyan projektet indítsunk, ami támogatást és segítséget nyújt a zenepedagógusok számára a speciális nevelési igényű gyermekek oktatásához.

A mentorháló ötlete kiépítésének ötlete összetalálkozott a Pröhle család, Bányay Zsuzsanna pedagógiájának irányelvével. A program működését a zeneterapeuták szakmai tudására épített tanácsadásra alapoztam, amelynek oka, alapfokú művészetoktatási intézményben tapasztalt, kiemelt bánásmódot igénylő gyermeket tanító kolléga szakmai tudásán kívül eső nehézségekkel való küzdelem.

Zeneterapeutaként sikerült tanártársaimnak olyan szakmai segítséget nyújtanom, amivel a megkönnyítettem a nehézségekkel teli tanítási folyamatot. Mivel ezek idő hiányában leginkább folyosói beszélgetések voltak, nem bizonyultak kielégítőnek, a segítségnyújtás csak odafordulással, értő figyelemmel történhet, egyértelművé vált számomra az, hogy egy konzulting rendszert érdemes kiépíteni. Mivel a kiemelt figyelmet igénylő gyermekek tanítása az egész országban jelen levő probléma, ezért azt minél szélesebb körben kell létrehozni.

A mentorháló felépítése

Felhívásunkhoz legtöbben zeneterapeuta-zenepedagógus, zeneterapeuta-gyógypedagógus és egy gyógypedagógus szakemberek csatlakoztak. A jelentkezési lapon kitöltött adatok alapján szűrtük a projektbe illeszkedést, amely a következő kitöltendő kérdésekből állt.

A Bányay-programban résztvevő szakemberek az első szakaszban az ország különböző városaiban és megyéiben fognak segítséget nyújtani. Ezek a következők:

Nyíregyháza, Szeged, Pilisvörösvár. Zala-megye, Pest-megye, Szentgotthárd és Budapest különböző kerületeiben az alapfokú művészetoktatási intézmény tanárainak nyújtanak segítséget. A segítő szakemberek számára szupervízióban való részvételi lehetőséget biztosítunk két szupervízor segítségével. A program a kapcsolatfelvétel után az együttműködő művészetoktatási intézményekkel a kérdések és nehézségek feltárása után nyújt segítséget tanácsadással vagy gyakorlati bemutatókkal.

Reményeink szerint a Bányay-program keretében a segítő szakemberek támogatásával kiegyenlítjük azokat a hiányokat, amelyek a jelenlegi oktatási rendszerben, az alapfokú művészetoktatási intézményeinek tanárai az oktatásuk során elszenvednek a különleges bánásmódot igénylő, az SNI és BTMN-tanulók tanításában.

Konkluzió

A Bányay-program új, és egyben olyan szükségletek megoldására létrejött kezdeményezés, amely a jelenlegi meglévő pedagógiai keretek adta ...hiányt pótol, de egyedülálló abban, hogy a pedagógiai folyamatok szereplői között a pedagógusoknak nyújt támogatást. Azonban ennek hasznélvezői nem csak a tanárok, hanem a tanulók is. Társadalmi innovációnak tekintem, mert alulról szerveződő társadalmi kezdeményezés. Félig önsegítő, mert két szakmai terület, a zeneterápia és a zenepedagógiai összefogásával történik.

A Bányay-program mentorhálózatát országos szinten szeretnénk minél szélesebb körben kiterjeszteni azért, hogy a jelenleg segítő szakember segítségét nélkülöző zenetanárok szakmai támogatása megoldást nyerne a nehézséggel küzdő tanulók tanítása terén a gazdagabb eszköztár és háttér tudás biztosításával. Célunk, hogy a jövőben a tankerületek által fenntartott művészetoktatási intézmények a Bányay-programra felfigyeljenek, a fenntartók az elkövetkezendő években a művészetoktatási intézmények zeneművészeti ág pedagógiai programjának részévé válhasson.

Felhasznált irodalom

- Csányi Y. (1993): Együttnevelés. *Speciális igényű tanuló az iskolában*. Budapest, OKI Iskolafejlesztési Alapítvány.
- Csányi Y. – Kereszty Zs. (2009): *Inklúziós tanterv és útmutató a Magyarországi pedagógusképzés számára*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
- Forray, R. K. és Varga, A. (2011): *Inklúzió a felsőoktatásban*. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pécs. Utolsó letöltés: 2022.12.28. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/inkluzio_a_felsooktatásban/index.html
- Halász, G. (2004): *A sajátos nevelési igényű gyermekek oktatása*. Európai politikák és hazai kihívások. Új Pedagógiai Szemle, 2. 28–38.
- Juhász, J. (1989): *Magyar Értelmező Kéziszótár I. kötet*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Kozma, T. (2016): *A jövő iskolája projekt*. Educatio. 2016/4. szám. Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal, Oktatási adatok, 2021/22. tanév. *Jelentés a nevelési-oktatási intézményi férőhelyek számáról és a nevelésben-oktatásban részt vevő gyermekek, tanulók létszámáról a köznevelésben a 2021/2022. tanévben*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatás/kozerdeku_adatok/Oktatási_Hivatal_Jelentes_2021_2022_tanevrol.pdf. 36.o.

- MAGYAR KÖZLÖNY 8. szám. 3/2011. (I. 26.) NEFMI rendelet Az alapkü művészetoktatás követelményei és tantervi programjának bevezetéséről és kiadásáról szóló 27/1998. (VI. 10.) MKM rendelet módosításáról. Budapest.
- Mesterházi, Zs. (2002): *Integrált nevelés a nemzetközi és a hazai oktatásrendszerben*. Gyógypedagógiai Szemle, 1. Budapest.
- Pap, G. (2017): *Az integráció egy lehetséges formája a művészetoktatásban: Dramatikus zenei gyakorlatok*. Iskolakultúra, 27. évfolyam, 2017/1–12. szám.
- Schiffer, Cs. (2008): *Az inklúzió fogalmának értelmezései és azok ellentmondásai*. In: Bánfaly Csaba (szerk.): *Az integrációs cunami*. ELTE BGGYFK, Budapest. 45-64.
- Vidonyiné Sólymos, R. (2010): *A sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatására való érzékenyítéshez kapcsolódó pedagógiai módszerek támogatása*. Nyugat-Magyarországi Egyetem. OM azonosító: 200 851. FAT szám: ALF-032. Felnőttképzési nyilvántartási szám: E-000959/2014.

Gécsi Andrea

HÉTVÉGI MAGYAR ISKOLÁK A VILÁG KÉT TÁVOLI PONTJÁN

Abstract

In this article you can read about who the users of a school run by a Hungarian minority are and what opportunities it offers to preserve their identity. What efforts it makes to maintain the community it organises around its school. How the school's users see the transmission of their Hungarian identity. What grassroots innovation is needed to make it happen. With this article I would like to present the colourful activities of a group of Hungarians living in the diaspora.

Keywords

social innovation, diaspora, weekend school

Absztrakt

Jelen cikkben arról olvashatnak, hogy egy magyar kisebbség által működtetett iskolának kik a használói és milyen lehetőséget hordoz identitásuk megőrzésére. Milyen erőfeszítéseket tesz közössége megtartása érdekében, amely közösséget iskola köré szervezi. Az iskola használói hogyan látják magyarságuk átörökítését. Milyen alulról induló innovációs lépések kellenek a megvalósításhoz. Ezzel a cikkel egyúttal szeretném a diaszpórában élő magyarok egy csoportjának színes tevékenységét bemutatni.

Kulcsszavak

társadalmi innováció, diaszpóra, hétfői iskola

Társadalmi innováció értelmezése

A társadalmi innováció értelmezését, keletkezését és működésének feltételeit Kozma Tamás (Kozma, 2022) foglalta össze kiválóan. Értelmezésében innováció akkor jön létre, amikor egy meglevő közösség már nem működik megfelelően ezért meg kell újulni. Ha sikerül újat létrehozni s azt mindenki elfogadta, működőképes hosszútávon az lesz a társadalmi innováció. Ezeket a változásokat valamilyen hiányérzet, probléma váltja ki, egy nagy, az egyént megrendítő, az együtt élők egyetemesen fenyegető kihívás. Ilyen megújulást igénylő helyzetek minden közösségben és egyén életében időről-időre előfordulnak. A folytonos megújulás egyúttal a közösség tudásának bővüléséhez is vezet és ezt a felhalmozódott tudást az újonnan megalakuló közösségek is használják.

A közösségi tanulás során a közösség tagjai megtanulnak valami olyasmit, amit eddig nem tudtak. Másrészt erre a tudásra egy közösség keretein belül tesznek szert s mivel másokkal együtt történik ezért számtalan olyan ismeret is rakódik az egyénre, ami nem előre tervezett. Ez az adott közösségben zajló szociális interakciók kiváltotta tanulás, s abból létrejövő tudás. A közösséghez tartozás így a közösségi tanulás is egyúttal a tagok beilleszkedése az adott közösségbe. A közösség tagjai átveszik annak kultúráját, szabályait, megtanulják nemkívánatos cselekvésük következményeit. Fontos, hogy a tanulásnak célja, értelme legyen s az kiváltja az igényét a részvételnek, ami hatékonyabb tanulást is magával vonz. Ez elősegíti, hogy a közösség bővüljön, új tagok jöjjenek s a kilépők vigyék magukkal az elsajátított tudást, értékeket.

Így tehát eljutunk a problémamegoldástól a közösségi tanulásig, amit egy a közösséget érintő valós társadalmi probléma váltott ki s indított el.

Bevezető

A 2000 évek elején ismertem meg két londoni magyar iskolát melyek nem egyházi segítséggel működtek. Egymástól földrajzilag távol eső hétfői iskola használóiról szól írásom.

Két Nagy Britanniában, Londonban lévő magyar iskola és egy Kanada, Torontó városában lévő.

A Londoni Magyar Iskola Pluszt megismerve felmerült az a gondolat, hogy vizsgáljuk meg az iskola közösségének összetételét, ottlétük célját. Természetesen ezekre a kérdésekre adott válaszok alkalmasak arra, hogy az iskola jövőjének tudatos tervezésében segítségére legyen az iskola vezetőinek, támogatóinak és használóinak.

Izgalmas feladat, mivel külföldön élő magyar közösség, mint kisebbség van jelen. Anyanyelve nem a többségi társadalom anyanyelvével azonos, nem ugyanazon kulturális közegben nőttek fel tagjai. A csoport tagjai, egy „egzotikus” csoportnak tekinthetők az angol társadalomban annak ellenére, hogy hazánkból számosan voltak és vannak jelen közismert írók, tudósok, költők, politikusok, akik ideiglenesen vagy véglegesen telepedtek le Angliában s mellettük azon emberek nem kis számú csoportja, akikről nem született írás.

Elméleti háttér

Jelen írásom középpontjában a társadalmi innováció érintettjei a külföldön életvitelszerűen élő családok, diaszpórában élő magyarok, értékeinek megvalósítására tett törekvése. Arról is kívánok szót ejteni, hogy egy magyar kisebbség által nem hazánkban működtetett hétvégi iskoláknak kik a használói és milyen lehetőséget hordoz identitásuk megőrzésére. Milyen erőfeszítéseket tesz közössége megtartása érdekében, amely közösséget iskola köré szervezi. A hétvégi iskola használói hogyan kívánják magyarságuk átörökítését erősíteni egy családon kívüli közösség segítségével. Az iskola miként szolgálja kis közössége jól – létét, problémájuk megoldását s tevékenysége hogyan illeszkedik a társadalmi innováció körébe. (Benedek-Kocziszky-Veresné, 2015) Ez a társadalmi innováció a diaszpórában élők által megfogalmazott értékek fenntartásának és továbbadásának igényét valósítja meg, a résztvevő közösség tanulásának és egy kapcsolati háló kialakításának színtereként jelenik meg az iskolákban. A közösségből való kilépést követően azonban van utóélete az ott szerzett élményeknek, tapasztalatoknak, érzelmi töltekezésnek. (Csepeli, 2009) amennyiben hatékonyan működik a közösség és közösségként, eredményesen akkor olyan többletet ad a közösség tagjainak, amely nélkül szegényebbek lennének s máshogy nem jutnának hozzá. (Lószai, 2009)

A társadalmi innováció forrongó, alakuló meghatározásai közül természetesen nem értelmezhető a gazdasági, üzleti élet megközelítése ebben az esetben sem. Drucker érvelése szerint az élet minden területén szükség van újításra nem csak a műszaki, gazdasági életben. Nézetével kiterjesztette a társadalmi innováció fogalmát. A „társadalmi innováció új, az eddigi gyakorlattól eltérő szemlélet-, megközelítési mód, paradigma, termék, eljárási folyamat, gyakorlat, amely a társadalomban felmerülő problémák és szükségletek megoldását célozza meg, miközben új értékek, attitűdök, új társadalmi kapcsolatok, esetleg új struktúrák jönnek létre. (Nemes-Varga, 2015) A társadalmi innováció meghatározását a gyakorlat, a szándék és az eredmények keretein belül határozhatjuk meg, a társadalom javát szolgáló társadalmi kihívások kezelésére összpontosít, (Andreson, Curtis, Witting) s ezen keresztül képes javítani az élet minőségét vagy mennyiségét. (Pol és Ville, 2009) Az iskolákban résztvevő egyének, szülők, gyerekek a közösség tagjai egészen addig, míg részt vesznek a közösség életében. (Kozma, 2018) A közösség összetétele így folyamatosan cserélődik, változó igények jelentkeznek, amelyekre különböző megoldások születnek így nagyfokú rezilienciát tételez fel az iskola fennmaradása.

Az iskolai csoport, a közösséget alkotó egyének hátrányos feltételek mellett, amennyiben a nemzeti, kulturális, anyanyelvi közeg hiányát értjük alatta, sikereket értek el. Beilleszkedtek választott országuk társadalmában, munkavállalók, beszélnek a nyelvet, családot, egzisztenciát alapítottak. Az egyén ilyen rugalmas alkalmazkodó készségét nevezhetjük az egyén reziliens viselkedésének. Korábban az ökológiában viszonyfogalomként szerepelt biológiai és környezeti tényezőként, mint például a család, szociális,- kulturális meghatározottság, környezeti feltételek együttese váltja ki az adaptivitást, a mindenkori reziliencia mértékét. A

reziliencia meglehetősen összetett működés eredményeként jelenik meg. A különböző értelmezések közös pontjai a nemkívánatos körülmények felmérése, a pozitív eredmények előrevetítésének képessége; a fejlődéshez és alkalmazkodáshoz szükséges kompetenciák megléte; végül a különböző akadályokkal, hátrányokkal, nehézségekkel történő sikeres megküzdés képessége. Forray a reziliencia fogalom meghatározását több tudományterület szerint is meghatározza. Általános megfogalmazás szerint, olyan reaktív képesség, amely egy erőteljes, meg-megújuló vagy akár sokszerű külső hatásokhoz sikeresen adaptálódó boldogulása az egyénnek a rá leselkedő nehézségek ellenére is. (Forray,2016) Az emberi reziliencia elsőrendű oka a tudás. Bár iskoláknak nevezzük ezeket a közösségi tereket, nem formális intézményekről beszélünk, az itt folyó közösségi tevékenység nonformális és informális szinten működik. Létrejöttükhöz többek között abból a feltételezésből indulhatunk ki, hogy az emberek képesek meghatározni szükségleteiket, igényeiket és kompetensek azok megoldásában, felelősen gondolkodnak és gondoskodnak utódaikról, aminek érdekében hajlandók kockázatot is vállalni. Lehet ennek útja egy új szervezet létrehozása melynek keretein belül megvalósul az elképzelt közösségi tér, közösségi tevékenység. (Mulgan,2006) Mivel a vizsgált iskolák nem új keletűen jöttek létre ezért feltételezhető, hogy mindig kellett egy olyan személy, aki érintettsége okán szellemi atyja és mozgató rugója az iskola elindításának, működtetésének. S ehhez megtalálja az adott társadalom biztosította lehetőségeket, megfelelő segítőket a környezetében és sikeresen ad teret a használók igényeinek. Elkezdődik egy társadalmi innováció.

A hétvégi magyar iskolák létrejöttét nem egy szorongató társadalmi vagy gazdasági deficit javításának szándéka hozta létre. Ne gondoljunk szegénységre, kirekesztettségre, iskolázatlanságra, előítéletességre vagy például gyógyszerek, víz, élelem de akár az információhoz való hozzáférés hiányára. Kutatási tapasztalatom épp az ellenkezőjéről győzött meg. Önmagában véve a hétvégi iskola nem számít újdonságnak. A diaszpórában élők által működtetett iskolák sem, természetesen. Azonban ami kapcsolódik a közösségekhez a gyerekek magyar nyelv tanulásán kívül, az már a nemzeti önmeghatározás szélesebb értelmezése. Nemzeti ünnepek megtartása, tanuláson kívüli közösségi programok szervezése, pedagógusok képzése és számos egyéb program létrejötte, aminek alapja egy olyan iskola ahol magyar nyelvet tanulnak. De kik is? Olyanok, akiknek egyik vagy mindkét szülőjük, felmenőjük magyar vagy olyan felnőttek, akik érdeklődnek a magyar nyelv és kultúra iránt.

Egyúttal szeretném a diaszpórában élő magyarok egy kis csoportjának színes tevékenységét bemutatni. Két hétvégi magyar iskolát vizsgáltam. Az Angliában lévő Londoni Magyar Iskola Plusz és a Kanadában lévő Torontói Arany János Magyar Iskola. Kitérek arra is, hogy az alulról jövő helyi kezdeményezések mennyire váltak életképessé az eltelt időszakban és ma már támogatja-e az anyaország vagy elszigetelt kezdeményezésekként élnek tovább.

A hipotézisemben megfogalmazottakat az eredmények pozitívan igazolták. A szülők célzottan a magyar nyelv tanulása miatt hozzák gyermekeiket az iskolába. Megfogalmaznak igényeket az iskolával szemben de hozzá is járulnak a közösség működéséhez. A diaszpórában élők hétvégi magyar iskoláknak száma megnövekedett s a hálózatosodás létrejött.

Kisebbségi nevelés

A kisebbségi nevelés középpontjában az áll, hogy a kisgyermek később tanuló pozitív érzelmi viszonyba kerüljön nemzetiségi csoportjával, életkorának megfelelő szókinccsel el tudja mondani gondolatait. Ismerje anyanemzete történelmének kiemelkedő eseményeit. Ismerjen az anyaország kultúráját alkotó meséket, dalokat, verseket, játékokat. Megőrizze és fejlessze identitását. amely egyhosszú folyamat. A „hovatartozási élmény” önbizalmat, magabiztosságot, biztonságérzetet ad. (Csepeli, 1987) Ez egy jó érzés. A nemzettudat beépül személyiségébe, annak szerves részévé válik.

Határainkon túl lépve a magyar nemzetiség számos országban létszamarányát tekintve kisebbségben van. Kanadában a 2006-os népszámlálási adatok szerint 315510 magyar származású élt. Ugyanekkor az Egyesült Királyságban 25-30000 fő. (Papp, 2010) Ők elsősorban kultúrájuk megőrzésére tett erőfeszítéseik a meghatározóak. Ennek lehetőségei a nyelvükhöz, kultúrájukhoz és a történelmükhöz való ragaszkodás. Ha mindez elvész, megszűnhet magyar identitásuk s azzal együtt belevesznek egy adott közösség világába. Az iskola a gyerekeknek, tanulóknak, szülőknek kínál közösségi teret.

Módszer

Egy felmérést végeztem az iskola kérésére. A kiinduló gondolat az volt, hogy megnézzük az iskola vezetőivel, kik veszik igénybe az iskolát és miért. Megfogalmazódnak-e elvárások, ötletek a szülők részéről a működés javítására, az igények szélesebb kielégítésére. Feltevésünk, hogy elsősorban a Londonban élő kisgyermekes fiatal családok veszik igénybe az iskola szolgáltatásait. Feltételezésünk szerint egyrészt a közösségi élmény, ami ide csábítja a családokat. Másrészt a szülők azon igénye, hogy gyermekeik a magyar nyelvet készség szinten minél választékosabban tudják magukénak. Fontos szempontot jelent egyes családokban, hogy a magyar irodalmat, történelmet magyar nyelven ismerjék meg és tanulják a gyerekek.

Módszernek a *kérdőíves* (3 sz. melléklet) kikérdezést tartottam célszerűnek. A válaszadókkal ismertettem a kutatás célját, a kérdőív kitöltése anoním volt. A kérdőívben feltett kérdésekre adható válaszok a pontos megfogalmazás illetve egyértelmű válasz érdekében többnyire zárt kérdéseket alkalmaztam. Természetesen volt rá lehetőség, hogy a válaszadó kifejtse véleményét a témában. A kérdőívet összesen 49 fő töltötte ki.

Kutatási eredmények

1. Londoni Magyar Iskola +

A külföldön élő magyarok identitásuk megőrzésére tett törekvéseinek egyik példája a Londoni Magyar Iskola + létezése. 1987 óta működnek és igyekeznek átadni a magyar kultúrát, ünnepeit, történelmét s nem utolsósorban a nyelvismeretet a következő generációknak. Az együvé tartozás élményét is örökítve s nem elveszítve az anyaországgal való kapcsolatot. Igyekszenek sok - sok ötlettel megtartani és összefogni tagjaikat.

A legfogékonyabb időszak az identitás megalapozására s elmélyítésére a csecsemőkortól a serdülőkorig tart. Erre az életkorra terjesztik ki tevékenységi területét az iskola.

Miért s kiért szól a réz csengő minden második szombat délután? Megfordul itt szülő, olykor nagyszülő, Csiga-biga, Hét vezér és Janikovszky egyaránt. (2. sz. melléklet) A szülők fontosnak tartják, hogy gyermekük rendszeresen járjon magyar közösségbe, az egyetlen olyan londoni helyre ahol anyanyelvüket családon kívül használják. Ahol baráti kapcsolatok alakulnak ki és pedagógusok közvetítésével hagyományaink, történelmünk, irodalmunk kerül a második generáció ismeretei közé. Gyerekek tanulnak Magyarul, Angliában. Órára járnak. Becsengetés van. Szünet van, amikor is a konyháé a főszerep és a játszótéré.

Miért éppen a konyha? Nagyon egyszerű. Mikor megérkeznek a gyerekek az első kérdés mikor lesz palacsinta? A szülők rendelnek, olykor sorba állnak a nagyobb gyerekek is, palacsintáért. Mert ez magyar palacsinta, ez nem olyan, mint máshol. Sokszor nem kis nehézség árán hozzájutva a túrós palacsinta beleválójához.

A gyerekek énekelni tanulnak Kodály módszerrel, néptáncot tanulnak, színjátzó körbe járnak lelkesen s nemzeti ünnepeinken ők is műsort adnak akárcsak itthon.

Nagy kérdés, hogy kik az iskola használói és mit várnak el a hétvégi iskolától London két kerületében.

A közösség igénye

S miért tartják fontosnak az iskolát? A válaszokból egyértelműen a magyar nyelv és kultúra megőrzésének és továbbadásának igénye jelenik meg. A szülőknek is fontos, hogy van olyan közeg ahol anyanyelvükön beszélgethetnek s a házastársaknak is van lehetősége magyarul tanulni. A tizenévesek nyelvismeretének fejlesztésére erős ösztönző hatást gyakorol, hogy érettségizhetnek ebből a nyelvből is. Ez azóta megváltozott de ECL nyelv vizsga felkészítés történik. Az egyesület sikeresebb működéséhez lehetőségeikhez képest szívesen hozzájárulnak a szülők. Sütnek, főznek, programot szerveznek fénymásoló papírt biztosítanak.

Az iskola két csoportot működtet egyet Észak-, s egyet Dél- Londonban. Összesen 71 családdal a jegyzékben. Egyes családok esetében egyidejűleg több gyermek is látogatja a foglalkozásokat így a gyermek létszám nem kevés. A két csoport létrehozását az az igény határozta meg, hogy a szülők nagy távolságokat tesznek meg az iskola kínálta lehetőségekért. Ez az utazás olykor 120 percnél is több, autóval vagy tömegközlekedéssel, alkalmanként.

A szülők, ez jellemzően az anyukákat jelenti (a szülők 4/5-e), akik gyermekeiket hozzák szombatonként az iskolába, átlagosan harmincas éveik végén járnak (férfiak esetén 39 év, nők esetén 36 év az átlag életkor) és 11-15éve élnek Angliában. Tehát a rendszerváltás évében vagy az azt követő öt évben mentek Angliába, a fele a kérdőívet kitöltők számának. (1.sz. ábra) Többségük a vendéglátás, közművelődés, kommunikáció szakmacsoportban illetve oktatásban dolgozik. A hazai szakmacsoport besorolását használva. (2.sz ábra) Végzettségüket tekintve a csoport 69%-ban egyetemet végzett s egyenlő arányban vannak a főiskolát, középiskolát végzettek. (3.sz. ábra)

A szülők fő indoka arra, hogy Angliába menjenek a nyelvtudás megerősítése, fejlesztése volt. Aztán házasság, karrier miatt itt maradtak. Pedagógus végzettségű apuka például gyakran végez hatóság számára tolmácsolást állása, családja mellett.

Iskolai végzettség

A válaszadók két harmada egyetemi végzettséggel rendelkezik s ehhez a diplomához több, mint fele (60%) Magyarországon jutott hozzá. Közel egyötödük főiskolát végzett s ugyanúgy a válaszadók egy ötöde angliai felsőoktatási intézményben szerzett végzettséget. Egyharmaduk mindkét helyen tanult s rendelkezik róla oklevéllel.

Anyanyelvi viszonyulás

A gyermekek nyelvi identitásáról is az anyukák nyilatkoztak. Ebben a közösségben még mindig majd a fele (43,55%) magyar anyanyelvűnek vallja gyermekét egyharmada angolnak, egyötöde mindkét nyelvről azt állítja, hogy anyanyelvként használja gyermeke. Azoknál a gyerekeknél ahol a magyart jelölték meg, mint anyanyelvet ott mindkét szülő magyar anyanyelvű. Azok esetében ahol az angolt jelölték meg a gyermek anyanyelveként a szülők mindegyike magyar anyanyelvűnek tartja magát. A válaszadók 31%-a. Kettős anyanyelvűnek tartja a gyermekét a magát magyar anyanyelvűnek valló szülők egynegyede.

Az anyanyelv megőrzésének egyik módja lehet, ha a családok főleg olyan társaságot keresnek, ahol anyanyelvükön társalognak. Ez természetes igény. Azt gondolom ez elsődlegesen a szülőknek élmény. A gyermekek, különösen, ha már rendszeresen járnak formális közösségbe ez okozhat problémát. Vélhetőleg a szülőknek kell ügyesen és következetesen megkövetelni a gyerekek magyar nyelv használatát s nem csak annak értését. Közel 72%-a a válaszadóknak nem jár más nemzetiség csoportjába. Ha igen az angol.

Közösség formáló, - megtartó cél, hogy miért tartják fontosnak jelenlétüket az iskolában a szülők. Erre határozottan a nyelv megtartását, ápolását emelték ki a megkérdezettek. Helyet kapott az azonos kulturális gyökerek és történelem valamint a gyerekek magyar nyelven való tanulása. A középiskolás korosztálynál a magyar, mint idegen nyelv érettségi tantárgy tanulása. Nem elhanyagolható lehetőség, hogy a házastárs el tudja sajátítani a magyar nyelvet. Az

érdeklődő felnőtteknek szóló magyar nyelv tanulási lehetőség majd minden iskolában elérhető. Újabb kommunikációs csatorna a családon belül, baráti körben, de akár a munka tevékenység során.

S hogy miért tartja a szülő fontosnak gyermekét elhozni kéthetente szombatonként ebbe az iskolába? A következő fontossági sorrend született a válaszokból:

1. közösségben vannak; baráti kapcsolatokat alakítanak ki
2. jól megtanulják a magyar nyelvet
3. magyar nyelven jutnak ismerethez
4. erősíti magyar identitásukat
5. felkészülnek a magyar, mint idegen nyelv vizsgára

A fenti célokat is figyelembe véve választanak elfoglaltságot, csoportot gyermekük számára a lelkes anyukák, apukák. A foglalkozásokat részben külsős pedagógusok, részben az iskolába járó gyerekek pedagógus szülei tartják. Az egyik fiatal óraadó pedagógus un. állandó helyettesi státuszban dolgozik főállásban. Ez azt jelenti, hogy az iskolák jelzik ha hiányzik pedagógusuk az ügynökségnek, és azokra az órákra kiközvetítenek egy független tanárt. Ő ezt a munkaformát szereti és szabadságként éli meg. Az óvóbácsi Magyarországon szerzett tanítói diplomáját használva tart játékos foglalkozásokat a kicsiknek. Sok verssel, dallal, bábozással és változatos kreatív kézműves tevékenységekkel.

Közösségre találás módjai

Az iskola jövője szempontjából kívánatos, hogy mindig kellő számú lurkó fusson palacsintáért az óra közti szünetekbe. Ezt nem is olyan könnyű elérni egy 7,5millió lakosú világvárosban, mint London. További nehézség, hogy nincs adat arra nézve hányan élnek magyarok a városban, milyen életkori megoszlásban, mely területeken dolgoznak, esetleg van-e olyan városrész ahol jellemzően telepsznek le. Tehát meg kell találni azokat a lehetőségeket, fórumokat ahonnan tudomást szerezhettek a LMI+-ról. Ennek megismerésére is vonatkoztak kérdéseket. E szerint, hogy honnan hallottak az iskoláról, legtöbbször a baráti kört jelölték meg 68.7%. Sokan jelölték meg s szinte azonos arányban az internetet és a HCC-t, a Hungarian Culture Centre-t (22,8% ill. 25,7%). Ezután a nagykövetség 5,7%-al s végül a munkatársaktól szereztek ismeretet 2,8%-ban a válaszadók. A szórólapot senki nem jelölte meg információ forrásként.

Ismeri az LMI+ céljait? Az iskola célkitűzéseivel háromnegyede ért egyet. A célkitűzéseket kiegészítenék a szülők több közös programmal s ha nyitottabb, spontánabb lenne az iskola. Ezeknek a véleményeknek részletei nem ismertek. S megjelent a szülők vágyódása arra, hogy nekik is legyenek programok.

Családi közösségi tér?

A jelenlévő családok 11.5%-nak három gyermeke is élvezzi az iskola nyújtotta lehetőségeket. A családok felénél egy gyermek jár az iskolába. Van olyan gyermek aki 14 vagy 11 évesen kezdett járni az LMI+-ba s van amelyik három illetve egy éves korától. Több gyerekes családok esetében magától értetődik, ha mindegyik gyerek megy a legkisebbtől - ez olykor újszülött - a legnagyobbig. Akinek nem jár már gyermeke ebbe a közösségbe az 17 és 14 éves korában maradt el. Ők két illetve egy évet jártak ide.

A szünetekben mindig van lehetőség közös szabad játékokra az iskola udvarán lévő játszótéren. Az azonban megüti a szemlélődő fülét, hogy a kommunikáció nyelve többnyire bizony már nem a magyar nyelv.

A hétféligi iskola adaptálta azt a gyakorlatot az angol általános iskolákból, hogy az osztályokat tematikus nevekkel illetik. Kis iskolákról van szó, ahol évfolyamonként egy-egy osztály van. Így például kapnak az osztályok Greenland, Lapland, Atlantic stb. vagy máshol Ash, Oak, Willow elnevezést, ami sokkal barátságosabb, gyermek közelebb, mint EYFS, Y1, Y2 és a többi. Így fordul elő itt a magyar kultúrához kötődő Csiga-biga, Hét vezér, Vuk vagy

Csiri- biri, Ákombákom csoport. A csoportalakítás életkor és magyar nyelvi tudás szerint történik.

Szülők részvétele

A szülők hozzájárulása, támogatása a csoport működéséhez tárgyi eszközök nyújtásával és szellemi kapacitásuk felhasználásával képzelik el. Akár CD, DVD másolás, terjesztést, fénymásolást, díszlet készítést, főzést, társadalmi munkát is jelent. Másrészt szervezési feladatokat, tanítást, marketinget, sportnap szervezését. Meglehetősen széleskörű felajánlások történtek. Ez egyesületként működve hatalmas segítség, amit az iskola életének szervezésekor igénybe tud venni. A megkérdezettek fele tudott felajánlani valamilyen segítséget.

Felnőttoktatás

Az iskola azt is vállalta, hogy felnőtteknek, hozzátartozóknak, érdeklődőknek, magyar nyelv órákat tart. Mindig vannak néhányan.

Fontos az iskolának a pedagógus továbbképzés, melyet az akkor működő HCC -ben tartottak például drámapedagógiai kurzust. Rendszerezsek az ünnepekhez kötött nagyobb családi rendezvények pl. karácsonyi vacsora, népzenevel, tánccal teljessé téve. Mára megvalósult a diaszpóra hétvégi iskoláinak összefogása és az akkreditált pedagógus továbbképzések így friss szemlélettel, tudással innovatív módon járulhatnak hozzá a pedagógusok a foglalkozások és kollégáik ismereteinek megújításához.

Torontói Arany János Magyar Iskola

Ugorva térben 7000 km-t Toronto, Kanada. Egy lelkes magyar közösség, ahol szintén hétvégi iskola működik. A Torontói Arany János Magyar Iskola már 1975 óta létezik és folyamatos átalakulásban van. Kérdőíves vizsgálatomban 16 fő vett részt, egy kérdőív nem értékelhető.

A közösség tagjai

Ahogy az várható volt főleg anyukák (85%) járnak gyermekeikkel a hétvégi iskolába, mely a londonihoz hasonlóan, szombatonként tartja foglalkozásait. Életkori megoszlásuk szerint: 30-as éveiben hét fő jár, 40-es éveiben hat fő, ötvenhez közel egy fő s egy nagymama, aki 72 éves. Egy fő nem válaszolt.

Szülők iskolai végzettsége, foglalkozása

Iskolai végzettség tekintetében inkább jellemző a felsőfokú végzettségek aránya. (4. ábra) Ezeket a végzettségeket főként Kanadában (60%), Magyarországon 33%-uk és egy fő Romániában szerezte. Változatos foglalkozási szerkezetet mutatnak a gyermekeiket iskolába hozó szülők, hiszen pedagógus három fő, akik ketten tanítók és egyikük óvónő. A válaszadók közt van háziasszony, anyuka, tűzoltó, szoftver fejlesztő, könyvelő, film vágó, mérnök, szenior műszaki toborzó, humán erőforrás menedzser és márka nagyköveti bolti bemutató.

Egy fő született Kanadában van, aki két éve, öt éve, tíz éve, a többiek tizen – huszon éve élnek ebben a távoli országban. A nagymama 1950-ben vándorolt ki. (5. ábra) Nemzetiségüket tekintve nyolc fő magyarnak s hét fő kanadai magyarnak vagy magyar kanadainak vallja magát.

Anyanyelvi identitás

Anyanyelvüknek a magyart tekintik a válaszolók 94%-a, tehát egy fő kivételével, aki Kanadában született. A gyermekek esetében már érdekesebb a mintázat. 43,5% jelölte meg a magyart, 31,25% az angolt és negyedük a kétnyelvűséget. Kérdés, mit is értsünk két nyelvűség alatt a 25%-hoz tartozóknál. Ez azért is különleges helyzet, hiszen a válaszokból az derül ki, hogy a kétnyelvűség megjelölésénél volt néhány hónapos gyermek, óvodás korú és nyolc éves,

aki egy éve jár az iskolába, ami természetesen nem zárja ki az otthoni rendszeres magyar nyelvhasználatot. A kérdőív ezen része, nem hangsúlyos mivel nem nyelvészeti kutatásról szól. Hogy miért így vélekednek a szülők a gyerekek nyelvhasználatáról? 44% azzal támasztja alá, hogy ezt a nyelvet tanulta meg legelőször az anyjától és 31% véli, hogy ezen a nyelven fejezi ki magát legjobban. 12,5% arányban mindkét kijelentés szerint magyarázza a gyermek nyelvhasználatát s 12,5% nem válaszolt. A családban beszélt leggyakoribb nyelv 31% -nál magyar és 50% estén angol. A fennmaradó rész úgy nyilatkozott, hogy egy fő (12,5%) spanyolt, nála a házastárs spanyol származású, illetve mindkét nyelvet (12,5%).

Házastársaik a megkérdezetteknek ugyanolyan arányban magyar, mint kanadai, a két spanyol nemzetiségű, angol, francia, chilei házastárs illetve élettárssal élők arány is 31%. A válaszadók 81%- a nem jár más nemzetiségű csoportba.

Közösségre találás módja

A szülők harmada a Kanadai Magyar Kulturális Központon keresztül értesült az iskola létezéséről. Közel 20-20%-ban barátoktól illetve az interneten keresztül, rokonoktól, újságból és egy fő gyermekkorában is járt az Arany János Magyar Iskolába. Az iskola heti egyszeri nyitva tartását fele-fele arányban tartják elegendőnek a szülők. Ezt a vélekedést bizonyára befolyásolja, milyen messziről járnak a foglalkozásokra.

A tanításon kívüli programokat, például a néptáncot, kórus és népdal órát, viszont elegendőnek érzik a szülők. A tanítás a magyar kultúrához kötődő tantárgyak alapján magyar nyelvtan, mondák, versek, magyar irodalom, történelem, földrajz órákon zajlik. A kisebbek olvasás, írás, mese órákon alapozzák meg a magyar nyelvtudásukat. A tantárgyak tanulásánál kiemelt szempont, hogy azonos magyar nyelvi tudású gyerekek legyenek egy csoportban.

A megkérdezettek több, mint 40%-a tud hozzájárulni valamilyen önkéntes tevékenységgel az iskola működéséhez. Igen változatosak a felkínált lehetőségek, tanársegédként segíteni az órákat, túrákon felügyelni, rendezvényt szervezni, ételt készíteni, programot szervezni, filmet készíteni.

A válaszadók a magyar iskolarendszerben történő iskoláztatáshoz az érettségit követő években látnak esélyt gyermekük számára. Ugyanis a felsőoktatásban való részvételüket kis többséggel támogatják (hét fő) hozzátéve, hogy Kanadában nem fogadják el a Magyarországi felsőoktatásban szerzett diplomát. A kanadai és magyar oktatási rendszer meglehetősen eltérő melyet tartományi szinten kezelnek, így a magyar diploma érvényesítése körülményes.

Összegzés

A vizsgált diaszpórában élő magyar közösségeket azonos nyelvük és kulturális hátterük megőrzése, átadása hozta létre, amivel a személyiségük egyik fontos vonását is megkínánják őrizni és gyermekeinek is részévé tenni. Az iskolák az innovatív megoldásokat életük szerves részének tartják. Szép gyakorlat a magyar kultúrához kötött csoportnevek használata, felnőttek magyar nyelvi oktatása, vizsgára készítés, magyar nyelvű továbbképzéseken való részvétel és programok szervezése. A válaszadók többsége fiatal felnőttként indult útnak hazájából. Az okok sokfélék lehetnek, de ebben az életkorban még elég rugalmas a személyiség egy nagy váltáshoz. Az adatok alapján talán ki lehet jelteni, hogy e kis minta résztvevőinek többsége magasan iskolázott szülő. Vélhetően ők tudatosan keresik gyermekeik számára a hétféle magyar iskolát magyarság tudatuk megalapozására, mélyítésére. Főként a baráti körből esetleg követségi vagy kulturális központon keresztül bukkannak rá az iskolára. Az óvodás, kisiskolások nagy számban vannak jelen, sőt a kisebbek is. Kamaszkorhoz közelítve már kevesen járnak a közösségbe. A gyökerek ápolása, hazalátogatás a nyelvhasználat, az ország megismerése azonban fontos számukra. A generációkon átívelő magyar identitás megőrzése egy életen át tartó, nehéz és szép feladat a diaszpórában élőknek. A megvalósítóknak bizalmat és szabadságot szavaz a közösség, hogy ötleteikkel, magas szakmai tudásukkal és

kifogyhatatlan energiájukkal bátran megvalósíthatják elképzelésüket. Az iskolák innovatív működése tovább gyűri a szülőkhöz, más közösségekhez.

Manapság az iskolák élvezik a Bethlen Gábor Alapítvány támogatását, amely nagy segítséget jelent. Jelenleg 258 hétvégi magyar iskola működik a világban. (2021)

Az iskolák alapításának idejét tekintve határozottan kijelenthető, hogy a két országban élő magyarok igényeire választ tudnak adni a hétvégi magyar iskolák. Mint közösségi tér, közösségi tanulás terepe, szocializációs színtér van jelen az életükben. Mindkét iskola indulása egy határozott és elkötelezett személynek köszönhető, aki összetartja a közösséget. Számos alkalom adódik arra, hogy a célként megfogalmazottakra az iskolák életképes választ adjanak működésükkel. Ezt az is jelzi, hogy testvérek is jelen vannak az iskolákban, az iskola tevékenységét a szülők fontosnak tartják és saját helyüket is megtalálják a közösségben, támogatóként, szervezőként vagy önkéntes segítőként. Mindkét város, ahol a kutatás zajlott több nemzetiségű. A magyar közösségnek is határozott igénye nyilvánult meg abban, hogy létrejöjjön olyan közösség, ahol identitásukat megélhetik, utódaikra hagyományozhatják a csoportra jellemző szokások megismerésével, saját ünnepeik megtartásával. Ezt az iskolák több évtizedes léte mutatja.

Melléklet:

1.sz.

Magyarország határain kívül élő magyar származásúak száma népszámlálási adatok és becslések alapján 2010-ben

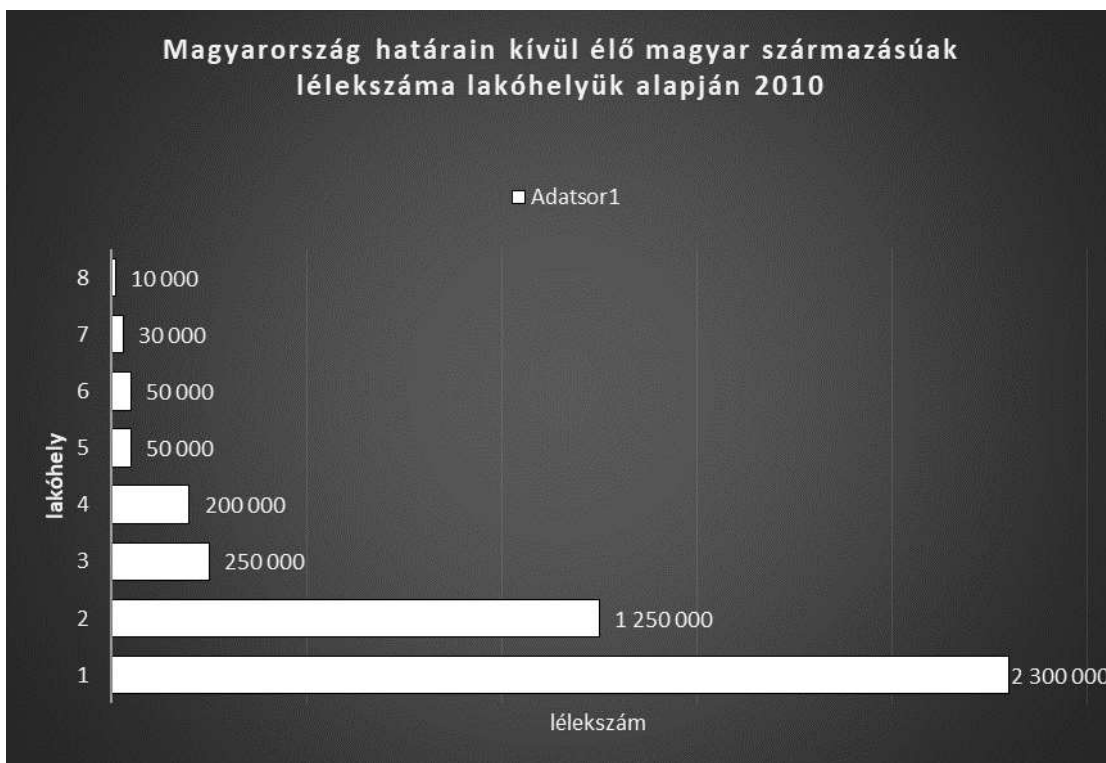
forrás: saját szerkesztés

Magyarország határain kívül élő magyar származásúak megoszlása lakóhelyük alapján

lakóhely	megoszlás
Kárpát-medence	56%
Észak-Amerika	30%
Nyugat-Európa	6%
Izrael	5%
Ausztrália és Új Zéland	1%
Dél Amerika	1%
Ázsia	1%
Afrika	

lakóhely	lélekszám
Kárpát- medence	2 300 000
Észak-Amerika	1 250 000
Nyugat-Európa	250 000
Izrael	200 000
Ausztrális és Új Zéland	50 000
Dél Amerika	50 000
Ázsia	30 000
Afrika	10 000

forrás: www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=8163

forrás: saját szerkesztés

2. sz.

LMI+ csoportjai

"TÚRÓ RUDI"

3 év alatti gyerekeknek és szüleiknek Kodály, Kokas Klára és Ringató elemekre épülő énekes, mondókás, dédelgetős foglalkozás,

"MEKK ELEK" ÓVODA

3-5 év közötti gyerekeknek bábozás, ének, játék, mese, vers, mondókák, kézműves foglalkozás szülők részvétele nélkül

"VUK"

5-7 éveseknek írás-olvasás alapjai, szókincsfejlesztés mesével, verssel, énekekkel, játékkal

"JANIKOVSKY ÉVA"

7-8 éves gyerekeknek egyszerű írás-olvasás, szókincsfejlesztés, honismeret, báb, ének, játék

"HÉTVEZÉR"

9-10 éves gyerekeknek magyar irodalom, történelem és nyelvtan játékos környezetben

MAGYAR VÁNDOR

Magyar nyelv-, irodalom- és történelem óra 11-12 éveseknek

"RÍMHÁNYÓ ROMHÁNYI"

Magyar irodalom, történelem és nyelvtan 13-14 éveseknek.

"KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (ECL 2)"

14 év fölötti gyerekeknek magyar nyelvtan, történelem és irodalom, valamint ECL középfokú vizsgára felkészítő magyar, mint idegennyelv óra.

MaMI

Magyar, Mint Idegennyelv 6-11 éves gyerekeknek.

"UNICUM (ECL 3)"

Felsőfokú ECL vizsgára felkészítő magyar, mint idegennyelv 14 év fölöttieknek (felnőtteknek is),

"ÖTÓRAI TEA"

Angol kezdő tanfolyam felnőtteknek

KODÁLY ÉNEKÓRA I-II.

Ének-zenei alapismeretek a híres magyar Kodály-módszerrel két korosztályban, csoportonként maximum 12 gyerekkel (várólista lehet) I: Mekk Elek óvodás + Vuk osztályos korosztály II. Janikovszky Éva, Hétvezér és Magyar Vándor korosztály

NÉPTÁNC I-II

Táncház 12 év alatti gyerekeknek és szüleiknek, két korosztályban

"SZÓRAKATÉMA" SZÍNJÁTSZÓKÖR

Szituációs és nyelvi játékok, "mini színpad" a 8-12 éves (minden Hétvezér és Magyar Vándor osztályos, illetve a nagyobb Janikovszky Éva osztályos) tanulóinknak

"KÍNHÁZ" SZÍNJÁTSZÓKÖR

Magyar nyelvű színdarabok, musical-ek tanulása és előadása a Rímhányó Romhányi, valamint Kosztolányi Dezső osztályok diákjainak

"HUNLAP" SZERKESZTŐSÉG

Újságírás alapjai (elméleti rész) és iskolai újság írása, szerkesztése (gyakorlati rész) 9 év fölötti gyerekeknek

PSZICHOLÓGIA

Bevezetés a pszichológia alapjaiba a Rímhányó Romhányi és Kosztolányi Dezső osztály diákjainak.

3.sz

Kérdőív

Dátum:

Célja megismerni a Londoni Magyar Iskola Plusz használóinak körét.

A kérdésekre előzetesen megadott válaszoknál **húzza alá, vagy karikázza be** az Ön számára legmegfelelőbbet. Amennyiben több választ is helyesnek tart, ott többet is megjelölhet. Ahol nincs előzetes válasz, oda Ön **írja be** a helyesnek ítélt választ.

A válaszadás önkéntes, amelyik kérdéssel nem ért egyet, kihagyhatja.

Londoni Magyar Iskola Plusz

1. Neme:

2. Életkora:

3. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

általános iskola

középiskola

főiskola

egyetem

4. Hol szerezte legmagasabb iskolai végzettségét?

Magyarországon

Angliában

egyéb helyen:.....

5. Mi a jelenlegi foglalkozása? .....

6. Mióta él Angliában? .....

7. Milyen nemzetiségűnek vallja magát? .....

8. Mely nyelvet tartja anyanyelvének, első nyelvének?

magyar

angol

egyéb:.....

9. Gyermeke(i)nek mi az anyanyelve?

magyar

angol

egyéb:.....

10. Miért vélekedik így?

ezt tanulta meg az anyjától először

ezen a nyelven fejezi ki magát a legjobban

11. Milyen nyelven beszélnek leggyakrabban családon belül?

magyar

angol

egyéb:.....

12. Amennyiben van házastársa/élettársa, ő milyen nemzetiségű? .....

13. Járnak-e rendszeresen más nemzetiségű csoportba? igen

nem

14. Ha igen, milyen nemzetiség csoportjába? .....

15. Miért?.....

16. Honnan hallott az LMI+-ról?

barátoktól

rokonoktól

munkatárstól

interneten olvastam

a londoni Magyar Kulturális Központon keresztül

a nagykövetségtől/konzulátustól

szórólapon láttam

17. Miért tartja fontosnak az LMI+-t?

.....
.....
.....
.....

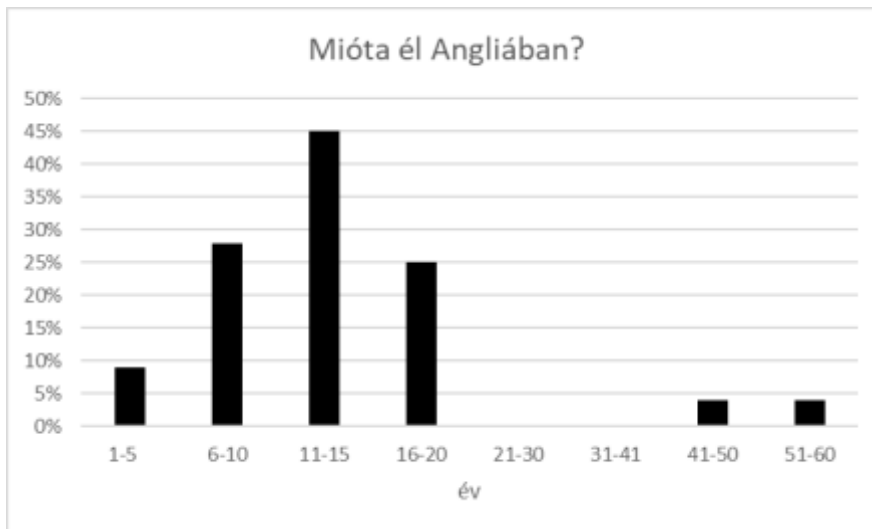
18. Ismeri e az LMI+ céljait?

Ábrák:

1.sz ábra

forrás: saját adatok alapján szerkesztett

2.sz ábra

London

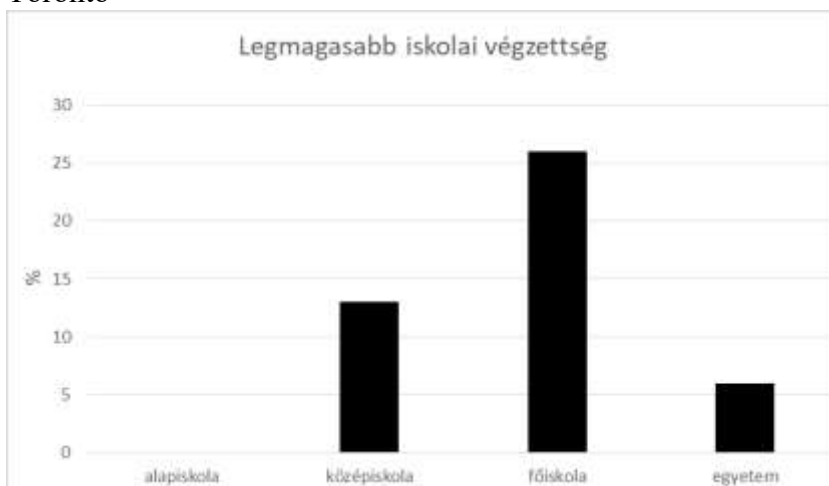
forrás: saját adatok alapján szerkesztett

3. sz. ábra
London

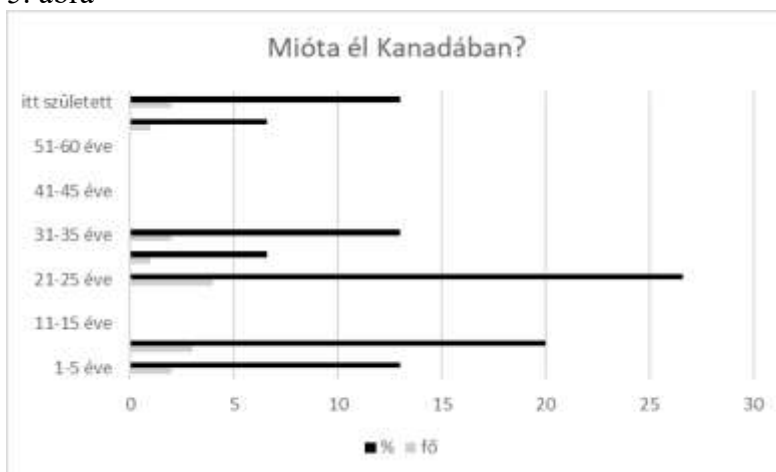
forrás: saját adatok alapján szerkesztett

4. ábra
Torontó

forrás: saját adatok alapján szerkesztett

5. ábra

forrás: saját adatok alapján szerkesztett

Felhasznált irodalom

- Benedek József – Kocziszky György – Veresné Somosi Mariann – Balaton Károly: Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 12.(2015), 2.4–22.
- Csepeli György (1987): Csoporttudat - nemzettudat. Budapest, Magvető
- Gaszó D. (2020): Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa. Doktori (PhD) értekezés. Budapest
- Forray R. Katalin (2016): Reziliencia a cigány, roma hallgatók körében. In: Fehérvári Anikó – Juhász Erika – Kiss Virág Ágnes – Kozma Tamás (szerk.): Oktatás és fenntarthatóság. Hera Évkönyvek 2015. Budapest: Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete, 181–192
- Kozma Tamás (2022): Innováció és tanulás <https://mek.oszk.hu/23100/23194/23194.pdf>
- Mulgann, G.: (2006): The Process of Social Innovation
- Nemes Gusztáv – Varga Ágnes (2015): Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – sikerek, problémák, dilemmák. In. Lipták Katalin (szerk.): „Mérleg és Kihívások”. IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia. Konferenciakiadvány a Gazdaságtudományi Kar megalapításának 25. évfordulója alkalmából. Miskolc, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2015.434–444.
- Pol, E. & Ville, S. (2009) Social Innovation: Buzz Word or Enduring Term? The Journal of Socio-Economics, Vol. 38. No. 6. pp. 878–885.
- Papp Z. Attila (2010): A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője URL: <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00048/1890.htm>
- Szaniszló Réka Brigitta (2019): A diaszpóra fogalma, interdiszciplináris megközelítés. Belvedere Meridionale 31. évf. 3. sz.
- Serdyukov, P. (2017): Innovation in education: what works, what doesn't, and what to do about it? URL: [Journal of Research in Innovative Teaching & Learning](https://www.journalofresearchininnovativeteachingandlearning.com/)
- Hivatkozás**
URL (2021): <https://www.kulhonimagyarok.hu/hetvegi-magyar-iskolak/>

A SZERZŐKRŐL / AUTHORS

Bércesi Richárd (MA) történész, történelem-, hon-, és népismeret szakos tanár, a PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola „Oktatástörténet” Programjának doktorandusza. Diplomáit a PTE BTK-n szerezte. Kutatási területei: A pécsi kőszénbányászat kulturális örökségei, és azok lehetséges megjelenése az oktatásban, valamint a Pécsi Bányavasutak története. Ezen témákból több konferenciaelőadást tartott és tudományos közleményei is megjelentek. A Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület vezetőségi tagja, a Helytörténeti Szakosztály szakosztályvezető-helyettese.

Boros, Julianna is assistant professor, at University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Community and Social Studies. She joined the Department in 2007. Doktor of Education (Ph.D.) in 2019. In 2005 she obtained her Masters in Social Policy at the Eötvös Loránd University, Budapest. Julianna is member of the Inclusive Excellence Research Group (University of Pécs) and the Centre for Research in Education (University of Pécs), and Editorial Board member of Szociális Szemle (Hungarian Social Review). Currently, her research area of interest is education, social integration & employment, territorial disadvantages policies among the Roma ethnic minority in Hungary. In 2022 published with Judit Durst, Zsanna Níró, Julianna Boros: Racial glass ceiling: The glass ceiling and the labour – market segmentation of first-in-family Roma graduates in Hungary. INTERSECTIONS: EAST EUROPEAN JOURNAL OF SOCIETY AND POLITICS 8 : 2 pp. 12-40. , 29 p. (2022)

Bucher, Eszter (1977, Mohács). PhD, assintant professor at the University of Pécs. She has been teaching at the Department of Sociology since 2004. The main field of her research are: the role of social organizations in disadvantaged settlements. bucher.eszter@pte.hu

Dan, Beáta Andrea is a Ph.D. candidate at the University of Debrecen, Department of Human Sciences, and also works as a Special Education Teacher in Oradea, Romania. She completed her MA in the Inclusive and Integrated Education program at the University of Oradea. Her research focuses on Special Educational Needs and Family-School-Community Partnerships within the Hungarian Minority Community.

Dr. Diófási Ildikó vagyok. A Pécsi Tudományegyetemen szereztem jogi diplomát 1983-ban, majd vállalati jogászként dolgoztam. Több éven át voltam a Pécsi Egyházmegyei Katolikus Karitásztól önkéntese, újságszerkesztőként és tolmácsként. Látásomat 1998-ban minden előjel nélkül, váratlanul teljesen elvesztettem. Új életemet fel kellett építenem. Magán nyelvtanárként dolgozom. Angol nyelvet tanítok látóknak és látássérülteknek egyaránt. Szívesen veszek részt minden olyan kezdeményezésben, amely könnyebbé teszi a vak és látássérült emberek életét, segít elérni egyenlő jogokat és esélyeket számukra, a társadalom általi elfogadást és megértést és az embertelen és méltatlan bánásmód kiküszöbölését.

Énekes András Előd (1993, Eger) a Debreceni Egyetem magyar szakán szerzett alapszakos diplomát, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetem média mesterszakán végzett. PhD-tanulmányait Debrecenben az Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskolában abszolválta. Jelenleg a Debreceni Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék tanársegédje, doktori értekezését a modern sportban megképződő identitásmentázatokról, sport és medialitás kapcsolatáról írja. További kutatási területei közé tartoznak az underground zenei kultúrák, valamint a magyar amatőr néptáncmozgalom kulturális szegmensei. Tudományos és népszerű kiadványok szerkesztőjeként is dolgozik, A Szkhion művészeti és szakfolyóirat állandó szerkesztője.

Fazekas Elek a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán szociális munkás oklevelet szerzett, majd a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán szociológus diplomát kapott, média és kommunikáció, illetve kisebbség szakirányokon. Óvodai- és iskolai szociális segítőként praktizál Miskolcon és a miskolci járásban. Mellette a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet harmadik évfolyamos PhD hallgatója. Kutatási területe az iskolán kívüli felzárkóztató programok működése és azok hatékonysága.

Géczy, Andrea is a dedicated educator with a diverse academic background. She earned her Master's degree in Education from the University of Debrecen in 2005. Additionally, in 2004, she completed her studies in Romology and Sociology of Education at the University of Pécs. Currently, Andrea is a PhD candidate at the Faculty of Humanities and Social Sciences, Doctoral School of Education and Society, University of Pécs. Throughout her career, she has gained extensive teaching experience in primary, secondary, and adult education. Her primary focus has been on instructing disadvantaged and multiply disadvantaged students. Andrea's current research is concentrated on the field of education, particularly among pupils who are at risk of early school leaving. She has also contributed her expertise as an education specialist in this field.

Gruidl Zsuzsanna vagyok. Általános szociális munkás és mentálhigiénés szakember. 2023-ban diplomáztam a Pécsi Tudományegyetem szociológia szakának mester képzésén. Jelenleg a pécsi kisgyermekellátás területén dolgozom. Korábban napi munkámat képezte az esélyegyenlőséghez kapcsolódó programok -szakmai napok, képzések, szemléletformáló foglalkozásokat- szervezése és megvalósítása. Közvetlen ügyféllátás keretében szociális munkásként és klienskoordinátorként dolgoztam a Ki-Látás Alapítványnál 2007-es megalakulásától 2012-ig. Napjainkban –ha tehetem - önkéntesként segítem a szervezet munkáját.

Kaiser Kornél vagyok, általános szociális munkát végeztem a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Karán 2022-ben. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetemen másodéves szociálpolitika mesterképzés hallgatója vagyok. Pécsen dolgozom a Ki-Látás Közhasznú Alapítványnál klienskoordinátor és szociális munkásként, ahol látássérültek elemi rehabilitációjával foglalkozunk.

Keszthelyi Boglárka Enikő vagyok, 2022-ben végeztem szociális munka alapszakon a Pécsi Tudományegyetemen. Jelenleg másodéves szociálpolitika mesterszakos hallgatója vagyok a Pécsi Tudományegyetemnek. Pécsen dolgozom főállásban egy hajléktalanok nappali intézményében, szociális munkatársként.

Keszthelyi Renáta Klára vagyok, 1996-ban születtem Szekszárdon. 2015-2021 között magyar-történelem szakos tanárnak tanultam a Pécsi Tudományegyetem, jelenleg a pécsi Gandhi Gimnáziumban dolgozom főállásban, és szociális munkát hallgatók az egyetemen. Várhatóan 2025-ben fogok diplomázni.

Kozma, Tamas is professor emeritus (sociology of education, comparative and higher education research) at the Institute of Educational and Cultural Studies and founding president of the Center for Higher Education Research and Development, both at the University of Debrecen (Hungary). He has studied theology, history and education in Budapest (Hungary), Szeged (Hungary) and Cluj-Napoca (Romania). He has received his Dr Univ from the University of Szeged, his C.Sc (Candidate of Sciences) and D.Sc (Doctor of Sciences) from the Hungarian Academy of the Sciences, and his PhD and habilitation from the University of Debrecen. He was the general director of the Hungarian Institute for Educational Research (Budapest) between 1990-2000. He has published 18 books and around 200 papers and articles (mostly in Hungarian and partly in English). His recent volume, *Community Building and Social Innovation* (Debrecen University Press, 2021) was co-edited with J. Boros and E. Markus. His research activities can be followed on *Academia.edu* and *ResearchGate*. Prof. Kozma is the founding editor of *HERJ Hungarian Educational Research Journal* and president of *HERA Hungarian Educational Research Association*.

Lénárt-Muszka Attila 2022 szeptembere óta a Dorkász Szolgálat Közhasznú Alapítvány által működtetett és az UNICEF által támogatott School to Success felzárkóztató program iskolavezetője.

Márkus Edina Debrecenben született, tanulmányait a debreceni Tóth Árpád Gimnáziumban (1989-1993), majd a Kossuth Lajos Tudományegyetemen művelődési és felnőttképzési menedzser szakán végezte (1993-1998). 1998-2001-ig a Kossuth Lajos Tudományegyetem (2000-től Debreceni Egyetem) Nevelés és Művelődéstudományi Doktori Programjának hallgatója. Doktori fokozatát 2006-ban szerezte neveléstudomány tudományágban. Témája: Szektorsemlegesség a kultúra területén. Kulturális célú nonprofit szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban. 2000-től a Debreceni Egyetemen dolgozik, jelenleg a Bölcsészettudományi Kar Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet intézetigazgató-helyettese. A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Neveléstudományi Programjában témavezetőként, oktatóként tevékenykedik. Az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság Nevelés-, Művelődéstudományi és Pszichológiai Szakbizottság Művelődéstudományi Munkabizottságának a titkára. Szerkesztőbizottsági tagja a Pallas Debrecina könyvsorozatnak. A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjának (DETEP) témavezető tanára, 2008-tól részt vesz a Debreceni Egyetem Tudományos Diákköri munkájában, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet TDK Szakmai Műhelyének a felelőse.

Máticos Alexa (1994, Pécs) szociálpolitikus, szociológia alapszakos szakelőadó és iskolai szociális munkás. Végzettségeit a Pécsi Tudományegyetemen szerezte.

Molnár, Ákos graduated from the University of Pécs in 2021 with a teaching degree in "Physical Education, History and Civics (secondary school teacher) Faculty". He is a PhD student at the Faculty of Humanities and Social Sciences, Doctoral School of Education and Society, University of Pécs and assistant lecturer at the Institute of Sports Science and Physical Education, Faculty of Sciences, University of Pécs. He is a physical education teacher and a dance trainer. Since the academic year of 2019, he has been involved in academic research at the University of Pécs and his current researches are done in the field of education and sport science. In the academic year 2020/2021 he received the Ildikó Kriszbacher Scientific Scholarship, in 2021 the Physical Education Teacher Alumni Award, the "Special Award" at the National Scientific Student Conference, and was given the Dean's and Rector's Certificate of Recognition. In 2022 he won the Outstanding Student and Student Award of the City of Pécs and the New National Excellence Programme.

Reikort Ildikó furulyaművész, zenetanár, zeneterapeuta, mesterpedagógus. A Wesley János Lelkészképző Főiskola tanára, a Kokas Klára Alapítvány Szakmai Kollégiumának alapító tagja, a Magyar Zeneterápiás Egyesület elnökségi tagja, a Psalmus Humanus Művészetpedagógiai Egyesület tanfolyamának oktatója, a MÜPA munkatársa, illetve a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Neveléstudomány és Szakdidaktika programjának keretein belül írja disszertációját. Tevékenységének célja a tanulók inkluzív nevelésén belül az erősségek támogatása. Tanári és zeneterapeutai szakma összefonódásaiból eredő tapasztalat alakította ki saját, ReikArt elnevezésű zenepedagógiai rendszerét. Szakmájában kiemelkedő szerepet kap a nehézséggel küzdő gyermekek és pedagógus szakemberek támogatása a művészet és a zeneterápia eszközeinek segítségével.

Szabó Dóra a Debreceni Egyetem Nevelés- és Kultúratudományok Doktori Programjának Ph.D. hallgatója. Német nyelv és kultúra tanár, és könyvtár- és információtudomány tanár. Jelenleg az alábbi projektek kutatója; CHERD-H, MTA-DE Családok és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport, HERA Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete. A Central European Journal of Educational Research folyóirat segédszerkesztője. A könyvtártudományban is jelen van, a BOBCATSSS Assotiation elnökségének tagja. Aktív az Erasmus+ és nyári egyetemek programjaiban is. Kutatási területe a jövő tanárait és digitális attitűdjeikre, digitális oktatási készségeikre, valamint a média- és információs műveltségre összpontosít.

Tóth Dorina Anna 2022 szeptembere óta a Dorkász Szolgálat Közhasznú Alapítvány által működtetett és az UNICEF által támogatott School to Success felzárkóztató program iskolavezető-helyettese.

Szabóné Tóth Judit A Debreceni Egyetem Nevelés- és Kultúratudományok Doktori Programjának Ph.D. hallgatója. Kutatási területe: A polgári kori egyesületek Hajdú vármegyében 1867-1945 között. Érdeklődési területe a kultúra, a közösségek, a helyi értékek felkutatása, közösségi programok szervezése. A Debreceni Egyetem tanársegédjeként közösségszervező szakos hallgatókat oktat, valamint a hajdúnánási Nánás Pro Cultura Nonprofit Kft. ügyvezető helyettese. Tagja a HERA Magyar Nevelés- és Oktatóskutatók Egyesületének és a Magyar Népművelők Egyesületének.

Szilágyi Edit A Debreceni Egyetem Nevelés- és Kultúratudományok Doktori Programjának Ph.D. hallgatója. Kutatási területe: Kolping pedagógia a magyarországi gyakorlatban. Érdeklődési területét képezi még a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatása, a középiskolások körében végzett pedagógiai munka, valamint a nyelvoktatás a megújuló társadalmi és munkaerőpiaci igények tükrében. Kutatócsoportok, amelyekben részt vesz: CHERD-H, MTA-DE Családok és Tanárok Kooperációja Kutatócsoport, HERA Magyar Nevelés- és Oktatóskutatók Egyesülete, emellett a Hungarian Educational Research Journal (HERJ) folyóirat munkatársa. A KOSZISZ Szent István Gimnázium nyelvtanára, osztályfőnök.

A RÉGIÓ ÉS OKTATÁS SOROZAT KORÁBBI KÖTETEI

2005: Régió és oktatás: európai dimenziók.

Editor: Gabriella Pusztai

2006: Regionális egyetem.

Editor: Erika Juhász

2008: Education and Church in Central and Eastern Europe.

Editor: Gabriella Pusztai

2008: Religion and Values in Education.

Editor: Gabriella Pusztai

2010: Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus.

Editor: Erika Juhász

2010: Religion and Higher Education in Central and Eastern Europe.

Editor: Gabriella Pusztai

2010: Régió és oktatás: A Partium esete.

Editors: Tamás Kozma & Tímea Ceglédi

2011: Kisebbségi felsőoktatás és a Bologna-folyamat.

Editors: Tamás Kozma & Gyöngyvér Pataki

2014: Határtalan oktatáskutatás.

Editors: Tímea Ceglédi & Zoltán Nagy

2014: Tanuló közösségek, közösségi tanulás.

Editor: Erika Juhász

2015: Tanuló régiók Magyarországon.

Editors: Tamás Kozma et al.

2019: Learning Communities and Social Innovations

Editors: Edina Márkus & Tamás Kozma

2021: Community Building and Social Innovation

Editors: Julianna Boros & Tamás Kozma & Edina Márkus

2022: Sustainability of Innovation

Editors: Edina Márkus & Julianna Boros & Tamás Kozma